

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DELÂİL EDEBİYATININ GELİŞİM SAFHALARI VE
SİYER YAZICILIĞI ÜZERİNE ETKİLERİNİN TESPİTİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halil İbrahim UÇAR

Doç. Dr. Hakan TEMİR

TOKAT-2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Hakan TEMİR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Delâil Edebiyatının Gelişim Safhaları ve Siyer Yazıcılığı Üzerine Etkilerinin Tespiti” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

06/03/2025

Halil İbrahim UÇAR

JÜRİ KABUL VE ONAY

Halil İbrahim Uçar tarafından hazırlanan “**Delâil Edebiyatının Gelişim Safhaları ve Siyer Yazıcılığı Üzerine Etkilerinin Tespiti**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 06. 03. 2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında** Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan): Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÖL

Üye: Doç. Dr. Hakan TEMİR

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Recep TURAN

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

İki yıllık çalışma sürecimde bana kılavuzluk eden, engin bilgisini büyük bir cömertlikle paylaşan değerli hocam Doç. Dr. Hakan Temir'e en kalbî duygularıyla teşekkür ederim. Bu süreçte beni sürekli destekleyen annem Nilgün'e ve aile fertlerime de müteşekkirim. Onların desteği sayesinde ortaya çıkan bu çalışma, verilen emeklere duyduğum minnettarlığın bir ifadesidir.

ÖNSÖZ

Delâil edebiyatı, Hz. Peygamber'in nübüvvetini, hem beşerî hem de nebevî boyutlarıyla ele alan ve bu olayların tümünü kapsayan bir ilim dalıdır. Bu ilim dalı, özel olarak nebevî yönlü olayları merkeze alır ve nübüvvete işaret eden olgulara sahip eserlerle gelişimini sürdürür. Zamanla sayısı artan bu eserlerle hacim ve içerik olarak genişlediği, çeşitli alanlarla da etkileşim içerisinde olduğu bilinir. Kendi bünyesini geliştirdiği kadar farklı ilmî alanların da gelişimine etki etmesi ise delâil edebiyatının önemini artırmaktadır. Ayrıca, delâil eserlerinin günümüzde de telifine devam edilmesi, delâil edebiyatının önemine işaret eden olgular arasında yer almaktadır.

Gündelik hayata etki eden delâil anlatıları, şahit olanları teşvîk ve telkin etmesiyle nübüvvetin ilk günlerinden beri etkisini hissettirmektedir. Zamanla nübüvvetin ispatı doğrultusunda kullanılan bu hadiseler, İslâmî savunu hareketinin vazgeçilmez unsurları arasında yer alır. Sadece bunlarla da sınırlı kalmayan delâil rivayetleri, zedelenen duyguları yeniden canlandırarak Müslümanların dinî duygularını pekiştiren etmenler olarak görülür. Bilakis İslâm âlimlerinin eserlerini yazma maksatları gözetildiğinde Hz. Peygamber'le yaşamak, İlâhî merhamete nail olma arzusu, büyük bir deniz veya yağmur damlaları gibi bereketli bir uğraş benzetmeleri konunun ehemmiyetine işaret etmektedir. Nitekim Kur'ân'da benzer bir şekilde "*Rasûlüm! Biz, seni bütün varlıklar için ancak eşsiz bir rahmet olarak gönderdik.*"¹ vurgusu yapılmaktadır. Ancak delâil edebiyatına dair yapılan çalışmaların birtakım gerçekleri görmezden gelip yüzeysel kaldığı ve ehemmiyetine yeterince dikkat edilmediği görülür.

Delâil edebiyatına dair yapılan çalışmalar arasında bu ilmin gelişim ve teşekkülüne dair bütüncül bir çalışma yapılmadığını tespit ettik. Bundan mütevellit çalışmamızın konusunu bu husus üzere bina ederek delâilin bütüncül yönünü ve seyrini görmeye gayret gösterdik. Böylelikle birkaç nedene sığdırılarak meydana geldiği ve geliştiği düşünülen delâil edebiyatının sanılanın aksine pek çok nedeni barındırdığını gördük. Büyük bir ağacı ve pek çok dalı ihtiva eden bu alanı tek bir çalışmayla tamamlayabilmek mümkün olmadığından genel bir tablo oluşturarak birçok yöne temas etmek ve siyer ilmi çerçevesinde incelemek istedik. Bu yüzden delâil edebiyatının her başlığı ciddi çalışmalar gerektirdiğinden çeşitli akademik çalışmalara elverişli bir yapıya sahiptir.

¹ el-Enbiyâ, 22/107.

Delâil edebiyatının gelişim sürecini ve siyer ilmine etkisini konu edinen bu çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında amaç, yöntem, kaynaklar ve sınırlılıklar hakkında bilgiler verildi. Daha sonra delâil edebiyatının gelişimi genel hatlarıyla anlatıldı. Aynı zamanda, delâil edebiyatındaki terimlerinin analiziyle genel bir perspektif sunulması hedeflendi.

Birinci bölüm delâil edebiyatının oluşum evresine ayrıldı. İlk olarak Hz. Peygamber'in hayatında delâilin yeri tespit edilmek istendi. Daha sonra râvilerin delâil konusundaki yaklaşımları ve ilgileri üzerinde duruldu. Buradan elde edilen bilgiler doğrultusunda delil mahiyeti taşıyan rivayetler türlerine göre tasnif edilerek gruplandırıldı. İlk dönem siyer eserleri özelinde delâil anlatılarının konumunu görmeye gayret edilerek müelliflerin tutumları da irdelendi. Bunun yanı sıra çeşitli ilmî alanlarının delâil edebiyatının gelişimine etki eden faktörlerine de değinildi. Ek olarak, delâil rivayetlerinin kaynaklardaki mevcudiyetinin nedenleri, muhtelif alt başlıklar altında tetkik edilerek değerlendirmeye tabi tutuldu.

Çalışmanın ikinci kısmında delâil edebiyatı alanında kaleme alınan eserlerin kapsamlı bir taraması yapıldı. Tespit edilen eserler, zamanımıza kadar ulaşanlar ve ulaşmayanlar şeklinde iki ana gruba ayrıldı. Daha sonra, bu eserlerin yazarlarının gayeleri, amaçları ve delâile olan yaklaşımları analiz edildi. Ardından, eserler coğrafi bölgelere, dönemsel bağlam ve müelliflerin özelliklerine göre detaylı bir incelemeye tabi tutuldu. Nihayetinde, elde edilen veriler, çalışmanın belirlenen hedefleri doğrultusunda değerlendirilerek sonuçlar çıkarıldı.

ÖZET

Delâil Edebiyatının Gelişim Safhaları ve Siyer Yazıcılığı Üzerine Etkilerinin Tespiti

UÇAR, Halil İbrahim

Yüksek Lisans, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakan TEMİR

Mart 2025, xx+ 262 sayfa

Delâil, bir peygamberin peygamberliğini ispat eden olguların tümünü ilmî kıstaslara göre ele alan eserlerin genel adıdır. Bu çalışma, Hz. Peygamber döneminden itibaren delâil edebiyatının ortaya çıkışını ve günümüze kadar süregelen ilmî seyrini anlamaya yönelik bir incelemedir. Çalışmanın temelini; delâil rivayetlerinin siyer kitapları içindeki varlığı, bu rivayetlerin zamanla müstakil eserlere dönüşümü ve gelişim süreci oluşturmaktadır. Bu doğrultuda; delâil rivayetlerinin hangi amaçlarla toplandığı, nasıl sınıflandırıldığı, diğer ilim dallarını nasıl etkilediği, müstakil bir disiplin hâline geldikten sonra hangi aşamalardan geçtiği ve hangi düşünsel çerçevede yorumlandığı gibi sorulara cevap aranmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda siyer eserlerindeki delâil rivayetleri tespit edilerek bir araya getirilmiştir. Elde edilen veriler, delâil eserleriyle karşılaştırılmış ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, delâilin Hz. Peygamber'in hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu, ulemânın doğal bir süreç içinde bunu nesilden nesile aktardığı ve zamanla bu delâil rivayetlerinin, belirli amaçlar doğrultusunda müellifler tarafından toplanarak müstakil eserlere dönüştürüldüğü görülmüştür. Ancak delâil rivayetlerinin tek tek incelenmesi, farklı ilmî disiplinlerde emarelerinin görülmesi, mevcut literatürün yeniden yapılandırılması ve dağınık haldeki bilgilerin bir araya getirilmesi gibi hususlar; çalışmanın kapsamını genişlettiği gibi zorlu bir araştırma sürecini de beraberinde getirmiştir. Çalışmanın tamamlanması sonucunda delâil ilmi, bütüncül ve tarihsel perspektifle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Delâil, Hasâis, Nübüvvet, Mûcize.

ABSTRACT

The Developmental Stages of Dalāil Literature and Determination of Its Effects on Sirah Writing

UÇAR, Halil İbrahim

The University of Tokat Gaziosmanpasa

The Institute of Social Scientific

The Department of İslamic History and Arts

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Hakan TEMİR

March 2025, xx + 262 pages

Dalāil is the general name of the works that deal with all the facts that prove the prophethood of a prophet according to scientific criteria. This study attempts to understand the emergence of dalāil literature from the time of the Prophet and its scientific course until today. The basis of the study is the existence of the narrations of dalāil in the books of sirah, the transformation of these narrations into independent works in time, and the development process. In this direction, answers were sought to questions such as for what purposes the narrations of dalāil were collected, how they were classified, how they affected other branches of science, what stages they went through after becoming an independent discipline, and in which intellectual framework they were interpreted. In line with the aim of the study, the narrations of dalāil in the sirah works were identified and brought together. The data obtained were compared with the works of dalāil and the differences were tried to be revealed.

In the study, in which the qualitative research method was used, it was seen that the narrations of dalāil were an inseparable part of the Prophet's life, the scholars transmitted it from generation to generation in a natural process, and over time, these narrations of dalāil were collected by the authors for certain purposes and turned into independent works. However, issues such as examining the narrations of dalāil one by one, seeing the signs of them in different scientific disciplines, restructuring the existing literature, and bringing together the scattered information have expanded the scope of the study and

brought along a challenging research process. As a result of the completion of the study, the science of dalāil has been presented with a holistic historical perspective. It has been a lot of work and at the same time a challenging process.

Keywords: Islamic History, Dalāil, Khasāis, Prophethood, Miracle.

İÇİNDEKİLER

Sayfa.

ETİK SÖZLEŞME	i
JÜRİ KABUL VE ONAY.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xviii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xix
KISALTMALAR	xx
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. AMACI	3
3. YÖNTEMİ.....	4
4. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	5
5. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	13
BÖLÜM 1: DELÂİLİN OLUŞUM EVRESİ.....	19
1.1. HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA DELÂİLİN YERİ.....	19
1.2. RÂVİLERİN DELÂİL KONUSUNDAKİ İLGİLERİ\ HASSASİYETİ	26
1.3. DELÂİL RİVAYETLERİNİN TÜR VE ÇEŞİTLERİ	29
1.3.1. Hz. Peygamber'in Nesebi/Temiz Soyu	29
1.3.2. Hz. Peygamber'in Ahlâkî ve İnsanî Yönleri	30
1.3.3. Hz. Peygamber'in Vasıfları/ Beklenen Peygamber Olması	31
1.3.4. İrhâsât	32
1.3.5. Mûcize/ İlâhî Gücün Tezahürü	32
1.3.6. Gaybî Bilgiler/ İlâhî Bildirimler	33
1.3.7. Hz. Peygamber'in Kerameti	34
1.4. İLK DÖNEM SİYER ESERLERİNDE DELÂİL	34
1.4.1. Siyer ve Meğâzî Âlimlerinin Eserlerinde Delâil Rivayetleri.....	35
1.4.1.1. İbn Şihâb ez-Zührî.....	35
1.4.1.2. İbn İshâk.....	35
1.4.1.3. Vâkıdî.....	36
1.4.1.4. İbn Hişâm	37
1.4.1.5. İbn Sa'd	37
1.4.2. Siyer Âlimlerinin Delâile Yaklaşımı ve Rivayetleri Tercih Sebepleri ...	38
1.5. TEMEL İSLÂMÎ DİSİPLİNLERDE DELÂİL RİVAYETLERİ.....	40
1.6. İLK DÖNEM ESERLERİNDE DELÂİLE YER VERİLME SEBEPLERİ....	43
1.6.1. Peygamber Portresini Oluşturma.....	43

1.6.2. Fetih Faaliyetlerinin Getirdiği Problemler	45
1.6.3. Farklı Etnik Grupların Bakış Açıları ve İnanç Problemleri.....	47
1.6.4. Müslümanlar Nezdinde Dinî İnançın Pekişimini Sağlama.....	50

BÖLÜM 2: DELÂİL EDEBİYATININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ:

MÜSTAKİL ESERLER DÖNEMİ 53

2.1. ORTAYA ÇIKIŞINDAN GÜNÜMÜZE DELÂİL ESERLERİ, MÜELLİFLERİ VE NİTELİKLERİ 53

2.1.1. Günümüze Ulaşan Eserler	54
2.1.1.1. Ali b. Rabben et- Taberî (öl. 247/861[?])- <i>ed-Din ve 'd-Devle.</i> ..	54
2.1.1.2. Amr b. Bahr el-Câhiz (öl. 255/869) - <i>Hucecû 'n-nübüvve</i>	55
2.1.1.3. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (öl. 256/870) - <i>A 'lâmâtü 'n-nübüvve fi 'l-İslâm</i>	56
2.1.1.4. Ebû İshâk el-Cûzcânî (öl. 259/873)- <i>Emârâtü 'n-nübüvve</i>	57
2.1.1.5. Ebû Dâvûd es- Sicistânî (öl. 275/889) – <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	58
2.1.1.6. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe (öl. 276/889) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	60
2.1.1.7. Ebû Hâtım er-Râzî (öl. 277/890) – <i>A 'lâmü 'n-nübüvve</i>	61
2.1.1.8. Ebû'l-Hüseyn ez-Zeydî (öl. 298/911) - <i>İsbâtü 'n-nübüvve</i>	62
2.1.1.9. Ca'fer b. Muhammed el- Firyâbî (öl. 301/913) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	63
2.1.1.10. Ahmed b. Hamdân er-Râzî (öl. 322/934) – <i>A 'lâmü 'n-nübüvve</i>	64
2.1.1.11. Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (öl. 327/939)- <i>Kitâbü Hevâtifi 'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani 'l-kühhân</i>	65
2.1.1.12. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) - <i>Kitâbü 't-Tevhîd</i>	67
2.1.1.13. Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî (öl. 393/1003) - <i>İsbâtü 'n-nübüvve</i>	68
2.1.1.14. İbn Mende (öl. 395/1005) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	69
2.1.1.15. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (öl. 403/1013) - <i>el-Beyân</i>	70
2.1.1.16. Abdülmelik b. Muhammed el-Hargûşî (öl. 407/1015-16) – <i>Şerefü 'l-Mustafâ</i>	71
2.1.1.17. Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî (öl. 415/1025) - <i>Tesbîtü delâ 'ili 'n-nübüvve</i>	73
2.1.1.18. Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûn ez-Zeydî (öl. 411/1021) - <i>İsbâtü 'n-nübüvveti 'n-Nebî</i>	75
2.1.1.19. İbn Sînâ (öl. 428/1037) – <i>İsbâtü 'n-nübbât ve te 'vîlû rumûzihim ve emsâlihim</i>	76
2.1.1.20. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i> ...	78
2.1.1.21. Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî (öl. 432/1041) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	79

2.1.1.22. Alî b. Muhammed el-Mâverî (öl. 450/1058) – <i>A'lâmü'n-nübüvve</i>	80
2.1.1.23. Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm (öl. 456/1064) – <i>Cevâmi'ü's-siretü'n-Nebî</i>	81
2.1.1.24. Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (öl. 458/1066) – <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	83
2.1.1.25. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (öl. 465/1072) – <i>Kitâbü'l-Mi'râc</i>	85
2.1.1.26. Abdullah b. Ebû Zekerîyyâ eş-Şekrâtîsî (öl. 466/1074) – <i>el-Î'lâm bi-şevâhidi'l-a'lâm li-nübüvveti seyyidînâ Muhammedin 'aleyhi's-selâm</i>	86
2.1.1.27. Süleyman b. Seb'u es-Sebtî (öl. 520/1126)– <i>Şifâ'üs-sudûr fî a'lâmi nübüvveti'r-Resûl ve hasâ'isihî</i>	87
2.1.1.28. İsmâîl b. Muhammed b. et-Teymî (öl. 535/1141)– <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	88
2.1.1.29. Kâdî İyâz (öl. 544/1149)– <i>eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûkî fî şerefi'l-Mustafâ</i>	89
2.1.1.30. İbnü'l-Kattân (öl. 548/1153) – <i>Mû'cizâti'l-Bahirât</i>	91
2.1.1.31. Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâvûd es-Sebtî es-Sivârî (öl. 550/1155) – <i>Şifâü's-sudûr fî izâhi beyânî'l-umûr li-mû'cizâti'r-Resûl / Hasâisü'n-Nebî</i>	91
2.1.1.32. İbn Zafer (öl. 565/1170) – <i>Hayrû'l-bişer bi-hayri'l-beşer</i>	92
2.1.1.33. Saîd Hibetullah Râvendî el-İmamî (öl. 573/1077-78) – <i>el-Harâ'ic ve'l cerâih fî'l mû'cizâti'n-nübüvve ve Kerâmâtî eimmeti</i>	93
2.1.1.34. İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) – <i>el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ</i>	94
2.1.1.35. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (öl. 606/1210) – <i>en-Nübüvvât</i>	96
2.1.1.36. Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî (öl. 643/1245) – <i>Delâilü'n-nübüvve ve'l-ilahîyyât</i>	97
2.1.1.37. Abdülvâhid b. Abdülkerim ez-Zemlekânî – (öl. 651/1253) – <i>Hasâisü'n-nebî</i>	98
2.1.1.38. Muhammed b. Ahmed el-Lahmî (öl. 654/1256)– <i>Nazmu'd-durerü's-seniyye fî'l mû'cizâti seyyidi'l berîyye</i>	99
2.1.1.39. Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî (öl. 658/1260) – <i>er-Risâletü'n-Nâsırıyye</i>	100
2.1.1.40. İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm es-Sülemî (öl. 660/1262) – <i>Bidâyetü's-sûl fî tafzîli'r-Resûl</i>	101
2.1.1.41. İbnü'l-Kattân (öl. [?]) – <i>Nazmü'd-düreri fî mû'cizâti seyyidi'l-beşer</i>	102
2.1.1.42. İbn Dihye el-Kelbî (öl. 633/1235) – <i>el-Ayâtü'l-beyyinât fî ma fî a'zâi'r-Resul mine'l-mû'cizât</i>	103
2.1.1.43. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (öl. 671/1273) – <i>el-Î'lâm</i>	

<i>bimâ fî dîni 'n-nasârâ mine 'l-fesâd ve 'l-evhâm</i>	104
2.1.1.44. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî (öl. 728/1328) - <i>en-Nübüvvât</i>	105
2.1.1.45. Alâüddîn Moğultay b. Kılıç (öl. 762/1361) – <i>A 'lâmü 'n-nübüvve / Hasâisü 'n-nebî</i>	106
2.1.1.46. İbn Kesîr (öl. 774/1373) - <i>Kitâbü Delâilü 'n-nübüvve</i>	107
2.1.1.47. Giyâsüddîn Muhammed b. Muhammed (öl. 797/1394) – <i>er-Rasf limâ ruviye 'ani 'n-nebiyyi mine 'l-fî 'l ve 'l-vasf</i>	109
2.1.1.48. Muhammed b. Abdüldâim (öl. 797/1395) – <i>Esmâü 'n-nebî</i> ...	110
2.1.1.49. Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Ensârî (öl. 804/1401)- <i>Ğâyetü 's-sûl fî hasâ 'isi 'r-Resûl</i>	110
2.1.1.50. Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî (öl. 824/1421)- <i>el-İbrîzü 'l-hâlis 'ani 'l-fidde fî ibrâzi hasâisi 'l-Mustafe 'l-letî fî 'r-ravda / el-Hasâisü 'n-nebeviyye</i>	112
2.1.1.51. Şa'bân b. Muhammed el-Âsârî (öl. 828/1425) – <i>el-Ferecû 'l-karîb fî mü 'cizâti 'l-habîb</i>	113
2.1.1.52. İbn Hicce (öl. 837/1434) – <i>Emânü 'l-hâ 'îfin min ümmeti seyyidi 'l-murselîn fî mü 'cizâti 'n-Nebî</i>	114
2.1.1.53. İbn Nâsirüddin (öl. 842/1438)- <i>Câmi 'u 'l-âsâr fî mevlidi 'l-muhtâr</i>	115
2.1.1.54. İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) – <i>el-Envâr bi hasâisi 'l-muhtâr</i>	116
2.1.1.55. Abdurrahmân b. Muhammed es-Seâlibî (öl. 875/1471) - <i>el-Envâr fî âyâti 'n-nebiyyi 'l-muhtâr</i>	117
2.1.1.56. Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî (öl. 893/1488) – <i>Behcetü 'l-mehâfil ve buğyetü 'l-emâsil fî telhîsi 's-siyer ve 'l-mü 'cizât ve 'ş-şemâ 'il</i>	118
2.1.1.57. İbnü 'l-Haydırî (öl. 894/1489)- <i>Lafzü 'l-mükerrem bi-hasâisi 'n-nebiyyi 'l-mu 'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem</i>	119
2.1.1.58. Abdurrahmân b. Nizâmiddîn el-Câmî (öl. 898/1492) - <i>Şevâhidü 'n-nübüvve</i>	121
2.1.1.59. Muîn el-Miskîn (öl. 907/1502)- <i>Me 'âricü 'n-nübüvve fî medârici 'l-fütüvve</i>	122
2.1.1.60. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (öl. 911/1505) - <i>el-Hasâisü 'l-kübrâ</i>	123
2.1.1.61. Âişe bint Yûsuf el-Bâûniyye (öl. 922/1516) – <i>ed-Dürrü 'l-ğâ 'is fî bahri 'l-mü 'cizât ve 'l-hasâi 's</i>	125
2.1.1.62. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (öl. 923/1517)- <i>el-Mevâhibü 'l-ledünniye</i>	125
2.1.1.63. Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) - <i>Risâle fî tahkîki 'l-mü 'cize ve delâletihâ 'alâ sıdkı men idde 'a 'n-nübüvve / Risâle fî tafzîli 'l-enbiyâ 'ale 'l-melâ 'ike</i>	127

2.1.1.64. Şemseddin Şâmî (öl. 942/1536)- <i>Sübû'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd/ el-Âyâtü'l-'azîmetü'l-bâhire fî mi'râci seyyidi ehli'd-dünyâ ve'l-âhire</i>	128
2.1.1.65. İbn Tolun (öl. 953/1546)- <i>Mürşidü'l-muhtâr ilâ hasâisi'l-muhtâr</i>	129
2.1.1.66. Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî (öl. 973/1565)- <i>Hasâisi'l-habîb</i>	130
2.1.1.67. Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarбекрî (öl. 990/1582) – <i>Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs</i>	131
2.1.1.68. Ahmed b. Abdilehad es-Sirhindî (öl. 1034/1624) - <i>İsbâtü'n-nübüvve</i>	132
2.1.1.69. Aziz Mahmud Hüdâyî (öl. 1038/1628) – <i>Ahvâli'n-nebiyyi'l-muhtâr 'aleyhi salevâtullahi'l-meliki'l-cebbâr/ Mi'râciye</i>	133
2.1.1.70. Abdülmecid es-Sivâsî (öl. 1049/1639) – <i>Telhîsü hasâisü'n-Nebî</i>	134
2.1.1.71. Nuh b. Mustafa (öl. 1070/1660) - <i>Eşrefü'l-makâle fî ma'ne'n-nübüvve/ Nesebi's-Şerîf</i>	135
2.1.1.72. Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed el-Vefâî (öl. 1086/1675)- <i>Tenzîhü'l-Mustafa'l-muhtâr ammâ lem yesbüt mine'l-ahbâr ve'l-âsâr</i> 136	
2.1.1.73. Hür el-Âmilî (öl. 1104/1693) – <i>İsbâtü'l-hüdât bi'n-nusûs ve'l-mû'cizât</i>	136
2.1.1.74. Hâşim b. Süleymân el-Bahrânî (öl. 1107/1696) - <i>Meşâbîhu'l-envâr fî beyâni mû'cizâti'n-nebiyyi'l-muhtâr</i>	137
2.1.1.75. İbrahim b. Mustafa (öl. 1188/1774) – <i>Câmi'u'l-mû'cizâtü'n-nebeviyye</i>	139
2.1.1.76. Muhammed b. Ahmed el-İmâdî (öl. 1120/1708) - <i>Kevâkibü envari'l-Ahmediyye fî esrâri'l-mû'cizâti'l-Muhammediyye</i>	140
2.1.1.77. Abdülbâki Ârif Efendi (öl. 1125/1713) – <i>Kitâbü't-teşrîfât fî'l-hasâis ve'l-mû'cizât</i>	140
2.1.1.78. Molla Halil es-Siirdî (öl. 1259/1843)- <i>Mahsûlü's-mevâhibi'l-ehadiyye fî'l-hasâis ve's-şemâ'ili'l-Ahmediyye</i>	141
2.1.1.79. Muhammed b. Ömer en-Nevevî (öl. 1316/1898)- <i>ed-Dürerü'l-behiyye fî şerhi'l hasâisi'n-nebeviyye</i>	142
2.1.1.80. Ahmed Midhat Efendi (öl. 1331/1912) - <i>Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye</i>	143
2.1.1.81. Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil (öl. 1350/1932) - <i>Nücûmü'l-mühtedîn ve rücumü'l-mu'tedîn fî delâili'n-nübüvve/ Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn/ el-Burhânü'l-müsedded fî isbâti nübüvveti seyyidinâ Muhammed</i>	144
2.1.1.82. Abdülhalîm Mahmûd (öl. 1399/1978)- <i>Delâilü'n-nübüvve ve mû'cizâtü'r-Resûl/ İsrâ ve'l-Mi'râc</i>	145
2.1.1.83. Elhâc Muzaffer Ozak (öl. 1406/1985) – <i>Mû'cizâtü'l-enbiyâ</i>	

'aleyhi 's-salâtü vesselâm	146
2.1.1.84. Ali Rıza Karabulut - <i>Hatemü 'l-Enbiyâ Hz. Muhammed (asm) 'ın Mûcizeleri</i>	147
2.1.1.85. Muhammed Sadık Hamidi- <i>Peygamber Efendimizin (sas) Mûcizeleri</i>	148
2.1.1.86. İsa Yüceer - <i>Son Peygamberlik Risalet ve Nübüvvetin Delillerle İspatı</i>	149
2.1.1.87. Altay Cem Meriç- <i>Peygamberliğin İspatı</i>	150
2.1.1.88. Ahmed Mustafa Faysal (öl. [?])- <i>Mû 'cizâtü 'n-Nebî</i>	150
2.1.1.89. Namık Yazıcı (öl. [?]) - <i>Peygamberimizin Mûcizeleri</i>	151
2.1.2. Günümüze Ulaşmayan Eserler	153
2.1.2.1. Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (öl. 200/816 [?]) - <i>İsbâtü 'l-'ilm 'ale 'n-nübüvve ve İsbâtü 'r-rusûl</i>	153
2.1.2.2. Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (öl. 200/816) - <i>el-Hücce ve 'r-rusûl</i>	154
2.1.2.3. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfî (öl. 204/820) - <i>İsbâtü 'n-nübüvve</i>	155
2.1.2.4. Bişr b. el-Mu'temir el-Mu'tezilî (öl. 210/825) - <i>el-Hücce fî isbâti 'n-nübüvve</i>	155
2.1.2.5. Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (öl. 212/827) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	156
2.1.2.6. Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî (öl. 219/834) - <i>Kitabü 'd-Delâil</i>	157
2.1.2.7. Alî b. Muhammed el-Medâinî (öl. 228/843) - <i>Âyâtü 'n-nebî ...</i>	158
2.1.2.8. İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm - (öl. 231/845) - <i>İsbâtü 'r-rusûl</i>	159
2.1.2.9. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (öl. 235/849-50)- <i>Alâmâtü 's-sıdkı 'r-Resûl</i>	159
2.1.2.10. Ca'fer b. Harb el-Hemedânî (öl. 236/850 [?]) - <i>el-İklîl fî delâili 'n-nübüvve</i>	160
2.1.2.11. Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (öl. 252/866[?]) - <i>Risâle fî tesbîti 'r-rusûl</i>	161
2.1.2.12. Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî (öl. 264/878)- <i>A 'lâmü 'n-nübüvve</i>	162
2.1.2.13. Süleyman b. Ebû Usfûr el-Ferrâ (öl. 269/883) - <i>A 'lâmü 'n-nübüvve</i>	163
2.1.2.14. Ebû Dâvûd b. Ali el-İsfahânî (öl. 270/884)- <i>Kitâbü A 'lâmü 'n-Nebî</i>	164
2.1.2.15. İbrahim b. el-Heysem el-Beledî (öl. 278/891) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	165
2.1.2.16. Ebü'd-Dünyâ (öl. 281/894) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	165
2.1.2.17. İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (öl. 285/899) - <i>Delâilü 'n-nübüvve</i>	166
2.1.2.18. Ebû Sehl İsmâil b. Alî en-Nevbahtî (öl. 311/924) - <i>el-İhticâc li-nübüvveti 'n-nebî</i>	167

2.1.2.19. Sâbit b. Hazm es-Sarakustî (öl. 313/925) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	167
2.1.2.20. Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî (öl. 316/929)- <i>Delâilu'l-icâz</i> ..	168
2.1.2.21. İbrahim b. Hammâd el-Mâlikî (öl. 320/932) – <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	169
2.1.2.22. Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd el-İyâşî (öl. 320/932)- <i>Kitâbü ihticâci'l-mû'cize</i>	169
2.1.2.23. Muhammed el-Kasrî el-Tunisî (öl. 322/933-34) – <i>Kitabü'l-mû'cizât</i>	169
2.1.2.24. Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el- Eş'arî (öl. 324/936) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	170
2.1.2.25. Bekr b. A'lâ el-Kuşeyrî (öl. 344/956) – <i>Mâ fi'l- el-Kur'ân min delâili'n-nübüvve</i>	171
2.1.2.26. Muhammed b. Ahmed el-Assâl (öl. 349/960) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	172
2.1.2.27. Ebû Ca'fer el-Kummî (öl. 350/961) – <i>Hasâisü'n-nebî/Kitabü'd-delâil</i>	173
2.1.2.28. Muhammed b. Hasan en-Nakkâş (öl. 351/962) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	173
2.1.2.29. Alî b. Ahmed el-Kûfî (öl. 352/963) – <i>Tesbîtü'l-mu'cizât/ Tesbîtü'nübüvveti'l-enbiyâ</i>	174
2.1.2.30. Muhammed b. Hibbân el-Büstî (öl. 354/965) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	174
2.1.2.31. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (öl. 360/971) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	175
2.1.2.32. Muhammed b. Alî el-Kaffâl (öl. 365/976) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	176
2.1.2.33. Ebü's-Şeyh (öl. 369/979) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	177
2.1.2.34. Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn el-Kummî (öl. 381/991)- <i>Câmi'u huceci'l-enbiyâ/ Kitâbu'l-Mîrâc</i>	178
2.1.2.35. İbn Şâhin (öl. 385/996) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	179
2.1.2.36. Ahmed b. Fâris el-Hemedânî (öl. 395/1004)- <i>A'lâmü'n-nübüvve</i>	180
2.1.2.37. Abdurrahmân b. Muhammed b. Îsâ b. Futays (öl. 402/1012) – <i>A'lâmü'n-nübüvve ve delâlatü'r-risâle</i>	181
2.1.2.38. Ebû Abdillâh el-Cürcânî (öl. 403/1012) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	182
2.1.2.39. Hâkim en-Nisâbüri (öl. 405/1014) - <i>Kitâbü'l-İklîl</i>	183
2.1.2.40. Abdullah b. Muhammed b. Ebû A'lan (öl. 409/1018) – <i>Mû'cizatü'n- nebî</i>	184
2.1.2.41. Muhammed b. Muhammed el-Hârisî (öl. 413/1022) - <i>ez-Zâhirât fi'l-mû'cizât</i>	184
2.1.2.42. Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38) -	

<i>Delâilü'n-nübüvve</i>	185
2.1.2.43. Ebû Zerr el-Herevî (öl. 434/1043) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	186
2.1.2.44. İbnü'd-Delâi (öl. 478/1085) - <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	187
2.1.2.45. Muhammed b. Ahmet el-Bîkendî (öl. 482/1089) – <i>Tahkîku'r-risâle bi-evdahi'l-edille</i>	188
2.1.2.46. Abdullâh b. Abdilazîz el-Bekrî (öl. 487/1094)- <i>A'lâmu'n-nübüvve</i>	189
2.1.2.47. Muhammed b. Ahmed el-Ceyyânî (öl. 540/1145) - <i>el-Ahkâm fî mü'cizâti'n-nebî'</i>	190
2.1.2.48. İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) - <i>el-Muksit fî zikri'l-mü'cizât</i>	191
2.1.2.49. İbn Asâkir (öl. 571/1176) - <i>el-Erba'ün hadisen ed-Delâletü a'lâ nübüvvetihi 'aleyhi's-selâm</i>	192
2.1.2.50. Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî (öl. 582/1186) – <i>Mü'cizâtü'r-Resûl sallallâhü 'aleyhi ve sellem</i>	193
2.1.2.51. Ahmed b. Abdüssamed b. Ebû 'Ubeyde el-Ensârî (öl. 582/1186) – <i>Kasdu's-sebîl fî ma'rifeti âyâtî'r-resûl</i>	194
2.1.2.52. Ebû Zer Mu'sab b. Muhammed (öl. 604/1208)- <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	195
2.1.2.53. İbn Müsdî (öl. 663/1265)- <i>Hasâisü'n-nebî'</i>	195
2.1.2.54. Ahmed b. İbrahim el-Vâsitî (öl. 711/1311) – <i>Muhtasar Delâilü'n-nübüvve</i>	196
2.1.2.55. Muhammed b. İbrahim el-İşbîlî (öl. 723/1323) – <i>Mü'cizâtü'n-nebî'</i>	197
2.1.2.56. Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî (öl. 771/1130)- <i>Urcuze fî hasâsi'n-Nebî 'aleyhi's-selâm</i>	198
2.1.2.57. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Karâfî (öl. 815/1412)- <i>Te'âlik 'ala'l-hasâisi'n-nebeviyye</i>	199
2.1.2.58. Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî (öl. 832/1428) - <i>Risâletü fî esrâr mührü'n-nübüvveti beyne ketfî'n-Nebî 'aleyhi's-selâm</i>	199
2.1.2.59. Muhammed b. Salih el-Berihî (öl. 836/1432-33)- <i>Erba'ün Hadîsen fî'l-Mü'cizât ve'l-Kerâmât illî Şeha'de li Seyyidînâ Resûlullâh</i>	200
2.1.2.60. İbn Merzûk el-Hafîd (öl. 842/1439)- <i>el-Âyâtü'l-beyyînât fî vechi delâleti'l-Mü'cizât</i>	201
2.1.2.61. Muhammed b. Hasan b. el-Nakkâş (öl. 851/1448) – <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	202
2.1.2.62. Abdurrahman b. Muhammed el-Bistâmî (öl. 858/1454) - <i>Zevu's-sirac fî ehâdisi'l-mi'rac</i>	202
2.1.2.63. Eşrefoğlu Rûmî (öl. 874/1470 [?]) – <i>Delâilü'n-nübüvve</i>	203
2.1.2.64. Kemâleddîn Muhammed b. Muhammed (öl. 874/1470)- <i>Hasâisü'n-nebeviyye</i>	204
2.1.2.65. Abdullah b. Mutahhar (öl. 912/1506)- <i>Reyâhinü'l enfâsi'l</i>	

<i>muhtezeti fî besâtin 'l ekyâs fî berâhini Resûlillah Îlâ kâfeti 'n-nâs</i>	205
2.1.2.66. İbn Abdüsselâm el-Menûfî (öl. 931/1525) – <i>el-Lafzü 'l-mükerrem bi-hasâisi 'n-nebî sallahâhü 'aleyhi ve sellem.....</i>	205
2.1.2.67. Hüseyin b. Muhammed el-Kudsî (öl. 1200/1785)- <i>el-Beşâirü 'n-nebeviyye</i>	206
2.1.2.68. Câdü'l-Mevlâ (öl. 1363/1944)- <i>Înşikâku 'l-kamer mû 'cizatü 'l-seyyidü 'l-beşer</i>	207
2.2. DELÂİL ESERLERİNİN TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	207
2.2.1. Eser-Coğrafya İlişkisi	208
2.2.2. Eser-Müellif İlişkisi	211
2.2.3. Eser-Dönem Bağlantısı.....	215
2.2.3.1. Sirayet Dönemi (1/7. ve 2/8. Asır)	215
2.2.3.2. Tepki Dönemi (3/9. ve 5/13. Asır Arası)	216
2.2.3.3. Etki Dönemi (5/13. Asır Sonrası).....	217
SONUÇ	220
KAYNAKLAR	226
ÖZGEÇMİŞ	266

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo.....	Sayfa
Tablo 2.1. Delâil Eserlerinin Havzalarına Göre Dağılımı.....	208
Tablo 2.2. Dönemlere Ait Aklî ve Naklî Yöntemlerle Telif Edilen Eserlerin Dağılımı	214

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil... ..	Sayfa
Şekil 2.1. Delâil Eserlerinin Havzalara Dağılımının Oransal Gösterimi.....	209
Şekil 2.2. Aklî ve Naklî Yöntemlerle Telif Edilen Eserlerin Oransal Gösterimi	214
Şekil 2.3. Tepki Döneminde Kaleme Alınan Delâil Eserlerinin Müelliflerin İlmî Kimliklerine Göre Oransal Gösterimi	216
Şekil 2.4. Etki Döneminde Kaleme Alınan Delâil Eserlerinin Müelliflerin İlmî Kimliklerine Göre Oransal Gösterimi	217

KISALTMALAR

B.	İbn, bin
Bint.	Binti
Bkz	Bakınız
Bsk.	Baskı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren veya tercüme eden
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
İSAM	İslâmî İlimler Araştırma Merkezi
Nşr.	Neşreden
Öl.	Ölüm
r.a.	Radıyallahu anh
s.a.s.	Sallalâhû ‘aleyhi ve sellem
Sad.	Sadeleştiren.
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
Ts.	Tarihsiz
Vb.	ve benzeri
Vd.	ve diğerleri
Yay.	Yayınları
yy.	Yayınevi yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Din, beşer olmanın gerektirdiği olgulardan birisidir. Fıtrattan kaynaklanan tapınma ihtiyacı neticesinde insanlar; kabaca, kalıplarını kendilerinin belirlediği beşerî yahut iman ve ibadet esasları belirlenmiş semavî dinlerden birisini seçmek durumunda kalmışlardır. Yapılan tercihlerde elbette çevresel faktörlerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Ancak insanın düşünme ve faaliyete geçme beceresi dinin kabulünde büyük rol oynamaktadır.

Beşerî dinler insan üretimi olduğundan genelde hırs, ihtiras, kazanç gibi nefsanî ve akıl, bilgi gibi insanî hissiyatların ortalamasıdır. Bu dinlerde insan hafsalasını aşan olağan dışı hadiseler pek yer almaz. Öze indirgenen hurafe ve mitolojik anlatımlar, her ne kadar büyük abartılar içerse de insan yaşantısına uygun makullükleri barındırır. İlâhî dinlere gelindiğinde durum biraz farklılaşır. Zira aşkın, müteal ve kulun beş duyu organıyla idrak edemediği yüce yaratıcıyla doğrudan irtibat söz konusu olmadığından melek ve peygamber gibi araçların tayin edilmesi zorunlu olmuştur. İlâhî olandan haberleri alan melekler, beşer içerisinden seçilen idrak ve anlayış kabiliyeti en yüksek kula haberleri ileterek mesajların inananlara ulaştırılmasını sağlar. Dolayısıyla ilâhî dinlerde, beşer planında seçilen bir temsilcisi vardır ve İslâmî literatürde bunların adı peygamberdir. Böylelikle beşerî aciz bırakan hadiseler ön plana çıkmaya başlar.

İnsanlığın ulaştığı son nokta başlangıçla birlikte ele alındığında birçok peygamberin kendi toplumlarına elçi olarak vazifelendirildikleri ve mevcut verilerden anlaşıldığı kadarıyla hepsinin de kendine has bir hayat tarzı ortaya koydukları anlaşılır. Ancak bunların tamamı bir araya getirildiğinde benzer yönlerin de olduğu fark edilir. Bu benzerliklerin başında ise nübüvvet öncesi ve sonrası yaşantılarındaki değişimler gelir. Zira nübüvvet öncesi beşerî özelliklerle hareket eden peygamberler, yaratıcıyla iletişim kurduklarında artık sıradan bir beşerden farklı özelliklere sahiptirler. Öncelikle herkesin tecrübe edemediği âlemle ve meleklerle bir irtibat kurarak fizik ötesi bir gücün bilgisine erişmişlerdir. Bu durum kaçınılmaz olarak peygamberlerin söz, hal ve davranışlarına yansıtacağından onların sıradan davranışları yanında farklı tutumlarının olması kaçınılmazdır. Peygamberler tamamı, yoldan çıkan topluluklara gönderildiklerinden netice itibarıyla inkâr, iftira, karalama ve işkence gibi dışlanmalara maruz kalmışlardır.

Bu durumda peygamberlerin ilâhî olanlarla irtibatlı olduklarını ispatlamaları zorunlu hale geleceğinden mûcize adı verilen fizik dışı olağanüstü haller meydana gelmiştir. Dolayısıyla peygamberlerin hayatları beşerî davranışların yanında nebevî tutumlardan oluşan iki tür hareket tarzı ile şekillenmiştir.

Geçmiş peygamberlerin nübüvvetle birlikte karşılaştığı olağanüstü haller son peygamber Hz. Muhammed'in hayatı için de söz konusu edilir. Siyer, hadis ve tasavvuf kaynaklarında anlatılan bu hadisler; delâil, a'lâm, ispat vb. adlarla isimlendirilen müstakil alanda detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bir kısmı sahih, bazıları şüpheli ve bir bölümü de uydurma olan bu rivayetlerin sıhhat dereceleri artık genel anlamda bilinmektedir. Özellikle Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve*'si bu konuda itimat edilecek kaynaklardan birisidir.² Bizim araştırmamızın ana konusu, delâil rivayetlerini toplayıp bunların sıhhat derecesini belirleme gibi geleneksel yaklaşımdan ötedir. Tezin konusu delâil rivayetlerinin nasıl ortaya çıktığı, Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen eserlerde nasıl bir yer edindiği, siyer âlimlerinin hangi rivayetleri tercih edip hangilerini devre dışı bıraktıklarını görmekle başladı. Kısacası delâil edebiyatının başlangıcı sayılan devrede siyer ve meğâzî âlimlerinin bu alana dair tutum ve davranışları tespit edilmek istendi. Siyer âlimlerinin bu rivayetleri eserlerine almalarında ana gayeler nelerdir sorusu üzerinde bir fikir elde etmeye öncelik verildi. Bunun için ilk siyer kaynaklarına müracaat edildi. Burada elde edilen rivayetler belirli tasniflere tabi tutularak delâil türleri tespit edilmeye çalışıldı.

Delâil edebiyatını siyer merkezli incelemeyi hedefleyen çalışmada daha sonra bu alanın gelişimi ve hadis ilmindeki konumu tespit edildi. Ardından müstakil bir alan halini alan delâil edebiyatındaki eserler kendi içerisinde “Günümüze Ulaşan Eserler” ve “Günümüze Ulaşmayan Eserler” şeklinde ikili tasnife tabi tutuldu. Böylelikle bu alanda yazılan literatür bilgisi elde edildi. Oldukça uzun bir liste haline dönüşen bu fihristle amaçlanan bu işin ne kadar yaygın olduğunu göstermekten ibaret değildi. Daha ziyade eser ve müellif incelemeleri yapılarak bu türe dair telif edilen eserlerin nerede ve nasıl oluştuğu anlaşılmaya çalışıldı. Nihayetinde delâil edebiyatının ortaya çıkışındaki iç ve dış amiller ortaya konmak istendi.

² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988).

2. AMACI

Hiz. Peygamber'in hayatından sâdır olan olağanüstü haller irhâsât ve mûcize şeklinde ikiye ayrılarak birçok çalışmanın ana konusu haline getirildi. Hatta mûcize de kendi içerisinde gaybî, hissî ve manevî gibi türlere ayrılarak detaylandırılıp işlendi. Üstelik siyer, hadis ve kelâm alanlarında farklı açılardan çalışıldı. Ancak bu olağanüstü haller günümüz tarih anlayışına göre süzgeçten geçirilmedi. Tüm bu tartışmalar yaşanırken delâil ilmi ise siyer edebiyatıyla ilintili biçimde gelişimini sürdürerek müstakil bir alana evrildi. Dolayısıyla edebî bir tür halini alan delâil edebiyatının anlaşılabilmesi için tarihsel okumalar, bütüncül bakışlar ve hadiseyi anlamlandıracak değerlendirmeler yeterli bir düzeye ulaşmadı.

Delâile dair kavramsal okumalar ve literatür temelli yaklaşımlar özele indirgenerek çalışılmış, en önemlisi de bugüne kadar telif edilen delâil eserlerinin gelişimi bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmemiştir. Zira İbn Haldun (öl. 808/1406) ile başlayıp 2/8. asırdan itibaren Batının geliştirdiği tenkitçi tarih anlayışı ile hadiselerin iç-dış tenkit süreçlerinden geçirildikten sonra birtakım sorgulamalara tabi tutulması önemsenmektedir.³ Araştırılan her konuda yapılan bu sorgulamalar meselenin iç yüzünü, önceki ve sonraki ile bağlantısını ve rivayetin sıhhatini belirlemede oldukça gereklidir. Ayrıca konuyu anlamada en etkili yöntemlerden birisidir. Dolayısıyla bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranarak delâil ilminin bütüncül anlaşılması sağlanmaya çalışılacaktır:

- Hiz. Peygamber'in hayatında delâil, hem risâletinin tebliği hem de şahsının anlaşılması noktasında nasıl bir konuma sahiptir?
- Delâil rivayetleri konusunda râvilerin tutumları nasıldı? Olağan dışı bu rivayetlere herkesin tepki ve ilgisi aynı mıydı? Bu alanda uzman olan sahâbe, tabiîn ve âlim var mıydı?
- Siyer âlimleri Hiz. Peygamber'in hayatını yazarken beşerî ve nebevî yönlerini hangi oranlarda yansıtmışlardır, olağan dışı hadiseler ne sebeple yer vermiş ve rivayet tercihlerinde hangi amiller etkili olmuştur?
- Temel siyer kaynaklarında bulunan delâil rivayetleri bir araya getirildiğinde bunların tür ve çeşitleri nelerdir?

³ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981), 157.

- Delâil rivayetleri başka ilmî disiplinlerde de konu edinilmişmidir? Şayet konu edinmişse ana gayeleri nelerdir?
- Delâil eserlerinin asır ve bölgelere göre dağılımı ne şekildedir ve bu eserlerin yazılmasındaki iç-dış âmiller nelerdir?
- Delâil edebiyatının tarihsel süreci siyer ilmini konu, yöntem ve amaç bakımından nasıl etkilemiştir?

Sorgulayıcı tarih yöntemi ile yukarıdaki sorulara cevap bulunduğunda delâil ilminin on dört asırlık serüveni de kabaca belli olacaktır. Böylelikle mûcizenin peygamber ve Müslümanların hayatındaki rolü de anlaşılacak ve meselenin tarihsel boyutu fark edilecektir. Zira hayata daha gerçekçi bakıp maddenin önemsendiği günümüz dünyasında mânevî olanın yeri daha net belli olacaktır. Bu ilmî titizlik sayesinde alana farklı bakış açıları sunulmaya çalışılacaktır.

3. YÖNTEMİ

Delâil, Hz. Muhammed'in hayatıyla sınırlı bir konu olduğundan geçmişte olmuş, bitmiş ve günümüzde sadece sosyal bilimlerde etkileri tartışılan bir meseledir. Pratik yönü bulunmayan ve saha araştırması gerekmeyen bu konunun incelenmesinde sosyal bilimlerdeki "Nitel Araştırma" ve "Dokümantasyon" metodu yeterli olacaktır. Bu sebeple araştırmada şu yöntemler takip edildi:

- Delâil verileri temel kaynaklardan derlenerek araştırma ve incelemelerle desteklendi. Bunun için Şamile ve Kuramer gibi programlara müracaat edildi.
- Bilgiye erişimde çağdaş araştırma kaynakları olan internet veri tabanları ve online veri sağlayıcılar kullanıldı. Bunlarla birlikte kütüphane ve şahsi kitaplıklardaki eserlere de müracaat edilerek onlardan bilgi alındı.
- Müelliflerin farklı konulardaki eserleri içerisinde konumuzu ilgilendiren çalışmalar odak noktamız oldu. Onların farklı türlerdeki eserleri ise kapsam dışı bırakıldı.
- Elde edilen bilgiler iç ve dış tenkit süreçlerine tabi tutuldu.
- Her veri ilgili başlık altında elektronik olarak fişlendikten sonra tasnife tabi tutuldu.
- Tasnif yapılırken mantık ilkeleri, kronoloji ve alfabetik yöntemler kullanıldı.
- Araştırmalarda elde edilen sonuçların sayısal verileri irdelendi.

- Bilgiler belirli bir düzene sokulduktan sonra mantık süzgecinden geçirilerek kurguya tabi tutuldu.
- Oluşan metinde kullanılan bilgiler isnad atıf sistemine uygun olarak dipnotlarıyla verildi.
- Araştırmanın amacına yönelik sorular yeri geldiğinde tümevarım, tümden gelim vb. hususlarla cevaplanarak bir nihayete ulaşılmaya çalışıldı.

Modern araştırma yöntemlerinin kullanılması, bilgilerin sağlıklı bir şekilde araştırmaya yansıtılmasını kolaylaştırdığı gibi bilimsel sonuçların elde edilmesini de sağladı. Zira doğru yöntem, sağlıklı sonucu ortaya çıkaracaktır.

4. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Araştırmamızın konusu olan delâil edebiyatı, aslında Hz. Peygamber'in hayatıyla başlayıp çeşitli aşamalardan geçerek günümüzde de gelişimini devam ettiren bir alandır. Ancak bu alanın ortaya çıkışı, hicri ilk üç asırda olduğundan tezimizin ilk kısmında bu alana yoğunlaşılacak ve buradaki eserler üzerinde araştırma yapılacaktır. Tezin ana eksenini bu dönem olmakla birlikte delâil meselesinin sürekliliğini anlamak adına ikinci bölümde günümüze kadar telif edilen eserler de incelenecektir. Bu eserler daha ziyade içerik, müellif ve dönem itibarıyla araştırılacaktır. Dolayısıyla müstakil delâil eserlerini konu edinerek bir kronoloji sınırlaması yapılmayacaktır.

Hicri ilk asırdan başlayıp günümüze kadar ulaştırılan bu aralıkta temel kaynağımız öncelikle Kur'ân ve hadîs-i şeriflerdir. Ardından delâil, siyer ve İslâm tarihi, fihrist, biyografi eserleri incelenecektir. Bunların yanı sıra sözlükler, ansiklopedi maddeleri, kitaplar, makaleler ve güncel araştırmalar üzerinden de veriler toplanacaktır.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in en büyük mûcizesi olarak kabul edilen Kur'ân-ı Kerîm'e öncelik verildi. Zira âyetlerin delil olarak kullanıldığı eserlerdeki iktibaslar ve Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in (sas) hayatındaki merkezî rolü, bu kutsal kitabın delâil bağlamında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kur'ân'ın delâil bağlamında yazılan eserlerde nasıl ele alındığını ve bu kitaplardaki temel yaklaşımları incelemek açısından da önemlidir.

Çalışmamızdaki temel kaynaklarımızdan birisi de hiç şüphesiz hadislerdir. Zira hadis literatürü, delâil türündeki eserler için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Başta "Kütüb-i Sitte" olmak üzere, çeşitli hadis koleksiyonlarında Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlayan mûcizeler, hârikulâde olaylar, geleceğe dair haberler, fiziki ve

ahlâki özelliklerine dair rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetler, delâil edebiyatının temelini oluşturmuş ve müellifler tarafından sıklıkla referans gösterilmiştir. Özellikle, Hz. Peygamber'in hayatını konu alan eserlerle birlikte hadis kitapları, delâil türünün ana kaynakları arasında yer alarak İslâm inancının pekiştirilmesi ve Peygamber'in örnek şahsiyetinin tanıtılması amacına hizmet etmiştir. Bu bakımdan hadis literatürü, delâil edebiyatının oluşumu ve gelişimi açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Ayrıca rivayetlerin isnad zincirlerine de hadis kitaplarında yer verilmesi hasebiyle ravilere dair veriler elde edilebilmesi bakımından kıymetlidir.

Çalışmamız esnasında delâil edebiyatına kaynaklık eden birçok hadis kitabı tespit ederek istifade ettik. Bu eserleri ise “Temel İslâmî Disiplinlerde Delâil Rivayetleri” başlığı altında sıraladık. Dolayısıyla çalışmanın içeriğini genişletmemek ve tekrara düşmemek adına, bahsi geçen eserlere ilgili kısımda yer verilmeyecektir.

A. Delâil

Delâil ilmi kapsamında yazılmış eserler çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınacağı için burada söz konusu eserler yer almayacaktır.

B. Siyer ve Meğâzî

Delâil ilminin odak noktası, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşantısı üzerine kuruludur. Siyer ve meğâzî kitapları ise İslâm Peygamberi'nin hayatını tanımak, sonraki nesillere aktarmak açısından önemli olduğundan Delâil rivayetlerini anlamak ve anlamlandırmak açısından önemlidir.

Siyer alanındaki çalışmalarımızda ilk olarak, İbn Şihâb ez-Zührî'nin (öl. 124/742) *el-Meğâzî'n-nebeviyye*⁴ adlı eserini inceledik. Eserin eksik olmasına rağmen içindeki delâil rivayetleri, bu tür rivayetlere yer veren en eski eserlerden biri olması sebebiyle önem taşımaktadır. Ancak kapsamının sınırlı olması nedeniyle araştırmamız için yeterli veri sunmamaktadır. Bu nedenle, ilk kapsamlı siyer eseri olarak kabul edilen İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sine yöneldik.⁵ Bu eser, Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar olan süreci kapsaması ve “A'lâmü'n-nübüvve” başlığıyla peygamberliğe işaret eden delilleri bir araya getirmesi bakımından delâil ilmi için özel bir öneme sahiptir. Eserin tam muhtevasını görmek mümkün olmasa da incelememize onun eserinin günümüze

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016).

⁵ Muhammed b. İshâk İbn İshâk, *es-Sîre*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr li't-tibâa, 1398/1978).

ulaşmasını sağlayan, onu şerh ve tahkik eden İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretü 'n-nebeviyye*⁶ adlı eseri üzerinden devam ettik. Bu eser, rivayetlerin sıhhat derecesi gözetilerek içeriğin oluşturulmasına gayret ettiğinden, Hz. Peygamber'in doğumu öncesi yaşamı, çocukluğu ve gençliği, nübüvvet sonrası dönemi ve savaşlarından vefatına kadar dönemi ayrıntılarıyla ele alması bakımından önemlidir. Özellikle rivayetleri aktaran ravilerin zincirlerini vermesi hasebiyle delâil rivayetlerinin kimler tarafından aktarıldığını görmemize de imkân verdi.

Zaman içerisinde telif edilen eserlerde delâil ilmi ve Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgiler artış göstermiştir. Bu nedenle, çalışmalarımıza Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerini kapsamlı bir şekilde ele alan ve mucizevî olaylara dair önemli bilgiler sunarak delâil ilmine katkı sağlayan Vâkıdî'nin (öl. 207/823) *Kitâbu 'l-Meğâzî*⁷ adlı eserini de dâhil ettik. Daha sonra rivayetleri nakleden râviler hakkında daha derinlemesine bilgi edinmek amacıyla, İbn İshâk ve Vâkıdî gibi müelliflerin eserlerini karşılaştırarak telif eden İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*⁸ adlı eserini inceledik. Bu eser, Hz. Peygamber ve sahâbelerin hayatları, nesepleri, faaliyetleri ve rivayet ettikleri hadisler hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Özellikle isimleri, İslâm'a yakınlıklarına göre gruplandırması, sahâbeleri daha yakından tanımamıza ve hadislerin güvenilirliğini değerlendirmemize yardımcı olarak delâil araştırmalarımıza geniş bir zemin hazırlamıştır.⁹

C. İslâm Tarihi

Delâil ilmi, uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür ve içinden çıktığı toplumun dinamikleriyle şekillenmiştir. Bu nedenle, delâil ilminin tarihsel gelişimini tam anlamıyla kavramak için İslâm toplumunun tarihsel ve kültürel bağlamını derinlemesine incelemek

⁶ Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Sekkâ (Mısır: Şirketü'-Mektebe, 1375/1955).

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbu 'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Dâru'l-A'lâmî, 1409/1989).

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire-Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001).

⁹ Çalışmada kaynak eserlerin asıl dillerindeki metinlerine öncelik verilmiş ancak gerekli görülen durumlarda tercüme teliflerden de faydalanılmıştır. Tercüme eserlerin künyesi için bkz. Muhammed b. İshâk İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, ed. Mehmet Azimli, çev. Selahattin Yıldırım (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021); Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, ed. Hakan Temir - Haydar Yıldırım, çev. Mehmet Beşir Eryarsoy (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023); Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü 'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: İlk Harf, 2014); Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, ed. M. Ali Alioğlu, çev. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015).

gerekmektedir. Dolayısıyla delâil ilminin oluşum ve gelişim sürecine dair araştırma yapabilmek amacıyla Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923) *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*'ü¹⁰ ve İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târih*¹¹ eserinden faydalandık. Özellikle Bağdat, Basra ve Mısır gibi önemli merkezlerin yanı sıra İslâm halifelerinin delâil ilmi üzerindeki etkilerini bu eser sayesinde daha iyi kavradık. Diğer yandan rivayetlerinin yayılmasında önemli rol oynayan sahâbeler hakkında daha detaylı bilgiye ulaşmak için aynı müellifin *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*¹² eserini inceledik. Böylece sahâbe ve ravilerin hayatlarında delâilin yerini görmeye çalıştık. Daha sonra çalışmamızın verilerini artırmak ve bilgi genişliği elde etmek için İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282) *Vefayâtü'l-a'yân*¹³ ve İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*¹⁴ eseri üzerine yoğunlaştık. 767/1365-66 yıllarına kadar yaşanan tarihsel hadiseleri görmemiz açısından önemli olan eser sayesinde tarihî hadiseleri anlamlandırma konusunda istifade ettik. Bunun dışında Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*,¹⁵ *el-Mu'cemü'l-evsat*,¹⁶ *el-Mu'cemü's-sağîr*¹⁷ adlı eserleri de çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklardandır.

D. Fihrist

Fihrist kitapları, delâil eserlerinin tespitinde oldukça değerli kaynaklardır. Ancak bu kaynakların tek başına yeterli olmadığı, diğer kaynaklarla birlikte kullanılması gerektiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla çalışmamızda İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995 [?]) *el-Fihrist*'i,¹⁸ Ebû Bekir Muhammed el-İşbîlî'nin (öl. 575/1179) *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî* si,¹⁹ Kâtip Çelebi'nin (öl. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'u,²⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa el-

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1387–1967).

¹¹ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417–1997).

¹² İzzeddün Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed Abdülmenâm el-Berî - Abdulfettah Ebû Senne (Beyrût: Darû'l-İlmiyye, ts.).

¹³ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru Sadır, 1900).

¹⁴ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1434–2013).

¹⁵ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.).

¹⁶ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvâdu'llah Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, ts.).

¹⁷ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, thk. Muhammed Şekûr el-Hâcc Emrîr (Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, ts.).

¹⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1415/1994).

¹⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halife el-Lemtûnî el-Ümevî el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Muhammed Fuad Mansur (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998).

²⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, thk. Muhammed Şerafeddin Yaltıkaya - Refet Belke Kılıç (İstanbul: İstanbul

Bâbânî'nin (öl. 1339/1920) *Hedyyetü'l-ârifîn*'i,²¹ Yûsuf İlyân b. Mûsâ Serkîs (öl. 1351/1932) *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb*'si,²² Âgâ Büzürg-i Tahrânî (öl. 1390/1970) *Zeylû Keşfi'z-zunûn*'u,²³ Selâhaddîn Münecid'in (öl. 1432/2010) *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*'i²⁴ gibi temel kaynak eselerden istifade ettik. Ayrıca güncel fihrist çalışmaları içerisinde Ammâr Abûdî Muhammed en-Nessâr'ın (öl. [?]) *el-Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye*;²⁵ Abdülhamid b. Ali el-Fakihî'nin (öl. [?]) *Cühûdü'l-ulemâ fî tasnîfi's-sîreti'n-Nebeviyye*;²⁶ Muhammed el-Bekrî'nin (öl. [?]) *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ülâ*;²⁷ Fuad Sezgin'in (öl. 1440/2018) *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*;²⁸ Ali Rıza Karabulut ve Ahmet Turan Karabulut'un (öl. [?]) *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at* istifade ettiğimiz kaynaklar arasında yer almaktadır.²⁹ Bu vesileyle delâil eserlerine dair kapsamlı bir eser listesi elde edildi.

E. Biyografi

Delâil eserleri kadar, müelliflerin biyografileri de çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Zira her eserin, müellifinin şahsiyeti, düşünce yapısı ve yaşadığı dönemden izler taşıdığı yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla müelliflerin biyografik bilgilerini tespit etmek amacıyla sıklıkla faydalandığımız kaynaklar arasında İbn Sa'd *et-Tabakâtü'l-kübrâ*; Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-*

Maarif Mektebi, 1360/1941); Mustafa bin Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya (Beyrut: Darü'l el-Fikr, 1360/1941); Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Beşşar Avvâd Ma'rûf (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1443/2021).

²¹ İsmail Paşa b. Muhammed el-Bâbânî, *Hedyyetü'l-ârifîn*, thk. Kilisli Rıfat Bilge - Mahmut Kemal İnal (İstanbul: Maarif Ajansı, 1951).

²² Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb* (Mısır: Matbaatü's-Serkîs, 1346/1928).

²³ Kâtib Çelebi, *Zeylû Keşfi'z-zunûn*, thk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî (Tahran: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1387/1967).

²⁴ Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah* (Beyrût: Dârü'l-Kitabî'l-Cedid, 1402/1982).

²⁵ Bekir Tatlı, "Hadis Usulünde Râvi ve Rical Tenkidinin Teolojik Temelleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20/2 (2020), 410-434.

²⁶ Abdülhamid b. Ali Fakihî, *Cühûdü'l-ulemâ fî tasnîfi's-sîreti'n-Nebeviyye* (Medine: Mecmau'l-Melik Fahd li-Tibâati'l-Mushafî's-Şerîf, ts.).

²⁷ Muhammed Enver Muhammed Alî el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ülâ* (Medine: Melik Fahd li-Tibâ'ati'l-Mushafî's-Şerîf, ts.).

²⁸ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, thk. Abdülfettâh b. Muhammed el-Hulv (Riyad: İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 1411/1991).

²⁹ Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at* (Kayseri: Akabe Kitabevi, 2001).

selâm;³⁰ eş-Şirâzî (öl. 476/1083) *Tabakâtü'l-fukahâ*;³¹ İbnü'l-Müstevfî (öl. 637/1239) *Târîhu İrbil*;³² İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*;³³ İbn Ebû Usaybia (öl. 668/1269) *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ*;³⁴ Zehebî (öl.748/1348) *Mizânü'l-İ'tidâl*;³⁵ Siyeru A'lâmi'n-nübelâ,³⁶ Tezkiretü'l-huffâz;³⁷ Tâceddin Sübkî (öl. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*;³⁸ İbnü'l-Mulakkîn (öl. 804/1401) *el-İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*;³⁹ İbnü'l-Cezerî (öl.833/1429) *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*;⁴⁰ el-Kureşî (öl. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*;⁴¹ Süyûtî (öl. 911/1505) *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*;⁴² *Tabakâtü'l-huffâz*⁴³ ve *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*;⁴⁴ Bâ Mahreme (öl. 947/1540) *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*;⁴⁵ İbnü'l-İmâd (öl. 1089/1679) *Şezerâtü'z-*

³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, thk. Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2003).

³¹ Ebû İshak eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1390/1970).

³² Ebû'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Lahmî el-Erbilî İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu İrbil*, thk. Sâmi es-Sakkâr (Irak: Dâru'r-Reşid, 1401-1980).

³³ Ebû Amr Takîyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddîn Necîb (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992).

³⁴ Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.).

³⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963).

³⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Nuaym el-Urkusûsî (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1347/1928).

³⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998).

³⁸ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh b. Muhammed el-Hulv (Kahire: Hicr Li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1383-1396/1964-1976).

³⁹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkîn, *el-İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*, thk. Eymen Nasr el-Ezherî - Seyyid Mühennâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997).

⁴⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982).

⁴¹ Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh el-Hulv (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1413/1993).

⁴² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Lübnan/Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1401/1981).

⁴³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983).

⁴⁴ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*.

⁴⁵ Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*, thk. Bû Cum'a Mükri - Hâlid Zevârî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008).

zeheb fî aḥbâri men zeheb;⁴⁶ Hayreddin ez-Ziriklî (öl. 1397/1976) *el- A 'lâm*;⁴⁷ Ömer Rızâ Kakhâle (öl. 1408/1987) *Mu 'cemü 'l-mü 'ellifîn*⁴⁸ ve ez-Zebîrî vd. *el-Mevsû 'atu 'l-müeyssera fî terâcimi eimmeti 't-tefsîr ve 'l-ikrâ ve 'n-nahv ve 'l-luġa* yer almaktadır.⁴⁹

F. Sözlükler

Delâil ilmi, belirli kavramlar üzerine kurulu bir yapıya sahiptir. Bu kavramlar, eserlerde kullanılan başlıklar olarak karşımıza çıkmakta ve delil niteliğindeki hadiseleri anlamlı bir çerçeveye oturtmaktadır. Dolayısıyla kavramların anlamını daha iyi kavrayabilmek için çalışmamızda İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) *Lisânü 'l- 'Arab*⁵⁰ ve Murtazâ ez-Zebîdî'nin (öl. 1205/1791) *Tâcü 'l- 'arûs*⁵¹ adlı eserleri kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Bu eserler, kelimelerin kökenlerini takip ederek sistematik bir yapıya sahip olmaları nedeniyle delâile dair lafızları kavramamızda bizim için önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca güncel çalışmalar arasında yer alan Serdar Mutçalı'nın *Arapça-Türkçe Sözlük* adlı eseri, alfabetik sıraya dayalı ve kelimelerin kökleri üzerinden kurulu sistemiyle elde etmek istediğimiz verilere ulaşmada kolaylık sağlamıştır.

G. Yardımcı Kaynaklar

Delâil ilmi üzerine yaptığımız çalışmalarda, yukarıda belirttiğimiz eserlere ek olarak, Türkçe kaynaklarda kitap, makale ve ansiklopedi maddelerinden de yararlandık. Bu vesileyle ilgili alanda yapılmış olan çalışmaları ve kapsamlarını inceleme fırsatı edinerek farklı bakış açılarından istifade etmeye çalıştık. Dolayısıyla ilk başvurduğumuz kaynak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi oldu. Daha sonra incelediğimiz kitaplar arasında Bahriye Üçok'un *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*;⁵² Adem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*;⁵³ Adnan Demircan'ın *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*;⁵⁴ Ramazan Şeşen *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya*

⁴⁶ Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986).

⁴⁷ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A 'lâm* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1431/2010).

⁴⁸ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu 'cemü 'l-mü 'ellifîn* (Beyrût: Mektebetü'l-Müsennâ, 1431/2010).

⁴⁹ Velîd b. Ahmed ez-Zebîrî vd., *el-Mevsû 'atu 'l-müeyssera fî terâcimi eimmeti 't-tefsîr ve 'l-ikrâ ve 'n-nahv ve 'l-luġa* (Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 1424/2003).

⁵⁰ Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü 'l- 'Arab* (Beyrût: Dâru's-Sâdır, 1414/1994).

⁵¹ Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu 'l- 'Arûs*, thk. Komisyon (Dâru'l-Hidâye, 1385/1422).

⁵² Bahriye Üçok, *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967).

⁵³ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020).

⁵⁴ Adnan Demircan, *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015).

Yazıcılığı;⁵⁵ Robert Mantran *İslâm'ın Yayılış Tarihi*;⁵⁶ Vecihi Sönmez *Nübüvvet Tartışmaları*;⁵⁷ Erdinç Ahatlı'nın *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*;⁵⁸ *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları*;⁵⁹ Hakan Temir *Beyhakî*⁶⁰ ve *Ebû Nuaym el-İsfahânî*;⁶¹ Mustafa Zeki Velidi Togan *Tarihte Usul*⁶² yer aldı. Yararlandığımız makaleler ise *Siyer Yazıcılığı Üzerine*;⁶³ *Delâilü'n-nübüvve'nin İşlevselliği Üzerine*;⁶⁴ *İsbât-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygambeliği Adlı Eser Üzerine*;⁶⁵ *Mûcize ile Delâilü'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları*; *Şemâil ve Delâilü'n-Nübüvve Eserleri*;⁶⁶ *Hicri V. Asır Delâilü'n-Nübüvve Geleneği: Kadı Abdülcabbar ve Beyhâkî Örneği*;⁶⁷ *Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mûcizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi*;⁶⁸ *İlk Dönem Siyer Eserlerindeki Delâil Anlatıları ve Delâil Edebiyatının Başlangıcı*;⁶⁹ *Kelamda Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında*;⁷⁰ *The Development Of Dalail Nubuwwa Literature: An Emblem of Interreligious Dialouge in Early Islam*;⁷¹ *Müsâdere es-Sîretün-Nebeviyye Kitâbü Delâilü'n-nübüvve*⁷² adlı çalışmalardır. Bunların dışında yararlandığımız, düzenli ve toplu bir şekilde bilgiler ihtiva eden yüksek lisans ve doktora tezleri ise *Delâilü'n-*

⁵⁵ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İsar Yayınları, 1998).

⁵⁶ Robert Matran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, çev. İsmail Kayaoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.).

⁵⁷ Vecihi Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları* (İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005).

⁵⁸ Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006).

⁵⁹ Muzaffer Barlak, *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018).

⁶⁰ Hakan Temir, *Beyhakî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022).

⁶¹ İbn İshâk, *es-Sîre*.

⁶² Togan, *Tarihte Usul*.

⁶³ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 129-162.

⁶⁴ Nimetullah Akın, "Delâ'ilü'n-Nübüvvenin İşlevselliği Üzerine", *Usul İslam Araştırmaları* 8/8 (2007), 46-70.

⁶⁵ Cafer Karadaş, "İsbât-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygambeliği Adlı Eser Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 149-165.

⁶⁶ Yusuf Ziya Keskin, "Şemâil ve Delâilü'n-Nübüvve Eserleri", *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* 1 (2019), 351-371.

⁶⁷ Hamdi Akbaş, "Hicri V. Asır Delâilü'n-Nübüvve Geleneği: Kadı Abdülcabbar ve Beyhâkî Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 18 (2022), 59-68.

⁶⁸ Fatıma Ünsal, "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mûcizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/1 (2020), 105-140.

⁶⁹ Halil İbrahim Uçar - Hakan Temir, "İlk Dönem Siyer Eserlerindeki Delâil Anlatıları ve Delâil Edebiyatının Başlangıcı", *İSTEM* 43 (2024), 95-118.

⁷⁰ Galip Türcan, "Kelamda Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında", *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 217-236.

⁷¹ Ahmad Sanusi Azmi, "The Development of Dalail Nubuwwa Literature: An Emblem of Interreligious Dialogue in Early Islam", *Medwell Journals* 13/5 (2018), 1072-1078.

⁷² Ahmed b. Muhammed Fekir, *Müsâdere es-Sîretün-Nebeviyye/Kitâbü Delâilü'n-nübüvve*, ts.

nübüvve Eserleri,⁷³ *İslâm Kelâmında Delâilü'n-nübüvve Geleneği*,⁷⁴ *İnanç Bağlamında Nübüvvetin Gerekliliği*,⁷⁵ *Beyhakî ve Delâilü'n-Nübüvve Adlı Eserinin Hadis İlmindeki Yeri*⁷⁶ adlı çalışmalar yardımcı kaynaklarımızdandır.

5. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Delâil İlmini Tanımlayan Kavramlar

Zaman, sürekliliği olan bir kavramdır. Zamana bağlı olarak olaylar, durumlar ve kavramlarda bir değişimden bahsedilir. Nitekim düşünsel üretim, sanat, din ve bilim gibi alanlarda gözlemlenen köklü değişimler, bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Delâil ilmi de bu genel süreçten bağımsız kalmamış, sözlü gelenekten yazılı metinlere doğru bir değişim yaşamıştır. Delâil alanındaki değişimler, kendine özgü bir terminoloji geliştirmiş ve bu alana ait birçok yeni kavram ortaya çıkarmıştır. Üretilen kavramların bazıları bir veya birkaç asır, bazıları üç-beş asır, bazıları ise günümüze kadar devam etmiştir. Bu kavramlar da delâil alanının kendine özgü olduğu için yazarlar tarafından eserlerinin başlıklarına yansıtılmıştır. Dolayısıyla bu türde yazılan kitaplar aslında bu alanın kavramsal sürecinin de taşıyıcıları olmuştur.

Delâil ilminin kavramsal çerçevesini belirlemek için yaptığımız araştırmalarda öncelikle eserlerin başlıkları üzerinden bir inceleme yöntemi tercih edilmiştir. Dolayısıyla 190 eser başlığında yaptığımız inceleme neticesinde bu alana dair benzerliklerle beraber en az 17 farklı kavramla karşılaşmıştır. Bu başlıklandırmalar Hz. Peygamber'in nübüvvetini delillendirmek için telif edilen eserlerde önemli çeşitliliği göstermektedir. Delâil kapsamında değerlendirilen eserler içerisinde tespit ettiğimiz başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz: “Delâilü'n-nübüvve”, “A'lâmü'n-nübüvve”, “Emârâtü'n-nübüvve”, “İsbâtü'n-nübüvve”, “Hücecu'n-nübüvve”, “Âyâtü'n-nebî”, “Şevâhidü'n-nübüvve”, “Hasâisü'n-nübüvve”, “Tesbîtü delâilü'n-nübüvve”, “İhticâc li'n-nübüvve”, “Mû'cizâtü'n-nebî”, “Beşâiru Sıdk'ın-nebî”, “Meâricü'n-nübüvve”, “Tesbitü'l-mû'cizat”, “Tesbîtü'l-enbiya” ve “Hasâisü'l-kübrâ”.

Bu başlıklandırma çeşitliliğine rağmen, 4/10. yüzyıldan sonraki asırlarda bu tür eserler genellikle “Delâilü'n-nübüvve” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla

⁷³ Abdullah Köse, *Delâilü'n-nübüvve Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989).

⁷⁴ Hamdi Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

⁷⁵ Şüheda Karaburç, *İnanç Bağlamında Nübüvvetin Gerekliliği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁷⁶ Şemsettin Kırış, “Beyhakî'nin Delâilü'n-nübüvve Adlı Eserinin Kaynakları”, *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (2015), 95-126.

bu terimin, peygamberliğin delillerini konu alan eserler için genel bir başlık haline geldiğini göstermektedir. Oluşturduğumuz fihriste dâhil ettiğimiz 45 eser bu terimle isimlendirildiğinden, çalışmamızda ilk olarak bu başlık üzerinden ilerlemek daha tutarlı ve kapsamlı bir inceleme yapmamıza olanak sağlayacaktır. Diğer başlıkların kullanım sıklıklarıysa istatistiksel olarak incelenerek ortaya çıkan veriler doğrultusunda en çok yer alan başlıklar açıklanmaya çalışılacaktır:

- **Delâilü'n-nübüvve:** Delâil kelimesi, delilin çoğulu olarak kullanıldığında “yol gösteren”, “burhan” -delili kesin olan şey- ve “kılavuz” anlamlarını taşıyan Arapça kökenli bir terimdir. İslâmî literatürde ise bu ifade, özellikle Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat eden işaretler ve alâmetler anlamında kullanılır. Başka bir deyişle “delâilü'n-nübüvve”, Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik eden ve bu hakikate götüren yolları ifade eder. Böylelikle mûcizevî ve hârikulâde hadiseler başta olmak üzere, Hz. Peygamber'in hayatında meydana gelen tüm deliller “nübüvvetin delilleri” olarak değerlendirilir. Bu kapsamda kaleme alınan eserlerin ortak amacı, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kesin bir şekilde kanıtlamak ve onun getirdiği dinin hak din olduğuna dair deliller sunmaktır. Tarihî literatüre bakıldığında, bu terime başlık olarak ilk değinen müelliflerden biri İbn İshâk'ın es-Sîre adlı eseri olarak gösterilir.⁷⁷ Ancak delâil ilmi doğrultusunda bağımsız bir eser olarak ele alan ilk müellif ise Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'dir (öl. 212/827).⁷⁸
- **Hasâisü'n-nübüvve:** Payına düşmek anlamına gelen “el-has” kelimesi, özele tabi olmayı ifade etmektedir. Bu kelimedenden türeyen “hasâis” ise net olmak, netleşmek, gün yüzüne çıkarmak gibi anlamlara gelmektedir. Müellifler, Hz. Peygamber'e has olan ilâhî lütufları ve özellikleri “hasâisü'n-nübüvve” yani “nübüvvete has” başlığı altında telif etmişlerdir. Geneli naklî olmak üzere aklî rivayetleri de barındıran Delâil eserlerinde bu terim 20 farklı müellif tarafından kullanılmıştır. Yaklaşık 6/14. asırdan itibaren yaygın bir alan bulan bu başlığı ilk olarak Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kummî (öl. 350/961) kullanmıştır.⁷⁹
- **A'lâmü'n-nübüvve:** A'lâm kelimesi; işaret, iz, nişan gibi anlamlara gelen âlem kelimesinin çoğulu olup Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerini ifade etmek

⁷⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*.

⁷⁸ el-Bekrî, *Mesâdiru telakkîyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ*, 39.

⁷⁹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/63.

için kullanılan bir terimdir. Bu terim, özellikle Hz. Peygamber'in peygamberliğini tasdik ve kabul etmek amacıyla kaleme alınmış eserlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Hadis ve siyer âlimleri tarafından tercih edilen başlık üzerinde yapılan araştırmalar, müstakil bir delâil eseri olarak kabul edilmese de bu terimin ilk olarak İbn İshâk tarafından "a'lâmu'n-nübüvve" yani "nübüvvetin belirtileri" şeklinde kullanıldığını göstermektedir. Diğer yandan Ebû Dâvûd b. Alî el-İsfahânî (öl. 270/883)⁸⁰ gibi 12 müellif daha eserlerinde bu terime yer vermiştir.

- **İsbâtü'n-nübüvve:** "İsbât" kelimesi, Arapça "esbeta" kökünden türemiş olup bir şeyin doğruluğunu kanıtlamak, delil getirmek ve kesin olarak ortaya koymak anlamlarına gelir. İslâm düşünce tarihinde, özellikle de kelâm ilmî ve hadis bilimleri alanında sıklıkla kullanılan bu terim, aklî ve naklî delillere dayanılarak bir hakikatin ortaya konulmasını ifade eder. Bu terime eserinde ilk defa yer veren müellif ise Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî'dir (öl. 200/815?).⁸¹ Ayrıca en az 12 müellifin de eserlerinde bu başlığı tercih ettiği görülmektedir.
- **Meâricü'n-nübüvve:** Yükseliş yolu, yukarı çıkılan yer ve merdiven gibi anlamlara gelen "meâric", "mi'râc" kelimesinden türemiştir. Terim olarak Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat etmek üzere kullanılan delil ve kanıtlar olarak ifade edilmektedir. Bu başlık ilk olarak Ebû Ca'fer Muhammed el-Kummî (öl. 381/991) tarafından kullanılmıştır.⁸² Bunun dışında 6 müellif tarafından daha tercih edilmiştir.
- **Âyâtü'n-nebî:** Delil, iz, işaret, harika, örnek anlamlarına gelen "âyat" kelimesi "el-âye" den türemiştir. Terim olarak Hz. Peygamber'in peygamberliğini tasdik eden mûcize, harikulade olaylar ve alâmetler anlamına gelmektedir. Bu başlığı ilk olarak Ali b. Muhammed el-Medâinî (öl. 228/840) kullanmıştır.⁸³ Onun dışında 7 müellif daha başlık olarak bu terime yer vermiştir.
- **Beşâirü'n-nübüvve:** Beşâir kelimesi, Arapça "beşr" kökünden türemiş olup "müjde", "güzel haber" gibi anlamlara gelir. Bu kelime, özellikle Hz. Peygamber'in ilâhî kitaplarda müjdelenmesi konusunu inceleyen eserlerde

⁸⁰ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Şeyh İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1417/1997), 272.

⁸¹ en-Nedîm, *el-Fihrist*, 215.

⁸² el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/678.

⁸³ el-Bekrî, *Mesâdiru telakkîyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ*, 39.

sıklıkla kullanılan bir terimdir. Yapılan araştırmalar, bu başlığın en az 4 farklı müellif tarafından kullanıldığını göstermektedir. Mevcut verilere göre, bu terimi ilk kez kullanan âlim ise Mahmud b. Muhammed el-Kudsî (öl. 1200/ 1785) olarak tespit edilmiştir.⁸⁴

- **Şevâhidün'n-nübüvve:** Delil, kanıt ve belge gibi anlamlara gelen “şevâhid” “eş-şehade” kelimesinden türemiştir. Terim olarak Hz. Peygamber'in üstün vasıflarını ve mûcize gibi harikulâde olayları kanıt göstererek onun nübüvvetini ispat etmek anlamına gelmektedir. Naklî rivayetler çerçevesinde oluşan eserlerde kullanılan bu başlık, ilk olarak Ebû Muhammed Abdullah b. Ebû Zekeriya eş-Şekrâtûsî (öl. 466/1073) tarafından kullanılmıştır.⁸⁵ Bunun dışında 1 müellifin eserinde bu başlıklandırma tercih edilmiştir.
- **İhticâc li'n-nübüvve:** Delil getirmek, delil olarak sunmak ve taraftar olmak anlamlarına gelen “ihticâc”, “hucce” kökünden türemiştir. “İhticâc li-nübüvve” ise terim olarak Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu tabiri eserinde ilk kullanan müellif Ebû Sehl İsmâîl b. Alî en-Nevbahtî'dir (öl. 311/924).⁸⁶ İki farklı müellif daha tespit edilmiştir.
- **Emârâtü'n-nübüvve:** Belirti ve alâmet gibi manalara gelen “Emârât” “el-emâre” kelimesinin çoğuludur. Bu terim, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâlet eden olağanüstü haller ile sihir arasındaki farkı konu edinen eserlerde kullanılmaktadır. Eserinde bu ifadeye ilk kez yer veren Ebû İshâk el-Cûzânî'dir (öl. 259/872).⁸⁷ Onun dışında tespit edilen eserler içerisinde bu başlığı kullanan başka bir müellife rastlanmamıştır.

B. Mûcize ve İrhâsât

Delâil edebiyatının merkezinde şüphesiz mûcize ve irhâs kavramları da önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki sadece mûcize başlığını özel olarak vererek ilgili rivayetleri tek bir kitapta toplayan 43 eser bulunmaktadır. Bu durum “Mûcize”nin, peygamberlik misyonunun en belirgin göstergesi olarak kabul edilen, insanın gücü ötesinde ilâhî bir kudretle gerçekleşen, hârikulâde olayları ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu terim,

⁸⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 182.

⁸⁵ Şihabeddin en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Erb'i fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütûbi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423/2003), 18/347.

⁸⁶ el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*, 84.

⁸⁷ en-Nedîm, *el-Fihrist*, 4/259.

muhabatını aciz bırakma ve harikulade bir nitelik taşıma gibi temel özelliklere sahiptir.⁸⁸ Özellikle Hz. Peygamber'in hayatında meydana gelen bu tür olaylar, peygamberliğinin en güçlü delillerinden biri olarak kabul edilir.⁸⁹ Mucizeler ise kendi içerisinde ulemâ tarafından 3 gruba ayrılmıştır:

- **Hissî Mûcize:** İnsanların duyularıyla görülebilen ve hissedilen hârikulâde olaylardır. Örneğin Hz. Mûsâ'nın asâsının yılına dönüşmesi ve Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi vb. olaylardır.
- **Haberî Mûcize:** Allah'ın peygamberlerine verdiği ve insanların o haberi verecek kadar güç yetiremediği durumlardır.
- **Aklî Mûcize:** İnsanları var olan durum ile baş başa bırakarak rasyonel kanıtlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bir zaman ve mekân sınırı olmayan bu mûcize şekli ise düşünmekle var olmaktadır. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'in bir insan ürünü olamayacağına edilecek şahitlik gibidir.⁹⁰

“İrhâsât” ise vahiy öncesi Hz. Peygamber'in yaşadığı olağanüstü olayları ifade eder. İrhâs niteliğindeki hadiseler, gelecekteki peygamberlik görevine işaret eden önemli deliller olarak kullanılır. Ancak yaptığımız kapsamlı araştırmalar, delâil eserlerinin içeriğinin sadece mûcizevî ve hârikulâde olaylarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Bu eserlerde, çeşitli kaynaklardan derlenen ve bir araya getirilen pek çok farklı olay ve olgu bulunmaktadır.⁹¹

Delâil eserlerinde yer alan olaylar, sadece delil niteliği taşıyan izole hadiseleri değil, aynı zamanda bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gereken karmaşık ve çok yönlü durumları ifade eder. Bu nedenle, delâil eserlerini incelerken sadece mûcizevî yönlerine odaklanmak yerine, bu eserlerin sunduğu geniş kapsamlı bilgi ve perspektifi dikkate almak gerekmektedir. Nübüvvete işaret eden parçalar olarak nitelendirilebilecek bu hadiseler, birbirinden bağımsız olarak değerlendirildiğinde peygamberliğin tam

⁸⁸ Halil İbrahim Bulut, *Nübüvvetin İspatında Mûcize* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2022), 15.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2870; Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/348.

⁹⁰ Ayrıca bkz. Mustafa Yalçınkaya, “İbn Hazm'a Göre Delâilü'n-Nübüvve Bağlamında Mucizenin Konumu”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 85-86; Hüseyin Maraz, “Mucizenin Teolojik Açıdan Delil Oluşu ve İlahî Yasalarla İlişkisi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 330; Bulut, “Mûcize”, 30/349; Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 192-238.

⁹¹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 1/352; Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 91-185; M. Sait Özervarlı, “Hârikulâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/181-182.

anlamıyla ispatını engellemektedir. Dolayısıyla doğrudan ve dolaylı yoldan nübüvve işaret eden delâil rivayetlerini anlamamız gerekmektedir. Bu vesileyle çalışmamızın ilk kısmında Hz. Peygamber'in hayatını erken dönem siyer kaynakları merkezinde inceleyeceğiz. İslâm Peygamberi'nin hayatında dair deliller olup olmadığını ve bu delillerin hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını tespit etmeye gayret edeceğiz.

BÖLÜM 1: DELÂİLİN OLUŞUM EVRESİ

Giriş bölümünde delâil edebiyatında sıkça kullanılan kavramları teorik olarak ele aldık. Söz konusu kavramların delâil edebiyatı ve İslâmî prensipler noktasındaki yansımalarına dair temel tespitlerde bulunduk. Dahası, ilgili kavramların geniş bir sürecin ürünü olmasının yanı sıra toplumsal hayatta da karşılığının olduğunu gördük.

Bu bölümde delâil edebiyatının oluşum evresini anlamak amacıyla Hz. Peygamber'in hayatından itibaren ilgili konunun emarelerini araştırdık. Hz. Peygamber'in hayatında delâilin var olup olmadığını, râvilerin ilgili konuya yaklaşımlarını, delâil rivayetlerinin tür ve çeşitlerini, klasik İslâmî disiplinlerde bu rivayetlerin varlığını ve kaynaklarda bu rivayetlere yer verilme sebeplerini 6 ana başlık ve 13 alt başlık altında inceleyerek sorularımıza cevaplar aradık.

1.1. HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA DELÂİLİN YERİ

Erken dönem siyer kaynakları, Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ ederken kullandığı delillerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu husus, Hz. Peygamber'in İslâm'a davet sürecinin tarihsel ve sosyal bağlamda analizi yapıldığında daha net bir şekilde görülmektedir. Muhatap kitleye göre farklılaşan bir iletişim ve ikna yöntemi bu çeşitliliğin temeli sayılmaktadır. İlgili kısımda müşrikler, Müslümanlar ve Ehl-i kitap nezdinde sergilediği farklı yaklaşımlar incelenerek kullanılan delillerin amacı ve önemi analiz edilecektir.

Tebliğin ilk muhatapları, geneli putperest bir toplum olmuştur. Müşrik topluluğa karşı Hz. Peygamber ise toplum nezdinde önceden yerleşmiş olan “el-Emîn”⁹² yani “Güvenilir kişi” sıfatını etkin bir şekilde kullanarak mesajlarının doğruluğuna dair güçlü bir zemin oluşturmıştır.⁹³ Ancak çalışmamızın giriş kısmında da kısaca değindiğimiz üzere, peygamberlerin tarih boyunca sıklıkla yalancılıkla suçlandığı gibi, Hz. Muhammed de (sas) benzer şekilde asılsız iddialara maruz bırakılarak itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'e eziyetleriyle tanınan Nadr b. Hâris'in ifadeleri de bu durumu teyit eder niteliktedir. Nadr, Hz. Peygamber'in gençlik yıllarından itibaren

⁹² Hüseyin Algül, “Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/111.

⁹³ Hz. Peygamber yakın akrabalarını uyarmaya başladığı dönemlerde onları Safâ tepesi etrafında toplayarak bir konuşma yaptı. O, konuşmasına kendisinin güvenilir bir kimse olup olmadığını sorarak başladı. Onlar, “Bize göre töhmet altında değilsin, senin yalan söylediğini asla görmedik.” diyerek olumlu yanıtlar verdi. Hz. Peygamber'de kendisi gibi mesajın da doğruluk üzere olduğunu onlara ileterek insanları İslâm'a davet etti. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/147.

toplumda en güvenilir kişi olarak kabul edildiğini ancak tebliğe başladığında sihirbazlıkla suçlandığını belirterek Hz. Peygamber'in konumunu gözler önüne sermektedir.⁹⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber de sözlerinin doğruluğuna işaret etmek amacıyla İslâm ulemâsı tarafından genel kabul gören Kur'ân-ı Kerîm mûcizesiyle belagat konusunda oldukça maharetli olan bu topluma karşı meydan okumuştur.⁹⁵ Böylelikle muhataplarını aciz bırakarak davetinin doğruluğuna delil getirmeye devam etmiştir.

Hz. Muhammed'e (sas) olan inanın süreç içerisinde yaygınlaşmasıyla doğru orantılı olarak, Peygamber üzerine yöneltilen suçlamaların sayısında da artış gözlemlenmiştir. Muhallifler, Hz. Peygamber'in söylediklerinin etkileyici gücünü azaltmak ve insanları ondan uzaklaştırmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber'in ilettiği mesajların şair üslubu taşıdığı, büyü veya hayali unsurlardan ibaret olduğu iddialarını öne sürmüşlerdir.⁹⁶ Fakat dönemin tanınmış şairi, zekâsı ve şerefiyle bilinen Tufeyl b. Amr ed-Devsî⁹⁷ ve Süveyd b. Sâmî⁹⁸ gibi birçok ismin Kur'ân'ı dinleyerek Müslüman olmaları, söz konusu iddiaları yersiz bırakmıştır. Ayrıca bu durum, Hz. Peygamber'in mesajının samimiyetine dair önemli bir kanıt olarak değerlendirilmiş ve Müslümanların inançlarında derin etkiler bırakmıştır. Yine de bazı muhalif kimseler Kur'ân-ı Kerîm'in mûcizesine ikna olmamıştır. Farklı içerikleri ihtiva eden mûcizeler isteyerek gözleriyle birtakım olağanüstü hadiseler şahit olmak istemişlerdir.⁹⁹ Onların bu tutumları üzerine Kur'ân-ı Kerîm'den şu âyetler nazil olmuştur:

“İnsanlar inansın diye ilâhî bir kitapla dağlar yürütülecek, yeryüzü parça parça edilecek ve ölümler diriltilip konuşturulacak olsaydı, o kitap yine bu Kur'ân olurdu. Fakat inatçı kâfirler buna da inanmazlardı.”¹⁰⁰

“Onlar: “Sen, dediler, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. İrmaklar akıtmalısın. Yahut, iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin. Yahut da altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmedeğin sürece (göğe) çıktığına da asla inanmayız. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim.”¹⁰¹

⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/386.

⁹⁵ Yalçınkaya, “İbn Hazm'a Göre Delâilü'n-Nübüvve Bağlamında Mucizenin Konumu”, 86; Ayrıca bkz. Bulut, “Mûcize”, 30/350-351.

⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/370; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/153-154.

⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 498-499; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/337.

⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 558-559.

⁹⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 305-306; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/400-405.

¹⁰⁰ er-Ra'd, 13/31.

¹⁰¹ el-İsrâ, 17/90-93.

Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla vurgulanan Hz. Peygamber'in beşerî sıfatı hem tebliğ yöntemini hem de mü'min-kâfir ilişkilerini şekillendiren önemli bir kıstastır. Özellikle müşriklerin sürekli mucize talepleri karşısında, Kur'an'ın akla ve mantığa dayalı bir tebliğ yöntemi benimsemesi dikkat çekicidir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'e tâbi olan ilk Müslümanların da genelde aklen inanıp kalben de tasdik ettikleri kaynaklar da yer almaktadır.¹⁰² Nitekim Hz. Peygamber'in insanları İslâm'a davet ettiği ilk dönemlerde Cebrail (a.s.) ile iletişimi,¹⁰³ yaşam tarzı,¹⁰⁴ söylemleri, uygulamaları¹⁰⁵ ve ettiği duaların kabul olması¹⁰⁶ doğruluğunun diğer delilleri olarak görülmüştür. Böylelikle birçok kişi Müslüman olmuştur. Diğer yandan Hz. Peygamber'in duasının kabulü olarak gerçekleşen olaylar,¹⁰⁷ geçmişten ve gelecekte verilen gaybî bilgiler¹⁰⁸ ve Allah'ın peygamberini koruduğuna şahit olunan bazı hadiseler vesilesiyle Müslümanların kalpleri de İslâm'a ısındırılmıştır.¹⁰⁹

Hz. Peygamber'in tebliğ görevi, yalnızca putperestlerle sınırlı değildi. O, tüm insanlığa Allah'ın mesajını ulaştırmakla görevlendirilmişti.¹¹⁰ Bu bağlamda, tebliğ ettiği toplumlar arasında Hristiyan ve Yahudiler gibi Ehl-i kitap mensupları da bulunmaktaydı. Ancak putperest gruplara kıyasen Hz. Peygamber'in Ehl-i kitabı davet sürecinde delilleri arasında farklılıklar görüldü. Nitekim onlar, gelecek bir peygamberden haberdarlardı ve o peygamberin vasıflarını da kendi kutsal kitaplarından öğrenmişlerdi.

Gelecek peygamberde olması gereken vasıflar Mecusî kitabı Desatir ve Zend-Avesta'da şu şekilde geçmektedir:

“İranlıların ahlak seviyesi düştüğünde, Arabistan'da bir nur doğacaktır. Takipçileri onun tahtını, dinini ve her şeyini yükseltecektir. Bir bina inşa edilmişti (Kâbe'yi belirtiyor) ve onun içinde, ortadan kaldırılacak pek çok putlar bulunmaktaydı. Hâlk, yüzünü ona doğru dönüp ibadet edecektir. Takipçileri, İran, Taus ve Belh şehirlerini alacak ve İran'ın pek çok akıllı adamı, onun takipçilerine katılacaktır.” Tevrat'ta “Bağırıp çağırmayacak. Sokakta sesini yükseltmeyecek. Ezilmiş kamışı kırmayacak ve tüten fitili söndürmeyecek. Adaleti

¹⁰² İbn İshâk, *es-Sîre*, 163-213; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/320-338; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/186-203.

¹⁰³ İbn İshâk, *es-Sîre*, 163; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/312; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/182.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/410.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/244-246, 254-258, 308, 370, 374-378.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/164-165.

¹⁰⁷ Hz. Peygamber'in Ebû Cehil veya Ömer b. Hattâb'dan birisinin Müslüman olması için dua etmesi ve duanın kabul olmasına Habbâb'ın şahit olması. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/454.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/27, 30, 43.

¹⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/384.

¹¹⁰ Abdulkadir Karakuş, “Hz. Peygamber'in Tebliğ Dili ve Bunun Kur'ânî Temelleri”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 268.

sadakatle ulaştıracaktır...”¹¹¹ İncil’de ise “Hz. İsa dedi; “Benim adıyla Rabbin göndereceği Faraklit size her şeyi öğretecek ve size söylediğim her şeyi hatırıma getirecektir” ve “Hz. İsa dedi; Faraklit geldiği zaman iman edesiniz diye, gelmeden önce size şimdi söyledim.”¹¹² şeklinde açıklanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususa “Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı bulacakları ümmi nebî olan o Resûle tabi olurlar.”¹¹³ âyetiyle işaret etmektedir.

Mekke ve çevresindeki Ehl-i kitap, kendi kutsal kitaplarında zikredilen peygamber vasıflarını referans alarak, gelecek peygamberde bulunması gereken özellikleri belirlemiş ve bu bilgileri çevreleriyle paylaşmışlardır.¹¹⁴ Böylece peygamberin doğruluğunu tespit etmek isteyenler için bir kaynak oluşturmuşlardır. Bu durumu daha iyi görebilmek için birkaç örneği incelemek daha faydalı olacaktır. Örneğin Amr b. Abese, putların fayda vermeyeceği düşüncesi üzerine farklı bir din arayışına girmişti. O arayış sürecinde Ehl-i kitap bir kimseden gelecek peygamberi öğrenip Hz. Peygamber İslâm’ı tebliğ ettiğinde Müslüman olduğu bilinmektedir.¹¹⁵ Bunun yanı sıra Habeşistan Necâşî’sinin Ca’fer b. Ebû Talib’e sorduğu sorular¹¹⁶ ve İslâm’ın ilk yıllarında Habeşistan’dan gelen 20 kişilik heyetin, kendi kitaplarında yer alan vasıfları Hz. Peygamber’de görüp tasdik ettikleri de kaynaklarda yer almaktadır.¹¹⁷ Ayrıca İbn Sa’d’ın bu konuda “Araplar, kendilerinden Muhammed isminde gelecek bir peygamberi duymuşlardı. Haberi duyan bazı kimseler çocuklarına Muhammed ismini koyuyorlardı.”¹¹⁸ diye belirtmesi farklı bir örnek olarak gösterilebilir.

Ehl-i kitaba yönelik delillerin Medine döneminde daha belirgin bir hale geldiğini görmekteyiz. Medine’de yaşayan, çoğunlukla Yahudilerden oluşan Ehl-i kitabın Hz. Peygamber’de peygamberlik işaretlerini görmesi, nübüvvetin kabulünde etkili olmuştur; ancak bu durum tek başına yeterli bir delil olarak görülmemiştir. Onların Hz. Peygamber’e yönelttiği sorular karşısında aldıkları tutarlı cevaplar da oldukça kıymetli olmuştur. Nitekim Hz. Yâ’kûb,¹¹⁹ Hz. Mûsâ, Hz. İsa, Ruhulkudüs,¹²⁰ doğacak çocuğun

¹¹¹ Eski Ahit İşaya, 42/2-3.

¹¹² Yuhanna, 14/29.

¹¹³ el-A’râf, 7/157.

¹¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 278, 280-286, 308; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/92, 158, 344-349.

¹¹⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 4/214-219; Ahmet Önkâl, “Amr b. Abese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

¹¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/440.

¹¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/510.

¹¹⁸ İbn Sa’d (230/845), *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1. 157.

¹¹⁹ İbn Sa’d (230/845), *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/162-163.

¹²⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/163.

üzerinde etkisi olan kadın suyunun ve erkek suyunun durumu,¹²¹ peygamberlerin uyku halleri, yetim olup olmadığı gibi konularda sorulan sorulara Hz. Peygamber'in gaybî bilgiler üzerinden verdiği cevaplar, peygamberliğinin doğruluğunu teyit etmiştir.

Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair delillerin sadece bu hususlarla sınırlı kalmadığı açıktır. Ancak bu delilleri sıralamadan önce, Hz. Muhammed'in (sas) hayatındaki mûcizevî olayların varlığı konusunu yeniden irdelemek çalışmamızın muhteviyatı açısından daha sağlıklı olacaktır.

Erken dönem siyer kaynaklarında, İsrâ ve Mi'râc¹²² hadisesi başta olmak üzere, gazve ve seriyyelerde yaşanan hârikulâde olaylar ve sahâbelerin bizzat şahit olduğu birçok mûcizevî durum detaylı bir şekilde anlatılır. Bu tür anlatılar, Hz. Peygamber'in peygamberlik misyonunun doğruluğuna dair önemli deliller olarak sunulur. İlk anda bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'de mûcize talebine verilen cevaplarla zıtlık teşkil eder gibi görünse de âyetlerin iniş bağlamı ve bazı şartlar göz önüne alındığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de *“Kâfirlerin keyfî olarak istedikleri mûcizeleri göndermeyişimizin tek sebebi, daha önceki kâfirlerin bu gibi mûcizeleri yalanlamış olmalarıdır. Nitekim Semud halkına açık bir mûcize olarak o dişi deveyi verdik de onu öldürdüler ve bu yüzden kendilerine zulmettiler. Biz o âyetleri sadece korkutmak için göndeririz.”*¹²³ buyurulmaktadır. Âyette görüldüğü ve İslâm ulemâsının ittifak ettiği hususa göre mûcizeye şahit olan bir kimsenin artık iman etmesinden başka çaresi kalmadığından inkârâ giden bir yol helâk edilmekle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in delilleri bir müddet sonra toplumun nübüvveti tasdik edeceği şekilde meydana gelmiştir. Böylelikle belirttiğimiz üzere deliller mûcizeler üzere sınırlı kalmamıştır. Ancak İsrâ hadisesinden bahseden *“Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulunu (Muhammed'i), Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O zatın şanı ne yücedir!”*, ve Bedir Savaşı'ndan bahseden *“Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu. Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı.”*¹²⁴

¹²¹ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, 1/162.

¹²² İbn İshâk, es-Sîre, 326-331; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye, 1/520-534; İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, 1/200-203.

¹²³ el-İsrâ, 17/59.

¹²⁴ el-Enfâl, 8/13-19.

âyetlerde olduğu gibi gerçekleşen harikulade olaylar bizzat yine Kur'ân'da açıkça yer almıştır. Bu hadiseler, daha çok İslâm'ı kabul etmeyenleri ikna etmek yerine, inananların imanlarını kuvvetlendirmek ve kalplerini huzura erdirmek amacıyla meydana gelmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in Hendek Gazvesi esnasında büyük bir kayayı parçalaması,¹²⁵ parmakları arasından sular gelerek insanların su ihtiyacını karşılaması¹²⁶ vb. hadiseler bu hususta değerlendirilebilmektedir.

Tekrardan konumuza gelecek olursak Mekke ve Medine dönemi başta olmak üzere İslâm'a davet sürecinin geneli incelendiğinde Hz. Peygamber'in hayatında var olan birçok delili sıralayacağız. Ancak bu bölümde söz konusu delillerin genel bir çerçevesini çizmek amacıyla kısaca değinilmesi çalışmanın muhteviyatı açısından daha uygun olacaktır.

Hz. Peygamber'in hayatı, geçmiş peygamberlerin hayatlarında da görülen bazı ortak özelliklere sahiptir. Çobanlık gibi mesleklerin icra edilmesi,¹²⁷ falcı ve kâhinlerin Hz. Muhammed'in (sas) gelecekte önemli bir kişi olacağı yönündeki kehanetleri,¹²⁸ cahiliye döneminin yaygın kötü alışkanlıklarından uzak durması gibi hususlar,¹²⁹ Hz. Peygamber'in seçilmiş bir kişi olduğuna dair ilk işaretler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Medine'ye hicreti, az miktardaki yiyeceklerin bereketiyle çoğaltması¹³⁰ gibi harikulade olaylar, sadık rüyalar,¹³¹ sırtında yer alan nübüvvet mührü,¹³² hissî ve haberî mucizeler de onun peygamberliğine dair önemli deliller arasında yer alır.

Delil oluşu bakımından farklılık gösteren bir diğer husus ise yalancı peygamberler olmuştur. Hz. Peygamber'in henüz hayatta olduğu dönemlerde çeşitli bölgelerde yalancı peygamberler türemiştir.¹³³ Bunlar Esved el-Ansî, Müseylimetü'l-Kezzâb ve Tuleyha b. Hüveylid olarak bilinmektedir. Dinden dönme olaylarının etkisini artıran bu isimler, İslâm'a büyük zarar vermişlerse de bir yandan da faydalı olmuşlardır.¹³⁴ Özellikle

¹²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/698; el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 2/95.

¹²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/166; el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3/279.

¹²⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, 113, 161; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/113.

¹²⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 146; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/278-280; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 157.

¹²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/246-248; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/108, 156.

¹³⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 310; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/107, 165-167; el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 2/47.

¹³¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 157; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/312; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/182.

¹³² İbn İshâk, *es-Sîre*, 109, 123, 126; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/248, 290, 294, 526; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/409-410, 445.

¹³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/566.

¹³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/352-354; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2/58-62.

Müseylime peygamber olduğunu iddia ederek Yemâme topraklarında boy gösterdiğinde insanlar birtakım vasıfları onda da aramaya başlamışlardı.¹³⁵ Ancak Müseylime, yaptıklarıyla gerçek bir peygamberin nasıl olmadığını göstermesinin yanı sıra bir peygamber nasıl olmalı sorusunun da cevabını vermiştir. Öyle ki insanların, Hz. Peygamber’den isteklerde bulunduğu zaman karşılaştıkları sonuç asla Müseylime’de aynı olmamıştır.¹³⁶ Nitekim Hz. Muhammed (sas) döneminde hastalık karşısında çaresiz kalan insanlar, sıklıkla Hz. Peygamber’e başvurmuşlardır. Özellikle çocuk hastalıkları, annelerin en büyük endişesi olmuştur. Bu bağlamda, hasta çocuğu için şifa dileğiyle Peygamber’e gelen bir anneye örnek olarak sıkça verilen rivayetlerde, Peygamber’in duası üzerine çocuğun şifa bulduğu belirtilir.¹³⁷ Bu tür hadiseler, Peygamber’in şifaya vesile olması ve duasının kabulüne dair güçlü bir inanç oluşturmuştur. Lakin hasta bir çocuğa şifa vaadiyle yaklaşan Müseylime, Reccâl’den aldığı telkinlerle benzer şekilde dualar etmiş; ancak sonuç tam tersi olmasıyla çocuk hayatını kaybetmiştir.¹³⁸ Bu iki farklı durum, peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin gerçek veya sahte olduğunu ayırt etmek için önemli bir ayırım olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber’in tebliğ yöntemleri, muhatap kitlenin özelliklerine göre şekillenmiş ve farklıları ihtiva etmiştir. Müşrik kimselere yönelik tebliğde, Hz. Peygamber’in örnek yaşamı ve mucizeleri başlıca deliller olarak öne çıkmıştır. Bu sayede, İslâm dininin ahlaki ve sosyal değerleri, müşriklerin zihinlerine ve kalplerine en etkili şekilde ulaştırılmaya çalışılmıştır. Ehl-i kitaba yönelik tebliğde Hz. Peygamber, onların inanç sistemlerindeki ortak noktalara Kur’ân üzerinden vurgu yaparak Tevrat ile İncil’de zikredilen peygamberin vasıflarını yaşamıyla somutlaştırmıştır. Böylelikle Ehl-i kitap mensuplarının İslâm’a karşı yakınlık duyarak dini kabul etmeleri hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber’in geçmiş ve gelecekte verdiği gaybî bilgiler, Ehl-i kitap mensuplarına karşı önemli delillerden olmuştur. Hz. Peygamber’in Müslüman tebaaya yönelik ise bereket, parmaklarının arasından su çıkması ve dualarının kabulüyle gerçekleşen mucizevî deliller onları teşvik etmiştir. Ayrıca davet süreci boyunca meydana

¹³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 3/532-534.

¹³⁶ Ahmet Önkal, “Müseylimetülkezzâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/90-91; Ümmühan Arı, “Hz. Peygamber Dönemi ve Ridde Hâdiselerinde Benî Hanîfe ve Müseylime”, *Akademik Siyer Dergisi* 8 (2023), 96.

¹³⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, 303-307; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/412.

¹³⁸ Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 6/462-469.

gelen tüm hadise ve delillerin, Müslümanlar nezdinde hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkiler yarattığı gözlemlenmiştir.

Hiz. Peygamber'in hayatında delil olarak Kur'an-ı Kerim'in yeri farklıdır. Bu kutsal kitap müşriklere, Ehl-i kitaba ve Müslümanlara hitap eden mesajları ihtiva ettiğinden İslâm'ı açık bir şekilde ortaya koyan en güçlü delil olarak görülmüştür. Bu stratejik yaklaşım, İslâm dininin kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

1.2. RÂVİLERİN DELÂİL KONUSUNDAKİ İLGİLERİ HASSASİYETİ

Râvi, Hiz. Peygamber'den doğrudan veya dolaylı olarak kavli, fiilî veya takrirî türden bilgileri nakleden kişi demektir. Hiz. Peygamber'in hayatına dair çeşitli bilgileri aktaran râviler, farklı bir tabirle "suyu kaynağından alanlar" olarak nitelendirilir. Bu doğrultuda Sahâbe ve tâbiûn başta olmak üzere sonraki nesillerde râvi olarak görülür.¹³⁹ İlmî alanların gelişimini sağlayan râviler, delâil ilmi içinde önemli kaynaklardır. Delil niteliğindeki rivayetlerinin isnadında sıklıkla görülen râvilerin bu hadiseleri aktarmalarında ise elbette bazı nedenler vardır. Bu nedenler, başta sahâbeler ve sonraki nesiller üzerinde incelendiğinde daha net görülmektedir.

Sahâbeler, Hiz. Peygamber'in hayatının canlı tanıklarıydı. Onların yaşanan her hadisede bizzat bulunmaları, tüm detayları gözlemleyerek kaydetmelerini sağladı. Böylelikle Hiz. Peygamber'in hayatıyla beraber nübüvvetine delil olan hadislerin de ilk kaynakları olarak bilinmektedirler. Özellikle Hiz. Peygamber'in telkinleriyle¹⁴⁰ hafızalarında bulunan bilgileri hem kendi içlerinde hem de farklı kimselerle paylaşp bir bilgi silsilesi oluşturdular. Hiz. Peygamber'e yakınlıklarıyla bilinen Enes b. Mâlik, Hiz. Âişe ve İbn Abbas gibi birçok ismin bu rivayetleri aktarması hasebiyle Delâil ilmi için de güvenilir bir kaynak oldular.

Bilgiyi yayma gayreti içerisinde olan sahâbelerin temel hedefi, şüphesiz Hiz. Peygamber'in telkini olsa da sadece bununla sınırlı değildi. Hiz. Peygamber'e dair anılarını zihinlerinde ve kalplerinde canlı tutmak istemelerinin yanı sıra birçok neden bulunmaktaydı. Bunların ilki insanları İslâm'a davet eden sahâbelerin tebliğ görevini ifâ ettikleri süreçte Hiz. Peygamber'in nübüvvetine delil getirmeleri de gerekmekteydi. Hiz.

¹³⁹ Ayrıca bkz. Mehmet Efendioğlu, "Râvi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/472; Tatlı, "Hadis Usulünde Râvi ve Rical Tenkidinin Teolojik Temelleri", 441.

¹⁴⁰ Bilgiyi paylaşma konusunda Hiz. Peygamber'in hadisleri için bkz. Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İisâ b. Ubeydullah Humeydi, *Müsnedü'l-Humeydi*, thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî (Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1416/1996), 1/208; Serkan Çelikan, "Hadis Rivayeti Özelinde Ashâbın Dinî Bilgiyi Paylaşma Duyarlılığı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 21/1 (22 Haziran 2021), 335.

Ebû Bekr gibi birçok ismin davetiyle Müslüman olan kimselere karşı Hz. Peygamber'in güzel ahlakı başta olmak üzere onun vasıfları da anlatılmaktaydı. Örneğin Kâ'b el-Ahbâr, Yemen'e gelen Hz. Ali'den Hz. Peygamber'e dair sıfatları öğrenmiş ve bunların kendi kitaplarında işaret edilen peygamber olduğunu anlamasıyla Müslüman olmuştu.¹⁴¹

Müslüman olan kimselerin Hz. Peygamber'e karşı ilgi ve merakı artmaktaydı. Bu yüzden onun hakkında pek çok bilgiyi edinmek istemeleri, var olan bilgilerin yayılmasına etki etti. Kur'ân'ın O'na nasıl vahyedildiği, nübüvvetin ilk işareti sayılan sadık rüyaların nasıl gerçekleştiği, müjdelenen ve gelecek peygamberin belirtilerinin görülüp görülmediği ve insanlara karşı tutumu gibi konuları Muâz b. Cebel,¹⁴² Mus'ab b. Umeyr,¹⁴³ Ebû Hüreyre,¹⁴⁴ Ca'fer b. Ebû Tâlib,¹⁴⁵ İbn Abbas¹⁴⁶ ve Hz. Ali¹⁴⁷ gibi birçok sahâbe başta olmak üzere insanların merakını gidermek üzere anlattılar. Örneğin Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in kullarına rahmet olarak gönderildiğinde ona yalnızlığın sevdireldiği, gördüğü rüyaların sabahın aydınlığı gibi gün yüzüne çıkarak gerçekleştiğini anlatmıştır.¹⁴⁸ Bunun yanı sıra Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Peygamber'de vasıfları arayıp gördüğünü¹⁴⁹ ve İbn Abbas, vahyin nüzulü esnasında Hz. Peygamber'in sıkıntı çektiğini ve vahyi unutmasın diye dudaklarını kıpırdattığını insanlara naklettiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁵⁰

Sahâbeler, nübüvvete delil olan harikulade olayları ve bizzat şahit oldukları hadiseleri de insanlarla paylaşarak insanların Hz. Peygamber'e olan bakış açısının şekillenmesine de etki ettiler. Sürâka b. Mâlik'in atının yere çakılarak Hz. Peygamber'i korunduğunu görmesi,¹⁵¹ Ukkâşe b. Mihsan'ın değneğin kılıca dönüştüğüne şahit olması,¹⁵² Kâ'b b. Mâlik'in meleklerin yardımından şiirinde bahsetmesi,¹⁵³ Adî b. Hâtim'in Hz. Peygamber'in söylediklerinin gerçekleştiğini görmesi,¹⁵⁴ Câbir b.

¹⁴¹ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3/332.

¹⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/438; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/149.

¹⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/82; el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2/438.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/332.

¹⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/448-452.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/365-372; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/323, 8/295-307.

¹⁴⁷ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3/332.

¹⁴⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 166.

¹⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/284.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/185.

¹⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/548.

¹⁵² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/250.

¹⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/406.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/538-541.

Abdullah'ın Hz. Peygamber'in bereketini görmesi¹⁵⁵ ve Katâde b. Nu'man'ın savaş esnasında düşen gözünü Hz. Peygamber'in yerine yerleştirerek şifa bulduğu gibi hadisler bunlara örnek olarak gösterebilir.¹⁵⁶ Böylelikle hem kendileri hem de diğer insanları yaşadıkları zorluklar karşısında telkin ve teşvîk etmişlerdir.

Kutbüddîn er-Râvendî, sahâbelerin bu tutumlarının nedenini ve doğruluğunu şöyle izah etmektedir:

“Mûcizevî olayları bizzat sahâbelerin nakletmeleri onların bu hadiselerle şahit olmalarından kaynaklanmıştır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in hazır bulunduğu her ortamda bulunduklarından orada meydana gelen hadiselerle şahit olmuşlardır. Bu yüzden bu rivayetleri sadece onlar tarafından rivayet edilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Büyük bir topluluğun asılsız bir şeyi yalan olarak nakletmesi düşünülemez. Müslümanların cemaatlerine anlattıkları bu durumdan Hz. Peygamber'de haberdar olup kimse bu rivayetleri de yalanlamamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'e yakın olanlar duydukları yanlış bir bilgiyi inkâr etmeleri gerekirdi.”¹⁵⁷

Hız. Peygamber'in vefatı sonrası süreçte ihtiyaçlar arasında bariz farklılıklar ortaya çıktı. O'nu görmek isteyip de göremeyenler üzerinde artan merak duygusu vesilesiyle insanların odakları sahâbeler üzerine çevrildi. Ancak Bilâl-i Habeşî¹⁵⁸ gibi birçok sahâbenin farklı bölgelere göç etmeleri, bilgilerin toplanması gerektiği düşüncesiyle beraber cem sürecini hızlandırdı.¹⁵⁹ Sahâbe nesli sonrası birçok râvi ise bu süreçte etkin bir rol oynayarak hadiseleri cem etme gayretine büründüler.

Râviler, Hız. Peygamber'e dair anlatılar toplarken hayatının bir parçası olan nübüvvet alametlerine de kayıtsız kalmadılar. Bunlar arasında Urve b. ez-Zübeyr, Saîd b. el-Müseyyeb, Âsım b. Ömer b. Katâde, Muhammed b. Müslim, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Hişâm b. Urve gibi birçok isim bulunmaktaydı. Onların bu maksatları sahâbelerin tutumlarıyla benzerlikler taşıyordu. Nitekim onlar da Hız. Peygamber'e duyulan sevgi ve muhabbetle beraber İslâm'a ve insanlara hizmet etmek istediler. Ancak râvilerin özellikle Hız. Peygamber'in faziletine ve kerametine dair hadiselerle önem

¹⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/678, 680, 698.

¹⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/494.

¹⁵⁷ Ammâr Abûdî Muhammed Nessâr, *Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye* (Bağdat: Sekâfetü'l-Âmme, 1418/1997), 375.

¹⁵⁸ Bilâl-i Habeşî, Suriye bölgesine gitmek amacıyla Hız. Ebû Bekir'den izin talebinde bulunmuştur. Ancak, halifenin ısrarlı ricası üzerine Medine'de ikametine devam etmiştir. Hız. Ömer'in halifelîği döneminde ise Medine'den ayrılarak Suriye'deki fetih hareketlerine katılmıştır. Ayrıca bkz. Mustafa Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/152.

¹⁵⁹ Sahâbelerin farklı bölgelere olan göçleri, ilmi merkezlerin oluşmasını sağlamıştır. Böylelikle onların mârifetiyle hadislerin yayılmasından dolayı muhaddisler de sahâbenin yerleştiği merkezler üzerinde özellikle durmuşlardır. Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/493-494.

vermelerinde Kur’ân’ın sıklıkla iktibas ettiği hususlar etkili oldu. Kur’ân’da bu hususlara “ve seni sâde âlemîne rahmet olarak göndermişizdir.”¹⁶⁰ ve “Rabbinizden bir mağfirete; Allah’a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış olup genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun, bunlar için yarışın!...”¹⁶¹ vb. âyetler ile işaret edilmektedir. İbn Abbas da “Allah’ın katında Hz. Muhammed’den (sas) daha kıymetli bir insan yaratılmamıştır. Zîrâ Cenâb-ı Hakk’ın ondan başka birinin hayatına yemin ettiğini işitmedim.” diye belirterek Hz. Peygamber’in faziletine değindiği, kaynaklarda yer almaktadır.¹⁶²

Sonuç olarak nübüvvetle ilgili rivayetlerin bilinirliğinde ve kabul görme noktasında pek çok sahâbe ve râvi, bu konuya özel bir önem vererek büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle Ehl-i beyt ve sahâbeden birçok ismin bu zincirlerde yer alması, bu rivayetlerin toplum nezdinde önemli bir kabul gördüğünün en belirgin göstergelerindendir. Dolayısıyla râvilerin bu tutumları delâil ilminin gelişim sürecini hızlandırmış ve farklı türde yazılan eserler de bu rivayetlerin yer almasına etki etmiştir.

1.3. DELÂİL RİVAYETLERİNİN TÜR VE ÇEŞİTLERİ

Delâil rivayetlerinin her biri, farklı yönleriyle peygamberlik iddiasını destekleyen özgün bir yapıya sahiptir. Bu rivayetler risâleti ispat eden parçalar olmakla birlikte hepsinin toplamı bir bütünü yani bir peygamber portresini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu rivayetlerden birinin kapsam dışı bırakılması bazı olguların noksan kalmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber’in nübüvvetine işaret eden delâil rivayetleri, gruplar halinde tasnif edilerek bütünü oluşturan yapı taşlarını daha iyi görmek açısından önem taşımaktadır. Ayrıca nübüvvet öncesinde vuku bulan hadiselerde delil mahiyeti ihtiva ettiğinden kapsama dâhil edilerek bütüncül bir şekilde incelenmeye gayret gösterildi.

1.3.1. Hz. Peygamber’in Nesebi/Temiz Soy

Nesep ve soy, akrabalık bağlarıyla fertleri bağlayan hısımlık silsilesi anlamına gelir.¹⁶³ Terim olarak ise bir ailenin, kabilenin veya toplumun geçmişini oluşturan, ortak bir kökene sahip bireylerin tümünü ifade eder.¹⁶⁴ Nesep, özellikle eski toplumlarda ve

¹⁶⁰ el-Enbiyâ, 21/107.

¹⁶¹ el-Hadîd, 57/21.

¹⁶² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü’n-nübüvve* (Beyrût: Dârü’n-nefâis, 1406/1986), 63.

¹⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/755.

¹⁶⁴ Ayrıca bkz. Hakan Temir, *Arap Yarımadası’nda Kabile Hayatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 86;

Araplar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Nitekim erken dönem siyer eserlerinde bile şiirler, edebî anlatılar ve insanların konumunu göstermede soy bağlarının belirleyici rolü görülebilmektedir. Topluluklar halinde yaşayan insanlara Kur'ân “*Biz her ümmete bir peygamber gönderdik ki: ‘Allah’a kulluk edin ve tağuttan kaçının’ desin...*”¹⁶⁵ âyetiyle bu hususa dikkat çekmektedir. Bu peygamberlerinde kendi toplumlarından kimseler oldukları bilinen bir durumdur. Dolayısıyla geçmiş peygamberlerin de kendi topluluklarından gelmesiyle onların bu doğrultudaki eleştirilerin dışında tutulduğu ve böylelikle tebliğ faaliyetinde aşağılanmaktan münezzeh kaldığı görülmektedir.

Hiz. Peygamber’in nesebi nübüvvetine delil olduğu görülmektedir. Hiz. Peygamber ve sahâbeler tarafından onun nesebi, hem kendi topluluklarına hem de farklı topluluklara zikredilmekteydi.¹⁶⁶ Böylelikle Hiz. Peygamber’in toplum nezdindeki konumu üzerinden mesajlarının doğruluğuna işaret edildi.¹⁶⁷ Bilhassa Utbe b. Rebîa gibi müşrik kimseler bile onun soyunun temiz oluşunu dile getirip onun toplum nezdindeki konumunu inkâr edemediler.¹⁶⁸ İbn Haldûn, “*Hiz. Muhammed’den başka hiçbir kulun, ne nesebi bu derece mazbuttur ne de Âdem’den kendilerine gelinceye kadar, soy asâleti kesintisiz bir şekilde devam etti.*” diyerek onun nesebinin özel bir durumu olduğunu ifade eder.¹⁶⁹ Bunun yanı sıra Bizans İmparatoru Herakleios’un Müslüman olmadan önce Hiz. Peygamber’in nesebini sorması,¹⁷⁰ peygamberlerin bilinen bir soy içerisinde geldiğini ve nesebin nübüvvetine işaret eden bir delil olduğunu gösteren önemli bir olgu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hiz. Peygamber’in nesebi ve insanların onun nesebi hakkında dile getirdikleri rivayetler toplanarak bu başlık altında değerlendirildi.

1.3.2. Hiz. Peygamber’in Ahlâkî ve İnsanî Yönleri

Ahlak; huy, seciye ve mizaç demektir. Terim olarak ise insanın kendi arzusu doğrultusunda iyi davranışlarda bulunarak kötü davranışlardan uzak kalmasıdır.¹⁷¹ Tarih

İbrahim Kâfi Dönmez, “Nesep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/573.

¹⁶⁵ en-Nahl, 16/36.

¹⁶⁶ Hiz. Peygamber’in detaylı nesep silsilesi için ayrıca bkz. Hakan Temir, *Nesep Atlası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021).

¹⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/254, 350-358; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/4-7, 46.

¹⁶⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/376.

¹⁶⁹ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Tarhû İbn-i Haldun*, thk. Halil Şahhade - Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru’l-Fîkr, 1421/2000), 1/115.

¹⁷⁰ Ayrıca bkz. Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzi*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 48-49.

¹⁷¹ Ayrıca bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, md. “hlk”; Mustafa Çağırıcı, “Ahlâk”, *TDV İslâm*

boyunca hayatın içerisinde verilen kararlar, kendi hükümlerini belirleyen insanların birbirlerinden ayırıcı en önemli kıstaslarıdır. Dolayısıyla beşer bir peygamber olan Hz. Muhammed'in (sas) nübüvvetine delil olan birçok husus olsa da onun ahlakı, ispatının en önemli kilit taşıdır. Nitekim Kur'ân'da Hz. Peygamber'in ahlakı, “*Muhakkak ki sen pek yüce bir ahlâk üzerindesin.*” âyetiyle ifade edilmektedir.¹⁷²

Yaklaşık 63 yıllık hayatın 23 yılını risâlet göreviyle ifâ eden Hz. Peygamber'in geriye kalan 40 yıllık zaman dilimdeki yaşantısı, mesajlarının hak üzere olduğunu kanıtlamada etkin bir role sahiptir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, vahyin insanlara tebliğ edildiği ilk günden itibaren ona karşı duyulan güven duygusu ve ahlakının vesilesiyle insanları İslâm'a davet etti. Tebliğe cevap veren insanlar ise elbette ona ait huy ve davranışları bildiklerinden Müslüman oldular. Böylelikle Hz. Hatîce, Hz. Ali ve Zeyd b. Hârise gibi ilk Müslüman kimselerin ona inanmalarında ahlakı, Nebî'nin önemli bir delili oldu.

Erken dönem siyer ve meğâzî kaynaklarında ilgili konuya dair bir hayli rivayet olduğu görüldü. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in doğru sözlü oluşu, cömertliği, yumuşak tabiatı, nezaketi, merhameti, kibirden uzak yapısı, adaleti ve ticari işlerinde gösterdiği dürüstlüğüyle ilgili rivayetleri ise bu başlık altında değerlendirildi.

1.3.3. Hz. Peygamber'in Vasıfları/ Beklenen Peygamber Olması

Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olan bir diğer husus ise beklenen peygamber olmasıdır. Nitekim erken dönem siyer ve meğâzî eserlerinde gelecek bir peygamber beklentisi içerisinde olan özellikle de kâhinlerin¹⁷³ ve Ehl-i kitap kimselerin bunlardan sıklıkla söz etmesi dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra geçmiş ümmetlerin gelecek peygambere dair bazı şeyleri kayıt altına aldıkları ve bu bilgiler ışığında onu tasdik ve kabul ettikleri görülür. Kur'ân'da bu husus birçok âyetle zikredilmiştir. Örneğin “*Bir vakit de Meryem'in oğlu İsa şöyle dedi: Ey İsrâil oğulları! Ben size Allah'ın Rasûlü'yüm, önümdeki Tevrat'ın musaddıkı ve benden sonra gelecek bir Rasûl'ün müjdecisi olarak geldim ki onun ismi Ahmed'dir. Sonra o onlara beyyinelerle gelince 'bu apaçık bir sihir' dediler.*” âyetinde olduğu gibi geçmiş ümmetlere gelecek bir peygamberden açık bir şekilde haber verildiği görülmektedir.¹⁷⁴

Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

¹⁷² el-Kalem, 68/4.

¹⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/278; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/155-156.

¹⁷⁴ es-Saf, 61/6.

Hız. Peygamber'in, kutsallık atfedilen İncil, Tivrât, Zend Avesta, Asrava Veda ve Purân adlı kitaplarda onun vasıflarına dair pek çok bilgi bulunmaktadır.¹⁷⁵ Bu doğrultuda insanlar bir beklenti içerisine girerek, ona dair vasıfları öğrenerek sonraki nesillere aktardılar.¹⁷⁶

Hız. Peygamber, özellikle Ehl-i kitap'tan risâletini inkâr eden kimselere bu hususu hatırlattı.¹⁷⁷ Onlardan bazıları, bunu tasdik edebilmek amacıyla sorular sorup bazı vasıfları gözlemlemeye çalıştılar.¹⁷⁸ Bu vesileyle onun nübüvvetinin hak olduğunu kabul edenler olduğu gibi inkâr etmeye devam edenler de oldu. Örneğin Abdullah b. Selâm¹⁷⁹ ve Seleme b. Selâme,¹⁸⁰ Muhayrîk¹⁸¹ ve Kürz b. Alkame¹⁸² onu tasdik ederken Huyey b. Ahtâb, kardeşi Ebû Yâsir,¹⁸³ ve İbnü'l-Fityûn Abdullah b. Sûriya¹⁸⁴ vasıflara şahit olup inkâr edenlerdendir. Dolayısıyla farklı içerikte olan ancak ortak noktaya işaret eden vasıflar, peygamberliğe delil olma yönünden tek bir başlık altında toplandı. Bu rivayetler, Hız. Peygamber'de görülen nübüvvet mührü, miras yerine sadaka bırakması, Ahmed ismi ve Medine'ye hicreti gibi anlatıları ihtiva etmektedir.

1.3.4. İrhâsât

İrhâsâtın nübüvvete delil oluşu çalışmamızın üst kısımlarında belirtildi. Bu doğrultuda erken dönem siyer ve meğâzî eserlerindeki pek çok irhâs rivayeti bir araya getirilerek tek bir başlık altında toplandı. Dolayısıyla bu rivayetlerin genel özellikleri, Hız. Peygamber'in nübüvveti öncesi gerçekleşen tüm harikulade anlatıları ihtiva etmektedir. Bu anlatılara Hız. Peygamber'in doğumunda meydana gelen Şam saraylarının aydınlatılması ve Rahip Bahira hadiseleri örnek gösterilebilir.

1.3.5. Mûcize/ İlâhî Gücün Tezahürü

Mûcizelerin delil oluşu bakımından mahiyeti çalışmanın birçok yerinde üzerinde durulan bir konudur. Dolayısıyla beşer bir insan olan Hız. Peygamber'in, ilâhî gücün

¹⁷⁵ Ayrıca bkz. Mehmet Salih Özalp, *Beklenen Peygamber Hız. Muhammed (a.s.v.): Tivrât, İncil, Avesta ve Hindu Kaynaklarında* (Ankara: Alter Yayınları, 2020); Ahatlı, *Peygamberlik ve Hız. Muhammed'in Peygamberliği*, 91-101; Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/549-550.

¹⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/282; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/92, 147, 150.

¹⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/106; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/152.

¹⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/90, 152-156; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/152-153, 162-163.

¹⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/48; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/224.

¹⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/282; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 485.

¹⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/50; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/485.

¹⁸² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/146.

¹⁸³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/50; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/58.

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/128; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/152.

tezahürüyle birtakım mûcizevî olaylar gerçekleştirdiğine pek çok rivayette rastlanıldı. İlgili anlatılar ise tek bir başlık altında toplanarak benzer hadiseleri ihtiva eden hadiselerden derlendi. Bu anlatılara İsrâ ve Mi‘rac, değneğin kılıca dönüşmesi ve çakıl taşlarıyla düşmanların hezimete uğratılması gibi hadiseler örnek olarak zikredilebilir.

1.3.6. Gaybî Bilgiler/ İlâhî Bildirimler

Gayb; gizli kalmak, gizlenmek ve uzaklaşmak gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise deneyimin ve aklın ötesinde var olduğu düşünülen ancak doğrudan deneyimlenemeyen veya akılla tam olarak kavranamayan bir gerçekliği ifade etmektedir.¹⁸⁵ Gaybî bilgiler geçmiş, şimdi ve gelecek olarak 3 sınıfta gruplandırılabilir. Diğer yandan muhtevası bakımından gaybî bilgiler, haberî mûcizenin içerisinde değerlendirilmektedir.¹⁸⁶ Ancak bu bilgiler, Hz. Peygamber’in nübüvvetinin her anında görülebildiğinden ayrı bir tasnife dayanarak incelenmesi daha doğru olacaktır.

Beşer bir insanın gaybî bir bilgiyi kendisi tarafından vermesi mümkün değildir. Nitekim bu söylemin en önemli kanıtı Kur’ân’da yer alan “*De ki: “Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler.”*”¹⁸⁷ âyetidir. Ancak ilahî bildirimler vasıtasıyla birtakım gaybî bilgiler peygamberler tarafından bildirilebilir. Bu husus ise “*O, kendisine vahiy yoluyla gelen gaybî bilgileri size tebliğ edip öğretmede asla cimri davranan biri de değildir.*”¹⁸⁸ âyetiyle belirtilmektedir. Dolayısıyla her ne kadar Arap Yarımadası’nda ve farklı coğrafyalarda kâhin ve cinniler vasıtasıyla gaybî bir bilgi elde edilmeye çalışılsa da bu bilgilerin büyük bir kısmı gerçekten kopuk ve isabetsiz uydurmalarından ibaret olmuştur. Lakin Hz. Peygamber tarafından aktarılan gaybî bilgilerin doğruluğu, onun farklı bir meziyeti olduğunun insanlar nezdinde ispatı olmasıyla nübüvvetinin hak üzere olduğunu göstermesini sağlamıştır.

Erken dönem kaynaklarında Hz. Peygamber tarafından verilen gaybî bilgilerin çift yönlü etkisi olduğu görülür. Bunlardan ilki insanların, özellikle de Ehl-i kitabın Hz. Peygamber’e gelerek sorular yöneltmesidir. Örneğin Yahudilere verilen cevaplar¹⁸⁹ gibi

¹⁸⁵ Ayrıca bkz. İlyas Çelebi, “Gayb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/404-409.

¹⁸⁶ Bulut, “Mûcize”, 30/349; Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, 252.

¹⁸⁷ en-Neml, 27/65.

¹⁸⁸ et-Tekvîr, 81/4.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/90-92; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/472.

İbnü’z-Zîbâ’râ’nın geçmişe ve geleceğe yönelik yönelttiği soruları cevaplaması,¹⁹⁰ Hz. Peygamber’in Müslümanlar nezdinde itibarını artırırken nübüvvetini de delillendirmektedir. İkinci etki ise Hz. Peygamber’in verdiği gaybî bilgiler ile insanların İslâm’ı kabul etmesidir. Nitekim Fedâle’nin aklından geçen düşünceleri,¹⁹¹ Attâb ve Hâris b. Hişâm’ın yalnızca onların arasında geçen konuşmaları Hz. Peygamber’in haber vermesi, onun nübüvvetinin işareti sayıldığı ve bilmesiyle Müslüman oldukları kaynaklarda yer almaktadır.¹⁹² Dolayısıyla Hz. Peygamber’in geçmiş, şimdi ve geleceğe dair aktardığı gaybî bilgilerin hepsinin bu başlık altında değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

1.3.7. Hz. Peygamber’in Kerameti

Keramet; iyi, cömert ve ahlâklı gibi anlamlara gelirken terim olarak Allah’ın sâlih ve velî kullarından zuhur eden harikulade hal anlamlarına gelmektedir.¹⁹³ Hz. Peygamber’e atfedilen kerametler, hissî mucizeler bağlamında değerlendirilmektedir.¹⁹⁴ Ancak sayıca fazla ve Müslümanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaları nedeniyle bu hadiseler, ayrı bir başlık altında tasnif edilerek incelendi. Nitekim Hz. Peygamber’e isnad edilen kerametler, özünde muhatabı aciz bırakmaktan ziyade Hz. Peygamber’in doğruluğuna delildir. Bu hadiseler, bir peygamberde bulunması beklenen olağanüstü yeteneklerin bir göstergesi olup, peygamberlik sıfatlarının somut bir kanıtı olarak değerlendirilebilmektedir. Zira Hz. Ömer’in az bir miktar yiyeceğin bereketlenmesi dileğiyle Hz. Peygamber’e başvurması söylenenlere bir örnek olarak zikredilebilir.¹⁹⁵

Bu başlık altında değerlendirecek olan rivayetler, Hz. Peygamber’in ettiği dua ve bedduaların gerçekleşmesi, sâlih rüyası, hasta ve yaralılara şifa ihsan etmesi gibi hadiseleri ihtiva etmektedir.

1.4. İLK DÖNEM SİYER ESERLERİNDE DELÂİL

Erken dönem siyer ve meğâzî eserleri, Hz. Peygamber’in hayatının sadece beşerî yönünü anlatmak ile sınırlı değildir. Hz. Muhammed’in (sas) nebevî yönlerinin üzerinde

¹⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/472.

¹⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/308.

¹⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 3/302.

¹⁹³ Süleyman Uludağ, “Keramet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/265.

¹⁹⁴ Ayrıca bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 372-396; Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, 204-208; Bulut, “Mucize”, 30/349; Yalçinkaya, “İbn Hazm’a Göre Delâilü’n-Nübüvve Bağlamında Mucizenin Konumu”, 86.

¹⁹⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/168.

özel olarak durulduğu da görülür. Dolayısıyla eserlerde nebevî hadiselerin yer alması, delâil ilmine kaynak sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla ilk olarak erken dönem siyer ve meğâzî eserleri merkeze alınarak incelenecektir. Eserlerde yer alan delâil rivayetleri tespit edilip muhtevalarına göre sınıflandırılacak ve hadiseleri en çok aktaran raviler de belirlenmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda müelliflerin bu rivayetleri eserlerinde kullanma nedenleri de incelenecektir.

1.4.1. Siyer ve Meğâzî Âlimlerinin Eserlerinde Delâil Rivayetleri

1.4.1.1. İbn Şihâb ez-Zührî

Zührî'nin eseri *el-Meğâzî'n-nebeviyye* bütüncül olarak incelendiğinde 28 delâil rivayeti tespit edildi. Eserde incelenen delâil rivayetlerinin başlangıcı, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın alnındaki nurla ilgilidir. Tespit edilen son delâil rivayeti ise Hz. Peygamber'in vahyin geliş anındaki farklı hallerini anlatan hadisedir. Bu doğrultuda irhâsâta dair 4,¹⁹⁶ Hz. Peygamber'in güzel ahlakından bahseden 2,¹⁹⁷ beklenen bir peygamber veya vasıflarına dair 7,¹⁹⁸ mucizeleri ihtiva eden 7,¹⁹⁹ gaybî bilgileri içeren 5²⁰⁰ ve Hz. Peygamber'in kerametine dair 3 rivayet bulunmaktadır.²⁰¹ Ayrıca delâil anlatılarını içeren hadislerin isnad zincirleri incelendiğinde sahâbelerden Hz. Âişe'nin 3, Hz. Abbas'ın 3, Câbir b. Abdullah'ın 2; ravilerden Urve b. Zübeyr'in 6 ve Ebû Seleme'nin ise 2 farklı rivayetin isnadında isimlerinin sıklıkla geçtiği görülmektedir.

1.4.1.2. İbn İshâk

İbn İshâk'ın *Sîretü İbn İshâk, el-mübtede'* ve *'l-meb'as ve 'l-meğâzî* eserinin bir kısmının günümüze kadar ulaştığı bilinen bir husustur. İncelenen 381 rivayet arasında "A'lâmü'n-nübüvve" başlığı altında toplananlar da dâhil olmak üzere, peygamberliğin delillerine yer veren toplam 71 rivayet tespit edildi. Delâil rivayetlerinin ilki Hz. Peygamber'in temiz soyu ile ilgiliyken sonuncusu Ebû Hanzala hakkında verilen gaybî bilgidir.

¹⁹⁶ ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 29-32.

¹⁹⁷ ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 30-31.

¹⁹⁸ ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 29, 30, 33, 47-49, 89, 94.

¹⁹⁹ ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 37, 61, 83, 90, 92, 111.

²⁰⁰ ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 34, 38, 58, 74, 102.

²⁰¹ ez-Zührî, *el-Meğâzî*, 33, 40, 66.

Delâil rivayetleri tasnife tabi tutulduğunda temiz nesebe dair 1,²⁰² irhâsâta dair 13,²⁰³ gelecek bir peygamber veya vasıflarına dair 23,²⁰⁴ Hz. Peygamber'in güzel ahlakına dair 5, mucizesine dair 7, keramete dair 10 ve gaybî bilgiler hakkında 13 hadise olduğu görüldü. Ayrıca delâil anlatılarını ihtiva eden hadiselerin isnad zinciri incelendiğinde öne çıkan isimler ise şöyledir: Sahâbelerden Hz. Abbas ile Hz. Âişe'nin; ravilerden ise Âsım b. Ömer b. Katâde, Hişâm b. Urve, Yunus b. Bükeyr ve ez-Zührî'nin en az 3 rivayet aktardıkları görülmektedir.

1.4.1.3. Vâkıdî

Vâkıdî'nin Hz. Peygamber'in savaşlarını anlatıp sîretine yer verdiği *Kitâbü'l-meğâzî* adlı eseri günümüze ulaşan kapsamlı meğâzî eserleri arasındadır.²⁰⁵ Eserin bütününde 159 delâil rivayeti ihtiva ettiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in deveyi kerametiyle kaldırdığı hadise ile başlayan delâil rivayetleri, Hz. Peygamber'in hastayı iyileştirmesi ile tamamlanır. Bu rivayetler tasnife tabi tutulduğunda temiz nesebe dair 1,²⁰⁶ gelecek bir peygamber veya vasıflarına dair 11,²⁰⁷ güzel ahlakına dair 3,²⁰⁸ mucizesine dair 22,²⁰⁹ keramete dair 47²¹⁰ ve gaybî bilgileri içeren 74 hadise yer almaktadır.²¹¹ Ancak eserde Hz. Peygamber'in nübüvvet sonrası hayatını kapsamasından ötürü irhâsâta dayalı bir rivayet de bulunmamaktadır. Diğer yandan delâil anlatılarını içeren hadislerin isnad zincirleri incelendiğinde bazı isimlerin sıklıkla tekrar ettiği görülmektedir. Özellikle sahâbelerden Hz. Abbas'ın 3, Câbir b. Abdullah'ın 5 farklı rivayette ismi geçmektedir. Raviler arasında ise Âsım b. Ömer b. Katâde'nin 6, Saîd el-Müseyyeb'in 5 farklı rivayette ismi zikredilmektedir.

²⁰² İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 59.

²⁰³ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 78-79, 80-82, 84, 85, 86-87, 108, 112, 114.

²⁰⁴ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 79-80, 87, 253, 235, 161, 176, 325, 342.

²⁰⁵ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*.

²⁰⁶ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 255.

²⁰⁷ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/172, 266, 312-313, 2/9, 11, 126, 333.

²⁰⁸ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3/87, 105, 172.

²⁰⁹ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/104, 110-111, 143, 247, 285, 288-289, 293, 362, 2/32, 52, 95, 303, 307, 324, 330, 334, 3/133, 139, 140, 143, 281.

²¹⁰ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/71, 104, 131-132, 133, 141, 144, 243, 261, 280, 293, 294, 296, 383, 404, 2/33, 43-44, 98, 123, 124, 196, 220, 236, 239, 244, 270, 300, 304, 309, 316, 337, 426, 3/104, 171, 242, 244-245, 248, 250, 254-255, 273, 275, 277, 280, 367.

²¹¹ el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 1/82, 88, 94, 97, 127, 144, 147, 157, 159-160, 177, 226, 260, 276, 300, 312, 318, 324, 331, 339, 348, 353, 359, 364, 403, 406, 415, 2/9, 54, 67, 68-69, 95, 96, 104, 105, 108, 123, 154, 170, 178-179, 182, 189, 236, 238, 251, 253, 296, 304, 309, 328, 338, 420-421, 3/31, 35, 72, 81, 107, 167, 191, 195, 236, 242, 246, 247, 248, 254, 256, 263, 265, 281, 282, 285, 335-336.

1.4.1.4. İbn Hişâm

İbn İshâk'ın eserinin günümüze kadar ulaşabilmesinde hiç şüphesiz İbn Hişâm'ın etkisi büyük rol oynamıştır. Onun, İbn İshâk'ın eseri üzerinde düzenleme ve eklemeler yaparak eserin önemli bir kaynak olmasına etki ettiği söylenebilir. *es-Sîretü 'n-nebeviyye* olarak bilinen bu eser bütüncül olarak incelendiğinde 152 delâil anlatısı ihtiva ettiği tespit edildi. Bu rivayetlerin ilkini Hz. Peygamber'in temiz nesebine dair anlatılar oluştururken son delâil rivayeti ise Hz. Peygamber'in Süheyl b. Amr hakkında verdiği gaybî bilgi üzerinedir.

Delâil rivayetleri tasnife tabi tutulduğunda temiz nesebe dair 4,²¹² irhâsâta dair 11,²¹³ gelecek bir peygamber veya vasıflarına dair 29,²¹⁴ Hz. Peygamber'in güzel ahlakına dair 4,²¹⁵ mucizesine dair 26,²¹⁶ keramete dair 22²¹⁷ ve gaybî bilgileri içeren 56²¹⁸ hadise olduğu görüldü. Ayrıca *es-Sîre*'deki bilgileri içeren bu eserin rivayetlerinin silsilesi araştırıldığında İbn İshâk'ın eserindeki rivayetlerle örtüştüğü ve aynı kişilerin bu rivayetlerde yer aldığı anlaşılmaktadır.

1.4.1.5. İbn Sa'd

İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü 'l-kübrâ* adlı eseri, erken dönem siyer ve meğâzî eserleri arasında Hz. Peygamber'in hayatına ve sahâbelerin biyografilerine yer vermesi yönüyle öne çıkan ve 11 ciltten oluşan kapsamlı bir eserdir.²¹⁹ Bu eserin ilk 2 cildi Hz. Peygamber'in sîretini içermektedir. Bu rivayetler, genel olarak “Bi'set Öncesi Görülen Alâmetler” ve “Bi'set Sonrası Görülen Alâmetler” başlığı altında yer almaktadır. “Bi'set Öncesi Görülen Alâmetler” başlığı altında delâile dair 42 rivayet bulunurken “Bi'set Sonrası Görülen Alâmetler” başlığı altında 33 delâil rivayeti görülmektedir. Geriye kalan 94 delâil rivayeti ise eserin farklı başlıkları altında yer almaktadır.

²¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/28-29, 350, 440.

²¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/215-217, 220, 226-228, 230, 234, 246-248, 250, 254, 312, 314.

²¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/224, 231, 232, 254, 256, 272, 278, 280, 282, 284, 308, 526, 2/48, 50-52, 94, 98, 156, 148, 502, 3/38.

²¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/264-265, 404.

²¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/384, 466, 500, 508-510, 520-533, 636, 648, 2/126, 176, 236, 238, 250, 312, 492, 658, 678, 698, 716, 3/36, 194, 346, 352.

²¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/358, 372, 454, 534, 2/170, 174, 450, 462, 492, 496, 678, 680, 698, 3/150, 190, 324, 444, 520, 568, 602.

²¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, 1/332, 388, 398, 472, 492, 514, 526, 552, 660, 2/64, 90-92, 142, 192, 220, 266, 288, 466, 482, 502, 520, 558, 700, 774, 3/64, 126, 152, 170, 176, 180, 188, 196, 250, 272, 274, 278, 302, 308, 344, 414, 446, 448, 450, 454, 470, 534, 538, 548, 568, 604, 648, 682.

²¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*.

Delâil rivayetleri tasnife tabi tutulduğunda temiz nesebe dair 6,²²⁰ irhâsâta dair 24,²²¹ gelecek bir peygamber veya vasıflarına dair 53,²²² Hz. Peygamber'in güzel ahlakına dair 5,²²³ mucizesine dair 27,²²⁴ keramete dair 2²²⁵ ve gaybî bilgileri içeren 28²²⁶ hadise aktarıldığı görüldüğü. İbn Sa'd'ın eserinde rivayetlerin isnad zincirini vermesi ravileri net olarak görmemizi sağladı. Dolayısıyla ilgili rivayetlerin isnadında sıklıkla karşılaşılan isimler şöyledir: Sahâbelerden İbn Abbas 46, Hz. Âişe 9, Enes b. Mâlik 9, Câbir b. Abdullah 6, Ebû Katâde b. Nu'mân 6; ravilerden ise Sâbit b. Enes b. Mâlik 12, Zeyd b. Eslem 9, Urve b. Zübeyr 6 ve Ebû Seleme b. Abdurrahman 4 rivayette görülmektedir.

Sonuç olarak delâil anlatılarının isnad zincirlerinde sıklıkla zikredilen sahâbîler ve râviler, bu anlatıların erken dönem İslâmî düşünce ve bilgi birikimi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle İbn Abbas, Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, Enes b. Malik, Câbir b. Abdullah ve Katâde b. Nu'mân gibi isimlerin sıkça görülmesi, onların delâil rivayetlerine olan vukûfiyetini ve bu konuya verdikleri önemi ortaya koymaktadır.

Râvîler nezdinde ise Urve b. Zübeyr, Âsım b. Ömer b. Katâde, Saîd el-Müseyyeb, Sabit b. Enes b. Mâlik, Zeyd b. Eslem ve Hişâm b. Urve gibi isimlerin öne çıkması, bu kişilerin delâil anlatılarının yaygınlaşmasında ve sonraki nesillere aktarılmasında mühim roller üstlendiğini göstermektedir. Bu durum, delâil rivayetlerinin sadece belirli bir zümreye ait olmadığını, bilakis geniş bir sahâbe ve ravi kitlesi tarafından bilindiğini ve rivayet edildiğini kanıtlamaktadır.

1.4.2. Siyer Âlimlerinin Delâile Yaklaşımı ve Rivayetleri Tercih Sebepleri

Siyer âlimlerinin ana gayeleri, Hz. Peygamber'in hayatını veya hayatında var olana dair detayları anlatmaktır. Bu bilincin oluşmasında onun hayatını tanıtmak kadar temel İslâmî ilimlerin gelişim süreçleri de etkili olmuştur. Öyle ki temel İslâmî ilimlerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanmasının yolu Hz. Peygamber'in hayatını

²²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/1, 2, 7, 46, 208.

²²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/84, 85, 86, 87, 91, 99-100, 107, 132, 137-157.

²²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/77, 92, 104, 113, 146, 147, 148, 149-150, 151, 153-154, 157, 160, 171-172, 214, 248, 397, 2/268, 213-214, 227, 229, 335.

²²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/109, 124, 157, 170-171, 345.

²²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/158, 160, 161, 162, 170, 171, 173, 174, 175, 200-201, 202, 215, 216, 2/12, 34, 41, 57, 73, 154-155, 213-214.

²²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/160, 164, 165, 166-167, 169, 173, 174, 219, 281, 291, 297, 313, 2/20, 36-37, 137, 213-214.

²²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/15-18, 27, 30, 43, 112, 162-163, 176, 229, 230, 249, 268, 298, 332, 2/11, 14, 52, 79, 96, 110, 133-134, 174, 213-214, 251.

anlamaktan geçmektedir.²²⁷ Netice itibarıyla siyer âlimleri de topladıkları malzemelerle kronolojiye uygun, mekâna dayalı ve tasnife tabi bir anlatım oluşturup eserler telif ettiler.²²⁸ Böylelikle Kur'ân âyetlerinin yanı sıra hadis, delâil ve şemâil gibi çeşitli rivayetleri ihtiva eden hacimli eserlerle zengin bir mirasın sahibi oldular.

Siyer âlimlerinin eserlerinde delâil anlatılarına yer vermelerinin en önemli nedeni, hadiselerin bir anı ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim ilgili rivayetlere geniş bir pencereden bakıldığında hadiselerin ispata dayalı anlatımının yanı sıra zaman, mekân ve şahısları da yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatından kesitleri ihtiva eden bu anlatılara eserlerde yer verilmesi, okuyucunun hadisenin birçok yönünü görmesini sağlamasıyla önem arz etmektedir. Örneğin, Tebük Gazvesi'nden dönüş yolundayken yaşanan bir olay, bahsettiğimiz durumu destekler niteliktedir. Bu hadise ise şöyledir:

“Dedi ki: Bir ara Resûlullah'ın (sas) çadırının çevresindeydik. Resûlullah (sas) gece teheccüd namazını kılıyordu. O gece de kalkıp namaz kıldı. Tanyeri ağardığında, iki rekât sabah namazının sünnetini kıldı. Sonra Bilâl ezan okuyup kamet getirdi. Resûlullah (sas) da insanlara namaz kıldırdı. Sonra çadırının önüne döndü. Kendisi oturdu; biz de onun etrafında oturduk. el-Mü'minûn Süresi'nden on ayet okudu. Sonra, "Yiyeceğiniz var mı?" dedi. İrbâd dedi ki: Kendi kendime, "Ne yiyeceğiz?" demeye başladım. Bilâl'e hurmaları getirmesini söyledi. Tabaktaki hurmanın üzerine elini koydu; sonra, "Bismillah diyerek yiyin!" dedi. Onu hak ile gönderene yemin ederim ki, on kişiydik ve doyuncaya kadar yedik. Sonra tok olarak ellerini tabaktan kaldırdılar. Baktılar ki, hurmalar eskisi gibi duruyor. Bunun üzerine Resûlullah (sas), "Eğer Rabbimden hayâ etmeseydim, Medine'ye dönünceye dek, son askerimize varıncaya kadar bu hurmadan yerdik." dedi. Oranın yerlilerinden bir çocuk çıkageldi. Resûlullah (sas) o hurmaları eliyle aldı ve o çocuğa verdi. Çocuk da onları çiğneye çiğneye geri döndü.”²²⁹

Bu anlatı, Hz. Peygamber'in kerametine işaret etmesi yönünden delâil rivayetleri kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak hadisede görüldüğü üzere ilgili rivayet; “Sabah namazı” ibaresiyle vakti, “Çadırının önüne döndü.” ifadesiyle mekânı, “Resûlullah, Bilâl ve İrbâd” ile şahsiyetleri ve “Ne yiyeceğiz?” ibaresiyle onların o esnada yaşadıkları zorlukları göstermektedir. Buradan hareketle delâil anlatıların öneminin bu yönüyle kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Âlimlerin de bu hususların farkındalığıyla eserlerinde bu rivayetlere yer vererek konuya dair daha zengin anlatım sunma gayretinde oldukları söylenebilir.

Siyer ve meğâzî eserlerinde yer alan delâil anlatılarında dikkat çeken başka bir husus daha vardır. Siyer ve meğâzî eserleri tanımlarına uygun bir şekilde ayrıldığında 2

²²⁷ Josef Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Altınay - Ramazan Özmen (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 19-20.

²²⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 1.

²²⁹ el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3/276.

tür arasında tercih edilen rivayetlerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Bilakis, siyer eserlerinde gaybî bilgiler ve ona dair vasıfların anlatıldığı rivayetler ön plandayken geneli savaşları ihtiva eden meğâzî türünde ise keramet gibi mûcizevî anlatımları içeren delâil rivayetlerinin fazlalığı dikkat çekicidir. Bu tercihin nedeni ise şöyle izah edilebilir: Meğâzî, Hz. Peygamber'in savaşlarını konu aldığından kabul görmüş bir peygamberin hadiselerini anlatır. Meğâzîde Hz. Peygamber'in beklenen bir peygamber olduğuna veya vasıflarına dair rivayetlerin az olması bundan kaynaklanmaktadır. Siyer eserleri ise Hz. Peygamber'in hayatını tümüyle ele aldığından merkez konumdaki peygamberi öncelikle karşı tarafa nüksettirmesi gerekmektedir. Bu, bir nevî ispat metodu da sayılabilir. Öyle ki, Beyhakî gibi delâil eseri telif eden âlimler de bu rivayetleri fazlasıyla önemsediklerinden bir hayli yer verirler. Benzer nedenlerle sonraki dönem siyer eserlerinde gelecek bir peygamber veya onun vasıflarına dair hadiselerin sıklıkla zikredildiği görülmektedir.

1.5. TEMEL İSLÂMÎ DİSİPLİNLERDE DELÂİL RİVAYETLERİ

Delâil edebiyatının bütüncül yapısı incelendiğinde ilgili rivayetlere yer verenlerin sadece siyer âlimleriyle sınırlı olmadığı görülmektedir. Onların dışında hadis, fıkıh ve kelâm gibi temel İslâmî ilimler üzerine yoğunlaşmış âlimler tarafından da delil niteliğindeki rivayetlere yer verilmiştir. Dolayısıyla erken dönem âlimlerinin, bu ilmin teşekkülünde etkin bir role sahip olduğu söylenebilir. Nitekim siyer eserlerine nazaran kısmen de olsa delâil rivayetlerine yer verilen ilk dönem eserlerinin, sonraki dönemlere kaynaklık ettiği anlaşılr.

Erken dönemlerde hadis âlimlerinin Hz. Peygamber'in söz ve fiiliyatı üzerinden tedvin ettiği eserler, ilerleyen dönemlerde müstakil delâil eserlerinin önemli kaynakları arasında yer almıştır.²³⁰ Delâil rivayetlerini ihtiva eden ve günümüze kadar ulaşmış ilk hadis metinlerine sahip eser ise Hemmâm b. Münebbih'in (öl.132/750) *es-Sahîfetü's-sahîha*'dır.²³¹ Buhârî, ondan nakille delâil rivayetlerine *el-Câmiu's-sahîh*'in 50'yi aşkın rivayet arasında yer verir. Bunun yanı sıra hadis hâfızı ve âlimi Ma'mer b. Râşid'in, (öl. 153/770) *el-Câmi* adlı eserinde "en-Nübüvve" adlı bir başlık altında delâil rivayetlerini

²³⁰ Hadis âlimlerinin kaynaklığına Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'sinde net olarak görülebilen pek çok örnekten sadece birisidir. Bu eserde yer alan "Ravâhü'l-Buhârî" veya "Ravâhü Müslim" ibareleri duruma işaret etmekten önemli olgulardandır. Ayrıca bkz. "Kırış, "Beyhakî'nin Delâilü'n-nübüvve Adlı Eserinin Kaynakları", 109.

²³¹ Uçar - Temir, "İlk Dönem Siyer Eserlerindeki Delâil Anlatıları ve Delâil Edebiyatının Başlangıcı", 103.

zikrettiği;²³² İmam Mâlik'in (öl. 179/795) *Muvatta'* adlı eserinde Hz. Peygamber'in güzel ahlâkı, gaybî haberleri, vasıfları ve isimlerine kısmen de olsa yer verdiği görülmektedir.²³³ Ayrıca Abdullah b. Mübârek (öl.181/797) *el-Müsned*;²³⁴ Abdürrezzâk es-San'ânî (öl. 211/826-27) *el-Musannef*;²³⁵ İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) *el-Musannef*;²³⁶ İbn Râhûye (öl. 238/853) *el-Müsned*;²³⁷ Dârimî (öl. 255/869) *es-Sünen*;²³⁸ İbn Mâce (öl. 273/887) *es-Sünen*;²³⁹ Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 275/889) *es-Sünen*; Tirmizî (öl. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh*²⁴⁰ ve Bezzâr (öl. 292/905) *el-Müsned* adlı eserinde ilgili rivayetlere yer vermektedir.²⁴¹ Özellikle İbn Ebû Âsım'ın (öl. 287/900) *el-Âhâd ve'l-mesânî* adlı eseri, hadislerin yanı sıra sahâbelerin hayat hikâyeleri ve tanık oldukları hârikulâde hadiseleri barındırmasıyla da oldukça kıymetlidir.²⁴²

Hadis literatürünün kaynağı olarak görülen bu eserlerde genel hatlarıyla delâil rivayetlerinin muhtevası, Hz. Peygamber'in berekete haiz oluşu, mucizeleri, vermiş olduğu gaybî bilgiler ve gerçekleşmesi, kutsal kitaplardaki sıfatları, ahlâkı ve O'na has olan durumlar şeklinde özetlenebilir.

²³² Azmi, "The Development of Dalail Nubuwwa Literature", 1074.

²³³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Muhammed Halîl (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1412/1991).

²³⁴ Abdullah b. Mübârek, *Müsned-i Mübârek*, çev. İshak Doğan (Konya: Hüner Yayınları, 2012), 53-69.

²³⁵ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1403/1983).

²³⁶ Yemeklerin bereketlenmesi, yağmur dualarının kabulü, hurma kütüğünün inlemesi gibi hârikulâde olaylar eserde yer alır. Tüm bunların yanı sıra, Hz. Muhammed'in üstünlüğüne işaret eden çeşitli rivayetler de mevcuttur. Ayrıca bkz. Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yusûf el-Hût (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1989).

²³⁷ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî İbn Râhûye, *el-Müsned*, thk. Abdülgafyr b. Abdülhak el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991).

²³⁸ Eserde yer alan delâil rivayetleri arasında Hz. Peygamber'in parmaklarından sular fışkırması, kutsal kitaplarda yer alan sıfatları, Yahudi bir kadının onu zehirlemek istemesi ve Allah'ın koruması vb. anlatılar eserin birçok yerinde zikredilen hususlardandır. Ayrıca bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Merzûk b. Heyyâs Âl-i Merzûk ez-Zehrânî (Beyrût, 1436/2015).

²³⁹ Hz. Peygamber'in beytinden Hz. Fatıma'nın ona ilk kavuşacak olduğu ve Hz. Osman hilafetine dair verdiği gaybî bilgiler, Ağaç mucizesi yer verilen delâil rivayetleri arasındadır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karaballı (Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyeye, 1430/2009).

²⁴⁰ "Kitâbü'l-Menâkıb" bölümünün beşinci bâbı, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatının delillerine dair rivayetleri ihtiva etmektedir. Ayrıca bkz. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Ma'rûf, Beşşar Avvâd (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996).

²⁴¹ Ağacın çağırıldığında gelmesi mucizesi yer verilen delâil rivayetlerinden sadece birisidir. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409-1431/1988-2009).

²⁴² Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991).

Fıkıh, tefsir ve kelâm ilminde delâil ilminin izleri Hz. Peygamber’in risâletine dair ihtilafların gündeme gelmesiyle teşekkül eder.²⁴³ Lakin onlar, hadis âlimlerine nazaran nübüvvetin ispatını farklı bir açıdan ele alıp genel olarak nübüvvetin ispatını gereklilik, imkân ve mahiyeti açısından değerlendirmektedirler.²⁴⁴ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber’e atfedilen mucizeleri farklı başlıklar altında ele alarak delil oluş keyfiyeti konusunda farklı görüşler öne sürerler.²⁴⁵ Bu doğrultuda aklî çıkarım ve metotlar üzerinden dile getirilen görüşlerinin eserlerine de yansıdığı görülür. Onların bu yöntemi tercih etmelerinde birtakım nedenler bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı, fikrî akımların öne sürdükleri akla sahip insanın nübüvvete ihtiyacı olmadığı ve peygamberlerin gönderilmesinin Allah’ın hikmetine uygun olmadığı yönündeki görüşler şeklinde gösterilebilir.²⁴⁶ Dolayısıyla delil niteliğindeki olgulara değindiğini tespit ettiğimiz Vâsıl b. Atâ’nın (öl. 145/762)²⁴⁷ *Elf Mes’ele fi’r-red ‘ale’l-Mâneviyye*;²⁴⁸ Ebû Hanîfe’nin (öl. 150/767) *el-Fıkhü’l-ekber*,²⁴⁹ *Müsned*,²⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman’ın (öl. 150/767) *et-Tefsîrû’l-kebîr*;²⁵¹ İmam Şâfiî’nin (öl. 204/820) *er-Risâle*,²⁵² *el-Üm*,²⁵³ ve Ahmed b. Hanbel’in (öl. 241/855) *Kitâbü’z-Zühûd*’ü²⁵⁴ adlı eserleri örnek gösterilebilir. Ayrıca Muhammed b. Hasan Şeybânî’nin (öl.

²⁴³ İsmail Şık, *Kelâm IV/ Sistematik Kelâm 2 Nübüvvet* Mead, ed. İsmail Şık – İsmail Yürük (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 31.

²⁴⁴ Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 209.

²⁴⁵ Yaşar Yılmaz Şihanoğlu, *Peygamberliğin İspatında Mucize Gerçeği* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12-101; Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 209-231.

²⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhid*, 176; Kadı Abdülcabbâr, *Tesbîtu Delâilü’n-Nübüvve* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 686; Ayrıca bkz. Galip Türcan, “Kelamda Nübüvvetin İspatı - Nübüvvet Geleneği Bağlamında”, *Dini Araştırmalar* 9/25 (01 Haziran 2006), 217-218; Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, 55-62.

²⁴⁷ Vâsıl b. Atâ zındık, dehiyye ve mürce gibi batınî gruplara karşı fikirlerine reddiyelerde bulunmuştur. Özellikle de Mani dinine karşı yaptığı reddiyelerle de nübüvvetin ispatına yer verdiği bilinmektedir. Ayrıca bkz. Ahmed Emîn, *Fecrû’l-İslâm*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 426; Ayşe Sağlam, *Hicri IV. Asırda Nübüvvet Karşıtlığı ve Hadis Tartışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 32.

²⁴⁸ Müellifin bu eserinde 80’i aşkın meseleye cevap verdiği kaydedilmektedir. Ayrıca bkz. Hüseyin Maraz, *Vâsıl bin Ata ve Mu’tazilî Düşüncenin Doğuşu* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 103-104.

²⁴⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü’l-Furkan, 1419/1999).

²⁵⁰ Ebû Hanîfe, *el-Müsned*, ed. Nurgül Dere, çev. Mustafa Acioğlu (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015).

²⁵¹ Hz. Peygamber’in hidayete ulaştıran rehber oluşunu, geçmiş peygamberler gibi sıkıntılar çektiğini ve bu yönüyle âlemetlere sahip olduğunu, Kur’ân hakkında Ehl-i kitab’ın dalelet içinde bulunduğu vb. konulara eserinde yer vermektedir. Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehâte (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1423/2003).

²⁵² İmam Şâfiî, Peygamber’in hükümleri açıklayıcı yönüyle gerekliliğini vurgular. Ayrıca bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938).

²⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1410/1990).

²⁵⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühûd*, thk. Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl, çev. Mehmet Emin İhsanoğlu (İstanbul: İz Yayınları, 2024).

189/805) *es-Siyerü'l-kebîr* adlı eseri aslında devletler hukukuna dair hususları ihtiva etse de içerisinde Hz. Peygamber'in beklenen nebî olduğu, verdiği gaybî bilgiler ve kerametine dair anlatıların yer aldığı görülmektedir.²⁵⁵

Son olarak fıkıh, tefsir ve kelâm âlimlerinin eserlerinde, hadis ve siyer müelliflerinin eserlerine kıyasla delâil rivayetlerinin hacminin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri olarak fıkıh, tefsir veya kelâm âlimlerinin daha çok metnin zahiri anlamına odaklanmaları gösterilebilir. Nitekim onlar, daha çok Kur'ân ve sünnet lafızlarını, bu lafızlardan çıkarılabilecek ahkâm hükümlerini incelemeye odaklanmışlardır. Bu nedenle, eserlerinde daha ziyade dinî metinlerin lafızlarından doğrudan çıkarılabilecek hükümleri, bu hükümleri destekleyen ayet ve hadisleri kullanmışlardır. Ayrıca delâil rivayetleri naklî veya aklî temellendirmeleri barındırmasıyla 2 farklı yönü ihtiva etmektedir. Lakin fakih, müfessir ve mütekellimler tarafından telif edilen eserlerde aklî çıkarımların oranları naklî rivayete göre fazlayken muhaddisler gibi nakil usulünü takip edenlerde bu oranın daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

1.6. İLK DÖNEM ESERLERİNDE DELÂİLE YER VERİLME SEBEPLERİ

Müslüman âlimlerin ilmî birikimleri ve gayretleriyle kaleme alınan eserler, asırlar boyunca İslâm medeniyetinin zenginleşmesine ve kültür seviyesinin yükselmesine katkı sağlamıştır. Bu eserler, hem kendi dönemlerinde hem de sonraki nesillerde ilgi görmüş ve bunlardan istifade edilmiştir. Ancak her müellifin eserinde ele aldığı konuların, müellifin gayelerine göre şekillendiği ve istifade edenlerin de benzer amaçlara sahip olduğu unutulmamalıdır. Zira delâil mahiyetindeki rivayetleri telif eserlerde zikreden müellifler, elbette belirli bir amaca hizmet etmiştir. Dolayısıyla çeşitli eserler üzerinde yapılan incelemelerde delil niteliğindeki rivayetlere yer verilmesinin farklı nedenleri olduğu gözlemlenmektedir. Bu amaçlar şu şekilde sıralanabilir:

1.6.1. Peygamber Portresini Oluşturma

Peygamber kimdir sorusu, hem iç hem de dış etkenlere bağlı olarak erken dönemlerden itibaren açıklığa kavuşturulmaya çalışılan önemli konulardan birisidir. İlk olarak iç nedenler özelinde incelediğimizde Müslüman tebaa açısından bu sorunun

²⁵⁵ Muhammed b. Hasan Şeybânî, *Şerhü's-siyerü'l-kebîr*, çev. M. Sait Şimşek - İbrahim Sarmış (Eğitaş Yayınları, ts.), 5/579, 649-650, 667-670.

cevabı, kalplerinin dinî inançları üzerine sabit kalması ve inkâra götürmemesi bakımından önem arz ettiğidir. Nitekim peygamberin beşerî olduğu kadar ve nebevî yönlerini tanımak, dinî inancın gerekliliklerini daha iyi kavramaya yardımcı olan olguları taşımaktadır. Bu durum ise temel kaynaklarda Hz. Peygamber'in beşerî yönü kadar nebevî yönüne işaret eden hadiselerle yer verilmesinin önünü açmıştır. Örneğin İbn Hişâm, Uhud Gazvesi'ni anlatırken Müslümanların karşılaştığı zorluklara değinir. Ayrıca savaş esnasında Hz. Peygamber'in, Ebû Katâde'nin düşen gözünü eliyle yerine koyarak şifa vermesini de nakleder. Müellif, eserinde bir yandan peygamberin yaşadığı sıradan, beşerî zorluklara yer verirken diğer yandan onun hayatındaki hârikulâde olayları da anlatarak peygamberin portresini ortaya koyar.²⁵⁶ Dolayısıyla bu anlatım biçiminin, okuyucunun nübüvvete ve peygambere olan bakış açısını şekillendirmesine tesir ettiği görülür.

Süreç içerisinde iç etmenlerin yanı sıra dış etmenlerin de devreye girmesiyle durumun daha da karmaşıklaştığı anlaşılr. Örneğin sahte peygamberler, farklı kültürlerle etkileşim ve siyasî çekişmeler, peygamberin kimliği ve rolü hakkında çeşitli soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, peygamberin hayatına dair anlatılara olan ihtiyacın artmasının sebeplerindendir. Zira peygamberlik iddiasında bulunan veya kendini peygamber ilan edilen Muğîre b. Saîd el-İclî (öl. 119/737), Beyân b. Sem'ân et-Temîmî (öl. 119/737) ve Ebü'l-Hattâb (öl. 138/755) gibi yalancı kimselerin²⁵⁷ kendi soyunu şerefleendirme, makam elde etme ve siyasî bir güç edinimi gayesiyle hareket ettiği aşikârdır.²⁵⁸ Sadece bununla sınırlı kalmayan bu nedenler arasına peygamberlik müessesini alçaltıcı söylemlerin artması ve Hz. Muhammed'i (sas) hedef almasının durumu daha vahim bir hale sürüklediği bilinmektedir. Örneğin erken dönemlerde "sapkın/sahte peygamber" gibi sıfatların yanı sıra Hz. Peygamber'e yönelik Papa III. Innocentius'un "deccâl" nitelemesi,²⁵⁹ son dönemlerde ise peygambere ithafen Maxime

²⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/491-493.

²⁵⁷ Beyân b. Sem'ân et-Temîmî (öl. 119/737) Hamza b. Umare'nin izini takip eden bir kimseydi. Müritlerinden bazıları, onun Ebû Haşim b. el-Hanefiyye tarafından imam tayin edildiğini söylerken, bazıları da onu peygamber olduğunu iddia ettiler. Ayrıca bkz. et-Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/1610; Arthur Stanley Tritton, *İslâm Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 37.

²⁵⁸ Azmi, "The Development of Dalail Nubuwwa Literature", 1075; Tritton, *İslâm Kelâmı*, 38, 41.

²⁵⁹ Seyfullah Kara, "Hz. Peygamber'e Karşı Oryantalist Bakış ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (30 Eylül 2005), 149.

Rodinson'un “Hz. Muhammed kendisini ilâhî bir güce sahip olduğunu iddia ederek toplumunu kandıran büyük bir yalancı ve mistiktir.” betimlemesi gösterilebilir.

Ciddi bir problem haline bürünen bu hadiseler karşısında Müslüman âlimler, çözüm noktasında Hz. Peygamber'in hayatından ilham alarak hareket ettiler.²⁶⁰ Zira onlar, Hz. Peygamber'in benzer durumlarla zaman zaman karşı karşıya kaldığını biliyorlardı.²⁶¹ Nitekim müelliflerin de eserlerinde Hz. Peygamber'in, Yahudilerin kendisine yönelttiği dört farklı soruya verdiği cevaplar gibi hadiseler yer vermeleri bu durumun göstergesi sayılabilir.²⁶² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in benzer durumlar karşısındaki uygulamalarını inceleyerek onu örnek edinen âlimler, geçmişten beslenerek yeni yöntemler geliştirmeye gayret ettiler. İlk olarak geçmiş peygamberlerde görülen hususlarla Hz. Peygamber'in hayatında meydana gelen hadiseler arasında naklî ve aklî temellendirmelerle paralellik kurdular. Daha sonra Hz. Peygamber'in vermiş olduğu gaybî rivayetlerden sıklıkla istifade ettiler. Bunun yanı sıra en önemlisi de eserlerde İbn İshâk, İbn Sa'd ve Buhârî gibi isimler “A'lâmü'n-nübüvve” vb. başlıklarla nübüvveti vurgulayan hadiseleri tek bir başlık altında topladılar.²⁶³

1.6.2. Fetih Faaliyetlerinin Getirdiği Problemler

İlk üç asırda gerçekleşen fetihler neticesinde İslâm coğrafyası, doğuda Maveraünnehir'den Sind'in doğusuna, kuzeyde Kafkaslara, güneyde Yemen'e ve batıda ise Anadolu içlerine kadar genişlemiştir. Cihat faaliyetleri sonucunda bu yayılma süreci, farklı din ve inanç mensuplarının bir arada yaşamasına, toplumların birbirleri hakkında merak duygusunun artmasına ve bu vesileyle de insanlar arasında etkileşimler yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ancak gerçekleştirilen fetihlerin ve cihat kavramının anlamlı bir çerçeveye oturabilmesi için Müslümanların İslâm'a davet faaliyetlerini etkin bir şekilde icra etmeleri zaruriydi. Dolayısıyla İslâm halifeleri veya devlet liderleri ve Müslümanların, birtakım faaliyetlerde bulunarak temel amaçlarına uygun bir tutum sergilemeye çalıştıkları gözlemlenmektedir.

Liderler, kendi dinî inançlarının -İslâm'ın- hak olduğuna kesin bir şekilde inandıklarından fikrî tartışmalar düzenleyerek halk arasında İslâmî şuuru oluşturmaya gayret ettiler. Bunun yanı sıra farklı devletlerin liderleriyle diplomatik diyaloglar kurup

²⁶⁰ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşünce Yapısı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1979), 267.

²⁶¹ Levent Öztürk, *Haçlı Seferleri'ne Kadar Abbâsîler Döneminde Hristiyanlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994), 195.

²⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/162-163.

²⁶³ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 327; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/157-178.

İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in statüsü hakkında çeşitli tartışmalarda bulundular. Mehdî-billâh (öl. 169/785) ile Patrik I. Timothy (öl. 207/823) arasındaki diplomatik diyaloglar ve Hârûnürreşîd'in Bizans İmparatoru Konstantin'e yazdığı mektuplar, İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ele alındığı bu türden etkileşimlere örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca eş zamanlı olarak hem Müslüman âlimler aracılığıyla hem de bizzat kendi saraylarında münazara düzenleyerek ilmî ve dinî sohbetleri teşvik ettiler. Özellikle Mehdî-Billâh ve el-Me'mûn (öl. 218/833) gibi liderlerin, Basra ve Bağdat gibi önemli merkezlerde farklı inanç ve kültürden insanların bir araya geldiği ilmî toplantılar düzenlendiği bilinmektedir.²⁶⁴

Ebû Câfer el-Mansûr (öl. 158/775) döneminden itibaren önem kazanan bu toplantılar, zamanla 10'dan fazla farklı din ve mezhepten katılımcıyı bir araya getiren meclislere evrildi.²⁶⁵ Halife Me'mun'un, Atıbî ile İbnü'l-Ferve en-Nasranî'yi huzurunda münazara ettirmesi bunların önemli örneklerini oluşturdu.²⁶⁶ Ancak bu münazaralar, olumlu sonuçların yanı sıra İslâm'a ve peygamberliğe yönelik eleştirilerin önününün açılmasına da neden oldu. Çünkü Müslümanların farklı dine mensup kişilere yaptığı eleştiriler, tepki ve karşı eleştirilere yol açarak İslâm'ın da hedef alınmasına etki etti.²⁶⁷ Öyle ki Yuhannâ ed-Dımaşkî (öl. 749 [?]), kaleme aldığı *E Page tes Gnoseos* adlı eserinin ikinci bölümünde İslâm'ı hedef alarak çeşitli eleştirilerde bulundu. Onun bu hareketi, uzun bir dönem sürecektir tartışmaların ilk nüvelerini oluşturmuştur.²⁶⁸

Zamanla, farklı düşüncelere sahip kişilerin İslâm ve nübüvvete yönelttiği eleştirilerin sayısı ve kapsamı giderek arttı. Özellikle Ehl-i kitap'tan gelen eleştirilere İslâm âlimlerinin tepkileri, Hz. Peygamber'in haklılığına dair deliller sunmaya odaklandı.²⁶⁹ Onlar, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan Ehl-i kitabın kutsal kitaplarını tahrif

²⁶⁴ Azmi, "The Development of Dalail Nubuwwa Literature", 1074.

²⁶⁵ Levent Öztürk, "İslâm Toplumunda Hristiyanlara Gösterilen Hoşgörü Örnekleri -İlk Beş Asır-", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 4 (2001), 30.

²⁶⁶ Mehmet S. Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yaptığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 28-31.

²⁶⁷ Müslümanların Ehl-i kitap, ve diğer dini inanç sistemlerine yaptığı reddiyeler ve bazı içerikleri için ayrıca bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/517-520.

²⁶⁸ Yuhannâ, Hz. Peygamber'in "el-Emîn" sıfatına sahip olmayıp insanları kandıran, şevhetine düşkün ve kutsal kitaplarda kendisinin müjdelendiği gibi bazı iddialarla İslâm'a ve nübüvvete yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Ömer Faruk Harman, "Yuhannâ ed-Dımaşkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/581; Recep Aydoğmuş, "Hristiyan Arap Yuhanna ed-Dımaşkî'nin İslâm Eleştirisi", *Artuklu Akademi* 7/1 (2020), 157-165.

²⁶⁹ Hristiyanlığa karşı yazılan reddiyelerin, diğer dinlere yönelik yazılanlara göre daha fazla olmasının nedenleri arasında Hristiyanların hem nüfus hem de siyasî güç olarak daha avantajlı bir konumda

ettiğine dair bilgiler, Hz. Muhammed'in (sas) geleceğinin müjdelenmesiyle Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi konusunu birlikte ele aldılar. Bu iki konu ise ya sebep-sonuç ilişkisi içinde ya da birbirini destekleyen iki ayrı olgu olarak değerlendirildi. Böylelikle münazaralar, mektuplaşmalar, reddiyelerde tahrif ve beşâir konuları en önemli tartışma noktası oldu.²⁷⁰ Bununla birlikte İslâm âlimleri, eserlerinde delil olarak kabul edilen rivayetleri ve olayları, ister kasıtlı isterse de kasıtsız bir şekilde aktarmaktan çekinmediler. Örneğin, Hz. Peygamber'in güvenilirliğini gösteren gaybî bilgiler vermesi; Yemen, Şam, Mağrib ve Acem diyarlarının fethedileceğine dair haberler; Ehl-i kitap ile Hz. Peygamber arasında geçen diyaloglar ve kutsal kitaplardaki bir peygamberin geleceğine dair bilgiler aktarılan hadiseler arasında yer aldı. Böylelikle delil niteliğindeki hadiselerle kendi haklılıklarını kanıtlamaya çalıştılar.

1.6.3. Farklı Etnik Grupların Bakış Açıları ve İnanç Problemleri

Asr-ı saâdet ve Sadr-ı İslâm olarak bilinen ilk dönemlerde, İslâm toplumunda Ehl-i kitabın inanç ve düşünce sistemlerine müdahale edilmediği, bir arada yaşama prensibinin benimsendiği görülmektedir. Bu durum, İslâm'ın temelinde yer alan din ve vicdan özgürlüğüne verilen önemin bir göstergesidir. Hz. Peygamber'in Medine Vesikası gibi uygulamaları, farklı inanç gruplarının bir arada barış içinde yaşamasını temin etmeye yönelik önemli adımlardandır.²⁷¹ Ancak ilerleyen asırlarda, özellikle felsefî düşüncenin İslâm dünyasına girmesiyle birlikte farklı bir dinamik ortaya çıkmıştır. Yunan felsefesinden yapılan tercümeler ve felsefî akımların etkileriyle Müslüman toplumunda çeşitli fikrî yeniliklerle birlikte düşünce akımları da gelişmiştir. Bu durum, hem İslâm düşüncesinin zenginleşmesine katkıda bulunmuş hem de zaman zaman itikadî ve siyasî ayrılıklara yol açmıştır. Ayrıca felsefî düşüncenin Müslüman toplumunda yaşaması ve gelişmesi, bir yandan İslâmî düşüncenin evrensel boyutunu ve entelektüel kapasitesini gösterirken diğer yandan farklı yorumların ve mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, İslâm düşünce tarihinin en dinamik ve tartışmalı konularından birini oluşturmaktadır.²⁷²

bulunması, Müslüman alimler tarafından daha iyi tanınmaları, İslâm ile rekabet halinde olmaları ve İslâm dünyası için potansiyel bir tehdit olarak algılanmaları sayılabilir. Ayrıca bkz. Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996), 102-104.

²⁷⁰ Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", 5/550.

²⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/29.

²⁷² Uludağ, *İslâm Düşünce Yapısı*, 267.

Ehl-i kitap ile birlikte İbâziyye, Tabiyyun -tabiatçılar-, Dehrîyye, Berâhime, Sümeniyye ve Maniheizm gibi farklı inanç ve felsefi akımlara mensup gruplar, İslâm topraklarında düşüncelerini yaymaya çalışanlar arasında yer almıştır. Çeviri faaliyetleriyle düşünce yapısını şekillendiren, özellikle de gizli faaliyet gösteren bâtinî gruplar bu süreçte önemli bir rol üstlenmiştir.²⁷³ Ciddi bir problem haline gelen bu duruma ise Ahmed b. Hanbel “Peygamberlerin olmadığı fetret dönemlerinde, saptıranları hidayete davet eden, kendilerine sapıklardan gelen eziyetlere sabreden, yaşayan ölülere Allah’ın kitabı ile hayat veren, bakan körleri Allah’ın nuru ile aydınlatan, İblis’in öldürdüğü nice kişileri diriltten, onun saptırdığı nicelerini de hidayete ulaştıran ilim adamlarının varlığını daim kılan Allah’a hamd olsun. İlim adamlarının insanlara sağladıkları güzellikler ne kadar büyükse, insanlar ilim sahiplerine o oranda kötülük yapmışlardır.” ifadeleriyle dikkat çekmektedir.²⁷⁴

Çeşitli fikirlere sahip olan grupların İslâm’a ve Hz. Peygamber’e yönelttikleri eleştiriler genel olarak maddeyi ezeli görüp Allah’ın ve peygamberin tarihî gerçekliğinin olmadığı, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’i yalanlayan âyetleri barındırdığı, beklenen peygamberin Muhammed değil Ahmed olduğu, O’nu ispat edecek herhangi bir mûcizevî hadisenin bulunmadığı, âlemin tesadüflerin bir yansıması olduğu ve peygamber gönderilmesinin aklen mümkün olmadığı yönündeki birtakım söylemlerdir.²⁷⁵

Onların genelde İslâm’ı, özelde Hz. Peygamber’i hedef almaları delâil rivayetlerine verilen önemi artıran diğer bir etken olmuştur. Zira Hz. Peygamber’i savunma noktasında Müslüman âlimlerin farklı gruplara karşı pek çok reddiye kaleme almaları, delâil edebiyatının sınırlarının oluşmasında göz ardı edilemeyecek bir paya sahiptir. Lakin diğer nedenlerden farklı olarak bu gruplara karşı naklî rivayetlere oranla aklî temellendirmelerin daha çok tercih edilerek cevaplar verildiği görülür.

Müslüman âlimlerin aklî temellendirme yöntemini esas almalarında genel olarak iki neden olduğundan bahsedilebilir. Bunlardan ilki, İslâm düşünce geleneğinin akıl ve vahyin uyumuyla dikkat çekici olmasıdır. Aynı düzlem içerisinde birbirine muhalefet etmeyen bu iki olgu ile Hz. Peygamber, Kur’ân’ı ve İslâmî davet sürecini başarıyla tamamlamıştır. İkinci ise dinî hükümlerin veya fikirlerin titiz bir incelemeye tabi

²⁷³ Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları*, 250-265.

²⁷⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *er-Red ‘ale’z-zenâdika ve’l-Cehmiyye*, ed. Mehmet Evkuran, çev. Yunus Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020).

²⁷⁵ Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü’n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*, 57-67.

olmasının gerekli görülmesidir. Böylelikle bir haberin teorik ve pratik değeri, ilgili hükümlerden çıkan anlamın geçerlilik şartlarını belirleyerek tabi olunan dinin veya inanılan fikrî düşüncenin doğruluğunu teyit etmektir. Dolayısıyla Müslüman âlimlerde dinî olguları bir bütün olarak değerlendirerek Hz. Peygamber'e itaatin gerekliliğini ve vahiyle hayat arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik bir gayrete bürünmüşlerdir.²⁷⁶ Mesela Ebû Hanîfe *el-Âlim ve'l-Müteallim*'in de "Allah'ın peygamberi, Allah'ın kitabına muhalefet etmez, Allah'ın kitabına muhalefet eden kimse de Allah'ın peygamberi olamaz."²⁷⁷ şeklinde aklî temellendirme metoduyla düşüncelerini ifade ederken Hz. Peygamber ile ilgili olarak Allah'ın kulu, resûlü ve nebîsi olduğu, nübüvvetten önce de putlara tapmadığı, göz açıp kapayıncaya kadar şirk koşmadığı, küçük ve büyük günah işlemediği, bahşedilen hususi mucizelerin hak olduğu gibi hususları da zikretmiştir.²⁷⁸

İmam Şâfiî de *er-Risâle*'sinde şu ifadelerle yer vererek Ebû Hanîfe ile benzer bir görüşü paylaşır: "Yine onlar, Peygamber'e itaatin Allah'a itaat olduğunu, sünnetinin nass bulunan konularda Kur'an'a tabi olduğunu ve Hz. Muhammed'in (sas) Allah'ın kitabına asla ters düşmediğini bilsinler."²⁷⁹ Bu söylemiyle Hz. Peygamber'in yaşantısıyla hakikat arasındaki bağa dikkat çeker. *el-Ümm*'de ise Kur'an'ın faziletine değinir ve diğer peygamberlerde olduğu gibi Hz. Peygamber'in de kendi kavminin lisanıyla gönderilmiş olmasından bahsederek niteliklerini aktarır.²⁸⁰ Ayrıca İmam Şâfiî, İslâm'ı ve nübüvveti savunmak maksadıyla reddiyeler ve müstakil eserler kaleme almış ve ağırlıklı olarak aklî ispat yöntemini kullanarak düşüncelerini temellendirmeye çalışmıştır.²⁸¹

Görüldüğü üzere İslâm'ın ilk dönemlerinde âlimler, karşılaştıkları çeşitli hadiseler karşısında farklı tutumlar sergileyerek dinî değerleri savunma görevini üstlenmişlerdir. Bu tutumlar; hadiselerin mahiyetine, âlimlerin bilgi birikimine ve içinde bulundukları dönemin şartlarına göre değişiklik göstermiştir. Onlar, Kur'an ve sünnete dayalı deliller,

²⁷⁶ Ömer Türker, *İslam Düşünce Gelenekleri Kelam-Felsefe-Tasavvuf* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 15-16.

²⁷⁷ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, çev. Mustafa Öz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 48.

²⁷⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 161-162, 191; Azmi, "The Development of Dalail Nubuwwa Literature", 1074.

²⁷⁹ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 89.

²⁸⁰ eş-Şâfiî, *el-Üm*, 1/117-119.

²⁸¹ İmam Şâfiî, *Tashîhu'n-nübüvve ve'rRedd 'ale'l-Berâhime* adlı eserinde nübüvvetin savunusunu yapmıştır. Ayrıca *İsbâtü'n-nübüvve* adlı müstakil bir delâil eseri telif etmiştir. es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi' iyyeti'l-kübrâ*, 1/363; Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*, 91-92; Orhan Şener Koloğlu, "Kelâm ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berâhime", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 178.

aklî ve mantıkî temellendirmeler gibi farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Hz. Peygamber'in peygamberliğine ve Kur'ân'ın ilahîliğine yönelik şüpheleri ortadan kaldırmak için çeşitli reddiyeler kaleme alarak karşıt görüşlerin çelişkilerini, zayıflıklarını ortaya koymuş ve İslâm'ın hakikat sahibi olduğunu savunmuşlardır. Ancak bu çabalara rağmen sorunlar tamamen engellenememiştir. Nitekim devam eden süreç içerisinde farklı grupların etkinliklerini sürdürdükleri bilinmektedir. Fakat âlimlerin bu farklı gruplarla yaptıkları tartışmalar ve yazdıkları reddiyeler, İslâm'ın temel esaslarının korunmasına ve farklı görüşlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.²⁸² Bilakis, eskiden meydana getirilen sistemlerin de şimdi vücûda getirilen veya getirilmek istenen sistemlerin de faydalı olduğu ve olacağı muhakkaktır.

1.6.4. Müslümanlar Nezdinde Dinî İnancın Pekişimini Sağlama

Delâil rivayetlerine eserlerde yer verilmesinin önemli nedenlerinden biri, Müslümanların inançlarını güçlendirme ve dinî esaslara bağlılıklarını artırma gayretidir. Birlikte yaşamanın getirdiği fikrî çeşitlilik ve farklı dünya görüşleri, Müslümanların dinî inançlarını koruma ve sağlamlaştırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'da yer alan telkinler ve Hz. Peygamber'in duaları, inancın korunması ve dinî istikametın muhafazası için kalbin Allah'a yöneltilmesinin önemini vurgulamaktadır. Zira yaşanan zorlukların insanların üzerinde ciddi etkiler bıraktığından Kur'ân, "Siz o demde Rabbinize dua edip yardım istiyordunuz. O da: "Birbiri ardından gelecek bin melek size yardım edeceğim" diyerek duanızı kabul etmişti. Allah, sadece kazanacağınız zafere bir müjde olsun ve o sayede bütün endişeleriniz silinip kalpleriniz yatışsın diye sizi meleklerle destekledi."²⁸³ âyetiyle telkinin önemine işaret etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sıklıkla tekrar ettiği dualardan biri "Ey kalpleri çeviren Allâh'ım! Benim kalbimi Sen'in dinin üzerine sâbit kıl." şeklinde olmuştur.²⁸⁴ Müslümanlara rehber olan Hz. Peygamber'in ettiği bu dua, inancın korunması ve dinî istikametın muhafazası için kalbin Allah'a yöneltilmesi gerekliliğini vurgulayan önemli olgulardandır.

Özellikle 1/7. asırdan 3/9. asra kadar olan süreçte, çeşitli grupların faaliyetleri ve yaşanan zorluklar, insanların fikrî düşüncelerini zedeleyerek veya inkârı tetikleyerek Müslümanların inançlarını derinden etkilemiştir. Bu dönemde, Hz. Peygamber ile

²⁸² Uludağ, *İslâm Düşünce Yapısı*, 271.

²⁸³ el-Enfâl, 8/9-10.

²⁸⁴ Tirmizî, "Deavât", 124.

doğrudan iletişim kurma imkânının ortadan kalkması ve İslâm'ın özünün tam olarak anlaşılamaması, inançların korunması veya güçlendirilmesi ihtiyacını daha da artırmıştır. Bu doğrultuda birçok Müslüman âlim, Kur'an ve sünnet ışığında çeşitli yöntemler kullanarak Müslümanların inançlarını güçlendirmeye, onları iyiye ve güzele teşvik etmeye, ibadetlere teşvîk etmeye çalışmıştır. Bu çabalar, Müslümanların mânevî gelişimine katkı sağlayarak onları Allah'a yakınlaştırmayı amaçlamıştır.

Müteakaddimînin, bu doğrultuda İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in haklılığını teyit eden argümanları eserlerinde müdafaa ettikleri aşîkârdır. Nitekim onlar, Kur'ân ve sünneti esas alarak halka hitap edebilecek dil ve üslubu kullanıp kıssalara önem atfetmiştir. Böylelikle diğer hususlarda olduğu gibi bu konuda da mûcizevî hadiseleri başta olmak üzere ahlakı ve kişiliğine ehemmiyet atfederek olguların sübutiyetini temellendirmeye çalışmışlardır. Bilakis Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*'de Hz. Peygamber'in kişiliğine ve güzel ahlâkına dair pek çok hadiseyi aktarmıştır.²⁸⁵ Ayrıca Kısra'nın fethedileceğine dair verilen gaybî bilginin gerçekleşmesi,²⁸⁶ Hubeyb b. Yesâf'ın savaş esnasında darbe alan kolunun Hz. Peygamber'in tükürüğüyle iyileşmesi²⁸⁷ veya Muhammed b. Hatîb'in yanık kolunun Nebî tarafından iyileştirilmesi²⁸⁸ gibi hârikulâde hadiselerin aktarımı, her dönemde Müslümanların itikatlarını artırmak ve onlara telkinde bulunmak amacıyla yapılmıştır. Zira Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in ahlâkının özel oluşundan, başka kimsede olmayışından ve ahlakının etkisiyle Müslüman olan kimselerin varlığından söz etmesi bile ilgili hadiselerin tesiri ve bağlayıcılığı açısından oldukça kıymetlidir.²⁸⁹

Sonuç olarak yukarıda belirtilen hususlar, kısmen Hz. Peygamber'in hayatından itibaren görülen durumlar olsa da süreç içinde önemi artan delâil rivayetlerinin, erken dönemlerde eserlere yansımaya yol açan temel etkenler olduğu da söylenebilir. İçeriklerin şekillenmesinde rol oynayan bu çeşitli faktörler, eş zamanlı sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve birbirlerinden ayrı değerlendirilmemelidir. Diğer yandan sorunlara özel olarak yazılan delâil eserleri ilk dönemlerde sadece sorunun kökünü odak edindiğinden, muhtevalarının sınırlı olduğu görülse de zamanla tüm olgular tek bir çatı altında birleştirilerek genel bir cevap oluşturulmuş ve bu da eserlerin içeriğinin

²⁸⁵ İlgili hadiseler için ayrıca bkz. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, 25-30.

²⁸⁶ Müslim, "Fiten", 79.

²⁸⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 7/542.

²⁸⁸ İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 2/365.

²⁸⁹ Ebû Hanîfe, *el-Müsneid*, 2/365.

geniřlemesine etki etmiştir. Sonraki dönemlerde de müellifler tarafından benzer tutumlar sergilendiđinden geniş muhtevalara sahip müstakil eserler meydana getirilmiştir.

BÖLÜM 2: DELÂİL EDEBİYATININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ: MÜSTAKİL ESERLER DÖNEMİ

İlk bölümde delâil edebiyatının oluşum dönemine dair bazı sorulara cevaplar arandı. Bu aşamada Hz. Peygamber'in hayatında delâilin önemli bir yere sahip olduğu kadar sonraki nesillerde de ihtiyaç duyulan emarelere sahip bazı rivayetlerin özellikle tercih edildiği fark edildi. Bu bölümde ise delâil edebiyatının ortaya çıkışını ve gelişiminin alameti olan müstakil delâil eserleri incelenecektir. Daha sonra tespit edilen eserleri, coğrafya, müellif ve dönem ilişkisi içerisinde tahlilleri yapılarak delâil edebiyatının gelişimine etki eden hususlara cevap aranacaktır. Tüm bu konular, iki ana başlık ve beş alt başlık altında incelenecektir.

2.1. ORTAYA ÇIKIŞINDAN GÜNÜMÜZE DELÂİL ESERLERİ, MÜELLİFLERİ VE NİTELİKLERİ

İslâm âlimleri, düşünürleri veya fikir adamları tarafından nübüvvetin ve Hz. Peygamber'in delillerini ihtiva eden bir hayli eser telif etmişlerdir. Telif edilen bu eserler, ağırlıklı olarak naklî veya aklî temellendirmeleri konu edinmekle birlikte tercihe istinaden her biri farklı başlıkları barındırmaktadır. Ancak oluşan farklılıklara rağmen hepsinin ortak bir amaca, yani İslâm'a hizmet gayesiyle yazıldığı âşikar olan bir durumdur. Asırlar boyu devam eden süreç içerisinde delâil literatürüne katkı sağlayan bu eserler, ilgili alanın müstakil bir ilmî alan olmasını sağlamasının yanı sıra sonraki nesillere de yol gösterdiği/açtığı de görülmektedir. Günümüzde de bu doğrultuda yeni fikir ve düşüncelerle oluşturulan eserlerin telif edilmesi söylenenlere kanıt olmakla birlikte delâil literatürünü belirli bir sayıyla sınırlamakla doğru olmayacaktır. Dolayısıyla fihrist kitapları, güncel çalışmalar göz önünde bulundurularak delâil ilmi doğrultusunda telif edilen eserlerin literatürü oluşturmaya gayret gösterilecektir.

Tespit edilen müellifler ve eserlerinde ortak bir transkripsiyon olmadığı görüldüğünden yazımlarda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi esas alındı. İslâm Ansiklopedisinde örnekleri olmayan durumlarda ise akademik tezler ve makalelerden istifade edildi. Burada da bulunmayanlar ise Arapça kuralları esas alınarak tarafımızca transkribe tabi tutuldu.

Muhtelif sebeplerden dolayı aslı korunamayıp günümüze kadar gelemeyen delâil eserleri, iki farklı başlık altında tasnif edildi. Bunun yanı sıra müelliflerin kısa biyografileri verilerek sınırlılıklar dolayısıyla ulaşılamayan eserler hakkında bazı

çıkartımlar yapıldı. Tahmine dayalı fikirlerde müellifin ağırlık verdiği ilim, yaşamını geçirdiği coğrafya ve ömrünün son zaman dilimindeki hususlara ehemmiyet verildi. Ayrıca eserleri aklî ve naklî olarak tasnif etmek isterken bazı zorluklarla karşılaştık. Özellikle günümüze ulaşmayan veya inceleme fırsatı bulamadığımız eserleri bir gruptandırmaya dahil edemedik. Elbette zaman içerisinde ilgili sahada yapılacak olan çalışmalar ile yeni bulgular elde edilecek ve yeni gruptandırmalar oluşturulacağı da muhakkaktır.

2.1.1. Günümüze Ulaşan Eserler

2.1.1.1. Ali b. Rabben et- Taberî (öl. 247/861[?])- *ed-Din ve'd-Devle*

Tam İsmi Ebü'l-Hasen Âlî b. Sehl Rabben et-Taberî'dir. Ünlü tıp bilgini ve dinler tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan ilk filozoflardandır.²⁹⁰ Hayatı hakkındaki bilgilerin birçoğu ihtilaflı olup net bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kendisi, Taberistan nahiyesinin Merv şehrinde dünyaya geldi. Babası Sehl'in tıp, felsefe ve tabiat ilimleri gibi alanlarda ehil bir kimse olması hasebiyle kendisi de küçük yaşlarda ondan dersler alarak eğitime başladı. Taberî'nin hayatı, hocaları ve eğitim aldığı yerler konusunda detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, tabiplik, kâtiplik ve devlet hizmetinde bulunmak gibi farklı alanlarda görev aldığı bilinmektedir.²⁹¹ Özellikle botanik alanına olan ilgisiyle dikkat çeken Taberî, bitkileri kullanarak tedavi yöntemleri geliştirmeye çalışmıştır.²⁹² Ancak hayatında en büyük dönüm noktası, 70'li yaşlarında Hristiyanlıktan İslâm'a geçişi olmuştur. Arapça, Farsça, Süryânîce, İbrânîce ve Grekçe dillerini bilen Taberî'nin, kaynaklarda 247/860 yılından sonra vefat ettiği belirtilmektedir.²⁹³

Taberî'nin telif ettiği eserlerin çoğu tıp alanı üzerinedir.²⁹⁴ Lakin Müslüman olduktan sonra İslâm'a hizmet ve Allah rızası kazanmak gayesi doğrultusunda hareket ederek *er-Red 'ale'n-nasârâ'* yı Hristiyanlara eleştiri mahiyetinde kaleme alırken *ed-Dîn ve'd-devle fî isbâti'n-nebiyyi Muhammed sallallâhü 'aleyhi ve sellem* adlı eseri ise İslâm'ın hak din ve Hz. Muhammed'in (sas) son peygamber olduğunu belirtmek üzere telif etti. Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı, beklenen bir peygamber olması,

²⁹⁰ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/288.

²⁹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 2/297; Necip Taylan, "Ali b. Rabben et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/435.

²⁹² Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/501.

²⁹³ Taylan, "Ali b. Rabben et-Taberî", 2/435.

²⁹⁴ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/2062; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 2/296; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/288.

mûcizeleri, ahlakı ve vasıflarına dair anlatıların yer almasından dolayı eser, delâil edebiyatı sahasında değerlendirilmektedir. Günümüze kadar ulaşan eser, 1 mukaddime, 10 bölüm başlığı ve bir hâtimeyi ihtiva etmektedir.²⁹⁵ Müellifin, Halife Mutevekkil döneminde Sâmerrâ'da bulunduğu sırada kaleme aldığı bu eser, hem naklî hem de aklî temellendirmelere dayanmaktadır.

2.1.1.2. Amr b. Bahr el-Câhiz (öl. 255/869) - *Hucecû'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî'dir. Mu'tezile kelâmının edebiyat alanındaki önemli temsilcilerindendir.²⁹⁶ Kendisinin 150/767 veya 160/777 yılları arasında Basra'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.²⁹⁷ Basra'nın ilmî ortamının etkisiyle küçük yaşlarda ders halkalarında yer edinen Câhiz, yaşadığı dönemlerde Kûfe, Bağdat, Sâmerrâ, Şam, Humus ve Antakya gibi şehirleri ziyaret etti. Bu süreçte kelâm, tarih, edebiyat ve Arap dilinin inceliklerini öğrendi.²⁹⁸ İlmî derinlikleri kazanmasında Hâlil b. Ahmed, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Sümâme b. Eşres ve Ebû Zeyd el-Ensârî gibi isimlerin etkisi bulunmaktadır.²⁹⁹ Câhiz'in ilmî birikimiyle yapmış olduğu çalışmalar Halife Me'mûn gibi devlet ricâli tarafından takdir edildi.³⁰⁰ Bu sayede eserleri vasıtasıyla kazandığı gelirlerle hayatını idame ettirdi. Yaşamının son günlerinde hasta olup ardından felç geçirdiğinde Basra'ya dönen Câhiz, 255/869 yılında burada vefat etti.³⁰¹

Câhiz'in ehil bir şekilde kullandığı üslubuyla çeşitli eserler telif ettiği bilinmektedir. Telifinin en az 95 tanesi günümüze kadar gelmiş ve bunlar arasında peygamberliğin ve mûcizelerin keyfiyetine değindiği *Hucecû'n-nübüvve* adlı eseri de yer almıştır.³⁰² Câhiz'in bu eseri, nübüvveti ispat eden delillerin yetersiz, rivayetleri aktaranların zayıf ve mülhidlerin saldırılarını zayıflatamadığı gerekçesiyle nübüvveti ispat eden delilleri yeniden ele alarak güçlü bir şekilde toplamak istemesi neticesinde

²⁹⁵ Ayrıca eserin ihtivası için bkz. Ebû'l-Hasen Ali b. Sehl Rabben et-Taberî, *ed-Dîn ve'd-devle*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ensar Neşriyat, ts.); Fuat Aydın, "Ali b. Rabben et-Taberî'nin Kitâbu'd-Dîn ve'd-Devle Adlı Eseri ve İsbat-ı Nübüvve Geleneğindeki Yeri", *Usul İslam Araştırmaları* 6/6 (2006), 27-56.

²⁹⁶ Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*, 2/556; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/74.

²⁹⁷ Kehmâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 8/7; Ramazan Şeşen, "Câhiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 7/20.

²⁹⁸ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/404; Şeşen, "Câhiz", 7/20-21.

²⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/526; Kehmâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 8/7.

³⁰⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/580.

³⁰¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/528; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*.

³⁰² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/581; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/2314-2319.

kaleme almıştır. Bu vesileyle kitapta mûcizelerin keyfiyetini, peygamberliğin gerekliliği ve Hz. Muhammed'in (sas) muhataplarını aciz bırakan delilleri üzerinde durur.³⁰³ Çeşitli baskıları ve yazma eseri bulunan,³⁰⁴ lakin nerede telif edildiğine dair net bir bilgiye ulaşamadığımız kitabın Basra'da telif edildiği düşünülmektedir. Nitekim Câhiz Basra'da bulunduğu dönemlerde çeşitli grupların münazaralarına katıldığı bilinmektedir.³⁰⁵

2.1.1.3. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (öl. 256/870) -A 'lâmâtü'n-nübüvve fi'l-İslâm

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî'dir. Hadis alanındaki en muteber kaynaklar arasında yer alan *el-Câmi'u's-sahîh* adlı kitabın müellifidir. O, 194/810 yılında Buhara'da dünyaya geldi.³⁰⁶ Bundan dolayı insanlar arasında Buhârî künyesiyle anılmaktadır. Buhârî, 10 yaşlarındayken hadis alanına duyduğu ilgi doğrultusunda Buhara'daki muhaddislerden ilim tahsil etmeye başladı. Daha sonra Mekke, Medine, Merv, Mısır, Şam, Basra, Belh, Hicaz, Kûfe, Bağdat ve Nîşâbur şehirlerine ilmî seyahatlerde bulundu.³⁰⁷ Bu süreçte Ahmed b. Hanbel, Ebû Âsım Şeybânî, Mekkî b. İbrahim, İshâk b. Râhûye ve Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî'den gibi sayısı 1000'e ulaşan isimlerden faydalandı.³⁰⁸ Buhârî ilmî seyahatleri sonucu sadece hadis öğrenmekle kalmadı. Bunun yanı sıra tarih ve fıkıh ilimlerini de öğrendi. Bilgisiyle ve kişiliğiyle insanlar arasında kendisini ispat ederek saygınlık kazanan Buhârî, hocaları tarafından övgüyle anıldı. Hadis okutup eserler telif ettiği zaman içerisinde ise İmam Müslim, Tirmizî ve Ebû Zür'a er-Râzî gibi otoriter isimlere hocalık yapmıştır.³⁰⁹ İlme gösterdiği saygıdan ötürü kendisinden talepte bulunan hiç kimseyi geri çevirmediği ancak devlet adamlarının ilme karşı küçük düşürücü hareketi olmasından çekindiği için onlardan uzak durduğu bilinmektedir. Bu yüzden yaşamının son dönemlerinde Buhara

³⁰³ Ayrıca bkz. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Kitabü Hücceci'n-nübüvve*, çev. Abdulhamit Sinanoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020).

³⁰⁴ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatil-alemi: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/2316.

³⁰⁵ Şeşen, "Câhiz", 7/20.

³⁰⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/34; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 9/52.

³⁰⁷ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Suudi Arabistan: Dâru'l-Melik Abdülaziz, 1419/1999), 2/243; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/108.

³⁰⁸ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/108; Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/368.

³⁰⁹ el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâîl", 6/368-369.

Valisi tarafından şehirden sürgün edilen Buhârî, Semerkant'a yolculuğu esnasında Hartenk'te 256/870 yılında vefat etti.³¹⁰

Buhârî'nin eserleri hiç şüphesiz sonraki kuşaklar için önemli kaynaklardan olmuştur. Özellikle *el-Câmi'u's-sahîh* sahih rivayetleri vesilesiyle yazılan delâil eserlerinde de itimat edilen kaynaklardan birisidir.³¹¹ Diğer yandan eserin bir kısmını ihtiva eden *A'lâmâtü'n-nübüvve fî'l-İslâm* adlı bölümüyle de bu kitap, delâil edebiyatında hatırı sayılır bir konumda yer almıştır. Buhârî, bu bölümde nübüvvetin delillerine ve işaretlerine dair 60 hadisi toplamıştır.³¹² Ardından Ehl-i kitap tarafından vasıflarının bilinmesi, müşriklerin mûcize istekleri ve ashabın faziletleri gibi konularla devam etmiştir. Beyhakî, nübüvvetin alametlerine dair hadislerin toplu bir şekilde eserinde yer veren ilk kişinin Buhârî olduğunu zikretmiştir.³¹³ Buhârî'nin bu eseri naklî rivayetlerle telif ettiği aşîkâr olsa da ilgili kısmın nerede yazıldığını çıkarmak zordur. Lakin eserin Basra'da tamamlaması³¹⁴ vesilesiyle burada telif edildiğini söylemenin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz.

2.1.1.4. Ebû İshâk el-Cûzcânî (öl. 259/873)- *Emârâtü'n-nübüvve*

Künyesi İbrâhim b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî'dir.³¹⁵ Cûzcân ilinde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemekle beraber hadis ve cerh ta'dîl âlimi olarak tanınmaktadır. Cûzcan, Mekke, Basra, Remle Mısır şehirlerine gidip ilim tahsil etmiştir. Eğitiminde Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Süleyman b. Harb gibi döneminin önde gelen ulemâlarından ders almıştır. Nesâî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Kesîr tarafından hatip, güvenilir ve sika hafız olarak övgülerle anılmıştır.³¹⁶ Hayatını uzun bir kısmını geçirdiği Dımaşk şehrinde Ahmet b. Hanbel ile mektuplaşıp ondan fıkıh öğrendiği bilinmektedir. İslâmî literatür içerisinde önemli kimselere dersler okutan Cûzcânî'den Ebû Dâvûd, Tirmzî, Nesâî, Ebû Zür'a er-Râzî ve et-Taberî gibi isimler hadis

³¹⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/34; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/108.

³¹¹ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatil-alemi: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/2621-2624; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 9/52; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/108.

³¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. en-Nâsır (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1423/2002), 4/191-206.

³¹³ el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1408/1988, blm. Mukaddime, 90.

³¹⁴ Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 114-123.

³¹⁵ Mizzî, Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut, 1415/1994), 2/244-245.

³¹⁶ Mohammad Yusuf Mohammad İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî (259/873) ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri* (Konya: T. Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012), 3-18.

rivayetinde bulunmuştur.³¹⁷ Muhaddisin hayatı hakkında az bilgi bulunmakla birlikte ölüm tarihi üzerinde ihtilaflar mevcuttur. Yaygın kanaate göre 259/873 yılında Şam'da vefat etmiştir. *Emâratü'n-nübüvve* ve 4 eseri daha bulunan muhaddisin eserleri parçalar halinde günümüze kadar gelmiştir.³¹⁸

Emâratü'n-nübüvve üzerinde yapılan incelemelerde kronolojik bir düzenden uzak bir anlatım gözlemlenmektedir. Ayrıca genel olarak şu hadiseler yer almaktadır; Hz. Peygamber'in bereketiyle keçiden sağılan sütün bitmemesi, hurmanın bereketlenmesi, az miktardaki yiyeceklerin çoğalması, güzel ahlâkı, Hz. Hasan ve Hüseyin'e yaklaşımı, hurma dalının ışık saçması, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice hakkında verdiği gaybî bilgiler, Ebû Ümâme'nin aç ve susuz anında ilâhî yardımla ihtiyacının giderilmesi. Görüldüğü üzere naklî rivayetlerle telif edildiği elzem olan eserin, net bir bilgi olmasa da Dımaşk'ta kaleme alınmış olması muhtemeldir.³¹⁹

2.1.1.5. Ebû Dâvûd es- Sicistânî (öl. 275/889) – *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşir es-Sicistânî el-Ezdî'dir. Hadisle beraber fıkıh ilmindeki yetkinliği ve Kütüb-i Sitte arasında yer alan es-*Sünen* adlı eserin yazarı olarak tanınmaktadır.³²⁰ Ebû Dâvûd, 202/818 yılında İran ve Afganistan arasında sınır bir bölge olan Sicistan'da dünyaya geldi.³²¹ Ailesinin ilmî bir kimliğe sahip olması ve maddî bakımdan zenginliği dolayısıyla Ebû Dâvûd'un küçük yaşlarda iyi bir eğitim almasını sağladı. Sicistan'da başlayan ilmî süreci daha sonra Bağdat, Basra, Mekke, Kûfe, Tarsus, Halep, Horasan, Belh ve Mısır gibi birçok şehirde dersler almasıyla devam etti.³²² Özellikle Tarsus'ta geçirdiği 20 yıl boyunca pek çok çalışmalar yaptı. Diğer yandan bu süreçte Müslim b. İbrâhim el-Ezdî, Süleyman b. Harb ve Yahyâ b. Maîn gibi muhaddislerden istifade etti.³²³ Hocaların ilmî kişilikleri kendisine

³¹⁷ İsmail Lütü Çakan, "Ebû İshak Cûcânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/97-98.

³¹⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/549; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/128.

³¹⁹ Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûcânî, *Emâratü'n-nübüvve*, ts.

³²⁰ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatil-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1217; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/255.

³²¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/122; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 1/309; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/395.

³²² Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/255; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 1/309.

³²³ Salih b. Abdilaziz el-Hanbelî, *Teshîlü's-sâbile li müridi ma'rifeti'l-Hanâbile*, thk. Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî, 1422/2001), 1/242; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/120.

de sirayet ettiğinden hadis alanındaki çalışmaları artmıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra memleketine dönen Ebû Dâvûd, Zenci isyanı sonrası Ebû Ahmed Muvaffak b. Mütevekkil'in davetiyle Basra'ya geldi. Vefatından yaklaşık 5-6 yıl öncesine tekabül eden bu seyahati sonrası şehirdeki ilim ehli kimselerin ders halkasında bulunmaya devam etti.³²⁴ Ayrıca bilgisini paylaşmada cömert olduğu için öğrenciler yetiştirdi. Ebû Îsâ et-Tirmizî, İbn Ebû'd-Dünyâ ve Ebû Avâne el-İsferâyînî gibi âlimlerin yetişmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Hadis alanındaki yetkinliğiyle devrinin âlimi olarak görülen Ebû Dâvûd, 275/889 yılında 75 yaşında Basra'da vefat etti.³²⁵

Ebû Dâvûd'un ünlü *es-Sünen* eserinin dışında hadis alanı başta olmak üzere birçok konu da eserler telif ettiği bilinmektedir.³²⁶ Bunlardan *Delâilü 'n-nübüvve* veya *A 'lâmü 'n-nübüvve* olarak adlandırılan eseri ise Hz. Peygamber'in nübüvvetini konu edinen delâil kitapları arasında değerlendirilmektedir.³²⁷ Eserin günümüze kadar ulaştığına dair bir bilgi tespit edilemese de hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Ebû Dâvûd bu eseri geneli naklî rivayetler ile delâil telifinin bir hayli fazla olduğu dönemde Basra'da kaleme almış olması muhtemeldir. Ayrıca Ebû Dâvûd'un delâil rivayetlerini farklı eserlerinde yer verdiği de söylenebilir. Nitekim *es-Sünen*'in "Edeb" bölümünde Hz. Peygamber'in güzel ahlakına, "Kitâbü'l-Eşribe" bölümünde parmaklarının arasından sular fişkırmasına, "Kitabü'l-Harac ve'l-İmâre" bölümünde söylediği sözlerin doğru olduğunu gösteren hadiseler ve "Kitâbü'l-Fiten" bölümünde ise vermiş olduğu gaybî bilgilere dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler ise Hz. Peygamber'in güvenilirliğine ve nübüvvetinin emarelerine işaretçi olması hasebiyle kıymet arz etmektedir.³²⁸

³²⁴ Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", 10/120.

³²⁵ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtü'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 1/309; ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, 3/122.

³²⁶ Eseleri için bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/255; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2/591; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatü'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1218-1219; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760, 1004, 1287, 1739.

³²⁷ el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sireti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ülâ*, 49; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/395.

³²⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût - vd. (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009).

2.1.1.6. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe (öl. 276/889) -

Delâilü'n-nübüvve

Tam İsmi Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'dir.³²⁹ Kelâm, hadis, Arap dili, edebiyat, tarih ve Kur'ân ilimlerindeki bilgisiyle tanınmaktadır.³³⁰ İbn Kuteybe'nin doğum yeri ve tarihi hakkındaki bilgiler ihtilafli olsa da³³¹ onun Kûfe'de 213/828 yılında doğduğu söylenebilir.³³² Dedesine nispeten Kutebî ve babasının Mervî olması sebebiyle Mervî nisbeleriyle de tanınır. Ailesi Merv şehrinden Irak'a göç edip daha sonra da Kûfe'ye yerleşti.³³³ İlmî tahsiline babasından aldığı dersler ile bu şehirde başlayan İbn Kuteybe, Bağdat şehrine gittiğinde Câhiz'in talebeleri arasında yer almıştır. Bunun dışında İshâk b. Râhûye, Muhammed b. Ziyâd ez-Ziyâdî, Ebû'l-Faz Abbas b. Ferec er-Riyâşî ve Ebû Hâtim es-Sicistânî gibi devrinin önemli alimlerinden dersler alarak bilgisini artırdı.³³⁴ Kendisini ilmî olarak ispat ettiği dönemlerde Basra'da Dîvân-ı Mezâlîm başkanlığı ve Dînever'de yaklaşık 20 yıl kadılık görevinde bulundu.³³⁵ Bunların yanı sıra hayatının büyük bölümünü geçirdiği Bağdat şehrine gittiğinde çeşitli münazaralara katıldı. İran bölgesinde başlayarak süre gelen İslâm karşıtı fikrî hareketlere karşı çalışmalarda bulundu. Birçok eser telif edip öğrenciler yetiştirdi. Onun öğrencileri arasında Ubeydullah b. Ahmed b. Bekr et-Temîmî, İbrahim b. Muhammed. Eyyûb es-Sâîğ, Ahmed b. Abdullah b. Muslim ve Ebû Ahmed Abdülvâhid gibi isimler yer almaktadır.³³⁶ İbn Kuteybe çeşitli ilmî alanlara ilgisiyle tanınmış olsa da bir dönem edebiyata yöneldi. En az eserin 55 kendisine isnad edildiği İbn Kuteybe,³³⁷ Bağdat'ta 276/889 yılında vefat etti.³³⁸

İbn Kuteybe İslâm'ı çeşitli fikir akımlarına karşı savunurken nübüvvetin ispatı doğrultusunda da çalışmaktan münezzeh kalmamıştır. Hz. Peygamber'in peygamberliğini

³²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 3/43.

³³⁰ Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145.

³³¹ Doğum tarihi ve yeri ile ilgili bilgiler için bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/137; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 3/43.

³³² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 115.

³³³ Yazıcı, "İbn Kuteybe", 20/145.

³³⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/137; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/296-297; Mustafa Kılıç, "İbn Kuteybe'de Kıraat-Filolojik Tefsir İlişkisi (Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân Örneği)", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2020), 13.

³³⁵ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 10/170.

³³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 3/42; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/297.

³³⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 115-116; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/470; Yazıcı, "İbn Kuteybe", 20/146-149.

³³⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 3/43.

ispat edebilmek ve nübüvvetin gerekliliğini ortaya koyabilmek adına *Delâilü'n-nübüvve* adında bir eser telif etmiştir.³³⁹ Eserde yer alan en az 15 rivayeti İbnü'l-Cevzî'nin *el-Vefâ*'sında yer verir.³⁴⁰ Bunlar ise Hz. Peygamber'in beklenen nebî olduğuna, irhâsâtına ve nübüvvetin ilk günlerinde kralların yıkılan iktidarlarına değinen hadiselerden ibarettir.³⁴¹ İbn Kuteybe bu eserini muhtemelen Bağdat'ta Şuûbiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe'ye karşı giriştiği mücadele döneminde geneli naklî rivayetler ile telif etmiştir.

2.1.1.7. Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 277/890) – *A'lâmü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî'dir.³⁴² Hadis hâfızı, fakih, şair, edip ve münekkit olarak bilinmektedir.³⁴³ Rey şehrinde 195/810-11 yılında dünyaya geldi.³⁴⁴ Babasının teşvikiyle ilim tahsiline başlamış ve küçük yaşlarda Kur'ân'ı hıfzedip kıraat eğitimi almıştır. Daha sonra Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî'nin meclisinde bulunarak hadis ilmini öğrendi. Bunun yanı sıra Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Bağdat ve Mısır gibi birçok önemli şehire 7 yıl süren ilmî seyahatlerde bulundu. Bu süreçte Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Affân b. Müslim gibi âlimlerden istifade etti.³⁴⁵ İlmî yetkinliğine ulaştığında Rey şehrine gelerek eserler telif edip öğrenciler yetiştirdi. Öğrencileri arasında Hüseyin b. Ali et-Temîmî, İbrâhim b. Muhammed en-Nasrâbâdî ve Ebü'l-Fazl el-Hemedânî gibi isimler yer almaktadır.³⁴⁶ Kendisine isnad edilmiş ve en az 22 eseri bulunan Ebû Hâtim, 277/890 yılında Rey şehrinde vefat etti.³⁴⁷

Ebû Hâtim'in eserleri arasında nübüvvetin delillerini konu edinen *A'lâmü'n-nübüvve* adlı önemli bir çalışması bulunmaktadır.³⁴⁸ Eserin büyük bir bölümü günümüze kadar ulaşmamıştır. Lakin bir parçası Müneccid tarafından Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-

³³⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 115; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târîh*, 360; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/297; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-Müzeheb*, 1/161.

³⁴⁰ Ebû'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cezvî, *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ*, thk. Mustafa Abdülvâhid (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1386/1966), 1/62-73; Yazıcı, "İbn Kuteybe", 20/148.

³⁴¹ İbnü'l-Cezvî, *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ*, 1/66, 137, 178-179.

³⁴² el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/19.

³⁴³ İbrahim Canan, "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/150.

³⁴⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3/829.

³⁴⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 3/829-830; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/2664; Rahile Yılmaz, "İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve 'İlelû'l-hadîs Adlı Eseri", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/22 (2013), 47-50.

³⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/247-263.

³⁴⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 9/35; Canan, "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs", 10/150.

³⁴⁸ el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ülâ*, 39.

Arabiyye’de bulunduğu belirtilir.³⁴⁹ Aklî temellendirmeler ile kaleme alınan çalışmanın, tespit edemesekte müellif tarafından Rey şehrinde oluşturmuş olması muhtemeldir.³⁵⁰

2.1.1.8. Ebü’l-Hüseyn ez-Zeydî (öl. 298/911) - *İsbâtü’n-nübüvve*

Tam ismi Ebü’l-Hüseyn Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım el-Hasebî ez-Zeydî’dir.³⁵¹ Zeydîler devletinin kurucusu olup Zeydiyye mezhebinin önderi olarak fıkıh ve kelâm konularındaki yetkinliğiyle tanınmaktadır.³⁵² Kendisi Hz. Hasan’ın soyundan olup 245/859 yılında Medine’de dünyaya geldi. Çocukluğunu Hicaz bölgesinde akrabalarıyla beraber geçidi.³⁵³ İlmî eğitimine babası, amcaları Hasan, Süleyman, Muhammed b. Kâsım ve birçok fakih ve muhaddisten dersler alarak başlamıştır. İlmî olarak yetişip eserler telif etmeye başladığı dönemden sonra ailesiyle Taberistan’ın Âmül şehrine gitse de faaliyetleri tarafından oradan çıkartılmıştır.³⁵⁴ Oradan Yemen şehrine giden Hâdî İlelhak, sonra da Hicaz’a gitti. Kendisine Yemen bölgesinde tâbi olan kimselerin karmatî ve bâtinî gibi gruplar ile mücadele etmesi için tekrar davet edilince Yemen bölgesindeki Sa’d’e’ye gitti ve burada kalmıştır. Derin bilgisi, güçlü vücut yapısı ve kararlı hareketleri ile Zeydî imametini için uygun bir aday olarak gösterildi. Sa’d’e’de kaldığı dönemlerde halk kendisine biat edince “emîrü’l-mü’minîn” ve “Hâdî İlelhak” lakabını kullanıp kendi adına para bastırıp hutbe okutmuştur. Çevre bölgelere giderek fetih faaliyetlerinde bulunup birliği sağlamak gayesiyle Necran, Hayvân, Esâfit, ve Abbasî ile mücadele ederek San’a şehirlerini hakimiyetine aldı.³⁵⁵ Kaynaklarda onun Mekke’de de hutbe okuttuğu yer almıştır.³⁵⁶ Fetih mücadeleleri ve farklı gruplarla yaptığı mücadeleler sonucunda 70’den fazla eseri arkasında bırakarak 298/911 tarihinde Sa’d’e’de vefat etti.³⁵⁷ Eserleri tefsir, fıkıh, kelâm ve siyer konularında olup birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Nübüvvetin ispatı için geneli aklî rivayetlerle kaleme aldığı

³⁴⁹ el-Müneccid, *Mu’cem mâ üllife an Resûlillah*, 62.

³⁵⁰ Eserin İsmâiliyye dâisi Ebû Hâtım er-Râzî’ye ait olduğu belirtilse de net olarak bir çıkarıma varmak mümkün değildir. Nitekim eser, pek çok kaynakta Ebû Hâtım Muhammed b. İdrîs’e isnad edilmektedir. Ayrıca söz konusu iddialar için bkz. Canan, “Ebû Hâtım er-Râzî, Muhammed b. İdrîs”, 10/151.

³⁵¹ Saffet Köse, “Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/17.

³⁵² el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 2/517; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/141.

³⁵³ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 3/335.

³⁵⁴ Mehmet Ümit, “Yemen Zeydî Devleti’nin Kurucusu Hâdî İle’l-hak ve İtikâdî-Kelâmî Konulara İlişkin Eserleri”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 392, 393.

³⁵⁵ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 13/191.

³⁵⁶ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 3/335.

³⁵⁷ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 2/517; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/141; el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-ârifîn*; Köse, “Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin”, 15/18; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/194.

İsbâtü'n-nübüvve adlı eseri ise birkaç parça olarak günümüze kadar geldiği bilinmektedir.³⁵⁸

Eser üzerinde yapılan inceleme doğrultusunda çalışmanın genel olarak soru ve cevap şeklinde oluşturulduğu söylenebilir. Örneğin “Hz. Peygamber’in peygamberliği nasıl ispat edilir?” sorusuna “İsrailoğullarının peygamberliği hangi delille kesinleşmiş ve kendilerine itaat edilmesi hangi gerekçeyle zorunlu hale gelmişse, Hz. Muhammed’in (sas) peygamberliği de aynı şekilde kesinleşmiş ve tüm insanlığa itaat edilmesi farz edilmiştir.” ifadeleriyle cevaplar. Ayrıca benzer bir örnek olarak “Peygamberlerin peygamberliği hangi delillerle sabittir?” sorusuna ise “Bu, onların getirdiği mucizeler ve gösterdikleri olağanüstü deliller ile sabittir. Bu tür mucizeler, hiçbir yaratılmış gücün yetemeyeceği ve yalnızca Allah’ın kudretiyle mümkün olan olaylardır. Onun bir peygamberlerinin mucizeleri, ilim ehli tarafından bilinmektedir.” söylemleri gösterilebilir.³⁵⁹ Bunun yanı sıra müellif Hz. Peygamber’in bereketiyle az miktarda suyun büyük bir topluluğu sulaması, yemeğin çoğalması, ağacın bir emirle yanına gelmesi ve kurdun dile gelerek peygamberliğini tasdik etmesi vb. hadiseleri de zikreder.³⁶⁰

2.1.1.9. Ca’fer b. Muhammed el- Firyâbî (öl. 301/913) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Bekr Ca’fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî’dir.³⁶¹ Türk kökenli hadis âlimi Firyâbî, 207 yılında Fâryâb’da dünyaya geldi. Yaklaşık doksan dört yıl süren yaşamı boyunca hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerinde yetkin bir kişi olarak kabul gören Firyâbî, bu alanlarda ehil kimseler arasında yer almıştır.³⁶² İlmî derinliğinin oluşmasında Horasan, Mâverâünnehir, Irak, Hicaz, Mısır, Şam ve el-Cezire’de aldığı eğitimler etkili oldu. Birçok hadisi ezberleyip bunları talebelerine aktardı. Böylelikle sayısız öğrenci yetiştirdi. Ders verdiği meclislerde 30 bin kişinin dinlediği, güvenilir bir ravi olarak bilinen muhaddis, bir süre Dînever’de kadılık görevinde bulunmuştur. Ca’fer b. Muhammed 301/913 yılında Bağdat’ta vefat etmiş ve ardından Bâbü Enbâr mezarlığına defnedildi.³⁶³

³⁵⁸ Karabulut - Karabulut, *Mu’cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatil-alem: el-mahtutat ve’l-matbu’at*, 5/3909,10795.

³⁵⁹ Yahyâ b. Hüseyin Hâdî-İlelhak, *Mecmu’atü’r-resâil Hâdî-İlelhak*, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şâzelî, ts., 422-425.

³⁶⁰ Hâdî-İlelhak, *Mecmu’atü’r-resâil Hâdî-İlelhak*, 425-428.

³⁶¹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/127.

³⁶² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 14/96.

³⁶³ Mehmet Ali Sönmez, “Firyâbî, Ca’fer b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 145.

Hayatını ilmî sahalara adanmış olan Firyâbî'nin tespit edilen 25 eseri bulunmaktadır.³⁶⁴ Bunlar arasında muhaddisin *Delâilü'n-nübüvve* adlı çalışması yer almaktadır.³⁶⁵ Delâil edebiyatının sistematik bir yapıya kavuşmaya başladığı ilk dönemlerde kaleme alınan bu eser, 53 adet rivayet içermekte ve bu sayede konuya dair önemli ipuçları sunmaktadır. Hayatının sonuna doğru 300 yılında Bağdat'ta kısmen yazılmış eser, muhaddislerin geleneksel yöntemlerine uygun olarak iki bölümden oluşmuştur. Böylelikle eserde işlenen rivayetler tamamen sema yoluyla kaydedilmiştir. Âmir Hasan Sabri'nin tahkik ettiği eserin içeriği incelendiğinde: Hz. Peygamber'in az miktardaki yiyeceği bereketlendirmesi,³⁶⁶ su sıkıntısı çeken yerlerde ellerinden su çıkarak insanların ihtiyacını gidermesi gibi mûcizevî olaylar naklî rivayet usulüyle aktarılmıştır.³⁶⁷ Bu olağanüstü anlatılar, Hz. Peygamber'in tükürüğünün bile keramet taşıdığını vurgulayarak hak peygamber olduğuna dair deliller sunmayı amaçladığı kanaatindeyiz.

2.1.1.10. Ahmed b. Hamdân er-Râzî (öl. 322/934) – A'îlâmü'n-nübüvve

Tam ismi Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-Râzî el-Versinânî'dir. Kelâm, Arap dili ve mezhep tarihi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan İsmâiliyye dâisidir.³⁶⁸ Kendisi hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte künyesinden hareketle Fars asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Yaşamında Bağdat, Rey, Tabersitan, Cürcân ve İsfahan'da bulunan Ebû Hâtim; aldığı eğitimlerle Arap dili, hadis ve ahlâk ilimlerine vakıf oldu. Ubeydullah el-Mehdî ile görüşmesi sonrasında İsmâilî fikirlerini benimsiyle hayatında yeni bir dönem başladı. Düşüncelerini idarecilere benimsetmek gayesiyle Ebû Müslim b. Hammâd el-Mevsîlî ve Ebü'l-Kâsım Îsâ b. Mûsâ ile hareket ederek birçok dâîye önderlik etti. Nübüvvet babında Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ el-Râzî ile yaptığı münazaralardan başarıyla ayrılınca insanlar arasında ünü yayıldı.³⁶⁹ Rey'de İsmâiliyye doktorinin yayılmasının yanı

³⁶⁴ ez-Ziriklî, *el-A'îlâm*, 2/128; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/771; Sönmez, "Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed", 146.

³⁶⁵ Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Âmir Hasan Sabri (Mekke: Dâru Hirâ, 1406/1986).

³⁶⁶ el-Firyâbî, *Delâilü'n-nübüvve*, 7-16.

³⁶⁷ el-Firyâbî, *Delâilü'n-nübüvve*, 17-29.

³⁶⁸ ez-Ziriklî, *el-A'îlâm*, 1/119; *el-Mevsû'atu'l-müeyyessa fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 1/185.

³⁶⁹ Zülkif Özer, *Ebû Hâtim er-Râzî'ye Göre Hz. Muhammed'in Peygamberlik Delilleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 3-5; Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hamdân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/148.

sıra İsmâiliyye hareketini sistemleştirmeye başardı ve Deylem bölgesine geçti.³⁷⁰ Burada Allah tarafından desteklenen bir imamın geleceğini belirtti. Bu tarihte sözünün gerçekleşmediği ve saptırdığı gerekçesiyle idamına karar verildi. Kendisi hakkında verilen karar sonrası Ebû Hâtîm, Deylem'den kaçmayı başarsa da 322/934 yılında Azerbeycan'a yolculuğu esnasında vefat ettiği belirtilmektedir.³⁷¹

Kaynaklarda Ebû Hâtîm'e en az 4 eser isnad edilmektedir. Bunlar arasında aklî temellendirmeleri içeren, Muhammed b. Zekerıyyâ er-Râzî'ye nispeten Rey'de kaleme aldığı *A'lâmü'n-nübüvve* adlı eseri de bulunmaktadır.³⁷² Günümüze kadar ulaşan bu eser, yedi bab halinde olmak üzere 32 fasılı ihtiva eder. Eserin bölümlerinde yer alan konular ise genel olarak peygamberliğin gerekliliği, peygamberlerin çelişik ifadeleri kullanmadığı, çelişkilere filozofların olduğu, Hz. Peygamber'in doğumunda gerçekleşen irhâsât ve mûcize anlatıları, mûcizelere yöneltilen eleştirilere cevaplar, Tevrat ve İncil'de vasıfları belirtilen ve Hz. Muhammed'in (sas) beklenen bir peygamber olduğu, muhataplarını aciz bırakan Kur'ân-ı Kerîm ve ilmin asıl kaynağının peygamberler olduğu gibi hususlar üzerinedir.³⁷³ Ebû Hâtîm'in sonraki nesil İsmâilî dâilere de eseriyle etkilemesinin yanı sıra kitabın çeşitli baskıları yapılarak 1358/1939 yılında Kahire'de ve 1397/1997 Tahran'da yayımlanmıştır. Ayrıca yazma nüshaları ise farklı coğrafyalarda bulunan kütüphanelerde yer almaktadır.³⁷⁴

2.1.1.11. Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (öl. 327/939)- *Kitâbü Hevâtîfi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'anî'l-kühhân*

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmerrî el-Bağdâdî el-Harâitî'dir.³⁷⁵ Hayatına dair maalesef yeterli bilgi birikimi bulunmasa da hadis hâfızı ve nitelikli telif eserler sahibi olarak tanınmaktadır. Sâmerîrâ şehrinde 237/851 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.³⁷⁶ Harâitî, ilmi tahsiline

³⁷⁰ *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğâ*, 1/186.

³⁷¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/119; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/211; Yavuz, "Ebû Hâtîm er-Râzî, Ahmed b. Hamdân", 10/138.

³⁷² Eserleri için ayrıca bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/673; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/346-347; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/267, 465, 908; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/230.

³⁷³ Ebû Hâtîm Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve er-reddü ale'l Mulhid Ebi Bekr er-Râzî* (Beyrût: el-Müessesetu'l-Arabiyye li't-tahdîsi'l-fikrî-Dâru's-Sâkî, 1424/2003).

³⁷⁴ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsi'l-İslâmî fî Mektebatî'l-Alem: el-Mahtutat ve'l-Matbu'at*, 1/230; Ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "A'lâmü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 338.

³⁷⁵ el-Bâbânî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 2/34.

³⁷⁶ M. Yaşar Kandemir, "Harâitî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,

Sâmerrâ'da başlayıp Bağdat ve Şam'da devam etti. Hadis, dil ve edebiyat alanlarında birçok âlimden ders alarak kendisini yetiştirdi. Ömer b. Şebbe, Ali b. Harb, Ahmed b. Büdeyl ve Sâlih b. Ahmed b. Hanbel gibi birçok muhaddisten hadis rivayet etti ve Dımaşk ve Askalân'da hadis dersleri verdi. Muhammed b. Mûsâ, Yûsuf b. Kâsım el-Miyâneî ve İbn Ebü'l-Hadîd gibi birçok ismin kendisinden istifade etmesini sağlamıştır.³⁷⁷ Ayrıca faaliyetleri Dımaşk'ta insanlar arasında yayılan Harâitî'nin takdir toplayan üslûbuyla en az 8 eser telif ettiği bilinmektedir.³⁷⁸ Harâitî'nin eserlerinin bir bölümü günümüze ulaşmış olup 327/939 yılında³⁷⁹ Askalân'da vefat ettiği yönünde genel bir kabul bulunmakla birlikte, bazı rivayetlerde ölüm yerinin Filistin olarak belirtildiği görülmektedir.³⁸⁰

Harâitî'nin telif ettiği *Kitâbü Hevâtîfi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân* adlı eseri³⁸¹ cinler, kâhinler, gaybî bilgiler ve ilginç hikâyeler ile Hz. Peygamber'in mucizelerine yer vermesi dolayısıyla delâil eserleri arasında değerlendirilmektedir.³⁸² Ayrıca eserde yer alan hadislerin sema yoluyla kaydedilen hadiselerin senedleriyle birlikte kaydedildiği, bazı uydurma ve garip hadisleri de muhteva ettiği bilinir.³⁸³ Eserin nüshaları Hizânetü't-Turâs³⁸⁴ ve Zâhiriyye Kütüphanesinde³⁸⁵ bulunurken İbrâhim Sâlih tarafından³⁸⁶ da yayımlanmıştır.

Eser içeriğinde yer alan rivayetlerden bir örnek ise şöyledir:

“Ancak bir gece, putlarının yanlarına girdiklerinde onun yüzüstü yere kapaklandığını gördüler ve bu duruma şaşırdılar. Hemen putu oranları eski hâline getirildiler. Fakat kısa bir süre sonra şiddetli bir şekilde tekrar devrildi. Onu yeniden kaldırdılar, ancak üçüncü kez tekrar devrildi. Bu durum onları derin bir üzüntüye boğdu ve olayı çok büyük bir sorun olarak gördüler. Bunun üzerine Osman b. Huveyris şöyle dedi: ‘Neden bu kadar çok düşüp duruyor? Bu olayda mutlaka olağanüstü bir durum var.’ Bu olay, Resûlullah Efendimiz'in doğduğu gece meydana gelmişti.”³⁸⁷

1997), 16/92.

³⁷⁷ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 2/501-502, 515-516.

³⁷⁸ Eserleri için ayrıca bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2648-2649, 7137-7140.

³⁷⁹ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 2/502, 516.

³⁸⁰ İbnü'l-Müstevfi, *Târîhu İrbil*, 2/82.

³⁸¹ es-Sehâvî, *el-Î'ân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*, 561.

³⁸² Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/729.

³⁸³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415-1995), 8/ 1/792, 2/244, 4/682.

³⁸⁴ Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî, *Kitâbü Hevâtîfi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 59940, 75218).

³⁸⁵ Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî, *Kitâbü Hevâtîfi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân* (Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 37955 (5)).

³⁸⁶ Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî el-Harâitî, *Kitâbü Hevâtîfi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân*, thk. İbrâhim Sâlih (Beyrût: Dâru'l-Beşâir, 1421/2001).

³⁸⁷ el-Harâitî, *Kitâbü Hevâtîfi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân*, 37-38.

2.1.1.12. Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî (öl. 333/944) - *Kitâbü't-Tevhîd*

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtûrîdî es-Semerkandî'dir. Mâtûrîdiyye mezhebinin lideri olup fıkıh, tefsir ve kelâm alanlarındaki yetkinliğiyle tanınmaktadır. Mâtûrîdî'nin Semerkant'ın Mâtûrîd köyünde 238/852 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.³⁸⁸ Onun yetişme dönemine dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. İlim tahsilinde Ebû Nasr Ahmed b. Abbas b. Hüseyin el-İyâzî, Ebû Bekir Ahmed b. İshâk b. Sâlih el-Cüzânî ve Nusayr b. Yahyâ el-Belhî gibi hocalardan istifade ettiği bilinmektedir.³⁸⁹ Keza Mâtûrîdî'nin hem aklî hem de naklî ilimlerde derinlemesine dersler almasıyla fıkıh, tefsir ve kelâm alanlarında muteber bir konuma geldiği görülür. Bu vesileyle Ehl-i sünnet akidesini doğru bir şekilde ortaya koyma ve delillere dayanmayan hususları açıklığa kavuşturmuştur. Diğer yandan kendi usulünü kesin delillerle destekleyip, ilmî münazaraları şüpheden arındırarak akideleri sistemleştirdi. Böylelikle ilmî münazaralara gittiği şehirlerde başarıyla ayrılmaya başladığı dönemlerde ismine nispetle Mâtûrîdiyye mezhebinin oluşmasını sağladı.³⁹⁰ Bu sayede birçok öğrenci yetiştirip eser telif etti. Öğrencileri arasında İshâk b. Muhammed el-Hakîm, Ali b. Saîd er-Rüstüfgenî ve Abdülkerîm b. Mûsâ el-Pezdevî gibi birçok âlim yer almaktadır. Ehl-i sünnet kelâmı doğrultusundaki çalışmalarıyla geçirdiği hayatı sonrası Mâtûrîdî, genel kabule göre 333/944 yılında Semerkant'ta vefat etti.³⁹¹

Mâtûrîdî'ye kaynaklarda en az 13 eser isnad edilmiştir.³⁹² Bunlardan *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinin 2. bölümünde Mâtûrîdî, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına yer vermiştir. Bu vesileyle delâil kitapları arasında yer alan bu eser de nübüvvetin gerekliliği, mucizelerin keyfiyeti, nübüvvet karşıtı görüşlere cevaplar ve Hz. İsa'nın ulûhiyeti hakkındaki görüşlerine isnaden Hristiyanların görüşleri üzerinde durulmuştur. Aklî yöntem metodu kullanılan kısmın birçoğunda zaman zaman naklî rivayetlere de yer verilmiştir.³⁹³ Eserin günümüze kadar geldiği, çeşitli baskıları yapıldığı ve yazma

³⁸⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/19; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 11/300; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 20.

³⁸⁹ el-Mâtûrîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 23.

³⁹⁰ el-Mâtûrîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 23-24; Şükrü Özen, "Mâtûrîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/148.

³⁹¹ el-Mâtûrîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 24.

³⁹² el-Bâbânî, *Hedyyetü'l-ârifîn*, 2/36-37; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 11/300; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3142-3143.

³⁹³ Ayrıca bkz. el-Mâtûrîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 269-324.

nüshalarının çeşitli kütüphanelerde yer almıştır.³⁹⁴ Diğer yandan net bir bilgi olmasa da müellifin bu eseri Semerkant'ta telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.1.13. Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî (öl. 393/1003) - *İsbâtü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî'dir. Kelâm ilmiyle tanınan İsmâîlî bir dâî olarak tanınmaktadır.³⁹⁵ Sicistânî nisbesinin dışında kaynaklarda "Sicîzî" olarak da kaydedilmektedir.³⁹⁶ Ancak "Sicîzî" nisbesi birçok âlim ve edebiyatçı tarafından kullanıldığı için genel bir lakaptır. Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Doğum tarihi ve yerine dair yeterli bilgi olmasa da geniş bir bölgeyi kapsayan Sicistân'da dünyaya geldiği söylenebilir. Yemen bölgesinde İsmâîlî eğitimini aldıktan sonra hayatının kalan kısmını Rey, Mâverâünnehir ve Sicistân'da devam ettirdiği ifade edilmektedir.³⁹⁷ Vefatıyla ilgili bilgilerin de ihtilafı olduğu Sicistânî'nin, 331/943 ve 393/1003 tarihinde vefat ettiğine dair bilgiler yer alır.³⁹⁸ Fakat Sicistânî tarafından kaleme alınan 331 tarihli eserde yer alan ifadeler, bu iddianın asılsız olduğunu ortaya koymaktadır. Zira, *el-Mevâzîn el-Mebde'* ve *'l-me'âd* adlı risalesinde Hâkim-Biemrillâh (öl. 411/1021) hakkında "asrın imamı" olduğu ifadesi yer almaktadır.³⁹⁹ Dolayısıyla 393 tarihi daha isabetli bir görüş olup İsmâilliye davasına muhalif olanlar tarafından Türkistan'da öldürüldüğü aşikârdır.⁴⁰⁰

Hakkında yeterli bilgiler olmasa da günümüze ulaşan eserleri olan Sicistânî'ye en az 9 eser isnad edilir.⁴⁰¹ Bunlar arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetine ispat doğrultusunda telif edilen *İsbâtü'n-nübüvve* adlı eseri bulunmaktadır.⁴⁰² Bazı nüshaları

³⁹⁴ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/3142; Bekir Topaloğlu, "Kitâbü't-tevhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 118-119.

³⁹⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/293.

³⁹⁶ Yâkût el-Hamevî Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu'cemü'l-büldân*, thk. Ferid Abdülazîz el-Cündî (Beyrût: Dâru Sâdır, 1410/1990), 3/189.

³⁹⁷ Yusuf Sansarkan, *İsmâilîliğin Yeni Eflâtuncu Dönüşümü: Ebû Ya'kûb es-Sicistânî Örneği* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 10.

³⁹⁸ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 3/360.

³⁹⁹ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 3/360; Sansarkan, *İsmâilîliğin Yeni Eflâtuncu Dönüşümü: Ebû Ya'kûb es-Sicistânî Örneği*, 9.

⁴⁰⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/274; Avni İlhan, "Ebû Ya'kûb es-Sicistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/252.

⁴⁰¹ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/628.

⁴⁰² Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî, *İsbâtü'n-nübüvve*, thk. Ârif Tâmir (Beyrût: Dâru'l-Maşrık, 1407/1986).

ise Bombay’da muhafaza edilmektedir.⁴⁰³ Eser İsmâîlî akidesiyle telif edilip en yüksek mertebenin nübüvvet olduğu gerekçesiyle ispatı yapılır ve peygamberlerin insanlardan farklılıklarına değinir. Böylelikle peygamberlerin birçok insandan üstün olduğu iddiasını birçok açıdan kanıtlamaya çalışmaktadır. Diğer yandan imâmetin gerekliliğini de konu edinen eser geneli aklî rivayetleri ihtiva etmektedir. Eserin nerede telif edildiğine dair bir çıkarım yapmak bir hayli zordur. Ancak yaşamını geçirdiği Sicistân bölgesini söylemek daha doğru olacaktır.

2.1.1.14. İbn Mende (öl. 395/1005) - *Delâilü’n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî’dir.⁴⁰⁴ Hadis hâfızı olarak bilinip bu ilimde otorite isimler arasında yer almaktadır. Kendisi 310/922 veya 311/923 yılında İsfahân’da dünyaya geldi.⁴⁰⁵ Ailesinin hadis ilmine ilgisi kendisinin de küçük yaşlarda bu ilime yönelmesine vesile oldu. İsfahân’da önce babası sonra yakın çevresindeki akrabalarının ders halkasında bulunarak dersler almıştır.⁴⁰⁶ Yetişkinlik dönemlerinde Nişâbur, Buhara, Dimaşk, Humus, Mekke, Medine, Kudüs, Gazze ve Merv ve daha birçok şehiri dolaşıp âlimlerden hadis dinleyerek ilmi tahsiline devam etti.⁴⁰⁷ Bu süreçte Ebû Saîd İbnü’l-A’râbî, İbnü’l-Bahterî, Assal, İbn Hibbân ve Heysem b. Küleyb eş-Şâfiî sayısı 1700’e ulaşan âlimden istifade etti.⁴⁰⁸ İnsanlar arasında güçlü hafızalı ve en çok hadis bilen âlim olarak ünü yayıldı. Yetmiş küsur yaşlarına geldiğinde memleketine dönerek Ebû Hâtim ve İbn Ukde’den icâzetini almıştır.⁴⁰⁹ Diğer yandan İbn Mende, ilim meclisleri düzenleyip talebeler yetiştirdi. Öğrencileri arasında Ebû Nu’aym el-İsfahânî, Hâkim en-Nisâbûrî ve Ebü’s-Şeyh gibi önemli kimselerde yer almaktadır.⁴¹⁰ Yaklaşık 84 sene bir hayat idame ettiren İbn Mende arkasında kıymetli eserler bırakıp 395/1005 tarihinde vefat etti.⁴¹¹

⁴⁰³ Ebû Ya’kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî, *İsbâtü’n-nübüvve* (Mumbai: Bombay Merkez Kütüphanesi, 13).

⁴⁰⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Târîhu İsbehân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan (Beyrût: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1411/1990), 2/278.

⁴⁰⁵ M. Yaşar Kandemir, “İbn Mende, Ebû Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/177.

⁴⁰⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/501.

⁴⁰⁷ el-Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, 5/71; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/503.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/500; Kandemir, “İbn Mende, Ebû Abdullah”, 20/178-179.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 408; Kandemir, “İbn Mende, Ebû Abdullah”, 20/18.

⁴¹⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/500.

⁴¹¹ el-İsfahânî, *Târîhu İsbehân*, 1/278.

Hadis ilmindeki başarısının yanı sıra İbn Mende'ye en az 38 eser isnad edilmektedir.⁴¹² Bunlar arasında delâil kapsamında telif edilen *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri de yer almaktadır.⁴¹³ Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da Ebû Nuaym ve Beyhakî gibi öncü isimlerin yaptıkları iktibaslarla bazı içeriklerini günümüze taşımışlardır. Bunun yanı sıra eserin naklî rivayetler ile oluşturulduğu elzemdir. Ancak telif edildiği yer kesin olarak bilinmese de yaşamının son dönemlerini geçirdiği İsfahan'da kaleme aldığı söylenebilir.

2.1.1.15. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (öl. 403/1013) - *el-Beyân*

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. Kasım el-Basrî el-Bâkılânî'dir.⁴¹⁴ Eşârî kelâmcısı, Mâlikî fakihî, müfessir, tarihçi, hatip ve zühd sahibi bir âlim olarak tanınmaktadır.⁴¹⁵ Doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmadığından 330/942⁴¹⁶ veya 338/950⁴¹⁷ yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Künyesi el-Basrî'den hareketle Basralı olduğu anlaşılan Bâkılânî, ilim tahsiline de bu şehirde başladı. Daha sonra Bağdat şehrine gitti.⁴¹⁸ Bu süreçte İbn Mücâhid et-Tâî, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî ve Dârekutni gibi birçok âlimden istifade ederek kendisini yetiştirdi.⁴¹⁹ Basra şehrine tekrar döndüğünde Basra Camii'nde dersler verdi. İlmî münazaralara katılmak üzere Şîrâz ve Bizans'ın himayesinde olan İstanbul'a gitti. Şîrâz'da İslâm âlimleriyle, İstanbul'da ise papazlarla pek çok dinî mesele üzere yaptı.⁴²⁰ Müttekellim yönü daha kuvvetli olan Bâkılânî, başarılı bir şekilde ayrıldığı münazaralar sonrası insanların takdirini kazandı ve birçok reddiye yazarak ün saldı.⁴²¹ Bağdat şehrine geldiğinde Ukberâ ve Sağr bölgeleri olmak üzere kadılık görevini üstlendi.⁴²² Büveyhî

⁴¹² İbrahim Hanek, "Ebû Abdullah İbn Mende'nin (öl.395/1005) Hayatı ve Eserleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (15 Haziran 2019), 8.

⁴¹³ es-Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbiḥ li-men zemme ehle't-târiḥ*, 166; el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 8, 2/402.

⁴¹⁴ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/59.

⁴¹⁵ Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Abdîrahmân İbnü'l-Ğazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kasrevî Hasan (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/243.

⁴¹⁶ Şerafettin Gölcük, "Bâkılânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/531.

⁴¹⁷ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 2/520.

⁴¹⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/176.

⁴¹⁹ el-Bağdâdî, *Târiḥu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 1/343; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, 3/73-74.

⁴²⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/176.

⁴²¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 10/110.

⁴²² Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2/542.

hükümdarı Adudüddевle'nin vefatı sonrası Bağdat şehrine gelerek buraya yerleşti ve Mansûr Camii'nde dersler verdi.⁴²³ Bu sayede Ebû Ca'fer es-Simnânî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Ebû Zer el-Herevî gibi isimlerin yetişmesinde etkin bir role sahip oldu.⁴²⁴ Bir dönem elçilik vazifesinde de yer alan Bâkılânî, 403/1013 yılında Bağdat'ta vefat etti.⁴²⁵

İslâmî İlimlerin çeşitli alanlarında eserler telif eden Bâkılânî'nin yaşamında yaklaşık 55 eser kaleme aldığı bilinmektedir.⁴²⁶ Bunlar arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve mucizelerini ispat gayesiyle kaleme aldığı *el-Beyân* adlı eseri de bulunmaktadır. Bâkılânî'nin bu eseri telif etmesinde önemli etmen mucize ve keramet konularındaki ciddi iddiaların rolüydü. Kendisi daha öncesinde bu konuları eserlerin de işlemiş olsa da kuvvetli kanıtlar ve deliller ile bu konuların yeniden açıklanması gayesiyle hareket etti. Böylelikle *Kitâbü'l-Beyân 'ani'l-fark beyne'l-mû'cizât ve'l-kerâmat ve'l-hiyel ve'l-kehâne ve's-sihr ve'nârencât* adındaki eserini telif etti.⁴²⁷ Bu eser, Bâkılânî'nin *fi'l-Mû'cizât* adlı hacimli eserinden bir bölüm olarak kabul edilmektedir.⁴²⁸ Bir kısmı günümüze kadar ulaşan eser, Tübingen Üniversitesi Kütüphanesinde⁴²⁹ ve Hizânetü't-turâs'ta⁴³⁰ bulunurken ayrıca McCarthy tahkikiyle Beyrut'ta basılmıştır. Bunun yanı sıra kitabın aklî rivayetleri ihtiva ettiği bilinse de nerede yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak *el-Beyân*'ın Bağdat'ta telif edilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Bâkılânî, bazı eserlerini bu kitapta zikrettiği görülmektedir.⁴³¹

2.1.1.16. Abdülmelik b. Muhammed el-Hargûşî (öl. 407/1015-16) – *Şerefü'l-Mustafâ*

Tam ismi Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed el-Vâiz el-Şâfiî el-Hargûşî'dir.⁴³² Hadis, fıkıh alanlarında âlim olup mutasavvıf ve vaizdir. Nîşâbur'un mahallerinden

⁴²³ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/691.

⁴²⁴ Gölcük, "Bâkılânî", 4/531.

⁴²⁵ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/59.

⁴²⁶ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatil-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2781-2782.

⁴²⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/2782.

⁴²⁸ İlyas Çelebi, "el-Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/25.

⁴²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *el-Beyân* (Almanya: Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi, 92).

⁴³⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *el-Beyân* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-turâs, 63237).

⁴³¹ Çelebi, "el-Beyân", 6/25.

⁴³² el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/625.

Hargûş'ta dünyaya geldi.⁴³³ İlim tahsiline kendi memleketinde başlayan Hargûşî, başta babası olmak üzere Muhammed b. Ali el-Mâsercisî gibi âlimlerden hadis dersleri ve Şâfiî fıkhnı öğrendi. 393/1002'de Bağdat'a, 396/1005'te Mekke'ye, daha sonra Kudüs, Irak, Cezîre, Mısır ve Şam bölgelerini ziyaret ederek eğitimine devam etti.⁴³⁴ Bu süreçte Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Şîbanî ve Ebû'l-Hasan es-Serrâc gibi ilim ehlerinden istifade etti. Eğitimi sonra Nîşâbur'a döndüğünde eğitimler verip ders halkaları kurdu. Ebû Sâlih el-Müezzîn, Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî, Hâkim en-Nîsâbûrî ve Ebû Bekr el-Beyhakî gibi birçok isim ondan güvenilir olarak görülüp hadis rivayet etti.⁴³⁵ Hayatındaki kazandığı tüm birikimleri kendi memleketine bir cami, bir medrese, bir de hastane inşa ettirerek vakfetti.⁴³⁶ Zühd ve takva ile geçirdiği hayatında siyer, tasavvuf ve tefsir gibi alanlarda en az 8 eser telif ettiği bilinmektedir. 407/1015-16 yılında Hargûş'te vefat etti ve kendisi için yaptırılan kabristana defnedildi.⁴³⁷

Hargûşî'nin kaleme aldığı *Şerefü'l-Mustafâ* adlı eseri, nübüvvet delillerinin yanı sıra Hz. Peygamber'in şemâil ve siyerine de yer veren 6 ciltten oluşan bir kitaptır.⁴³⁸ Müellif telif gayesini "Beni bu kitabı yazmaya ve Peygamber Efendimiz'in şerefli sıfatlarını bir araya getirmeye iten şey, O'na olan sevgim ve O'nu anmanın verdiği huzurdu. Çünkü bir şeyi seven kimse, onu çok zikreder." ifadeleriyle belirtir.⁴³⁹

Eserin ismine dair ihtilaflar mevcuttur. Kaynaklarda eser, *Şerefü'n-nübüvve*, *Delâilü'n-nübüvve* ve *Şerefü'l-Mustafâ* olarak da anılmaktadır.⁴⁴⁰ Faruk Hamede eserin asıl isminin *Şerefü'l-Mustafâ* olduğunu belirtir.⁴⁴¹ Yapılan incelemeler doğrultusunda Hamede'nin görüşü daha isabetli olduğu düşünülmektedir. Nitekim yazılan delâil mahiyetindeki eserler asırlar içerisinde tek bir çatı altında toplanıp "Delâilü'n-nübüvve" olarak adlandırıldığı âşikardır.

⁴³³ Süleyman Uludağ, "Hargûşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/167.

⁴³⁴ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 4/177.

⁴³⁵ Abdügâfir el-Fârisî, *el-Muhtasar min Kitâbi's-siyâk li-Tarihi'n-Nîsâbûr*, thk. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî (Tahran: Mîrâs-i Maktûb, 1427–2006), 502-503, 1075.

⁴³⁶ el-Fârisî, *el-Muhtasar min Kitâbi's-siyâk li-Tarihi'n-Nîsâbûr*, 221, 1998.

⁴³⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/163; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 214, 1045, 1047.

⁴³⁸ el-Fârisî, *el-Muhtasar min Kitâbi's-siyâk li-Tarihi'n-Nîsâbûr*, 221, 1998.

⁴³⁹ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ* (Mekke: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1424/2003), "Mukaddime", 24.

⁴⁴⁰ el-İşbîlî, *Fihristü Ibn Hayr el-İşbîlî*, 1/374.

⁴⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1045.

Süyûtî bu kitaptan sıklıkla söz etmektedir. Onun dışında Kâdî İyâz'ın bu eseri özetlediği ve İbn Hayr'ın da ondan izin alarak bu özeti *eş-Şifâ* olarak adlandırdığı zikredilmektedir.⁴⁴² Muhammed er-Râvendî tarafından Farsçaya çevrilen eser, Beyazıt Devlet kütüphanesinin yanı sıra Esad Efendi Kütüphanesi⁴⁴³ ve Veliyüddin Efendi Kütüphanesinde⁴⁴⁴ de bulunmaktadır.⁴⁴⁵ Ayrıca nakli rivayetlere oluşturulan çalışmanın nerede yazıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte büyük olasılıkla Hargûş'ta kaleme alınmış olduğu düşünülmektedir.

2.1.1.17. Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî (öl. 415/1025) - *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*

Tam adı Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî'dir. Mu'tezilî kelâmcılarından olup Şâfiî fakihi olarak tanınmaktadır.⁴⁴⁶ O, 320/932 ve 328/937 yılları arasında Hemedan'ın Esedâbâd bölgesinde dünyaya geldi.⁴⁴⁷ Eğitimine Esedâbâd ve Hemedan bölgelerinde başlayan Kâdî Abdülcebbâr, tahsiline Basra ve Bağdat şehirlerinde devam etti. Basra'da olduğu dönemlerde Ebû İshâk b. İbrahim b. Ayyâş'ın aracılığıyla Mu'tezilenin görüşlerini benimsedi. Diğer yandan bu sürece kadar Ebû Zübeyr b. Abdülvâhid el-Esedâbî, Abdullah el-Basrî ve Ebû Ahmed b. Seleme gibi isimlerden dersler alarak kelâm, hadis, tefsir ve fıkıh gibi ilmî sahalarda adından söz ettirdi.⁴⁴⁸ Daha sonra Askerimükrem, Râmhürmüz, İsfahan gibi şehirlere seyahatlerde bulundu ve el-Muğnî eserini telif etmeye başladı.⁴⁴⁹ Ayrıca İsfahan'da kaldığı süreçte çeşitli ilmî münazaralarda yer alıp tartışmalara katıldı. Bilgisiyle dikkatleri üzerine çeken Kâdî Abdülcebbâr, İran'ın en kalabalık ve fikrî akımların yoğun olduğu Rey şehrinde kadılık görevine layık görüldü.⁴⁵⁰ Kadılık dönemlerde mülhitlere karşı reddiyeler yazanlar arasında kendisi de yer aldı. Birçok öğrenci yetiştirdi. Ebû Reşîd en-

⁴⁴² Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 4/85; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/3-7.

⁴⁴³ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Delâilü'n-nübüvve* (İstanbul: Esad Efendi Kütüphanesi, 2222).

⁴⁴⁴ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Delâilü'n-nübüvve* (İstanbul: Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, 888).

⁴⁴⁵ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1897, 5074; Uludağ, "Hargûşî", 16/168.

⁴⁴⁶ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 11/114; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/498.

⁴⁴⁷ Metin Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/103.

⁴⁴⁸ Metin Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 125-130.

⁴⁴⁹ Kadı Abdülcebbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, 23.

⁴⁵⁰ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 11/114; Kadı Abdülcebbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, 23/24.

Nisâbü'rî, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ve Ebû Yusuf Abdusselâm b. Muhammed el-Kazvinî gibi isimler kendisinden istifa etti. Fahrüddeve döneminde görevinden azledilen Kâdî Abdülcebbâr, mallarına el konulunca zor günler yaşadı.⁴⁵¹ Hicaz'a, Bağdat'ta ve Kazvin'e seyahatlerde bulunsa da 415/1025 yılında Rey'de vefat ederek buraya defnedildi.⁴⁵²

Kâdî Abdülcebbâr kelâm alanı ağırlıklı olmak üzere çeşitli eserler kaleme almıştır.⁴⁵³ Bunlar arasında yer alan *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve* adlı eseri ise delâil edebiyatı sahasında itibara şayan çalışmalar arasında yer almaktadır. Müellif, İslâmî savunu düşüncesi doğrultusunda kaleme aldığı bu eseri şöyle tanıtmaktadır: “Bu kitap, Allah'ın Resûlü Nebîmiz Muhammed'in -Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun- nübüvvetinin delilleri ile onun mucizelerinin ve âyetlerinin delillerini tespit eden ve bunları inkâr edenlere bir cevaptır.”⁴⁵⁴

Delâil kitaplarının genel yapısına nazaran risâlet öncesi döneme yer verilmeyen bu eserde 58 bâb bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in (sas) nübüvvetinde görülen harikulade hadiseler, gaybî bilgilere ve kerametlere, Nebî'nin ahlakı ve müşriklerin hezimetini gibi anlatılara geniş bir şekilde yer verilir. Müellif sadece bununla sınırlı kalmayıp nübüvveteye yönelik yapılan eleştiriler ve itirazlara da cevaplar vermeyi ihmal etmemektedir. Zira özellikle râvilerin, muhaddislerin ve mütekellimlerin gözlerinden kaçan delilleri arayarak özgün bir yaklaşım sergileyerek eserini oluşturmuştur.⁴⁵⁵

Eserin kendine has üslubu ve konuları açıklamasıyla kıymete şayan olsa da Kâdî Abdülcebbâr, geçmiş dönemlerde kaleme alınan delâil eserlerinin sistematüğini devam ettirdiği görülür. Özellikle diyalog tarzı üslub kullanarak okuyucunun zihninde bulunan soru işaretlerine cevap vermesi, “Şayet şöyle denilirse, buna şöyle cevaplar verilir.” gibi cümlelerinden de mütekellimlerin münazaralar esnasında başvurduğu yöntemi eserine yansıttığı anlaşılır.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Kadî Abdülcabbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, 24; Yurdagür, “Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr Hayatı ve Eserleri”, 135-136; Yurdagür, “Kâdî Abdülcebbâr”, 24/103.

⁴⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/245; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/241; Yurdagür, “Kâdî Abdülcebbâr”, 24/103.

⁴⁵³ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/498-499; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1526-1527.

⁴⁵⁴ Kadî Abdülcabbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, 29.

⁴⁵⁵ Ayrıca bkz. Kadî Abdülcabbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*.

⁴⁵⁶ İlgili örnekler için bkz. Kadî Abdülcabbâr, *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*, 54, 58, 66.

Aktarılan naklî rivayetlerin aklî temellendirmeye dayanması ile yapılan nübüvvet savunusu normalleşen durumlardan bir tanesidir. Lakin görüşlerin zayıflığına dikkat çekip yanlışlıkları başarıyla ortaya koymasının tüm mezhep ve görüşlere vakıf olmasından kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Bilakis, müellif bu vesileyle Bâtînîlere, Mecûsîlere, Hıristiyanlara ve Yahudilere nübüvvetin ispatını yaparak İslâmî akidelerin hakkaniyetine vurgu yapmaktadır. Telif edildiği yer hakkında net bir bilgi olmasa da müellifin bu eseri Rey şehrinde kaleme aldığı düşünülebilir. Ayrıca el yazması nüshalarının çeşitli baskı ve çevirilerle çoğaltılması sayesinde dünyanın birçok bölgesinde esere ulaşılabilir. ⁴⁵⁷

2.1.1.18. Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûn ez-Zeydî (öl. 411/1021) - *İsbâtü'n-nübüvveti'n-Nebî*

Tam ismi Ebû'l-Hüseyn el-Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûn ez-Zeydî el-Alevî et-Tâlibî'dir. Kelâm ve fıkıh ilmiyle tanınan Zeydî imamlarındandır. 333/944 yılında Âmül'de dünyaya geldi. İlmî tahsiline Âmül şehrinde başladı. Daha sonra Bağdat Mu'tezilesi ve Zeydî fıkıhına dair Ahmed b. İbrâhim ez-Zeydî'den dersler aldı. Hasan el-Utrûş'un naklettiği hadislerin icâzetini alıp Ebû Abdullah el-Basrî ve dönemin önemli âlimlerinden dersler alarak aklî ilimlerde yetkin bir kimse oldu. Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd'ın meclislerinde çeşitli münazaralara katıldı ve kendisini ispat ederek toplum tarafından saygınlık kazandı. Hayatının büyük kısmı siyasî olaylarla geçen Müeyyed-Billah, Deylen ve Gîlân bölgelerinde biat alarak çeşitli isyanlarda bulunmuştur. Bu vesileyle Rey, Hevsem, Rûyân şehirlerine gitti. Ömrünün kalan kısmını Lencâ şehrinde geçirdikten sonra 411/1021 tarihinde vefat etti.

Kaynaklarda kendisine isnat edilen ve sayıları yediye ulaşan fıkıh ve kelâm alanlarındaki eserlerinin bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca onun Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatı doğrultusunda *İsbâtü'n-nübüvve* adlı bir eser telif ettiği bilinmektedir. Eseri geneli aklî rivayetler doğrultusunda oluşturulsa da nerede yazıldığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Lakin eserin Büveyhî veziri dönemde Rey'de yazılmış

⁴⁵⁷ Eserin yazma nüshaları ve yayım yerlerine dair bilgiler için ayrıca bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1526; Bekir Topaloğlu, "Tesbîtü delâilü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/536.

olması muhtemeldir. Bu eser, Halîl Ahmed İbrâhim tarafından Kahire’de neşredilmiştir.⁴⁵⁸

İsbâtü’n-nübüvve’nin içeriği incelendiğinde Kûr’an-ı Kerîm’in mucizevî yönleri, hadiselerle sabit olan mucizelere, ilâhî kitaplarda Hz. Peygamber’e dair verilen müjdelere, ahlâkına ve Hz. Muhammed’in (sas) peygamberliğini teyit eden delillere yer verildiği görülür.⁴⁵⁹ Ayrıca Müeyyed-Billah,

“Peygamberler, göksel vahyin emanetçileridir ve İslâm’ın başlangıcıdır. Sözlere hikmettir, halleri örnektir, içleri ve dışları aynıdır. Onlarda gizli bir yön ve açık bir yön diye bir ayrım yoktur; iç dünyaları nasılsa, dış dünyaları da öyledir. Yaşam tarzları, davet yöntemleri gibi saf ve dürüsttür. Verdiği bilgiler, toplumlar için bir bereket kaynağı olmuş, vefat ettiklerinde ise en kutsal şeyleri bırakmışlar ve en değerli emaneti bırakmışlardır. Onlar, Allah’ın kulları arasından seçilmiş en hayırlı kişilerdir.”⁴⁶⁰

ifadeleriyle peygamberlerin kıymetine dikkat çeken olgulardan sıklıkla bahseder.

2.1.1.19. İbn Sînâ (öl. 428/1037) – *İsbâtü’n-nübbât ve te’vîlü rumûzihim ve emsâlihim*

Tam ismi Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ’dır. Tıbbın Ortaçağ temsilci ve İslâm Meşşâî Okulunun büyük filozofu olarak tanınmaktadır.⁴⁶¹ Kendisi 370/980 yılında Buhara bölgesinde bulunan Efşene köyünde dünyaya geldi. İlim tahsiline küçük yaşlarda Kur’ân’ı hıfz etmekle başlayan İbn Sînâ ilk derslerini babasından aldı. Zamanla geometri ve felsefe alanlarına babası vesilesiyle aşına oldu. Daha sonra akaid ve fıkıh, mantık, tıp, fizik, dil ve edebiyat dersleri olarak eğitimine devam etti. Bu süreçte Ebû Muhammed İsmâîl b. Hüseyin ez-Zâhid, Ebû Bekir el-Berkî ve Ebû Abdullah en-Nâtîlî gibi pek çok isimden istifade ederek kendisini geliştirdi. Henüz 18 yaşlarında iken Sâmanî devletinin sarayında hekim olarak görev aldı. Sâmanî devletinin 396/1005 yılında son bulması neticesinde Buhara’yı terk etmek durumunda kaldı ve Gurgench şehrine gitti. Bu şehirde Emîr Ali tarafından kendisine maaş bağlandı. Sarayda bulunan Bîrûnî ve İbn Irâk gibi önemli kimselerle iletişim kurarak münazaralar yaptı. Nesâ, Bâver, Tûs, Cürcân, Rey, Kazvin ve Hemedan’a gidip dersler vererek birçok öğrencinin yetişmesini sağladı.

⁴⁵⁸ Mustafa Öz, “Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/479-480; Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 3/349; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylû’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk (Suudi Arabistan: Dâru İbnu’l-Cevzî, 1427/2006), 1/283; Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, 5/510; Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifin*, 13/193.

⁴⁵⁹ Ahmed b. Hüseyin Müeyyed-Billâh, *İsbâtü’n-nübüvveti’n-nebî*, thk. Abdülkerîm Ahmed (Halep: Mektebetü’t-Türâsi’l-İslâmî, 1424/2003).

⁴⁶⁰ Müeyyed-Billâh, *İsbâtü’n-nübüvveti’n-nebî*, 15.

⁴⁶¹ Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/319.

Hayatının sonlarına doğru 415/1024 yılında talebesi Cüzcanî ile birlikte İsfahan'a gittiği bilinir. Lakin burada Sultan Mesud'un İsfahan'ı alınca kütüphanesi ve evi yağlamamıştır. İbn Sînâ bu duruma çok üzülp hasta olmuştur. Alâüddevle ile seferi sonrası Hemedan'a vardığında 428/1037 yılında vefat etti ve oraya defnedildi.⁴⁶²

İbn Sînâ'nın tıp, felsefe, mantık gibi çeşitli alanlarda yüzün üzerinde eserler kaleme aldığı bilinmektedir.⁴⁶³ Onun nübüvveti ispat gayesiyle telif ettiği *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* eseri de bunlardan biridir.⁴⁶⁴ Akli temellendirmelere sahip eserde İbn Sînâ, "İnsanın, fiilî olarak tam bir aracısız kavrayış yetisine sahip olduğu belirtilir. Bu yetiye sahip olan kişi, 'Nebî' olarak adlandırılan ve maddî suretler -bedenî varlıklar- arasındaki üstünlük derecelerinin zirvesinde yer alır. Eğer onun üstün kişisi, kendisinden daha aşağı düzeydeki kişileri yönetiyor ve onlara liderlik ediyorsa, o şekilde peygamber, kendisinden daha aşağı düzeyde olan tüm insan bölümlerini yönetir ve onlara rehberlik eder. Böylece o, insanlığın gelişimini temsil eder ve en yüksek mertebeye ulaşan kişidir."⁴⁶⁵ İfadesi nübüvvetin gerekliliğine işaret ettiği örneklerden sadece birisidir. Ayrıca nüshaları Nuruosmaniye,⁴⁶⁶ Ayasofya,⁴⁶⁷ İstanbul Üniversitesi,⁴⁶⁸ Ragıp Paşa,⁴⁶⁹ Âsitân-ı Kuds-i Razevî⁴⁷⁰ Kütüphanelerinde ve Hizânetü't-Turâs'ta⁴⁷¹ bulunurken; Michael Marmura ve Abdülemîr Z. Şemseddin tarafından da neşredilmiştir.⁴⁷² İbn Sînâ'nın bu eseri nerede yazdığına dair bir bilgi edinilemese de bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Bu çalışma, İbn Sînâ'nın yaşamının 29 yılını geçirdiği Buhara'da kaleme almış olması muhtemeldir.

⁴⁶² el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3/1070-1078; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 2/157-162; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/536-537.

⁴⁶³ Eserleri için bkz. Alper, "İbn Sînâ", 20/337-345.

⁴⁶⁴ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatil-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/937.

⁴⁶⁵ Ebû Ali el-Hüseyn İbn Sînâ, *İsbâtü'n-nübüvvât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* (Tis'u resâ'il içinde) (Kahire: Dâru'l-'Arab, 1326/1908), 112.

⁴⁶⁶ Ebû Ali el-Hüseyn İbn Sînâ, *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4894).

⁴⁶⁷ Ebû Ali el-Hüseyn İbn Sînâ, *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* (İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, 4949).

⁴⁶⁸ Ebû Ali el-Hüseyn İbn Sînâ, *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 801).

⁴⁶⁹ Ebû Ali el-Hüseyn İbn Sînâ, *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* (İstanbul: Ragıp Paşa Kütüphanesi, 1461).

⁴⁷⁰ Ebû Ali el-Hüseyn İbn Sînâ, *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* (Meşhed: Âsitân-ı Kuds-i Razevî, 537).

⁴⁷¹ Ebû Ali el-Hüseyn İbn Sînâ, *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-turâs, 34226/97906).

⁴⁷² Alper, "İbn Sînâ", 20/341.

2.1.1.20. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam adı Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî'dir. Hadis, kelâm, tasavvuf ve tarih alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Ebû Nuaym'ın, net bir tarih olmamakla beraber 336/948 yılında İsfahan'da dünyaya geldiği düşünülmektedir.⁴⁷³ Babası Ebû Muhammed Abdullah'ın hadis hâfızı olması hasebiyle kendisi de onun izinden giderek hadis alanında ilim tahsil etti.⁴⁷⁴ Eğitimlerine İsfahan şehrinde başlayan Ebû Nuaym, daha sonra Basra, Vâsıt, Kûfe, Bağdat, Mekke, Cürcân, Nîşâbur, Esterâbâd ve Tüster gibi şehirlere seyahatler yapmıştır.⁴⁷⁵ Bu süreçte birçok muhaddisten hadis dinleyerek rivayette bulundu. Bu süreçte Ahmed Muhammed b. Ahmed el-Assâl, Ali b. Ömer ed-Dârekutnî ve Ebü'l-Kâsım et-Taberânî başta olmak üzere devrinin önemli âlimlerinden istifade etti.⁴⁷⁶ Ebû Nuaym ilim tahsili sonrası İsfahan'a döndü. İlim halkaları oluşturup dersler vermesinin yanı sıra eser telifine de yoğunlaştı. Öğrencileri arasında el-Hatîb el-Bağdadî, Ebû Ali el-Haddâd ve Hibbetullah b. Muhammed eş-Şirâzî gibi isimler bulunmaktadır.⁴⁷⁷ Yaşantısıyla zühd ve takva ehli kimseler arasında yer alan Ebû Nuaym, 90'ı aşkın bir yaştayken 430/1038 yılında İsfahan'da vefat etti.⁴⁷⁸

Ebû Nuaym'ın çeşitli telifleri olsa da bunlar arasında en meşhuru *Hilyetü'l-evliyâ'* adlı eseridir.⁴⁷⁹ Ayrıca delil mahiyetindeki rivayetleri içermesi hasebiyle *Delâilü'n-nübüvve* adlı kitabı da delâil edebiyatında kıymete haiz bir konumda yer almaktadır. Müellif bu eseri talebelerinin isteği üzerine oluşturulmuş oluşturmıştır. Nitekim Ebû Nuaym bu hususu “Nübüvvet, peygamberliğin delilleri ve mucizeler konusundaki rivayetleri bir kitapta toplamamı istemeniz üzerine Allah'tan yardım isteyerek ve sadece ona güvenerek bu eseri telif etmeye başladım.” ifadesiyle belirtmektedir.⁴⁸⁰ Bu vesileyle kaleme alınıp günümüze ulaşan eserde 566 rivayet bulunurken mukaddimede 35 fasıl olduğu belirtilir. Lakin nüsha 31 fasıldan ibarettir.⁴⁸¹ Ebû Nuaym Allah'ın peygamberlerin risâlet

⁴⁷³ Osman Türer, “Ebû Nuaym el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/201.

⁴⁷⁴ Hakan Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 46-48.

⁴⁷⁵ Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 52-55.

⁴⁷⁶ Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 51-52.

⁴⁷⁷ Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 56-57.

⁴⁷⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, çev. Cihat Ev (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2021), 20; Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 67.

⁴⁷⁹ Eserleri için ayrıca bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/74-75; Nessâr, *el-Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye*, 373; Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 72-89.

⁴⁸⁰ Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 101.

⁴⁸¹ el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2021, 11; Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 84-85.

göreviyle seçilme sürecini açıklayıp risâlet, vahiy ve bunları tamamlayan unsurların anlamlarını açıklayarak esere başlamıştır. Bu usûl, 5. asırda delâil eserleri vesilesiyle öne çıkan uygulamalardandır.⁴⁸² İlk fasıl Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'deki faziletini konu edinirken 31. fasılda ise Hz. Peygamber'in fiziksel özellikleri ve âdabı muaşeretî üzerinde durulur. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber'in vasıfları, beklenen bir peygamber olması, irhâsât rivayetleri, hissî, maddî ve haberî mucizeleri, geçmiş peygamberlerin mucizeleri ve Hz. Peygamber'in geçmiş peygamberler ile kıyasına yer verilir.

Ebû Nuaym eserin genelinde naklî rivayetlere yer vermektedir. Lakin sadece nübüvvetin ispatında bu yöntemle yetinmeyerek yer yer aklî delillendirme metodu da kullandığı görülür. Örneğin Kur'ân'da Hz. Peygamber'e hitaben kullanılan lafızları sıralamasından sonra, "Allah'ın (cc) Resûlullah'ı (sas) özel ismiyle birlikte, peygamberlik vasfını da zikretmesi, onu inkâr edenlere; elçisinin hakkı temsil ettiğini ve getirdiğini Kur'ân'ında hakk olduğunu bildirmek içindir." gibi aklî temellendirmelere başvurmaktadır.⁴⁸³ Ayrıca müellif, bu eseri nerede kaleme aldığına dair bir bilgi vermese de dersler verdiği Nîşâbur'da telif ettiğini düşünebiliriz. Diğer yandan günümüze kadar ulaşan bu eserin farklı bölgelerde yazma nüshaları ve tahkikli neşirleri yapılarak yayımlandığı bilinmektedir.⁴⁸⁴

2.1.1.21. Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî (öl. 432/1041) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. el-Mu'tez el-Müstağfirî en-Nesefî'dir. Hadis hâfızı, hatip ve Hanefî âlimlerinin önde gelenlerinden olup 350/961 yılında Nesef'te dünyaya geldiği bilinmektedir.⁴⁸⁵ İlim tahsiline ilk olarak dedesi ve babasından hadis dinleyerek başlamıştır. Daha sonra Buhara'da Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, Serahs'ta Zâhir b. Ahmed es-Serahsî, Merv'de Ebü'l-Heysem Muhammed b. Mekki'den dersler aldı. Bunların dışında Ahmed b. Ali el-Bîkendî başta olmak üzere Ahmed b. Muhammed el-Kelâbâzî gibi birçok kimseden ilim tahsil etti.⁴⁸⁶ Güvenilir hadis âlimi

⁴⁸² Nessâr, *el-Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye*, 368.

⁴⁸³ el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2021, 31.

⁴⁸⁴ Temir, *Ebû Nuaym el-İsfahânî*, 85; Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/117.

⁴⁸⁵ İbrahim Hatipoğlu, "Müstağfirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/108.

⁴⁸⁶ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 1/253; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 2/271,714.

olarak insanlar arasında ün kazanan Müstağfirî, Abdülhay el-Leknevî'nin *el-Ensâb* adlı eserinde yaşadığı devirde benzersiz bir ilim adamı olarak nitelendirildi. Sahip olduğu bilgi birikimiyle yönüyle birçok öğrenci yetiştirdi. Öğrencileri arasında oğlu Ebû Zer, Abdülazîz b. Muhammed en-Nahşebî, Hasan b. Ahmed es-Semerkandî gibi isimler yer almıştır.⁴⁸⁷ Kendisine isnad edilen 18 eserin müellifi Müstağfirî, 432/1041 yılında 82 yaşında vefat etti.⁴⁸⁸

Müstağfirî'nin Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat amacıyla telif ettiği *Delâilü'n-nübüvve*'de eserleri arasında yer alır.⁴⁸⁹ Bu eserin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış olup Paris Bibliothèque'de muhafaza edilmektedir.⁴⁹⁰ Kâtip Çelebi eserde Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi dönemini 7 bölümde, mucizeleri ise on bölümde ele aldığını belirtmektedir.⁴⁹¹ Naklî rivayetler ile oluşturulan eserin nerede yazıldığına dair net bir bilgi tespit edilemese de Nesef'te hatiplik yaptığı dönemlerde kaleme alınmış olması muhtemeldir.

2.1.1.22. Alî b. Muhammed el-Mâverdî (öl. 450/1058) – A'lâmü'n-nübüvve

Tam ismi Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'dir. Şâfiî mezhebinin seçkin fakihi olmasının yanı sıra hadis, felsefe, tarih ve fıkıh ilimlerinde başarılı çalışmalarıyla tanınmış siyasetçidir. Kendisi, 364/975 yılında Basra'da dünyaya geldi. Babası gül suyu işiyle meşgul olduğu için Mâverdî nisbesiyle anılmıştır.⁴⁹² İlk eğitimlerine Basra şehrinde başlayan Mâverdî, daha sonra Bağdat'a giderek Ahmed b. Ebû Tâhir el-İsferâyânî, Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cebelî ve Kudûrî gibi döneminin önemli ilim adamlarından dersler aldı.⁴⁹³ Hadis, edebiyat, Kur'ân, tefsir ve fıkıh alanlarında bilgi sahibi olduğunda devlet ricâli tarafından kadılık görevine uygun görüldü.⁴⁹⁴ Nişâbûr civarındaki beldelerde kadılık yapıp Bağdat'a döndüğünde dersler vermeye başladı.⁴⁹⁵

⁴⁸⁷ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/415; Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Bedreddin Ebû Firâs (Kahire: Matbaatü's-Saâde, ts.), 57.

⁴⁸⁸ Eserleri için bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/254; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 715, 308, 1463, 1079; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 127.

⁴⁸⁹ es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*, 167; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760.

⁴⁹⁰ Hatipoğlu, "Müstağfirî", 32/109; Ayrıca diğer nüshası İstanbul Üniversitesi No: 2814; Paris 6325, yaprak 167, 810 H. bulunmaktadır. Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Türasi'l-İslâmî fi Mektebatü'l-Alem: el-Mahtutat ve'l-Matbu'at*, 1/772, 2034.

⁴⁹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760.

⁴⁹² Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 7/189; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Cengiz Kallek, "Mâverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/180.

⁴⁹³ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve* (Beyrût: Mektebetü'l-Hilâl, 1409/1989), 7.

⁴⁹⁴ el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 9; Kallek, "Mâverdî", 28/180.

⁴⁹⁵ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2/637.

Fıkıh, tefsir ve ahlâk dersleri verip hadis rivayet etti. Ünü Bağdat'ta yayıldığına yakın ilişkilere sahip olduğu Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından diplomatik görevlere gönderildi. Gittiği yerde hürmetle karşılanan Mâverdî, dönemin halifesi tarafından “akda'l-kudât” ünvanına mazhar oldu.⁴⁹⁶ Yaşının bir hayli ilerlediği dönemlerde kendisini eserler telif etmeye yönelten Mâverdî, 450/1058 tarihinde Bağdat'ta vefat etti.⁴⁹⁷

Çok yönlü ilmî kişiliği Mâverdî'nin farklı alanlarda eserler kaleme almasını sağlamıştır.⁴⁹⁸ Nübüvveti konu edinen *A'lâmü'n-nübüvve* adlı eseri bunlardan sadece biridir. Mâverdî, eseri kaleme almasındaki asıl amacın, peygamberliğin varlığını kesin ve tartışılmaz bir şekilde kanıtlamak olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda her türlü şüpheyi gidermeyi ve hakikati ortaya koymak istediğini belirterek hareket etmiştir.⁴⁹⁹ Bu bağlamda eseri 1 giriş, 2 bölüm, 21 bab ve hamdele şeklinde düzenlenmiştir.⁵⁰⁰ Bab başlıkları incelendiğinde genel itibarıyla kulun yaratıcıya karşı görev ve sorumlulukları, peygamberliğin gerekliliği ve mücizenin keyfiyeti, beklenen bir Nebî oluşu, Hz. Peygamber'in hayatında sadır olan mücizevî olaylar yer almaktadır. Mâverdî, eserinin giriş kısmı dahil ilk bölümünde aklî ispat yöntemi üzerinde dururken ikinci kısımda ise genel olarak naklî rivayetlere yer vermiştir. Mâverdî, sîret ve gazvelere eserde geniş bir şekilde yer vermemesinin nedenini, bu konuyu ayrı bir çalışmada daha detaylı inceleyeceğine bağlamıştır.⁵⁰¹ Bağdat'ta telif edildiğini düşünülen eserin çeşitli baskıları yapılan eserin kütüphanelerde de yazma nüshaları bulunmaktadır.⁵⁰²

2.1.1.23. Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm (öl. 456/1064) – *Cevâmi'u's-siretü'n-Nebî*

Tam adı Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm b. Galib b. Salih el-Endelüsî el-Kurtubî'dir. Fıkıh, hadis, tarih ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarıyla ünlü olup Zâhirî mezhebi önderi olarak tanınmaktadır.⁵⁰³ İbn Hazm, 384/994 yılında Kurtuba

⁴⁹⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 7/189; el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 8.

⁴⁹⁷ el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 6/24; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2, 2/637.

⁴⁹⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 7/189; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 9.

⁴⁹⁹ el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 15.

⁵⁰⁰ el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 16.

⁵⁰¹ el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 246.

⁵⁰² İlgili eserin yazma nüshaları ve tahkiki yayımları için ayrıca bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târihi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatü'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/2143; Kallek, “Mâverdî”, 28/185.

⁵⁰³ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 1/690; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târihi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatü'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1996; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/254.

yakınlarındaki Rabaz-ı Minyetü'l-Mugîre'de sarayda dünyaya geldi.⁵⁰⁴ İlk eğitimlerini Kurtuba'da alan İbn Hazm, babası Ahmed b. Saîd'in devlet erkânı arasında yer alması sebebiyle küçük yaşlarda aristokrat ve kültürlü bir çevrede yetişmesinde etkili oldu.⁵⁰⁵ Ancak 15 yaşlarından sonra siyasî kargaşanın artması, ailesinin devlet erkânından uzaklaştırılması, arka arkaya ağabeyi ve babasını kaybetmesi üzerine İbn Hazm'ın hayatı zorlu bir sürece girdi. Sırasıyla Meriye, Hısnülkasr, Belensiye, Şâtibe, Mayurka, İşbîliye ve ömrünün son günlerini geçirdiği Leble gibi şehirlere yolculuk yaptı.⁵⁰⁶ Bu sürece kadar Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. el-Cesûr, Abdurrahman b. Ebû Yezîd el-Ezdî, Ebû Ubeyde Hassân b. Mâlik ve İbnü'l-Kettânî gibi birçok kimseden istifade etti.⁵⁰⁷ Endülüs'ün ilim ve kültüründen fazlaca istifade etmesi hasebiyle kendisinin çok yönlü bir ilim ehli olmasını sağlamıştır. Hadis, tarih, fıkıh ve edebiyat alanlarında eserler telif etti. Özellikle telif faaliyetleri Şâtibe şehri sonrası bir hayli artmıştır.⁵⁰⁸ İlimdeki yetkinliği vesilesiyle Ebû Muhammed b. Futûh b. Abdullah el-Hümejdî ve Said el-Endelûsî kendisinden istifade etti.⁵⁰⁹ Diğer yandan Şâfiî fıkına ilgi beslese de bir dönem sonra Zâhirîlik düşüncesine meyleden İbn Hazm, 72 yaşında Leble'de vefat etti.⁵¹⁰

İbn Hazm'ın farklı ilim dallarının hemen hemen hepsinde eserle yazdığı ancak yaşadığı zorlu süreçler nedeniyle kitapları korkarak eserler telif ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁵¹¹ En az 56 tanesi günümüze kadar ulaşan eserleri arasında Hz. Peygamber'in hayatını anlatan kitabı da bulunmaktadır.⁵¹² *Cevâmi'u's-sîretu'n-Nebî* olarak adlandırılan eser, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olan hadislere yer vermesi hasebiyle delâil kapsamında değerlendirilirken; muhtevaen İbn Hazm'ın mucizelerin

⁵⁰⁴ İbn Abdülberr, *el-İstiğnâ fî esmâ'i'l-mehûrîn min hameleti'l-'ilmi bi'l-künâ*, 1/35; Fuat Daş, *İbn Hazm'ın Risâlelerinde Üslub ve Dil* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 14.

⁵⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/186.

⁵⁰⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/254; H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/39-40.

⁵⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/185.

⁵⁰⁸ Apaydın, "İbn Hazm", 20/40.

⁵⁰⁹ Daş, *İbn Hazm'ın Risâlelerinde Üslub ve Dil*, 17-18.

⁵¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/186; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/254; Daş, *İbn Hazm'ın Risâlelerinde Üslub ve Dil*, 22.

⁵¹¹ Apaydın, "İbn Hazm", 20/49.

⁵¹² Eserleri için ayrıca bkz. el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, 663; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1617, 1641; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/319; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'arîfin*, 1/690-691; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatil-'alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1996-1999.

keyfiyeti⁵¹³ üzerine eğildiği de tespit edilen hususlardandır.⁵¹⁴ Ayrıca İbn Hazm bu eseri, Musa b. Ukbe *Meğâzî*, İbn İshâk'ın *es-sîre*, Ebû Dâvud *es-Sicistânî*'nin *A'lâmü'n-nübüvve* ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Kuteybe'nin *A'lâmü'n-nübüvve*'sini esas alarak telif ettiği bilinmektedir.⁵¹⁵ Eserin genel hatlarıyla içerisinde yer alan konular ise şöyledir: Hz. Peygamber'in temiz soyu, irhâsât, mucizeler ve Kur'an'ın âciz müşrikleri aciz bırakması, ayın ikiye yarılması, suyu ve yemeği bereketlendirmesi, ağaç kütüğünden gelen inilti, avuç dolusu toprakla düşmanları kör etmesi vb. en az 37 hadise aktarılır. Ayrıca Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri, isim ve özellikleri, elçileri, çocukları ve vefatına dair aktarılan bilgilerle de geniş bir anlatım sunmaktadır.⁵¹⁶ Çeşitli baskıları bulunan ve naklî rivayetleri ihtiva eden eser⁵¹⁷ hakkında net bir bilgi olmasa da Kurtuba'da telif edildiği söylenebilir.

2.1.1.24. Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (öl. 458/1066) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî'dir. Şâfiî fakihlerinden olup Hadis, fıkıh ve siyer alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Kendisi 384/994 yılında Nişâbur şehrinin Beyhak köyünde dünyaya geldi.⁵¹⁸ Eğitimlerine memleketinde Kur'an hadis ve fıkıh tahsiliyle başlayan Beyhakî, on beş yaşlarında başladığı ilmî yolculuklarıyla devam ettirdi.⁵¹⁹ Hemedan, İsfahan, Rey, Bağdat, Kûfe, Mekke ve Medine'ye giden Beyhakî, birçok âlimin ders halkasında yer edindi.⁵²⁰ 100'ü aşkın isimden istifade eden Beyhakî'nin, başlıca hocaları Ebü'l-Feth Nâsır b. Muhammed el-Mervezî, Ebû Said el-Hargûşî ve Ebû Zer el-Herevî'dir.⁵²¹ Eğitimi sonrası memleketine dönen Beyhakî, temel İslâmî ilimler alanında ehil bir kimse olarak Beyhak'ta ün saldı. Mutaasıp olduğu Şâfiî fikhına dair eserler ve hadisleri ihtiva eden kaleme almaya başladı. Kitaplarının rağbet görmesi üzerine Nişâburlu âlimler tarafından davet edildi. Bunun üzerine Nişâbur'da ders halkası oluşturarak eserlerini okutmaya yoğunlaştı.⁵²² Lakin

⁵¹³ Yalçinkaya, "İbn Hazm'a Göre Delâilü'n-Nübüvve Bağlamında Mucizenin Konumu".

⁵¹⁴ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/690; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatü'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1997.

⁵¹⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, çev. Mehmet Salih Arı (İstanbul: Çıra Yayınları, 2004), 15-16.

⁵¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*.

⁵¹⁷ Apaydın, "İbn Hazm", 20/50-51.

⁵¹⁸ M. Yaşar Kandemir, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/58; Temir, *Beyhakî*, 13.

⁵¹⁹ Temir, *Beyhakî*, 36.

⁵²⁰ Temir, *Beyhakî*, 37.

⁵²¹ Temir, *Beyhakî*, 40-48.

⁵²² Temir, *Beyhakî*, 39.

kendisi her ne kadar siyasetten uzak, zühd ve takva ehli olarak hayatını idame ettirmeye devam etse de Eş'ârî olması hasebiyle Vezir Amîdûlmülk el-Kündürî tarafından baskılanmaya başlamıştır. Bu sebepten ötürü Nişâbur'dan ayrılan Beyhakî, Amîdûlmülk'ün yerine Nizâmûlmülk'ün göreve gelmesiyle yeniden Nişâbur'a döndü. Kısa bir süre sonra ise yaklaşık 74 yaşlarındayken 458/1066 yılında vefat etti.⁵²³

Beyhakî, 22 yaşlarından itibaren tasnife yönelmesi vesilesiyle hadis, fıkıh, siyer, kelâm ve tasavvuf alanlarında birçok eser kaleme almıştır.⁵²⁴ Diğer yandan devrinin büyük bir problemi olarak görülen mülhid akımlarına karşı da eser telif etmeyi ihmal etmedi. Beyhakî, sahih rivayetleri ihtiva eden *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseriyle hem mülhid kimselere karşı koyup hem de bu alanda eserler telif edeceklerle karşı muteber bir kaynak oluşturmuştur. Kendisi bu hususu eserinde şöyle ifade etmektedir: “Bizden önceki ulemâ kitaplarını yazarken sahihi zayıftan, meşhuru garipten ayırmadan delilleri art arda sıralamakla eserlerini oluşturdular. Böylece mûcizeye inanan ve değer verenler eserlerdeki tüm haberleri istisnasız sahih kabul edip inanmaya yöneldiler. Mûcizeye ihtiyatlı yaklaşanlar ise toptan red haklarını kullanıp, mûcizenin olmayacağına kâin oldular.”⁵²⁵

Beyhakî'nin ifadesinden hareketle asıl gayenin, sahih rivayetlere dayanan bir eser telif etmek olduğu anlaşılmaktadır. Nübüvvetin ispatında kullandığı rivayetleri açıklamaya yetersiz olan hususları ise sîret, meğâzî ve tarihten istifade ederek açıklamıştır.⁵²⁶ Bu doğrultuda oluşturduğu eserinde mukaddime, 21 ana bâb başlığı ve ana başlıkların altında ise 678 ikinci düzey bâb başlığı bulunmaktadır.⁵²⁷ Eserin muhtevasını incelediğinde Hz. Peygamber'in doğumuyla başlayıp onun fiziksel özelliklerine değinerek risâlet sürecine kadar ki hadiselerle yer verildiği görülür. Eserin son kısmı ise Hz. Peygamber'in vefatı, İncil ve Tevrat'ta yer alan vasıfları ve Nebî'nin eşlerinin ve çocuklarının isimleriyle tamamlanır. Fakat eserde Hz. Peygamber'in geçmiş kutsal kitaplarda yer alan vasıflarına dair anlatılarda tekrara düştüğü görülür. Müellifin

⁵²³ Temir, *Beyhakî*, 58-60.

⁵²⁴ Eserleri için ayrıca bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/9, 261, 760; el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ülâ*, 88; Temir, *Beyhakî*, 64-84; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/78.

⁵²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, çev. Zekerîya Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayınları, 2017), blm. Mukaddime, 44; Temir, *Beyhakî*, 95.

⁵²⁶ el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2017, blm. Mukaddime, 42.

⁵²⁷ Temir, *Beyhakî*, 104.

bu rivayetlere sıklıkla yer vermesi ise Ehl-i kitap kimselere dair gösterilecek güçlü kanıtlar olduğu düşüncesinden olmalıdır.⁵²⁸ Ayrıca eserde Ebû Nuaym'da olduğu gibi naklî rivayetlerin yanı sıra aklî rivayetlere de yer verildiği de unutulmamalıdır.

Beyhakî'nin eseri nerede telif ettiğine dair net bir bilgi bulunmasa da yaşamını idame ettirdiği Nîşâbur'da kaleme aldığı söylenebilir. Yazma nüshaları, tahkikli neşir ve tercümeleri bulunan eser günümüzde de yayımlanmaya devam etmektedir.⁵²⁹

2.1.1.25. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (öl. 465/1072) – *Kitâbü'l-Mî'râc*

Tam adı Ebû'l-Kâsım Zeynüislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed eş-Şâfiî el-Kuşeyrî'dir. Hadis âlimleri arasında yer alıp tasavvuf, kelâm ve tefsir ilimlerindeki bilginliğiyle tanınmaktadır.⁵³⁰ Kuşeyrî, 376/986 yılında Kûçan nahiyesinin Üstüvâ bölgesinde dünyaya geldi.⁵³¹ Eğitimlerine akrabası Ebû'l-Kâsım el-Yemânî'nin yanında başladıktan sonra Nîşâbur'a gitti. Burada Ebû Ali ed-Dekkâk, Ebû Bekir Muhammed et-Tûsî, İbn Fûrek ve Ebû İshâk el-İsferâyînî'den istifade etti. Fıkıh, kelâm, ve tasavvufî alanlarda geniş bir mâlûmat sahibi oldu.⁵³² Hocası Dekkâk sayesinde hadis âlimleriyle tanışma fırsatı bulan Kuşeyrî, Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Nuaym el-İsferâyânî ve Ebû'l-Hasan el-Ahvâzî gibi otoriter isimlerden hadis dersleri aldı.⁵³³ Bu vesileyle hadis ilmine olan merakı daha da artan Kuşeyrî, hayatının geri kalan kısmını bu alana adanmıştı. Nîşâbur'daki yaklaşık 27 yıl medreselerde dersler verdi ve hadis rivayet edip öğrenciler yetiştirdi. Hatîb Bağdâdî, Süleyman b. Nâsır Ensârî ve Ebû Abdullah Ferrâvî'nin Kuşeyrî'nin öğrencilerindendir. Yaklaşık 86 yıl hayatta kaldığı anlaşılan Kuşeyrî, zaman zaman siyasî faaliyetler vesilesiyle zorlu günler geçirse de dirayetli duruşuyla döneminin önemli âlimleri arasında yer aldı⁵³⁴ ve 465/1072 yılında hayatının büyük bir bölümünü idame ettirdiği Nîşâbur'da vefat etti.⁵³⁵

Kuşeyrî çeşitli alanlardaki ilmî yetkinliğiyle devrin rehberi ve Müslümanların bereket kaynağı olarak görülen biri olmanın yanı sıra delâil edebiyatı içerisinde de önemli

⁵²⁸ el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2017, 1/309-321, 2/597-600.

⁵²⁹ Ayrıca bkz. Kandemir, “Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin”, 6/59; Temir, *Beyhakî*, 74.

⁵³⁰ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2/572; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/607.

⁵³¹ Süleyman Uludağ, “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/473.

⁵³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18/228.

⁵³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18/227.

⁵³⁴ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2/562.

⁵³⁵ Uludağ, “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, 26/474.

bir konuma sahiptir.⁵³⁶ Nitekim Kuşeyrî, Hz. Muhammed'in (sas) nübüvvetine delil olarak gösterilen Mi'rac hadisesini ele aldığı *Kitâbü'l-Mi'râc* adlı eserinde, İslâm âlimlerinin görüşlerini bir araya getirerek bu hadisenin nübüvvetin en önemli delillerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. 7 bölüm halinde geneli naklî rivayetler ile oluşturulan bu çalışma nesih hattıyla yazılmıştır. İçeriğinde ise Mi'racın kelime anlamı, hadisyle ilgili rivayetler, velilerin görüşleri, Hz. Peygamber'in geçmiş peygamberlerle ilgili verdiği haberler, insanların hadise hakkındaki görüş ayrıkları, Necm Sûresi'nin ilk ayetlerinin tefsiri vb. konular yer alır.⁵³⁷ Eser, 13. yüzyılın ikinci yarısında önce Latinceye ve İspanyolcaya, ardından eski Fransızcaya çevrilmiştir. Bu sayede içeriğiyle pek çok sanat ve edebiyat eserine ilham kaynağı olmuş, zengin bir tasavvufî miras bırakmıştır.⁵³⁸ Zira müellifin, İbni Atâ (öl. 131/748), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Ebû Yezid el-Bistâmî (öl. 234/848) ve Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) başta olmak üzere önemli şahsiyetlerin görüşlerini günümüze taşıması açısından kıymete haizdir.⁵³⁹

2.1.1.26. Abdullah b. Ebû Zekerîyyâ eş-Şekrâtîsî (öl. 466/1074) - *el-İ'lâm bi-şevâhidi'l-a'lâm li-nübüvveti seyyidinâ Muhammedin 'aleyhi's-selâm*

Tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Ebû Zekerîyyâ eş-Şekrâtîsî'dir.⁵⁴⁰ Şair olarak kasideleriyle ünlenmiş Mâlikî fakihî'dir. Doğum tarihine dair bir bilgi bulunamamaktadır. O, Tunus'un kasabasından olup Tervzer bölgesinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençlik yıllarını burada geçiren eş-Şakrâtîsî, eğitimi için Kayrevan şehrine giderek oradaki âlimlerden dersler alarak fakih ve muhaddis olmuştur. Hocalarına dair bir bilgi yoktur. Onun hac görevi sonrası tekrardan Tervzer'e döndüğü ve kadı olarak atanıp ömrünün sonuna kadar bu görevi ifa ettiği belirtilir. Ayrıca ilmî yönden dersler veren eş-Şakrâtîsî öğrencilerde yetiştirerek insanlara dini değerleri öğretmeye çalışmıştır.

⁵³⁶ Eserleri için ayrıca bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/354, 457, 520; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1852-1856; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/607-608.

⁵³⁷ Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Mi'râc*, thk. Ali Hasan Abdülkâdir (Paris: Dâr Byblion, 1426/2005).

⁵³⁸ Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Mi'râc*, thk. Ali Hasan Abdülkâdir, çev. Cevher Caduk (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012), 16.

⁵³⁹ el-Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Mi'râc*, 2012, 88, 125, 126, 133-134.

⁵⁴⁰ Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. el-Vefaî el-Ezherî, *Lübbü'l-lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*, thk. Muhammed b. Salim (Yemen, 1432-2011), 163.

İbnü'n-Nahvî'nin hocalığını yaptığı onu şiir vb. konularda yetiştirdiği ve 466/1074 yılında Tevzer'de vefat ettiği bilinmektedir.⁵⁴¹

eş-Şakrâtisî 133 beyitlik kaside yazarak Hz. Peygamber'in faziletini, mucizesini ve yüceliğini anlattığı eseri delâil kapsamında değerlendirilmektedir. Eserin kısmen ulaşılan bölümleri irdelendiğinde Allah'a ve ümmetlere gönderilen peygamberlere hamd ederek görülmektedir. Daha sonra Hz. Peygamber'in doğumu esnasında gerçekleşen mucizeler, insanların en hayırlısı olarak Tevrat ve İncil'de de vasıflarının doğrulandığı olgular ile devam etmektedir. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber'in göğe yükselmesi, Kur'ân mucizesi, Bedir savaşındaki zafer, Mekke'nin fethinde Allah'tan gelen nuru ve Allah'ın ona şefaate etme yetkisini zikretmektedir. Tevzer şehrinde telif edildiği düşünüldüğümüz eserden örnek bir bölüm ise şöyledir:

*Hamd olsun, bizden peygamberler gönderen Allah'a...
Bize Ahmed'i gönderdi ve onunla en doğru yollar gösterdi.
Ey, bedevilerden ve şehirli insanlardan en hayırlı insandır...
Yalınayak olanlar ve ayakkabılı olanlar arasında en şerefli dir.
Mûsâ'nın Tevrat'ı ona işaret eder ve onu doğrular...
İsâ'nın İncil'i de sahih ve gerçek olarak ona tanıklık eder.
Onun doğumuyla ufuklar aydınlandı ve müjdelere ulaştı...*⁵⁴²

Örnekte görüldüğü üzere şair, Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini, üstünlüğünü ve insanlık için taşıdığı önemi dinî metinlerden referanslarla ifade ederek faziletini vurguladığı açık bir şekilde görülmektedir.

2.1.1.27. Süleyman b. Seb'u es-Sebtî (öl. 520/1126)- *Şifâ'üs-sudûr fî a'lâmi nübüvveti'r-Resûl ve hasâ'isihî*

Tam adı Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Seb'u es-Sebtî'dir. Hakkında maalesef detaylı bir hayat bilgisi bulunmamaktadır. Onun künyesinden hareketle Fas'ın Sebte şehrinde dünyaya geldiği söylenebilir. Diğer yandan kendisine isnad edilen eserinin hadis kitaplarında zikredilmesi nedeniyle, muhaddis bir kimse olduğu söylenebilir. 520/1126 yılında vefat eden Süleyman'ın, Hz. Peygamber'in üstün özelliklerini ve peygamberliğine işaret eden *Şifâ'üs-sudûr fî a'lâmi nübüvveti'r-Resûl ve hasâ'isihî* adında bir eseri vardır.

⁵⁴¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/144,145; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, thk. Âdil Abdülmevcûd - Ali Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993), 1/355.

⁵⁴² el-Makrîzî, *el-Mukkaffa'l-kebîr*, 5/37; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 9/298,299.

Bu eserin bir kısmı günümüze kadar geldiği ve Fas'ta yer alan kütüphanede muhafaza edildiği Muhammed el-Menûnî tarafından aktarılmaktadır. İbrahim b. Ahmed, *Meşâri'u'l-Eşvâk* adlı eserinde *Şifâ'üs-sudûr* hakkında "Eser yaklaşık 4 cilttir. Müellif amellerin faziletleriyle ilgili hadislerin yanı sıra ayrıntılı ve temel bilgiler ile Hz. Peygamber'e dair anlatılar derlemiştir. Rivayetler ise senet eklenmeden aktarılmıştır." ifadelerine yer verir.⁵⁴³

2.1.1.28. İsmâîl b. Muhammed b. et-Teymî (öl. 535/1141)- *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî'dir. Hadis, tefsir, Arap dili ve edebiyatı âlimi olarak "Kıvâmüssünne" lakabıyla tanınmaktadır.⁵⁴⁴ O, İsfahan'da 457/1065 yılında dünyaya geldi. Henüz 4 yaşlarında ilim tahsil etmeye başladı. Kur'an'ı ezberleyip ardından hadis ve diğer İslâmî ilimler alanında dersler aldı. Daha sonra Bağdat, Nişâbur, Rey, Kazvin ve Mekke'ye ilmî seyahatlerde bulundu.⁵⁴⁵ Bu süreçte Ebû Bekr Ahmet b. Alî et-Tureysîsî, Ebû Amr İbn Mende ve İbn Merdûye es-Sağîr gibi en az 40 hocadan ders aldı.⁵⁴⁶ İlmî olgunluğa ulaştığında dersler vermeye başladı. Sayılarının yaklaşık 3000 civarı olduğu söylenen hadis imlâ meclisi düzenleyip öğrenciler yetiştirdi ve eserler telif etti.⁵⁴⁷ Ondandır istife edenler Yahyâ b. Mahmûd es-Sekafî el-İsfahânî, Ebû Tâhir İmâduddîn Ahmed b. Muhammed es-Silefî ve Ebû'l-Alâ Hasan b. Ahmed el-Hemedânî başta olmak üzere birçok öğrencisi olduğu bilinir.⁵⁴⁸ Vefatından bir sene önce ağır bir hastalığa yakalan Teymî, felç geçirerek konuşamaz bir hale geldi ve artık ders veremez bir hale büründü. 535/1141 yılında ise İsfahan'da vefat etti.⁵⁴⁹

Teymî hadis, tefsir ve siyer gibi çeşitli ilmî alanlarda telif ettiği eserleri kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁵⁰ Bunlar arasında *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri de bulunmaktadır.⁵⁵¹ Eser Riyad'da Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd tarafından

⁵⁴³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1050; Ebû'l-Hasan Ali b. Abdusselam et-Tusûlî, *Ecvibetü't-Tusûlî an Mesâilü'l-Emîr Abdülkâdir fi'l-Cihâd*, thk. Muhammed Sâlih (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996), 257; Erdinç Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/278-279.

⁵⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/80.

⁵⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, "Teymî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/54-55.

⁵⁴⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1278.

⁵⁴⁷ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/326.

⁵⁴⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/1278.

⁵⁴⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 6/174; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 9/127.

⁵⁵⁰ Eserleri için bkz. Kandemir, "Teymî", 41/55-56.

⁵⁵¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760.

neşredilmiştir. Bunun yanı sıra Taberanî'nin *Delâilü'n-nübüvve* adlı eserinden iktibaslarla yapıp özel olarak bir fasıl ayrılması ise oldukça dikkat çekicidir.⁵⁵²

İçeriğinde en az 131 fasılın bulunduğu eserin konuları ise şöyledir: Çocukluk çağında nübüvvetine işaret eden deliller, peygamberliğiyle ilgili deliller, yemek yerken yemeğin tesbih getirmesi ve rivayetler, bir Yahudinin Tevrat'ta Hz. Peygamber'in özelliklerinden bahsetmesi, boş bir tereyağı tulumunun dolması mucizesi, ağaçların ve taşların secde etmesi, taşların elinde tesbih getirmesi, risâlet öncesi nübüvvetine işaret eden deliller, parmaklarının arasından su akması mucizesi, Mekke'de Hz. Peygamber'le alay edenlerin helak olması, Cessâse hadisesi ve Deccâl'in peygamberin nübüvvetini tasdiki, Utbe ve Uteybe b. Ebî Leheb'in kıssası, Ebû Leheb'in hanımı Ümmü Cemîl'in kıssası, Hz. Peygamber'in arkasını görmesi ve bunun delilleri, bir kâhinin, Hz. Peygamber'in ayak izinin İbrahim'in (a.s.) ayak izine benzediğini söylemesi, geleceğe dair verdiği haberlerin gerçekleşmesi, "Sûr" hadisinin açıklaması, Necaşi, rahipler ve papazların İncil'de Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmesi, Hz. Abbas'ın İslâm'a girişi, Taberânî'nin "Delâilü'n-nübüvve" de naklettiği rivayetler, yoldan geçen bir adam üzerine yapılan dua, birbirine düşman olan bir erkek ve kadın için yapılan duanın kabul olması, yara için Hz. Peygamber'in dua ederek elini sürmesi ve iyileşmesi, gelecekle ilgili haber verdiği olayların vefatından sonra gerçekleşmesi, Zeyd b. Sa'ne'nin Müslüman oluşu ve bu olaydaki nübüvvet delilleri.⁵⁵³

2.1.1.29. Kâdî İyâz (öl. 544/1149)- *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûkî fi şerefi'l-Mustafâ*

Tam adı Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz b. Ömer b. Mûsâ el-Yahsubî es-Sebtî'dir. Hadis, fıkıh ve dil âlimi olup nesep, nahiv ve gramer alanındaki yetkinliğiyle tanınmaktadır.⁵⁵⁴ Kendisi 476/1083 yılında Sebte'de dünyaya geldi.⁵⁵⁵ Temel eğitimlerini Sebte şehrinde alan Kâdî İyâz, Endülüs, Mürsiye ve Kurtuba'ya ilmî seyahatlerde bulunmuştur.⁵⁵⁶ Bu süreçte Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Ebû Ali es-Sadeî ve İbn Abdûn el-Fihri gibi 100'ü aşkın hocadan istifade ederek hadis başta olmak üzere dinî ilimler

⁵⁵² Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd (Riyad: Dâru't-Tîbe, 1409/1988).

⁵⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. et-Teymî, *Delâilü'n-nübüvve*.

⁵⁵⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/99; Abdullah Kennûn, *en-Nubûğu'l-Mağribî fî'l-edebi'l-'Arabî* (Merkezü'n-Nuhabî'l-İlmiyye, 1380/1960), 1/87.

⁵⁵⁵ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 805.

⁵⁵⁶ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, çev. Naim Erdoğan - Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 10.

sahasında ehil bir kimse oldu. Eğitimleri sonrası icâzetini aldığı anda memleketi Sebte'ye döndü.⁵⁵⁷ Mâlikî mezhebi fakihleri arasında kıymet gören Kâdî İyâz, devlet erkânı tarafından kadılık görevine layık getirildi.⁵⁵⁸ Görevine başladığında dersler verip insanların kendisinden istifade etmesini sağladı. İbn Hayr, İbn Beşkuvâl ve İbn Zerkûn Muhammed b. Saîd el-Ensârî gibi isimler onun öğrencileri arasında yer almaktadır.⁵⁵⁹ Kâdî İyâz, 16 yıllık Sebte kadılığının ardından Gırnata'ya tayin edilse de tarafsız hareket etmediği gerekçesiyle görevinden azledildi. Şehirden ayrıldığında ilk olarak Kurtuba'ya daha sonra ise Sebte'ye gitti. İbrâhim b. Tâşfîn tarafından yeniden Sebte kadılığına getirildi. Lakin siyâsî faaliyetleri dolayısıyla Merakeş'e gönderilen Kâdî İyâz, 544/1149 yılında Merakeş'te vefat etti.⁵⁶⁰

Kâdî İyâz'ın hadis, fıkıh, tefsir, biyografi gibi farklı alanlarda eserler telif ettiği bilinmektedir.⁵⁶¹ Bunlar arasında *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûkî fi şerefi'l-Mustafâ* adlı eseri delâil kapsamında değerlendirilmektedir. Geneli naklî rivayetlerle 535/1141 yılında telif edilen bu kitap, bir siyer eseri olmayıp Müslümanların dinî duygularını pekiştirmek ve insanların sünnete olan bağlılığını artırmak gayesiyle kaleme alınmıştır.⁵⁶² Dört kısımda toplanan eser, kendi içlerinde bablara ve fasıllara ayrılmıştır.⁵⁶³ Genel halleriyle birinci kısım Hz. Peygamber'in fazileti ve mucizeleri; ikinci kısım Hz. Peygamber'e karşı gösterilmesi gereken edep, saygı ve bağlılık; üçüncü kısım Hz. Peygamber hakkında muhal ve mümteni olan hususlar; dördüncü kısım ise Hz. Peygamber'e dil uzatan kimsenin yaşayacağı felaketleri konu edinmektedir. Bunun yanı sıra 152 bölümü ihtiva eden eser, Kur'ân-ı Kerîm'den âyetlere ve Kütüb-i Sitte'de yer alan hadislerle sıklıkla yer verir. Aktarılan hadisler ise yer yer aklî çıkarım metoduyla olayın mahiyetini nüksettirmeye çalışmıştır.⁵⁶⁴

⁵⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/214; Kennûn, *en-Nubûğu'l-Mağribî fî'l-edebi'l-'Arabî*, 1/87-88.

⁵⁵⁸ Yavuz Selim Göl, *Kâdî İyâz* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 36-37.

⁵⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/214; M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/116.

⁵⁶⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-Müzeheb*, 2/47-48; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 3/483; Kandemir, "Kâdî İyâz", 24/116.

⁵⁶¹ el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, 1/668; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/805; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/214.

⁵⁶² Nessâr, *el-Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye*, 324.

⁵⁶³ Göl, *Kâdî İyâz*, 64.

⁵⁶⁴ Eserin muhtevasına dair bilgiler kitabın önsöz ve giriş kısımlarından elde edilerek oluşturulmuş diğer yandan bölümler incelenerek bulgular elde edilmiştir. Ayrıca muhteva için bkz. Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*.

Süre gelen asırlar boyunca câmi ve medreselerde okutulan bir kitap haline gelen eş-Şifâ'ya birçok neşr, şerh, ihtisar ve tercüme yapılmıştır. Ayrıca eserin nüshaları çeşitli yazma eserler kurumlarında yer edinmiştir.⁵⁶⁵

2.1.1.30. İbnü'l-Kattân (öl. 548/1153) – *Mû'cizâti'l-Bahirât*

Tam ismi Hafız Ebû Ali Hasan b. Ali b. Abdülmelik er-Revânî ibn el-Kattân'dır. Hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlı olsa da künyesinden hareketle onun Revân şehrinden olduğu söylenebilir. Kaynaklar onun vefat tarihi için 548/1153 tarihini zikreder.⁵⁶⁶ Diğer yandan kendisine isnad edilen önemli bir eseri olduğu belirtilmektedir. Bu ise delâil ilmi kapsamında değerlendirilen *el-Beşâir ve'l a'lâm li-siyâki ma li seyyidina Muhammed mine'l ayâti'l beyyinâti ve'l mû'cizati'l bahirât ve'l a'lâm* adlı eserdir.⁵⁶⁷ Elimizdeki sınırlı bilgilere göre, eserde yer alan Yahudilerin gelecek bir peygamberden haberdar olmaları hakkındaki anlatı, muhtevanın naklî rivayetler ekseninde oluşturulduğunu göstermektedir.⁵⁶⁸

2.1.1.31. Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâvûd es-Sebtî es-Sivârî (öl. 550/1555) – *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyânî'l-umûr li-mû'cizâti'r-Resûl / Hasâisü'n-Nebî*

Müellifin hayatına dair bilgi birikimine ulaşamamıştır. *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyânî'l-umûr li-mû'cizâti'r-Resûl* ve *Hasâisü'n-Nebî* adlı iki eser kendisine isnad edilmektedir.⁵⁶⁹ Eserler günümüze kadar ulaşmış olup yazma nüshaları Zâhiriyye⁵⁷⁰ ve Umumi Evkaf⁵⁷¹ kütüphanelerinde ayrıca Chester Beatty'de⁵⁷² bulunmaktadır. Ancak inceleme imkânı elde edemediğimiz eserin naklî rivayetlerle telif edildiği düşünülmektedir.

⁵⁶⁵ Ayrıca bkz. Kennûn, *en-Nubûğu'l-Mağribî fî'l-edebi'l-Arabî*, 1/88; M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/134-138.

⁵⁶⁶ Cemil Mustafa el-Azm, *es-Sirru'l-mesûn alâ Keşfi'z-zunûn*, thk. Selim Yusuf (Dâru'l-Fikr, 1423/2002), 235.

⁵⁶⁷ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/183; el-Azm, *es-Sirru'l-mesûn alâ Keşfi'z-zunûn*, 235.

⁵⁶⁸ Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru'l-İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997), 1/279.

⁵⁶⁹ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1224.

⁵⁷⁰ Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâvud es-Sebtî es-Sivârî, *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyânî'l-umûr li-mû'cizâti'r-resûl*, (Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, Sîre, 87).

⁵⁷¹ Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâvud es-Sebtî es-Sivârî, *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyânî'l-umûr li-mû'cizâti'r-resûl*, (Ankara: Umumi Evkaf Kütüphanesi, 2842).

⁵⁷² Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâvud es-Sebtî es-Sivârî, *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyânî'l-umûr li-mû'cizâti'r-resûl*, (Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 5291).

2.1.1.32. İbn Zafer (öl. 565/1170) - *Hayrû'l-bişer bi-hayri'l-beşer*

Tam ismi Muhammed b. Ebî Muhammed Abdillâh b. Muhammed es-Sıkıllî el-Mekkî olan İbn Zafer;⁵⁷³ dil, edebiyat, tefsir gibi alanlardaki yetkinliğiyle bilinmektedir. Hayatı hakkındaki bilgiler kaynaklarda oldukça ihtilafli olarak yer almaktadır. Zehebî ve İbn Hallikân onun Sicilya'da⁵⁷⁴ doğduğunu rivayet ederken Ebü'l-Hasan el-Kutâyî Taberî'den rivayetle onun 497 yılında Mekke'de doğduğunu aktarmıştır.⁵⁷⁵ Aslen Mağribli olan İbn Zafer, eğitimine Mekke'de başlamış ve daha sonra Mısır, Endülüs, Tunus ve Sicilya gibi farklı beldelerde öğrenim görmüştür.⁵⁷⁶ Hocaları hakkında yeterli bilgi bulunmasa da Ebû Tâhir es-Silefî ve Ebû Bekir Muhammed b. Arabî'den hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Daha sonra Halep şehrine giderek el-Medrestü'l-Asrûniyye'ye yerleşti. Bu süreçte birçok öğrenci yetiştirdi. Öğrencileri arasında Ebü'l-Mehâsin Ömer b. Ali el-Kureşî, Ebü'l-Mevâhib b. Basrî ve İbn Kudâme el-Makdisî bulunmuştur.⁵⁷⁷ Ancak şehirdeki mezhebi çatışmalar sonucu tüm kitaplarını kaybetmesi üzerine Hama'ya yerleşmiştir. Hama'da büyük saygınlık gören İbn Zafer, Nureddin Mahmud Zengi tarafından himaye edilmiş ve maaşa bağlanmıştır. Burada Şeyh Tâceddîn el-Kindî ile münazaralarda bulunmuştur.⁵⁷⁸ İlmî birikimini aktarmak üzere mantık, fıkıh, lügat, edebiyat ve tefsir gibi geniş bir alanda 30'dan fazla eser kaleme almıştır.⁵⁷⁹ Özellikle *İhyâ* kitabının özeti olmak üzere önemli çalışmalar yapmıştır.⁵⁸⁰ Onun vefatının Hama'da olduğu kesin olarak bilinmekle birlikte, kesin ölüm tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kaynaklarda genel görüş 565 olmakla beraber 567 yılı da zikredilmektedir.⁵⁸¹

⁵⁷³ Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1431/2010), 11/279.

⁵⁷⁴ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/344; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 4/395-397.

⁵⁷⁵ Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, *el-İkdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1438-1998), 2/396.

⁵⁷⁶ el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 7/491.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, 3/1204; Mehmet Sami Benli, "İbn Zafer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/453.

⁵⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 4/496; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 39/236.

⁵⁷⁹ Ebû Tâlib Tâciüddîn Alî b. Ecneb b. Osmân el-Hâzin İbnü's-Sâî, *ed-Dürü's-Semin fî Esmâi'l-Musannifîn*, thk. Ahmed Şevkî Benbîn (Tunus: Dârü'l-Garb el-İslâmî, 1430/2009), 227; Ayrıca eserler için bkz. Benli, "İbn Zafer", 20/454.

⁵⁸⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 12/344.

⁵⁸¹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, 11/279; el-Fâsî, *el-İkdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn*, 2/396; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 4/396.

İbn Zafer'in delâil ilmi kapsamında değerlendirilen *Hayrû 'l-bişer bi-hayri 'l-beşer* adlı eserinin bir kısmı günümüze gelmiştir.⁵⁸² Eser Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren nübüvvet alametleri ve faziletinden bahsederken Beyrut'ta yayımlanmış tahkikli neşri Ali Ahmed Abdülal el-Nâsır tarafından yapılmıştır.⁵⁸³ Eserin içeriği incelendiğinde müellifin naklî rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Halep şehrinde oluşturulan eserin ön sözünde "Allah'ın kulları arasında özel seçkinler vardır. Allah onları rahmet olarak göndermiş, insanlara nimet olarak ihsan etmiştir." diyerek peygamberin faziletine işaret etmiştir.⁵⁸⁴ Diğer yandan eserin ulaşılabilen kısımlarında Hz. Peygamber'in örtünmesi konusunda uyarılması, Eksem adında bir kimsenin Hz. Peygamber'e dair Ebû Talîb'e sorular sorması, cahiliye devrindeki adetlerden korunması, erdemli ve güzel vasıflarla donatılmış olduğu, cinlerin O'na tabî olduğu vb. rivayetler⁵⁸⁵ ile Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik edip inananların İslâm ve peygamberine duydukları muhabbeti artırmaya çalıştığı söylenebilir.

2.1.1.33. Saîd Hibetullah Râvendî el-İmamî (öl. 573/1077-78) - *el-Harâ'ic ve'l cerâih fî'l mû'cizâtî'n-nübüvve ve Kerâmâtî eimmeti*

Tam ismi Ebû'l-Hüseyn Kutbiddin Saîd b. Abdillâh b. el-Hüseyn b. Gibetillâh er-Râvendî'dir.⁵⁸⁶ Şîî âlimlerinden, fakih, edip ve müfessir olup Kâşân şehrinin Râvend'de dünyaya geldi. Hayatı hakkında yeterli bilgi birikimi maalesef bulunmamaktadır. İlim tahsilini Ebû's-Sımsâm, Ebû Ali el-Fazl et-Tabersî, Ebû Ca'fer el-Halebî ve Abdullah el-Hulvânî'den dersler alarak tamamladı. İlim de ehil bir kimse olduktan sonra birçok öğrenci yetiştirdi. Öğrencileri arasında İbn Şehrâşûb, İzzeddin Ebû'l-Hâris el-Alevî el-Bağdâdî ve Ahmed b. Abdülcebbâr et-Tabersî gibi ilim ehli kimseler vardır. İbn Bâbeveyh onun hakkında büyük ilimlerde faziletli olduğunu belirtir. Yaşamında en az 60 eser telif ettiği bilinen Kutbüddin er-Râvendî, 573/1178 tarihinde vefat etti ve Kum'da Sitti Fâtıma mezarlığına defnedildi.⁵⁸⁷

⁵⁸² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 126; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 7/3375.

⁵⁸³ Muhammed b. Ebî Muhammed Abdillâh İbn Zafer, *Hayrû 'l-bişer bi-hayri 'l-beşer*, thk. Ali Ahmed Abdülal el-Nâsır (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2010).

⁵⁸⁴ İbn Zafer, *Hayrû 'l-bişer bi-hayri 'l-beşer*, 123-124.

⁵⁸⁵ İbn Zafer, *Hayrû 'l-bişer bi-hayri 'l-beşer*, 201-209.

⁵⁸⁶ Avni İlhan, "Kutbüddin er-Râvendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/486.

⁵⁸⁷ *el-Mevsû'atu'l-müyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 1/952-953, 1327-1329; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/392; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 434; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/208.

Kutbüddin er-Râvendî'nin tefsir, fıkıh ve farklı konularda telif ettiği eserlerinin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan birisi delâil kapsamında değerlendirilen *el-Harâ'ic ve'l-cerâih fi'l-mû'cizât* adlı eserdir.⁵⁸⁸ Bu eser Hz. Peygamber'in nübüvveti sürecinde gösterilen mûcizeleri ve imamların kerametlerini bir arada ele alması bakımından bu türde yazılan eserlerin ilki sayılmıştır. Bu yaklaşım sonraki müellifler için de bir yöntem olarak benimsenip bu yönde eserler telif edilmiştir. Ayrıca Kutbüddin er-Râvendî'nin mûcizeleri 5 farklı kategoride sınıflandırmış ve Kur'ân-ı kesin mûcizeler arasında kabul etmiştir.⁵⁸⁹ Eser Hz. Peygamber'in ve 12 imamın mûcizelerini ihtiva eder ve 3 cilt halinde 1409/1989 tarihinde Kum'da basılmıştır.⁵⁹⁰

2.1.1.34. İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) - *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ*

Tam adı Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Âlî b. Muhammed el-Bağdâdî'dir. İbnü'l-Cevzî olarak tanınan Hadis, tefsir, fıkıh, tarih ve çeşitli İslâmî ilimler alanında çalışmalarıyla ünlü âlimlerdendir.⁵⁹¹ O, 510/1116 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Küçük yaşlardayken Babası vefat ettiğinden amcası İbn Nâsır es-Selâmî himayesi altında ilim tahsiline başladı.⁵⁹² Bağdat'ın ünlü âlimleri Hibetullah b. Husayn eş-Şeybânî, İbnü't-Taber el-Harîrî ve İbnü'z-Zâgûnî gibi 80'den fazla hocadan istifade etti.⁵⁹³ Bu süreçte hadis, tarih, tefsir ve ahlâk başta olmak üzere İslâmî ilimler alanında pek çok ders aldı. İcâzetini aldığı henüz 17 yaşındayken Mansûr Camii'nde göreve layık görülen İbnü'l-Cevzî, yaklaşık 63 yıl boyunca bu görevi ifâ etti.⁵⁹⁴ Bu dönemde hem vaazlar vererek hem de eserler yazarak öğrenciler yetiştirdi. Lakin Şîî kimseler tarafından suçlamalara maruz kaldığı için 590/1194 yılında cezalandırılarak Vâsıt'a sürgün gönderildi. Sürgün sürecinde değerli eserleri tahrip edildi. Yaklaşık 5 yıl süren bu zorlu dönemde oğlunun büyük çabaları sayesinde suçlamalardan akları ve Bağdat'a geri döndü.⁵⁹⁵ Burada ilmî çalışmalarına kaldığı yerden devam ederek 2 yıl boyunca dersler verdi. İbnü'l-Cevzî'nin ders halkasında İbnü'n-Neccâr, İbnü'd-Dübeysî, İbnü'l-Katî ve

⁵⁸⁸ el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*, 76.

⁵⁸⁹ Nessâr, *el-Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye*, 375.

⁵⁹⁰ İlhan, "Kutbüddin er-Râvendî", 26/468-487.

⁵⁹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 3/140.

⁵⁹² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Âlî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *A'mârü'l-a'yân*, thk. Mahmûd b. Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1414/1994), 26.

⁵⁹³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/96; Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/544.

⁵⁹⁴ Harun Yılmaz, *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 20.

⁵⁹⁵ Yavuz - Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 20/543.

Muvaffakuddîn İbn Kudâme gibi isimlerin yer aldığı bilinmektedir.⁵⁹⁶ İslâmî akidelerle idame ettirdiği hayatı sonrası 85 yaşında 597/1201 yılında Bağdat'ta vefat etti.⁵⁹⁷

İbnü'l-Cevzî'nin çok yönlü ilmî kişiliği eserlerine yansısıyla tarih, siyer, tabakat, tefsir, hadis ve fıkıh gibi geniş bir yelpazede 340'ı aşkın eser kaleme almıştır.⁵⁹⁸ Yazdığı eserler ise ihtiva ettiği bilgiler, eserlerin düzeni vb. hususlar ile örnek teşkil ederek sonraki nesillere bir nevî yol göstermiştir.⁵⁹⁹ Diğer yandan İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Peygamber'in nübüvvetini konu edinen *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ* adlı eseri ise müstakil delâil eserleri arasında önemli bir konuma sahiptir.⁶⁰⁰ İbn İshâk, İbn Sa'd ve Ebû Nuaym el-İsfâhânî gibi müelliflerin bu konudaki yazmış olduğu eserlerden sıklıkla istifade ettiği anlaşılan İbnü'l-Cevzî, eseri 34 bölüm halinde oluşturmuş ve hadiseleri yaklaşık 135 bâb altında aktarmıştır. Genel hatlarıyla eserde yer alan bölümler; Hz. Peygamber'in vasıfları, kerametleri, hasâisi, mucizeleri ve şemâili siyer tasnifine benzer bir şekilde ele alınmış ancak rivayetler kronolojik tasnif içerisinde verilmemiştir. Naklî rivayetler ile telif edilen bu kitapta 4. bölüm özel olarak mucizelerin keyfiyetine ayrılmış ve mucizelerin delil oluşu üzerinden aklî temellendirmelere başvurulmuştur. İbnü'l-Cevzî'nin bu eseri kaleme alma nedeni Müslümanların Hz. Peygamber'e olan muhabbetini güçlendirmek, onun faziletlerini ve insanlar nezdindeki konumunu tam manasıyla ortaya koymak olmuştur.⁶⁰¹ Diğer yandan müellifin bu eseri yaşamının erken dönemlerinde kaleme aldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın Bağdat'ta kaleme alınmış olduğu söylenebilir. Ayrıca günümüze kadar bu eserin tahkikli neşirleri yapılmış ve yazma eserleri ise Hizanetü't-tûrâs⁶⁰² gibi çeşitli kütüphanelerde yer almıştır.⁶⁰³

⁵⁹⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/96.

⁵⁹⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/316; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtü'l-fuhûl*, 2/256.

⁵⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *A'mârü'l-a'yân*, 27; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 3/140-141; Serkis, *Mu'cemü'l-matbû'âtü'l-Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 1/67; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/316.

⁵⁹⁹ Yavuz - Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 20/543-544.

⁶⁰⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18/116; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/93.

⁶⁰¹ Ayrıca bkz. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ*, thk. Amir Hasan Sabri et-Temîmî (Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2018/1439); Yılmaz, *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî*, 74-83.

⁶⁰² İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Âlî, *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizanetü't-tûrâs, 80191).

⁶⁰³ Eserin basım ve yazma nüshalarına ait bilgiler için bkz. Mustafa Öz, "el-Vefâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/600; Yılmaz, *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî*, 84.

2.1.1.35. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (öl. 606/1210) - *en-Nübüvvât*

Tam ismi Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî'dir.⁶⁰⁴ Eş'arî âlimi olup, kelâm, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp ve matematik alanlarındaki yetkinliğiyle tanınmaktadır.⁶⁰⁵ Fahrüddîn, Arap asıllı bir aileden 543/1149 yılında Rey'de dünyaya geldi.⁶⁰⁶ Eğitimine ilk hocası olarak bilinen babasıyla başladı.⁶⁰⁷ İlim tahsili için Simnân, Merâğa, Cürcân, Tûs, Herat, Buhara ve Semerkant başta olmak üzere çeşitli ilim ve kültür merkezlerini dolaştı.⁶⁰⁸ Kemal es-Sümnânî, Mecdüddin el-Cilî ve birçok âlimden istifade etti. Kendini yetiştirdiği dönemlerde Buhara'da Rükneddin el-Kazvînî ve Şerefüddin el-Mes'ûdî'yle münazaralar yaptı. Bâtınîler ve Kerrâmîler'le de mücadele etti. Bu münazaralarda gösterdiği üstünlükle büyük takdirlere şayan oldu. İran, Afganistan ve Turkistan beldelelerini dolaştıktan sonra 600/1203 yılında Herat'a geçti.⁶⁰⁹ Ömrünün son günlerini Herat'ta geçiren Fahrüddîn, ilimle geçirdiği hayatında Kutb el-Mısırî İbrâhim b. Ali es-Silmî, Muhammed b. el-Hüseyin el-Urnevî ve Muhammed Efdalüddin el-Hûnecî'ye hocalık yaptı.⁶¹⁰ Kelâm, tefsir, mantık ve felsefe alanında yaptığı çalışmalarla "Şehülişlâm" olarak Fahrüddîn, 606/1210 yılında Herat'ta vefat etti.⁶¹¹

Fahrüddîn'in çeşitli İslâmî ilimler alanındaki çalışmalarının yanı sıra en az 60 eser telif ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁶¹² Nübüvvetin ispatı konusuyla özellikle ilgilenen Fahrüddîn'nin bu konuyu her eserinde ele aldığı görülmektedir. Ayrıca özel olarak nübüvveti ispat gayesiyle bâtinî ve zındıklık hareketlerine karşı telif edilen *en-Nübüvvât ve mâ yete'allaku bihâ* adlı eseri de bulunmaktadır. Geneli aklî rivayetlerle 10 bölüm ile

⁶⁰⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 4/245; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabâri men zeheb*, 7/40.

⁶⁰⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89-93.

⁶⁰⁶ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/107.

⁶⁰⁷ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, çev. Muhammed Altaytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 14.

⁶⁰⁸ Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", 12/89-91.

⁶⁰⁹ ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 28/234-236; Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", 12/90-92.

⁶¹⁰ Talebeleri için bkz. er-Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, 15-16.

⁶¹¹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/107; er-Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, 13.

⁶¹² Eserleri için ayrıca bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/115-120; er-Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, 17-20.

oluşturulan eser Ahmed Hicâzî es-Sekkâ tarafından Beyrût'ta yayımlanmıştır.⁶¹³ Bölümler genel olarak incelendiğinde genellikle mûcizenin keyfiyeti üzerinde durulduğu görülür.⁶¹⁴ Lakin eserin nerede yazıldığına dair net bir bilgi olmasa da Buhara'da fikir akımlarıyla yapılan mücadeleler sonrası yazıldığı söylenebilir. Ayrıca Fahrüddîn'in *Me'âlimü usûli'd-dîn* adlı eserinde yer alan "en-nübüvvât" başlığı altında nübüvvetin ispatına yer verdiği görülmektedir. Eser de yer alan başlıklar ise şöyledir: Hz. Muhammed'in (sas) nübüvvetinin ispatı, mûcizeyi inkâr edenlerin reddi, Nebîlerin velilerden daha faziletli olması, meleklerin insanlardan daha faziletli olması, Peygamberlikte ismet sıfatı, Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed'in (sas) diğer nebîlerden daha faziletli olması, risâletinden evvel Hz. Muhammed'in (sas) herhangi bir şeriat üzere olmaması, İsrâ ve Mi'rac, Hz. Muhammed'in (sas) davetinin evrenselliği, Hz. Peygamber'in şeriatının nakli.⁶¹⁵

2.1.1.36. Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî (öl. 643/1245) –

Delâilü'n-nübüvve ve'l-ilahiyât

Tam ismi Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî el-Hanbelî'dir.⁶¹⁶ Hadis âlimi olup, Kur'ân ilimleri, fıkıh, tarih, dil ve edebiyat alanlarında yetkin bir kimse olarak tanınmaktadır.⁶¹⁷ Kendisi 569/1173 yılında Dımaşk'ın Sâlihiye mahallesinde dünyaya geldi.⁶¹⁸ Ziyâeddin ailesinin ilme münasebeti vesilesiyle erken dönemlerde ders halkalarında yer aldı. Daha sonra Şam, Mizze, Bağdat, Hemedan, İsfahan, Musul, Merv, Herat ve Bûşenc şehirlerine giderek ilim tahsil etti.⁶¹⁹ Bu süreçte Bağdat'ta Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim ed-Dımaşkî ve Ali el-Bûsîrî gibi âlimlerden istifade etti.⁶²⁰ Yaklaşık 500 hocası olduğu belirtilen Ziyâeddin, 612/1215 yılında Dımaşk'a dönerek Dârülhadîs ez-Ziyâiyye'yi inşa etmeye başladı.⁶²¹ Öğrencilerinin katkılarıyla aradan 8 yıl sonra inşaatı tamamladı.⁶²² 620/1223

⁶¹³ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *en-Nübüvvât ve mâ yete'allaku bihâ*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Beyrût: Dâru İbn Zeydûn, 1406/1986).

⁶¹⁴ Sihir ve tılsımın keyfiyeti üzerinden eserin üçüncü bölümünde mûcize ayrıca delillendirilir. er-Râzî, *en-Nübüvvât ve mâ yete'allaku bihâ*, 205-261.

⁶¹⁵ er-Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, 176-202.

⁶¹⁶ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/123.

⁶¹⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/133; Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/491.

⁶¹⁸ es-Sâlihî, *Tabakâtü 'ulemâ i'l-hadîs*, 4/188; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 23/126.

⁶¹⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/134.

⁶²⁰ es-Sâlihî, *Tabakâtü 'ulemâ i'l-hadîs*, 4/188.

⁶²¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 23/168.

⁶²² Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", 44/542.

yılından itibaren burada geri kalan hayatını eserler telif etmekle ve öğrenciler yetiştirmekle geçirdi. İbn Nukta, Ebü'l-Ferec İbn Kudâme ve İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî gibi âlimlerin yetişmesinde katkısı olan Ziyâeddin, 643/1245 yılında 74 yaşındayken Dımaşk'ta vefat etti.⁶²³

Ziyâeddin el-Makdisî'nin Kur'ân, hadis, tefsir, fıkıh ve siyer gibi alanlarda pek çok eseri mevcuttur.⁶²⁴ Bunlar arasında nübüvvete dair kaleme alınan *Zikrû mâ u'tiye nebiyyünâ Muhammed sallahâhu 'aleyhi ve sellem dûne'l-enbiyâ* adlı eser de bulunur. el-Bağdadî de Ziyâeddin'e *Delâilü'n-nübüvve ve'l-ilahiyât* adında bir eseri isnad eder.⁶²⁵ Bu iki eserin aynı olması muhtemeldir. Eser Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğünü konu edinmektedir. Naklî rivayetler ile telif edilen eserin nüshaları Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye ve Hizânetü't-tûrâs'ta bulunmaktadır.⁶²⁶ Telifinin nerede yapıldığına dair net bir bilgi olmasa da Ziyâeddin'in Dımaşk'ta kaleme almış olması muhtemeldir.

2.1.1.37. Abdülvâhid b. Abdülkerim ez-Zemlekânî – (öl. 651/1253) – *Hasâisü'n-nebî*

Tam adı Kemâlüddin Ebü'l-Mekârim Abdülvâhid b. Abdülkerîm b. Halef el-Ensârî eş-Şâfiî ez-Zemlekânî'dir. Şâfiî fakihlerinden olup edebiyat ve tefsir alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Hayatı hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Künyesi Zemlekânî'den hareketle Dımaşk'ın güneyinde yer alan Zemlekân'da doğduğu tahmin edilmektedir. Yaşamında Şam'a bağlı Sarhad'da kadılık yaptığı ve bir süre de Baalbek'te müderrislik görevlerinde bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁶²⁷ Geneli edebiyat alanı olmak üzere birçok eser telif eden Zemlekânî,⁶²⁸ 651/1253 yılında Dımaşk nahiyesinde bulunan Gûta'da vefat ettiği bilinmektedir.⁶²⁹

Zemlekânî'nin eserleri arasında Hz. Peygamber'in faziletini konu edinen *Hasâisü'n-nebî* adlı bir risalesi de bulunur. Günümüze kadar gelen bu eserin yazma

⁶²³ es-Sâlihî, *Tabakâtü 'ulemâ i'l-hadîs*, 4/189.

⁶²⁴ Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1624, 1889, 6/11, 327, 7/284, 558; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/123; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatil-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2882-2886.

⁶²⁵ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/123.

⁶²⁶ Ziyâeddin el-Makdisî, *Delâilü'n-nübüvve ve'l-ilahiyât* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 70483).

⁶²⁷ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 8/316.

⁶²⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/242, 341, 1883, 1987; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatil-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1906; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/635.

⁶²⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/176; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 6/209; *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 6/1474.

nüshası Hizânetü't-tûrâs'ta bulunmaktadır.⁶³⁰ Müellif, bu eseri naklî rivayetlerle Dımaşk'ta telif edilmiş olması muhtemeldir.

2.1.1.38. Muhammed b. Ahmed el-Lahmî (öl. 654/1256)- *Nazmu'd-durerü's-seniyye fi'l mû'cizâti seyyidi'l beriyye*

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. İsa el-Lahmî el-İşbîlî'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. İşbîlîye'de dünyaya gelen Ebû Bekr, başarılı bir ailede öne çıkan tevazu sahibi, şair ve edip olarak tanınmaktadır. İlmi tahsiline babası Ebû'l-Velîd ile başlayıp daha sonra Ebû'l-Abbas b. Hârûn, Ebû Yahya Ebû Bekr b. Hişâm ve Ebû'l-Hüseyn İbn Katrâl gibi âlimlerden dersler alıp hadis rivayetleri konusunda icazet almıştır. İlme büyük bir sevgi ve ilgi besleyen Ebû Bekr, ilim ehline yakın, cömert kişiliğiyle öğrendiklerini de bilgileri başkalarıyla da paylaşmıştır. Onun öğrencileri arasında kızı Zeyneb'in eşi olan Ebû Ubeyde Muhammed b. Ebû'l-Kâsım ve diğer damadı Ebû Abdullah b. Ahmed eş-Şelbî bulunmaktadır. Yaşamında imamlık ve kadılık görevinde de bulunan Ebû Bekr, adaleti, dürüstlüğü ve görevindeki titizliğiyle mazlumu savunma hususunda kararlılık gösterdi. Bunların yanı sıra güzel ve zarif yazıları olup birçok eser kaleme aldı. Kütüb-i Sitte müelliflerinin eserlerinde yer alan râvilerin hayatına dair bilgileri ve özelliklerini tanıtan eseriyle ünü arttı. Hayatının son yıllarını Marakeş şehrinde geçirdi ve 654/1256 yılında vefat etti.⁶³¹

Ebû Bekr'in eserleri arasında delâil kapsamında değerlendirilen *el-Durrüs-seniyye fî mû'cizât seyyid el-Beriyye* adlı kitabıda bulunmaktadır.⁶³² Bu eser Hz. Peygamber'in mucizelerini konu edinerek nazım türünde oluşturulmuştur. Eser Fas'ta bulunan Karaviyyîn Kütüphanesi ve Rabat'ta Kraliyet Kütüphanesi'nde 2 nüsha olarak bulunmaktadır.⁶³³ Net bir bilgi elde edemesekte Ebû Bekr'in bu eseri geneli naklî rivayetler ile olmakla birlikte Merakeş'te telif etmiş olması muhtemeldir. Ayrıca kitabın yazılma nedeni, yazarın babası Ebû'l-Velîd'in, İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın mucize anlatımlarının yetersiz detay içermesi sebebiyle duyduğu rahatsızlığı gidermek ve onların eksik bıraktığı kısımları tamamlamak istemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.⁶³⁴

⁶³⁰ Kemâlüddin Abdülvâhid b. Abdülkerim ez-Zemlekânî, *Hasâisü'n-nebi* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 33005).

⁶³¹ el-Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, 4/19-20.

⁶³² el-Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, 4/19.

⁶³³ Bkz. *el-Musannafât el-Mağribiyye fi's-Sîre'n-Nebeviyye*, 1/265.

⁶³⁴ Yakup Akyürek, *Siyer Edebiyatı Endülüs* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 281.

2.1.1.39. Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî (öl. 658/1260) – er-Risâletü'n-Nâsiriyye

Tam ismi Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî'dir.⁶³⁵ Kelâm, kıraat, fıkıh, hadis, edebiyat ve belâgat ilimlerindeki yetkinliğiyle bilinmektedir.⁶³⁶ Doğum tarihine dair bir bilgi yoktur. Hârizm şehrinin Gazmîn kasabasındandır. İlim tahsiline genç yaşta başlayan ez-Zâhidî, kıraatı Yûsuf b. Muhammed el-Kaydî'den, kelâmı Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'den, fıkıhı Sirâcüddin Muhammed b. Ahmed el-Kuzebnî'den, hadisi Necmeddin Kâsım b. Muhammed el-Hayyâz'dan ve edebiyat ve belagâta dair dersleri ise Ebü'l-Fazl Sâbit b. Muhammed b. Ömer el-Çağmîni'den almıştır. Hocaları sadece bu isimlerle sınırlı değildir. Burhânuddîn el-Mutarrîzî, Sedîd el-Hayyâtî ve Ebü'l-Meâlî el-Hafsî gibi pek çok âlimden ilim tahsil ettiği bilinir. Daha sonra Bağdat ve Lârende gidip âlimlerle müzakerelerde bulundu. Bu süreçte kendisini ispat edip saygınlığını artırdı ve öğrenciler yetiştirdi. Şeyh Edebâli, Kadı Şemseddin Muhammed b. Ebü'l-Kâsım ve Ebû Halîfe Abdülazîz b. Abdüsseyyid onun öğrencilerindendir.⁶³⁷ Çeşitli ilmî kişiliği olsa da kelâm ilmine ağırlık veren Zâhidî'ye 17 eser isnad edilmektedir.⁶³⁸ Son yazdığı eseri *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* eserini telif ettikten sonra 658/1260 yılında Cürcâniye'de vefat etti.⁶³⁹

Zâhidî'nin delâil kapsamında değerlendirilen *er-Risâletü'n-Nâsiriyye* adlı eseri Altın Orda hükümdarlarından Berke Han için yazılmıştır.⁶⁴⁰ Eser üç bölümden oluşmaktadır. Mütakellim eserin birinci bölümünde Hz. Peygamber'in risâletinin hak oluşunu delillendirmeye ve bazı mucizelerinden bahsetmektedir. Bu kısımda dikkat çeken husus Hz. Peygamber'in sayılarının bine veya üç bine varan mucizesi olduğunu zikredilen görüşler olmuştur. Diğer yandan mucizeler iki kısma ayrılarak irhâs ve tasdikî yani peygamberliği doğrulayan mucizeler olarak gruplandırılmıştır. Eserin ikinci bölümü

⁶³⁵ Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Yûsuf (Dımaşk: Darû'l-Kalem, 1413/1992), 295.

⁶³⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 12/211.

⁶³⁷ ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 14/901; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 54; Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm*, thk. Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr - Kâmil Kâmil Bekrî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1388–1968), 2/140-141.

⁶³⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/577, 628, 866, 893, 895, 945, 1080, 1247, 1278, 1357, 1446, 1592, 1631, 1921.

⁶³⁹ Şükrü Özen, “Zâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/81-82.

⁶⁴⁰ Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsiriyye*, thk. Muhammed el-Mısrî (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtutat ve't-Türas ve'l-Vesaik, 1414/1994), 75; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 295-296.

Peygamberliği inkâr edenlerin görüşleri ve o görüşlere verilen cevaplardan oluşurken üçüncü bölüm ise Müslüman ve Hristiyanlar arasında gerçekleşen münazaralar yer almıştır.⁶⁴¹ Zâhidî bu eseri vefatından kısa bir süre önce Hârizm'in Cürcâniye şehrinde telif etmiş ve geneli aklî rivayetler ile oluşturmuştur.

2.1.1.40. İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm es-Sülemî (öl. 660/1262) –
Bidâyetü's-sûl fî tafzîli'r-Resûl

Tam ismi Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî'dir. "Sultânî'l-ulemâ" lakabıyla tanınan Şâfiî fakihlerindendir.⁶⁴² Aslen Mağrib bölgesinden olan İbn Abdüsselâm, 577/1181⁶⁴³ veya 578/1182 yılında Şam'da dünyaya geldi.⁶⁴⁴ Eğitimlerine Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin ders halkasında başlayarak fıkıh ilmine dair mâlumat sahibi oldu. Daha sonra 599/1203 yılında kısa bir müddette olsa Bağdat şehrine gidip şehirdeki âlimlerle görüştü.⁶⁴⁵ Tekrardan Dımaşk'a geldiğinde tahsiline devam eden İbn Abdüsselâm, Kur'ân, fıkıh, tefsir, kelâm, edebiyat ve tasavvuf alanlarında ilmî derinlik kazandı. Bu süreçte Ebû Mansûr İbn Asâkir, Ebû Tâhir Berekât b. İbrâhim el-Huşûî ve Ebû Ali Hanbel B. Abdullah er-Rusâfî gibi isimlerden faydalandı. İcâzeti sonrası çeşitli medreselerde müderris, kadı ve imam-hatip olarak görevlerde bulundu. Lakin memleketi Dımaşk'ta yaşanan siyasî çekişmeler vesilesiyle Kahire'ye geçen İbn Abdüsselâm, burada dersler vererek eserler telif etti.⁶⁴⁶ Bu vesileyle Şerefeddin Muhammed Abdüllatîf, İbn Dakîkul'id ve Ebû Şâme el-Makdisî gibi birçok isme hocalık yapmış oldu.⁶⁴⁷ Mısır'da Şâfiî fıkının otorite isimlerinden olan İbn Abdüsselâm, görevlerinden ayrılıp inzivaya çekildiği dönemlerde 660/1262 yılında Kahire'de vefat etti.⁶⁴⁸

⁶⁴¹ ez-Zâhidî, *er-Risaletü'n-Nâsiriyye*; Muhammed Hıfzurrahmân b. Muhibbirrahmân el-Kümillâî, *el-Büdûrü'l-mudiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru's-Sâlih, 1439/2018), 6/18, 18/5256; Özen, "Zâhidî", 44/84; Nurettin Adın, "Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî'nin Hayatı ve Eserleri", *Usul İslam Araştırmaları* 40 (2023), 195.

⁶⁴² Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/277; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 5/249.

⁶⁴³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/21.

⁶⁴⁴ Ebû Ca'fer (Ebû'l-Abbâs) Şihâbüddîn (Sadrüddîn) Ahmed b. Ebi'l-Haccâc Yûsuf b. Ya'kûb b. Alî b. Yûsuf el-Fihri el-Leblî, *Fihristü'l-Leblî*, thk. Yâsîn Yûsuf Ayyâş - Avvâd Abdürabbih Ebû Zîne (Beyrût: Dâru'l-Garb'il-İslâmî, 1408/1988), 131; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/580.

⁶⁴⁵ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/288; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/21.

⁶⁴⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/21; el-Leblî, *Fihristü'l-Leblî*, 131; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/288; H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1999), 19/284-285.

⁶⁴⁷ Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", 19/285.

⁶⁴⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/21.

İbn Abdüsselâm, İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eserler telif ettiği bilinmektedir.⁶⁴⁹ Hz. Peygamber'in faziletlerini konu edinen *Bidâyetü's-sûl fî tafzîli'r-Resûl* adlı eseride bunlardan birisidir.⁶⁵⁰ Bu eser içeriği vesilesiyle delâil edebiyatı kitapları arasında yer almaktadır. Günümüze kadar ulaşan bu eseri ilk olarak Selâhaddin el-Müneccid daha sonra da Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî yayımlamıştır. Yazma nüshaları ise Chester Beatty'de 2 ve 4 varak⁶⁵¹ şeklinde bulunmaktadır.⁶⁵² Ayrıca eserin içeriği incelendiğinde aklî temellendirme metoduyla telif edildiği söylenebilir. Zira giriş kısmında Hz. Peygamber'in faziletlerine değinen âyetlere yer verilmektedir. Daha sonra Hz. Muhammed'in (sas) insanlığın efendisi olduğu, diğer peygamberlerden üstün oluşu, günahsız olması, kıyamet gününde şefaat ve önderlik yapacağı, Kur'ân'da onun üzerine yemin edilmesi ve bu hususun diğer peygamberlerde görülmediği gibi hususlara değinilir. Eserin son kısmındaysa anlatıların "Akıllı insanlar için yeterli delilleri ve işaretleri içerdiğini" söylemiyle delil oluşuna vurgu yapılır. Müellif son cümlelerinde ise Allah'tan lütuf ve keremine nail olmayı umduğunu belirtip eser tamamlanır.⁶⁵³ İbn Abdüsselâm'ın bu eseri nerede yazdığı net olarak bilinmese de eserlerinin büyük bir kısmını telif ettiği Kahire'de kaleme almış olması muhtemeldir.

2.1.1.41. İbnü'l-Kattân (öl. [?]) – *Nazmü'd-düreri fî mü'cizâti seyyidi'l-beşer*

Tam ismi Hasen b. Alî b. Abdülmelik er-Rehûnî el-Kattân'dır. Hayatı hakkında maalesef yeterli bir bilgi birikimi bulunmamaktadır. Nisbesi Kattân'dan hareketle pamuk ticareti yaptığı ve Rehûnî'den de Marakeş'li olduğu yorumlanabilir. Genel itibariyle el-Kattân lakabıyla tanınmıştır. 661/1262 yılında hayatta olduğu söylenen İbnü'l-Kattân'nın vefat tarihi de bilinmemektedir.⁶⁵⁴

İbnü'l-Kattân *Nazmü'd-düreri fî mü'cizâti seyyidi'l-beşer* adlı 6300 beyitten oluşan bir delâil eseri olduğu belirtilmektedir. Bu eserin yazma nüshaları Karaviyyîn⁶⁵⁵

⁶⁴⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/166, 220, 339, 478, 453; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/580; el-Leblî, *Fihristü'l-Leblî*, 132-133.

⁶⁵⁰ Bağdathî, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/167; Fakihî, *Cühûdû'l-ulemâ fî tasnîfi's-sîreti'n-Nebeviyye*, 39.

⁶⁵¹ İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm es-Sülemî, *Bidâyetü's-sûl fî Tafzîli'r-Resûl (Münyetü's-sûl fî tafzîli'r-Resûl)* (Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 4825).

⁶⁵² Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1762; Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", 19/286.

⁶⁵³ Ebü Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî İbn Abdüsselâm, *Münyetü's-sûl fî tafzîli'r-Resûl*, thk. Selâhaddin el-Müneccid (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid, 1401/1981).

⁶⁵⁴ Biyografisi için bkz. el-Azm, *es-Sirru'l-mesûn alâ Keşfü'z-zunûn*, 235; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/271; el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, 1/61.

⁶⁵⁵ Hasan bin Ali Abdülmelik er-Rehûnî, *Nazmü'd-düreri fî mü'cizâti seyyidi'l-beşer* (Fas: Karaviyyîn

ve Hıdiviyye Kütüphanesi’de⁶⁵⁶ bulunmasının yanı sıra Hizânetü’t-tûrâs’ta⁶⁵⁷ da yer almaktadır. Naklî rivayetler ile oluşturulan edebî eserin nerede telif edildiğine dair bir bulgu olmasa da Marakeş’te yazılmış olması muhtemeldir.

2.1.1.42. İbn Dihye el-Kelbî (öl. 633/1235) - *el-Ayâtü’l-beyyinât fi ma fi a‘zâi’r-Resul mine’l-mû‘cizât*

Tam ismi Ebü’l-Hattâb Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî el-Belensî ed-Dânî’dir.⁶⁵⁸ Nesep, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat alanlarında yaptığı çalışmalarla bilinmektedir. O, 544/1150 yılında Endülüs’ün Belensiye veya Dâniye şehrinde dünyaya geldi.⁶⁵⁹ Eğitimine hadis dersleri alarak başladı. Endülüs, Mağrib, Mekke, Mısır, Şam, Tunus, Irak ve Horasan’a giderek ilim tahsil etti ve hadis hâfızı oldu.⁶⁶⁰ Ayrıca Hindistan ve İran’ı dolaştı.⁶⁶¹ Devrinin âlimleri olarak tanınan İbn Medâ, İbn Beşkuvâl ve İbn Hayr gibi isimler İbn Dihye’ye dersler verdi. Bir dönem Dâniye’de kadılık görevinde de bulunan İbn Dihye, hadis ve diğer İslâmî ilimlerdeki yetkinliğiyle ün saldığında Mısır’a davet edildi.⁶⁶² Burada el-Melikü’l-Âdil’in tahta geçecek oğlunu yetiştirilmesi istendi.⁶⁶³ Ömrünün son günlerini Mısır’da geçirdikten sonra Kahire’de 633/1235 yılında vefat etti.⁶⁶⁴

İbn Dihye el-Kelbî’nin “eyyâmü’l-Arab” türü başta olmak üzere fıkıh ve hadis gibi pek çok İslâmî ilimler alanında eserler telif ettiği bilinmektedir.⁶⁶⁵ Bunlar arasında Hz. Peygamber’in nübüvvetini ve mucizeleri konu edinen *el-Âyâtü’l-beyyinât fi zikri mâ fi a‘zâ’ir-Resûlillâh mine’l-mû‘cizât* adlı eseri de bulunmaktadır. Müellif bu eseri telif gayesini “Allah’ın indirdiği Kur’ân ve Resûlü’nün sahih sünnetiyle meşgul olmak önemlidir. Çünkü bunlar, Allah’a söz ve amel ile yaklaşmayı sağlayan iki ana esastır.

Kütüphanesi, 291).

⁶⁵⁶ Bağdatlı, *İzâhu’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/183.

⁶⁵⁷ Hasan bin Ali Abdülmelik er-Rehûnî, *Nazmü’d-düreri fi mü‘cizâti seyyidi’l-beşer* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, 44831).

⁶⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 22/389.

⁶⁵⁹ Mehmet Özdemir, “İbn Dihye el-Kelbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/413.

⁶⁶⁰ el-Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, 6/80-81.

⁶⁶¹ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 4/144.

⁶⁶² Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 22/389-390.

⁶⁶³ el-Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, 6/81; İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-taleb fi târihi Haleb*, 11/131.

⁶⁶⁴ Özdemir, “İbn Dihye el-Kelbî”, 19/413.

⁶⁶⁵ Eserleri için ayrıca bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1080, 1675; Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 5/31; Özdemir, “İbn Dihye el-Kelbî”, 19/414.

Dolayısıyla bunları yazarken, ahirette Allah'ın mükâfatını ve O'na yakın olmayı umdum.” şeklinde ifade etmektedir.⁶⁶⁶

Bir mukaddime ve 30 bâb başlığını ihtiva eden eser genel olarak Hz. Peygamber'in mübarek vücudunda bulunan görülen üstün meziyetlerle Allah'ın ona bahsettiği faziletleri detaylandırmaktadır. Böylelikle, yüzü, gözleri, dili, elleri, göğsü, sırtı, işitmesi, konuşması ve nefesi gibi birçok insanî özelliği ele alınarak Kur'ân ve hadislerdeki delillerle sunulmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hissî mucizeleri, gaybî haberleri, dualarının kabulü, Tebük Seferi'ndeki hârikulâde olaylar, Hendek Savaşı'nda yaşanan mucizeler ve Medine'nin faziletleri gibi konular da kitapta işlenmektedir. Son olarak müellif, Peygamberimizin şanını yücelten bir kaside ile eserini tamamlamaktadır.⁶⁶⁷

Bir nüshası Hizânetü't-türâs'ta⁶⁶⁸ bulunan eser, hadisler ve âyetler ışığında naklî rivayetler ile telif edilse de nerede yazıldığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Lakin bu eser, İbn Dihye'nin acem ülkelerine yaptığı geziler sonrası Mısır'da telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.1.43. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (öl. 671/1273) - *el-İ'lâm bimâ fi dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm*

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî el-Kurtubî'dir.⁶⁶⁹ Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi olarak tanınmaktadır. Doğum tarihine dair net bir bilgi olmasa da 6/12. asrın sonlarına doğru Kurtuba'da dünyaya geldiği bilinmektedir.⁶⁷⁰ Kendisi ilk eğitimlerini Kurtuba'da aldı. Ancak Kral III. Fernando kuvvetlerinin Kurtuba'yı istilasından sonra göç etmek zorunda kaldı. İskenderiye geçti ve buraya yerleşti.⁶⁷¹ İlim tahsili için Feyyûm ve Kahire şehirlerine uğrayıp âlimlerin ders halkasına katıldı. Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, Ebû Muhammed Abdülmü'tî el-Lahmî ve Ebû Muhammed Abdülvehhâbb'dan istifade etti.⁶⁷² Daha sonra ömrünün son günlerini

⁶⁶⁶ Ebû'l-Hattâb (Ebû'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh İbn Dihye el-Kelbî, *el-Âyâtü'l-beyyinât fî zikri mâ fi a'zâ'i Resûlillâh mine'l-mu'cizât*, thk. Cemâl Azûn (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Umreyn el-İlmiyye, 1420/2000), 199.

⁶⁶⁷ İbn Dihye el-Kelbî, *el-Âyâtü'l-beyyinât fî zikri mâ fi a'zâ'i Resûlillâh mine'l-mu'cizât*, 199-431.

⁶⁶⁸ İbn Dihye el-Kelbî, Ebû'l-Hattâb Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen, *el-Ayâtü'l-beyyinât fî ma fi a'zâ'i'r-Resul mine'l-mu'cizât* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-türâs, 72258).

⁶⁶⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/87.

⁶⁷⁰ Tayyar Altıkulaç, “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/455.

⁶⁷¹ Altıkulaç, “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, 26/455-456.

⁶⁷² el-Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, 2/580.

geçirdiği Münîyetü Benî Hasîb'e yerleşerek burada yaşamaya başladı.⁶⁷³ Tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh konularında ilmî derinliğe ulaşan Kurtubî, birçok öğrenci yetiştirdi.⁶⁷⁴ Bunlardan Ebû's-Suûd es-Satîrî ve Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Meymûnî bilinen öğrencilerindendir. Zühd ve takva hayatına önem veren Kurtubî yaşamında Mu'tezile, İmâmiyye ve Kerrâmiyye gibi fırkaları eleştirip Ehl-i sünnet'i savundu.⁶⁷⁵ İlime hizmet eden hayatı sonrası 671/1273 yılında Benî Hasîb'de vefat etti.⁶⁷⁶

Kurtubî'nin çeşitli alanlarda eserleri bulunsa da onun eserlerde Hz. Peygamber'e dair telif ettiği eserlerin fazlalığı dikkat çekicidir.⁶⁷⁷ Bunlardan *el-'ilâm bimâ fî dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm* adlı eseri de Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat gayesiyle telif edildiğinden delâil kapsamında değerlendirilir.⁶⁷⁸ Bir nüshası Hizânetü't-tûras'ta⁶⁷⁹ bulunan eser, adından anlaşılacağı üzere Hıristiyanlara yönelik bir reddiye ve nübüvveti ispat mahiyeti taşımaktadır. Ayrıca müellifin bu kitabı Kurtuba'da geneli aklı rivayetlerle telif ettiği eserde görülmektedir.

2.1.1.44. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî (öl. 728/1328) - *en-Nübüvvât*

Tam ismi Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî'dir.⁶⁸⁰ Selefî âlimi, müctehid, tefsir, fıkıh, kelâm, hadis ve mantık ilimlerinde yetkin bir kimse olarak bilinmektedir.⁶⁸¹ O, 661/1263 yılında Harran'da dünyaya geldi. Ailesinin ilme olan ilgisi vesilesiyle kendisi de küçük yaşlarda aile fertlerinden istifade etti.⁶⁸² Moğol istilasını neticesinde Dımaşk'a gidip âlimlerden dersler aldı. 200'den fazla hocadan istifade ettiği bilinen İbn Teymiyye, İbrâhîm b. el-Harcî, Kâsım el-Erbîlî ve Ahmed b. Şeybân'a öğrencilik yaptı.⁶⁸³ İslâmî ilimlerin pek çok sahasındaki

⁶⁷³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/322.

⁶⁷⁴ Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf el-Münestîrî, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, thk. Abdülmecid Hayâlî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2003), 1/282.

⁶⁷⁵ Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", 26/455.

⁶⁷⁶ el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/86.

⁶⁷⁷ Eserleri için bkz. Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb*, 2/1505; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/340, 534, 549; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/129.

⁶⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-'ilâm bimâ fî dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm ve izhârî meḥâsini dîni'l-İslâm*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: Dâru't-Tûrasî'l-'Arabî, 1400/1980).

⁶⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-'ilâm bimâ fî dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, 33019).

⁶⁸⁰ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/105.

⁶⁸¹ es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 521.

⁶⁸² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, 8/143.

⁶⁸³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/192.

bilgisiyle kendisini ispat edip Dımaşk'ta ün kazandı. Bu vesileyle babasının vefatı sonrası Dâru'l-Hadîs medresesinde müderrislik yapmaya başladı.⁶⁸⁴ Tefsir, tasavvuf, fıkıh ve hadis alanlarında dersler verdi. Böylelikle Ebû Abdullah Şemsuddîn ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr Kayyîmî'l-Cevziyye ve Ebû Abdullah el-Makdisî gibi önemli şahsiyetlere hocalık yaptı.⁶⁸⁵ Dini, siyasî ve bâtinî gruplarla mücadelesiyle geçen hayatı sonrası Dımaşk'ta 728/1328 yılında vefat etti.⁶⁸⁶

Selefin akidesini savunarak aklî ve naklî çıkarımlar ile sunduğu görüşleri eserlerine de yansıyan İbn Teymiyye'nin bir hayli eseri olduğu bilinmektedir.⁶⁸⁷ Bunlar arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil mahiyetinde telif ettiği *en-nübüvvât* eseri de yer alır. Geneli aklî çıkarımları ihtiva eden eser mucizelerin ve peygamberin vasıfları gibi konuların üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁶⁸⁸ Bunun dışında eserin nerede telif edildiğine dair net bir bilgi elde edemesekte Dımaşk'ta kaleme alınmış olması muhtemeldir.

2.1.1.45. Alâüddîn Moğultay b. Kılıç (öl. 762/1361) – *A'lâmü'n-nübüvve / Hasâisü'n-nebî*

Tam ismi Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî'dir.⁶⁸⁹ Kahire'de 689/1290 yılında dünyaya geldi. Türk asıllı olup Hadis hâfızı, şair, tarih ve ensâb âlimi olarak bilinmektedir.⁶⁹⁰ İlme olan merakıyla küçük yaşlarda dersler almaya başlayan Moğultay, Yûnus b. İbrâhim el-Kinânî, Tâceddin Ahmed b. Ali b. Dakîkul'id, İbn Kûreyş ve İbn Seyyidünnâs gibi âlimlerden istifade etti. Bilgisiyle Sahîh-i Buhârî'yi tahkik edip şerh etti.⁶⁹¹ Hocası İbn Seyyidünnâs'ın vefatı sonrası Zâhiriyye

⁶⁸⁴ Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/391.

⁶⁸⁵ Murat Oral, "İbn Teymiyye ve 'Mukaddimetun fî Usûli't-Tefsir' Adlı Eseri", *Artuklu Akademi* 5/1 (25 Haziran 2018), 96-97.

⁶⁸⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/192; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 8/150.

⁶⁸⁷ Eserleri için bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/105; Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî, *Mu'cemü'l-kütüb*, thk. Yûsri Abdülganî el-Büşrî (Kahire: Mektebetü İbn Sina, 1409–1989), 116.

⁶⁸⁸ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Riyad: Dâru Edvâü's-Selef, 1420/2000), 19-21, 250, 268.

⁶⁸⁹ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tezhîbi'l-Kemâl*, thk. Muhammed Üsâme b. İbrâhim - Abû Abdirrahman Âdil b. Muhammed (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1422/2001), 17.

⁶⁹⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 26/145-149; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Zeylû'z-zeyl li-Vefeyâti'l-a'yân*, thk. Ahmed Abdülsettar (Beyrût: Dâru'z-Zehâir, 1439/2018), 70-73.

⁶⁹¹ Abdülbâsî b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylû'l-emel fî zeyli'd-Düvel*, thk. Abdu's-Selam Tedmürî (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1422/2002), 1/332.

Medresesi, Kubbetü Baybars, Necmiyye’de dersler okuttu.⁶⁹² Bu süreçte birçok öğrenci yetiştirdi. Ömer b. Relân el-Bulkînî, İbnü’l-Mülakkin ve Demîrî gibi isimler onun öğrencileri arasında yer almaktadır.⁶⁹³ Yaşamında 100 adetten fazla çalışması olduğu kaydedilen Moğultay’ın, Kahire şehrinde 762/1361 tarihinde vefat etti. Cenaze namazı Kadî İzzedin İbn Cemâa tarafından kıldırıldı ve Reydâniye’ye defnedildi.⁶⁹⁴

Moğultay’ın delâil edebiyatında önem atfedilen *Hasâisü’n-nebî* ve *A’lâmün-nübüvve* adlı serleri de bulunmaktadır.⁶⁹⁵ *Hasâisü’n-nebî* Süleymaniye Kütüphanesinde⁶⁹⁶ ve Medine el-Câmiatü’l-İslâmiyye’de⁶⁹⁷ bulunurken *A’lâmün-nübüvve* adlı eseri ise Hizânetü’t-türâs’ta⁶⁹⁸ yer alıp risâleler halinde günümüze kadar gelmiştir. Moğultay bu eserleri geneli naklî rivayetler ile oluştururken eser yaşamını idame ettirdiği Kahire şehrinde telif etmiştir.

A’lâmün-nübüvve, Hz. Peygamber’in nübüvvet öncesi ve nübüvvet sonrası mucizelerini konu edinmektedir. Bunların içerisinde güzel ahlak, nübüvvet mührü ve el-Emîn sıfatına sahip olduğunu belirten hadiseler zikredilmektedir.⁶⁹⁹ *Hasâisü’n-nebî* ise 4 ana başlık çerçevesinde toplanarak, sadece Hz. Peygamber’e farz olan durumlar, evlilikle ilgili özel hükümler, O’na has olan serbestlikler ve Allah’ın ikramlarına dair hadiseler aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra peygamberlerin sonuncusu olduğu, şefaat makamına sahip oluşu, kabir azabının Hz. Peygamber’e haram kılınması ve ümmetinin diğer ümmetlere üstünlüğü de eserde yer verilen olgular arasındadır.⁷⁰⁰

2.1.1.46. İbn Kesîr (öl. 774/1373) - *Kitâbü Delâilü’n-nübüvve*

Tam adı Ebü’l-Fidâ’ el-Melikü’l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Eyyûbî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî’ dir. Tarih, tefsir, hadis ilimlerindeki çalışmalarıyla bilinen Şâfiî fakihidir.⁷⁰¹ İbn Kesîr, 701/1302 yılında Busrâ şehrinin Müceydilülkarye köyünde dünyaya geldi. Babasının

⁶⁹² Çelebi, *Süllemü’l-vüsûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*, 2/346.

⁶⁹³ el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-kâmine*, 4/352-354.

⁶⁹⁴ M. Yaşar Kandemir, “Moğultay b. Kılıç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/229-230.

⁶⁹⁵ es-Sehâvî, *el-İ’lân bi’t-tevbîh li-men zemme ehle’t-târîh*, 168, 360.

⁶⁹⁶ No: 4/428.

⁶⁹⁷ No: 229.

⁶⁹⁸ *Hizânetü’t-Turâs, Fihrisü’l-mahtûtât* (Riyad: Merkezu’l-melik faysal li’l-buhûs ve’d-dirâsâti’l-islâmiyye, ts.), No: 45828, No: 55862.

⁶⁹⁹ Ebü Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *el-İşâre ilâ sîreti’l-Mustafâ ve târihi men ba’dehû mine’l-hulefâ*’ (Beyrût: ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1416/1996), 68-73, 92-94.

⁷⁰⁰ Moğultay b. Kılıç, *el-İşâre ilâ sîreti’l-Mustafâ ve târihi men ba’dehû mine’l-hulefâ*’, 144-163.

⁷⁰¹ el-Bâbânî, *Hediiyetü’l-ârifin*, 1/215.

vefatı sonrası küçük yaşlardayken Şam'a gidip burada eğitimine başladı.⁷⁰² Şam'ın önde gelen âlimlerinin ders halkasında bulunarak Kur'ân, fıkıh, hadis, kelâm ve tarih gibi temel ilimleri öğrendi. Bu süreçte istifade ettiği hocaları arasında ağabeyi Kemâleddin Abdülvehhâb, Kemâleddin İbn Kâdî Şühbe Bahâeddin İbn Asâkir, Zehebî ve Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî vardır.⁷⁰³ İbn Kesîr, icâzetini aldıktan sonra Şam'da yaşamaya devam edip çeşitli görevlerde bulundu. Necîbiyye Medresesi'nde müderrislik, Mizze Camii'nde hatiplik, Dârü'l-hadîsi'l-Eşrefiyye'de liderlik ve Dârüladl üyeleri arasında yer aldı. Halk arasında ünü artan İbn Kesîr'in devlet adamları tarafından da fark edilmesi uzun sürmedi. Halife Mu'tazîd-Billâh ve Şam Valisi Emîr Mencek tarafından itibar gören İbn Kesîr, yaşamın sonlarına doğru gözlerini kaybetti. Tarihler 774/1373 yılında geldiğinde ise Şam'da vefat etti.⁷⁰⁴

İbn Kesîr'in farklı alanlarda eserler telif ettiği ve bu eserlerin günümüzde de itibar gören kaynaklar arasında yer aldığı bilinen hususlardandır.⁷⁰⁵ Diğer yandan her ne kadar tarih kitabı da olsa delâil kapsamında değerlendirilen *el-Bidâye ve'n-nihâye* çalışmamız açısından önemli bir konuma sahiptir. Nitekim eserin muhtevasında nübüvvet delil olan hadiselerin yer aldığı *Kitâbü Delâilü'n-nübüvve* adlı bir başlık bulunmaktadır.⁷⁰⁶ Müellif bu başlık altında Hz. Peygamber'in beklenen bir nebî olduğu, Kur'ân'ın eşsizliği ve meydan okuması, mucizeleri, kerametleri, mânevî delilleri, hissî delilleri ve vermiş olduğu gaybî bilgilerin gerçekleşmesi gibi naklî rivayetleri ihtiva eden hadiseler yer vermesinin yanı sıra yer yer aklî yöntem metoduyla da çıkarımlar yapmıştır. Diğer yandan İbn Kesîr'in eserinde İbn İshâk gibi sîret yazarlarının etkisi eserin düzeninde fark edilmektedir. Ayrıca Şam'da yazılan bu eserin farklı coğrafyalarda tahkikli neşirleri ve yazma nüshaları bulunmaktadır.⁷⁰⁷

⁷⁰² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/320; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/92.

⁷⁰³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 534; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/322; *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 1/511.

⁷⁰⁴ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/93; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/132-133.

⁷⁰⁵ Eserleri için bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/320-321; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifin*, 1/215; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/666-667.

⁷⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/539.

⁷⁰⁷ Bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/666; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", 20/133.

2.1.1.47. Gıyâsüddîn Muhammed b. Muhammed (öl. 797/1394) – *er-Rasflimâ ruviye ‘ani’n-nebiyyi mine’l-fi’l ve’l-vasf*

Tam adı Ebü’l-Mekârim Gıyâsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Vâsıtî el-Bağdâdî’dir. İbnü’l-Âkûlî lakabıyla tanınan dil bilimci, Şâfiî fakihî ve hadis âlimidir.⁷⁰⁸ O, 733/1333 yılında Bağdat’ta dünyaya geldi. İlimle meşguliyeti olan bir ailede doğması hasebiyle kendisi de erken yaşlarda dersler aldı.⁷⁰⁹ İlk eğitimlerini babası Mühyiddin el-Âkûlî’den aldıktan sonra Sirâceddin el-Kazvînî gibi alimlerden istifade etti.⁷¹⁰ Hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında geniş bir mâlumata sahip olduğu dönemlerde Mekke, Medine, Şam, Halep ve Kudüs gibi şehirlerde hadis rivayet edip fıkıh dersleri verdi. Babası gibi Müstansırıyye Medresesinde hocalık yaptı. Bunların yanı sıra Dârü’l-Kur’ânî’l-Cemâliyye’yi kurarak temel İslâmî ilimlerinin her alanında dersler verilmesini sağladı.⁷¹¹ 100 bin dirhem geliri olduğu belirtilen İbnü’l-Âkûlî’nin, hepsini hayır için harcadığı belirtilir.⁷¹² Lakin Timur’un Bağdat’a saldırısı sonrası Bağdat’tan ayrılan İbnü’l-Âkûlî, bir müddet Dimaşk ve Kahire’de bulundu. Vefatından kısa bir süre önce Bağdat’a yeniden dönen İbnü’l-Âkûlî, 797/1394 yılında vefat etti.⁷¹³

İbnü’l-Âkûlî, siyer, fıkıh ve hadis alanlarında eserler telif ettiği bilinmektedir.⁷¹⁴ Günümüze ulaşan *er-Rasflimâ ruviye ‘ani’n-nebiyyi mine’l-fi’l ve’l-vasf* adlı eseri ise Hz. Peygamber’in nübüvvetine dair hadiseleri içermesi hasebiyle delâil edebiyatı sahasında değerlendirilir. Eser naklî rivayetler ile kaleme alınmasının yanı sıra içerisinde 17 bab bulunmaktadır. Bu başlıklarda ise genel anlamda Hz. Muhammed’in (sas) söz, fiil ve takrirlerine yer verilmektedir. Öyle ki, bu husus, müellifin eseri kaleme almasındaki gayeden kaynaklanmaktadır. Müellif eseri yazma gayesini, “Bu eseri yazma sebebimiz, O’na -Sallâllahu ‘aleyhi ve sellem- iman etmekle mükellef olmamızdır. Bu durum, O’nu tanımayı gerektirir ki tasdikimiz yerini bulsun. Tam bir tanıma ise isim, soy, sıfat, fiil ve

⁷⁰⁸ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 2/175.

⁷⁰⁹ ez-Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 7/43.

⁷¹⁰ *el-Mevsû’atu’l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti’t-tefsîr ve’l-İkrâ ve’n-nahv ve’l-luğa*, 3/2397.

⁷¹¹ Ali Bakka, “İbnü’l-Âkûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/482.

⁷¹² Ebü’l-Mekârim Gıyâsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Vâsıtî İbnü’l-Âkûlî, *er-Rasflimâ ruviye ‘ani’n-nebiyyi mine’l-fi’l ve’l-vasf* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle li’t-tibâa ve’n-neşr ve’t-tevzî, 1414/1994), 6-7.

⁷¹³ ez-Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 7/43; el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 2/175.

⁷¹⁴ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 2/175; ez-Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 7/43-44; Bağdatlı, *Îzâhu’l-meknûn fî’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 2/140; Fakihî, *Cühüdü’l-ulemâ fî tasnifi’s-sîreti’n-Nebeviyye*, 50.

sözlerin zikredilmesiyle gerçekleşir.” olarak belirtmektedir.⁷¹⁵ Tahkikli nüshası üzerinde incelediğimiz eserin bölümleri ise şu şekildedir: Hz. Peygamber’in temiz soyu ve nesebine dair hadiseler; şerefe layık sıfatları ve ahlâkı; giyim ve kuşamıyla -şemâil- ilgili hususlar ve bu konudaki davranışları; binekleri hakkındaki anlatılar; develeri ve küçük baş hayvanlarına dair hususlar; hizmetçileri, katipleri, elçileri ve müezzinlerine dair anlatılar; namaz kıldığı yerler, Medine, Küba Mescidi ve su içtiği kuyular; ibadetler; muameleler ve ticaret; nikah hususiyeti; fikhî konular, kısas ve cezaya dair hususlar; kurbanlar ve yiyecekler; tıp, dua ve şifaya dair hususlar; edebi, tevazusu ve şefkatine dair anlatılar; verdiği gaybî bilgiler, kerameti ve mucizeleri; vefatı ve buna dair hususlar.

Başlıklarda görüldüğü üzere siyer eserlerine benzerliğiyle dikkat çeken bu kitapta müellif, Beyhakî, Kâdî İyâz, İbnü’l-Esîr, İbn Mâce ve Ömer b. Bedr el-Mevsılî gibi isimleri kaynak olarak kullandığını ve aktardıkları hadiselerin güvenilir âlimler tarafından aktarıldığını belirtir.⁷¹⁶ Diğer yandan eserin nerede telif edildiğine dair net bir bilgi olmasa da yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği Bağdat’ta kaleme aldığını düşünülebilir.

2.1.1.48. Muhammed b. Abdüldâim (öl. 797/1395) – *Esmâü’n-nebî*

Müellife dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kendisine *Esmâü’n-nebî sallâlahu ‘aleyhi ve sellem* adlı bir eser isnad edilmektedir. Fakihî bu eserin, İbn Dihye el-Kelbî’nin *Esmâü’n-Nebî*’sini özetleyerek oluşturulduğunu belirtir.⁷¹⁷

2.1.1.49. Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Ensârî (öl. 804/1401)- *Ğâyetü’s-sûl fi hasâ’isi’r-Resûl*

Tam İsmi Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî eş-Şâfiî’dir.⁷¹⁸ Şâfiî fakihî, muhaddis, nahiv ilminde âlim, hâfız ve biyografi yazarı olarak bilinmektedir. 723/1323 tarihinde Kahire’de dünyaya geldi.⁷¹⁹ Aslen Endülüs’lü olup İbnü’l-Mülakkın lakabını üvey babası İsâ el-Mağribî’den almıştır. Ancak kendisi bu lakabı pek sevmediğinden lakabını İbnü’n-Nahvî olarak belirtmektedir. Küçük yaşlarda Kur’ân’ı hıfzederek ilmî tahsiline başlayan İbnü’l-Mülakkın, İbn Tolun Camii’nde dersler veren üvey babası sayesinde büyük bir başarı elde etti. Hâfızlığının ardından hadis, fıkıh, Arapça ve kıraat ilimlerine yöneldi Yemen, Şam ve Mısır şehirlerini dolaşp dersler

⁷¹⁵ İbnü’l-Âkûlî, *er-Rasf limâ ruviye ‘ani’n-nebiyyi mine’l-fi’l ve’l-vasf*, blm. Mukaddime, 18.

⁷¹⁶ İbnü’l-Âkûlî, *er-Rasf limâ ruviye ‘ani’n-nebiyyi mine’l-fi’l ve’l-vasf*, blm. Mukaddime, 19.

⁷¹⁷ Fakihî, *Cühüdü’l-ulemâ fi tasnifi’s-sîreti’n-Nebeviyye*, 41.

⁷¹⁸ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘arifin*, 1/891.

⁷¹⁹ el-Askalânî, *el-Mu‘cemü’l-müfeheres*, 2/311-312.

aldı.⁷²⁰ Hocaları arasında Fethuddin İbn Seyyidünnâs, Halîl b. Keykeldî el-Alâî, Moğultay b. Kılıç ve Takıyyüddin es-Sübkî gibi âlimler bulunurken Yûsuf b. Abdurrahman el-Mızzî ve Zehebî'den de icâzetini alarak ilmî yetkinliğe ulaştı.⁷²¹ İtibarı Yemen bölgesinde yayıldığında Dârü'l-Hadîs'l-Kâmilîyye, Kubbetü's-Sâlih, Sâbıkıyye ve Hüsâmiyye medresesinde uzun yıllar ders okutup fetvalar verdi. Bu sayede pek çok öğrenci yetiştiren İbnü'l-Mülakkın, İbn Hacer el-Askalânî, Veliyyüddin el-İrâkî ve Takıyyüddin el-Makrîzî gibi devrinin önemli âlimlerinin yetişmesine etki etti.⁷²² Bir dönem kadılık makamında bulunsa da görevi sonrası kendisini eser yazmaya adanmıştı.⁷²³ Kendisine 300'den fazla eser isnad edilen İbnü'l-Mülakkın'ın eser telifinde benzersiz ve zarif bir üsluba sahip olduğu kaynaklarda yer almakla beraber Tâceddin es-Sübkî gibi birçok isim ondan övgülerle söz etti.⁷²⁴ Hayatının son günlerini Kahire'de geçiren muhaddis, 81 yaşında 804/1401 yılında vefat etti.⁷²⁵

İbnü'l-Mülakkın'ın pek çok eseri arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair özel bir eser telif ettiği de bilinmektedir. Onun *Ğâyetü's-sûl fî hasâ'isi'r-Resûl* adlı eseri Hz. Peygamber'in faziletine, kerametine ve mucizelerine yer vermesiyle Delâil kapsamında değerlendirilmektedir.⁷²⁶ Eser geneli naklî rivayetler ile telif edilmiş ve 1414/1993 yılında Abdullah Bahrüddîn Abdullâh tarafından neşredilmiştir.⁷²⁷ Günümüze kadar ulaşan bu eserin risaleleri Hizânetü't-türâs'ta yer almaktadır.⁷²⁸

Tahkikli neşr üzerinde inceleme yaptığımız eser, müellifin Allah'a hamd etmesiyle başlar. Ardından 11 ana başlık altında Hz. Peygamber'e ait hususiyetleri konu edinir. Bunlar arasında Hz. Peygamber'in nikahları, nebîlerin sonuncusu olduğu, Hz. İsa'nın şeriatını tasdik edeceğini, şeriatının öncekileri nesh ettiğini, Kur'ân'ın mucizevî yönlerini, düşmanlarının kalbine korku salan bir meziyete sahip olduğunu, risâletinin hem

⁷²⁰ el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzırîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'îyyeti'l-bâri'in*, 221.

⁷²¹ Ebû'l-Fazl Takıyyüddin el-Mekkî İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz bi zeyli tabakati'l-huffaz*, thk. Zekerîyyâ Umeyrât (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419–1998), 138-139.

⁷²² el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfeheres*, 2/311-312; el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzırîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'îyyeti'l-bâri'in*, 221-223; İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz bi zeyli tabakati'l-huffaz*, 138-141.

⁷²³ Ahmet Özel, “İbnü'l-Mülakkın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/151.

⁷²⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/57; İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz bi zeyli tabakati'l-huffaz*, 244; el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzırîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'îyyeti'l-bâri'in*, 222.

⁷²⁵ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/891.

⁷²⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerreffe*, 202.

⁷²⁷ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *Ğâyetü's-sûl fî hasâ'isi'r-Resûl*, thk. Abdullâh Bahrüddîn Abdullah (Beyrût: Dârü'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993), 457.

⁷²⁸ *Hizânetü't-Turâs, Fihrisü'l-mahtûtât*, blm. 39505, 39506, 52043, 58532, 76356, 112516.

insanlara hem cinlere olmak üzere kapsayıcı olduğu, ganimetlerin kendisine tabi olanlara helal olduğu, yer yüzünün ümmet için mescit kılındığı ve diğer peygamberlerden üstün oluşu vb. anlatımlara yer vermektedir. İlgili hadiseler içerisinde de geçmiş peygamberle ilgili anlatılarla söylemlerin desteklendiği ve zaman zaman âyetlere de yer verildiği görülür.⁷²⁹

Ğâyetü's-sûl fî hasâ'isi'r-Resûl 758/1357 yılında Mısır'da müellifin “Allah, O’nu rahmetiyle kuşatsın.” duasıyla tamamlanmıştır. Ayrıca İbnü'l-Mülakkın, Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'si ve *Kitâbü'd-Delâil* adında müellifi bilinmeyen bir eseri de özetlediği kaynaklarda yer almaktadır.⁷³⁰

2.1.1.50. Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî (öl. 824/1421)- *el-İbrîzû'l-hâlis 'ani'l-fidde fî ibrâzi hasâisi'l-Mustafe'l-lefî fî'r-ravda / el-Hasâisü'n-nebeviyye*

Tam ismi Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ömer b. Relân el-Bulkînî'dir. Muhaddis, fakih, vaiz, edip ve kâdıkudât olarak bilinmektedir.⁷³¹ Bulkînî, 763/1362 yılında Kahire'de dünyaya geldi.⁷³² İlim ehli bir aileden gelmesi hasebiyle kendisi de küçük yaşlarında ailesinden istifade ederek dersler aldı. Babasının görevi hasebiyle Şam'a giden Bulkînî hadis, fıkıh ve Arap dili ilimlerinde kendisini yetiştirdi.⁷³³ Bu süreçte Tâceddin es-Sübki, İbn Kesîr ve Zeynüddin el-İrâkî gibi alimlerin ders halkasında yer aldı.⁷³⁴ Bir dönem kadılık görevinde bulunmasının yanı sıra müderrislikte yaptı. Fetvalar verip tefsir ve hadis ilimlerinde dersler verdi. Kuvvetli bir hafızaya ve güzel bir hitaba sahipti.⁷³⁵ İbn Tolun Camii, Haşşâbiyye ve Eşrefiyye Dârülhadis'te verdiği dersler vesilesiyle birçok öğrenci yetiştirdi.⁷³⁶ İbn Nâsirüddin gibi isimlerin yetişmesinde etkili olan Bulkînî, 824/1421 yılında Kahire'de vefat etti.⁷³⁷

⁷²⁹ Ayrıca bkz. İbnü'l-Mülakkın, *Ğâyetü's-sûl fî hasâ'isi'r-Resûl*, 259-261.

⁷³⁰ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 6/231; es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/47; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760.

⁷³¹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârîfin*, 1/529; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1674.

⁷³² Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 7/197.

⁷³³ el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzirîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'îyyeti'l-bâri'in*, 189.

⁷³⁴ M. Yaşar Kandemir, “Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/409.

⁷³⁵ el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzirîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'îyyeti'l-bâri'in*, 189.

⁷³⁶ Kandemir, “Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer”, 6/409.

⁷³⁷ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, 7/200.

Bulkînî fıkıh, tefsir, Kur'ân ve hadis ilimlerindeki meşguliyetinin yanı sıra bu alanlarda çalışmalar yaparak eserler telif ettiği bilinmektedir.⁷³⁸ Bunlar arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetini konu edinen *el-Hasâisü'n-nebeviyye* ve *el-İbrîzü'l-hâlis 'ani'l-fidde fî ibrâzi hasâisi'l-Mustafe'l-letî fî'r-ravda* adlı eserleri de bulunmaktadır. Geneli naklî rivayetleri ihtiva eden bu eserlerin nerede telif edildiğine dair net bir bilgi olmasa da yaşamından hareketle muhaddisin Kahire'de telif ettiği söylenebilir. Ayrıca *el-İbrîzü'l-hâlis*, Hasan Âl-i Selmân tarafından neşredilmiş ve 1444/2023 yılında Medine'de yayımlanmıştır.⁷³⁹

2.1.1.51. Şa'bân b. Muhammed el-Âsârî (öl. 828/1425) – *el-Ferecû'l-karîb fî mû'cizâti'l-habîb*

Tam ismi Zeynüddin Şa'bân b. Muhammed b. Dâvûd el-Âsârî'dir. Hat, tasavvuf alanlarındaki başarılı çalışmalara sahip olup Arap dili ve edebiyatı âlimi olarak tanınmaktadır.⁷⁴⁰ Kendisi 765/1364 yılında Musul'da dünyaya geldi. İlim tahsiline Musul'da başlayan Âsârî, bir müddet sonra Kahire'ye gitti. Kahire'de Ebû Ali Şemseddin ez-Ziftâvî gibi birçok isimden istifade etti.⁷⁴¹ Arap dili ve edebiyatı, hat, hadis ve fıkıh dersleri alarak kendisini yetiştirdi.⁷⁴² Bu sayede devletin farklı kademelerinde görevler aldı. İdare nakibliği gibi resmî görevlerde bulunmasının yanı sıra lakabını aldığı Âsâr-ı Nebiyye'ye hizmet etti. İpek ve kumaş ticareti nedeniyle borçlanması nedeniyle görevinden ayrılıp ve Yemen'e gitmek zorunda kaldı.⁷⁴³ Yaşamında Yemen'de 4 yıl ayrıca sürgüne gittiği Hindistan'da 2 yıl,⁷⁴⁴ 10 yıla yakın bir zaman hac ibadeti için gittiği Mekke'de ve ardından Şam'a geçen Âsârî, en son da Kahire'ye geldi.⁷⁴⁵ Şiirleriyle devlet adamlarından ilgi görüp geçimini sağlayacak kazançlar elde ettirip yaşamını idame ettirdi. Methiye yazdıkları isimler arasında Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî ve Yemen

⁷³⁸ Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/885, 2/1163, 1890; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/160; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/529.

⁷³⁹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *el-İbrîzü'l-hâlis 'ani'l-fidde fî ibrâzi hasâisi'l-Mustafe'l-letî fî'r-ravda*, thk. Ebû 'Abîde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân (Medine: Dâru'l-İmâm Müslim, 1444/2003).

⁷⁴⁰ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/416; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/164.

⁷⁴¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi 'li-ehli'l-karni't-tâsi*, 3/301.

⁷⁴² İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî*, 6/250.

⁷⁴³ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Kavmiyye, ts.), 15/129.

⁷⁴⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/300.

⁷⁴⁵ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî*, 15/167-168.

el-Melikü'n-Eşref İsmâil b. Abbas gibi isimler yer almaktadır.⁷⁴⁶ Hz. Peygamber'e yazdığı bediyyeleriyle ün kazanan Âsârî, 826/1425 yılında Kahire'de vefat etti.⁷⁴⁷

Âsârî, Hz. Peygamber başta olmak üzere birçok devlet adamını öven, hicveden şiir ve manzum çok sayıda didaktik manzume kaleme aldığı bilinmektedir.⁷⁴⁸ Bunlar arasında *Münthe's-sü'ûl fî mü'cizâti'r-Resûl* adıyla Hz. Peygamber'in 100 mucizesini konu edinen ve 120 beyitten oluşan eseri delâil kapsamında değerlendirilmektedir. Diğer adıyla *el-Ferecû'l-karîb fî mu'cizâti'l-habîb* olarak kaydedilen bu beyitler, *el-Menhelü'l-'azbü'l-bedî fî medîhi'l-melîhi's-şefî* adlı divanın 8. bölümünde yer almaktadır.⁷⁴⁹ İlgili kısım *el-Ferecû'l-karîb* ise *hamsetü nusûs İslâmiyye nâdire* adıyla Hilâl Nâcî tarafından Beyrût'ta yayımlanmıştır.⁷⁵⁰ Naklî rivayetleri ihtiva eden bu eser Mekke'de kaleme alınmıştır. Eserin bir nüshası da Genel Vakıflar Kütüphanesi'nde bulunur.⁷⁵¹

2.1.1.52. İbn Hicce (öl. 837/1434) – *Emânü'l-hâ'îfîn min ümmeti seyyidi'l-murselîn fî mü'cizâti'n-Nebî*

Tam adı Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî'dir. Edebiyat alanındaki çalışmalarıyla ünlü edip ve şairdir. İbn Hicce, 767/1366 yılında Hama'da dünyaya geldi.⁷⁵² İlim tahsiline memleketinde başladıktan sonra Dımaşk, Halep ve Kahire'ye seyahatlerde bulundu.⁷⁵³ Bu süreçte Kur'ân'ı ezberleyip edebiyat ve dil âlimlerinden dersler aldı. Alâeddin el-Kadâemî, İzzeddin Ali b. Hüseyin el-Mevsîlî ve İbnü'l-Haysemî el-Haneî gibi isimlerden istifade etti. İbn Hicce, hocalarının etkisiyle kendisi de edebiyat alanı üzerine yoğunlaştı. Devlet ricâllerine yazdığı methiyeler vesilesiyle itibar gördü. Kahire'de kaldığı dönemlerde Makrîzî, İbn Haldûn ve İbn Hacer el-Askalânî gibi isimlerle irtibat kurdu.⁷⁵⁴ Bir dönem Dîvân-ı İnşâ katipliğinde görev alan İbn Hicce vefatından 7 yıl önce memleketine dönerek eser telifiyle meşgul oldu. Yaklaşık

⁷⁴⁶ İsmail Durmuş, "Âsârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/122.

⁷⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî*, 6/250.

⁷⁴⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1050, 1497, 1946; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/1, 415, 417, 552, 2/126, 237; Durmuş, "Âsârî", Ek-1/122-123.

⁷⁴⁹ Karabulut-Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1271; Durmuş, "Âsârî", Ek-1/123.

⁷⁵⁰ Zeynüddin Şa'bân b. Muhammed b. Dâvûd el-Âsârî, *Hamsetü nusûs İslâmiyye nâdire fî mü'cizâti'r-resûl ve fezâ'ilih*, thk. Hilâl Nâcî (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1411/1990).

⁷⁵¹ Şa'bân b. Muhammed el-Âsârî, *el-Ferecû'l-karîb fî mu'cizâti'l-habîb* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, 2784).

⁷⁵² Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/83; el-Bâbânî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 1/731.

⁷⁵³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/133; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/67.

⁷⁵⁴ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Hicce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/65.

70'li yaşlara geldiğinde ise 837/1434 yılında Hama'da vefat etti.⁷⁵⁵

İbn Hicce, edebiyatla meşguliyeti hasebiyle bu doğrultuda pek çok bedîî sanatına dayanan eserler kaleme aldı.⁷⁵⁶ Diğer yandan *Emânü'l-hâ'îfîn min ümmeti seyyidi'l-murselîn fi mü'cizâti'n-Nebî* adlı bir kaside kaleme alarak Hz. Peygamber'in mucizelerini konu edindi.⁷⁵⁷ Böylelikle delâil edebiyatı sahasında değerlendirilen bu eser ise günümüze kadar geldiği ve yazma nüshaları bulunduğu bilinmektedir.⁷⁵⁸

2.1.1.53. İbn Nâsirüddin (öl. 842/1438)- *Câmi'u'l-âsâr fi mevlidi'l-muhtâr*

Tam ismi Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed eş-Şâfiî el-Kaysî'dir.⁷⁵⁹ Hadis hâfızı olup tarih ilmindeki yetkinliği ve çalışmalarıyla tanınmaktadır. İbn Nâsirüddin, 777/1375 Dımaşk'ta dünyaya geldi.⁷⁶⁰ Erken yaşlarda Kur'an'ı ve bazı temel İslâmî ilimler kitaplarını ezberleyerek ilim tahsiline başladı.⁷⁶¹ Mekke, Medine, Ba'lebek, Halep ve Kahire gibi önemli dini merkezlere ilmî seyahatlerde bulundu.⁷⁶² Bu süreçte Ömer b. Reslân el-Bulkînî, İbnü'l-Mülakkın ve İbn Hatîb en-Nâsiriyye gibi pek çok âlimden fıkıh ve hadis dersleri alarak ilmî yetkinliğe ulaştı.⁷⁶³ Dımaşk'a döndüğünde bilgi birikimi sayesinde bir süre sonra "hâfuzü's-Şâm" lakabıyla anılmaya başladı.⁷⁶⁴ Nâsiriyye Camii ve Eşrefiyye Dârülhadisi'nde müderrislik yapan İbn Nâsirüddin, hayatını zühd ve takva ehli olarak yaşadığı kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁶⁵ Yaklaşık 65 yıl süren hayatı sonrası Dımaşk'taki köylüler tarafından zehirlenerek 842/1438 yılında vefat etti.⁷⁶⁶

İbn Nâsirüddin hadis, hadis usulü, hadis ricâli, fıkıh, Kur'an ve siyer alanlarında çalışmalar yapması hasebiyle birçok eser kaleme aldığı bilinmektedir.⁷⁶⁷ Bunlar arasında

⁷⁵⁵ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/83; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/731.

⁷⁵⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/166, 607; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/124; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatil-alel: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/133-135.

⁷⁵⁷ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/731.

⁷⁵⁸ Eserin yazma nüshası için ayrıca bkz. Fakihî, *Cühûdü'l-ulemâ fi tasnifi's-sireti'n-Nebeviyye*, 41; Karaarslan, "İbn Hicce", 20/66.

⁷⁵⁹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/193; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, 11/305.

⁷⁶⁰ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 6/237.

⁷⁶¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 9/112.

⁷⁶² M. Yaşar Kandemir, "İbn Nâsirüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/226.

⁷⁶³ el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzirîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'iyyeti'l-bâri'in*, 55.

⁷⁶⁴ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 6/571.

⁷⁶⁵ el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzirîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'iyyeti'l-bâri'in*, 55.

⁷⁶⁶ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 6/237.

⁷⁶⁷ Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/6, 238, 533, 2/984, 1559; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/193; el-Bağdâdi, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/173; Serkis,

Câmi 'u'l-âsâr fî mevlidi 'l-muhtâr adlı eseri delâil ilmi kapsamında değerlendirilir. Ömer Rıza ve ez-Ziriklî tarafından 3 cilt olduğu ve eserin muhtevası Hz. Peygamber'in doğumunu ihtiva ettiği belirtilirken,⁷⁶⁸ Hâlid Reyyân kitabın sîret özelliği taşıdığını belirtir. Esere ait nüshalar Zâhiriyye⁷⁶⁹ ve Berlin⁷⁷⁰ Kütüphanesinin yanı sıra Hizânetü't-tûrâs'ta⁷⁷¹ da bulunmaktadır. İbn Nâsirüddin'in geneli naklî rivayetler ile oluşan bu eseri nerede telif ettiğine dair net bir bilgi edilemese de Şam'da telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.1.54. İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) – el- Envâr bi hasâisi 'l-muhtâr

Tam ismi Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Mahmut b. Ahmet eş-Şâfiî el-Mısırî el-Askalânî'dir.⁷⁷² Hadis âlimi olup tarih, hadis, tahric, etrâf, biyografi ve fıkıh çalışmalarıyla tanınmaktadır.⁷⁷³ Askalânî, 773/1372 yılında Mısır'da dünyaya geldi.⁷⁷⁴ Erken yaşlarda babasının vefat etmesiyle Zeynuddin el-Harrubî'nin yanına Mekke'ye yerleşti. Dokuz yaşına geldiğinde ilim tahsiline başlayıp Kur'ân'ı hıfzetti.⁷⁷⁵ İlim tahsil etmek üzere Hicaz, Yemen, Kudüs, Gazze, Şam ve Halep gibi şehirlere seyahatler yaptı.⁷⁷⁶ Ömer b. Reslân el-Bulkînî, İbnü'l-Mulakkın ve Zeyuddin Abdurrahim el-İrâkî gibi devrinin önemli âlimlerinden istifade etti.⁷⁷⁷ Hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı ve kıraat alanlarında kendisini geliştirdi.⁷⁷⁸ 786/1384 yılında Mısır'a geldi. Bilgisiyle şöhret kazandığında İbn Tolun Camii, Hüseyinniye Medresesi ve Baybars Hankahı'nda dersler okuttu.⁷⁷⁹ Bunun yanı sıra kadılık ve hatiplik vazifeleri üstlendi.⁷⁸⁰ Ders verdiği dönemlerde pek çok öğrenciyi yetiştirdi. Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, Ebû İshâk Ahmet b. Ahmet el-Kâhirî, İbn Kutluboğa ve Yusuf

Mu'cemü 'l-matbû'âtî 'l-'Arabîyye ve 'l-mu'arrebî, 6/1625.

⁷⁶⁸ ez-Ziriklî, *el-A 'lâm, 6/237*; Kehhâle, *Mu'cemü 'l-mü'ellifîn, 9/112.*

⁷⁶⁹ İbn Nâsirüddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Câmi 'u'l-âsâr fî mevlidi 'l-muhtâr* (Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 42).

⁷⁷⁰ İbn Nâsirüddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Câmi 'u'l-âsâr fî mevlidi 'l-muhtâr* (Berlin: Berlin Kütüphanesi, 9547).

⁷⁷¹ İbn Nâsirüddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Câmi 'u'l-âsâr fî mevlidi 'l-muhtâr* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 43382).

⁷⁷² el-Bâbânî, *Hediyyetü 'l-'ârifîn, 1/128.*

⁷⁷³ el-Gazzî, *Behcetü 'n-nâzirîn ilâ terâcimi 'l-müteahirîn mine 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-bâri 'în, 134.*

⁷⁷⁴ el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi 's-sahâbe, 1/90.*

⁷⁷⁵ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü 's-sâfi fî Şerhi 'l-Vâfi, 2/17.*

⁷⁷⁶ Mehmet Turan, “Meşhur Hadis Âlimi İbn Hacer el-Askalânî'ni Hayatı ve İlmi Kişiliği” 1/1 (2017), 25.

⁷⁷⁷ el-Gazzî, *Behcetü 'n-nâzirîn ilâ terâcimi 'l-müteahirîn mine 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-bâri 'în, 135*; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü 's-sâfi ve 'l-müstevfi ba 'de 'l-Vâfi, 2/20.*

⁷⁷⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Nazmü 'l-'ikyân fî a'yânî 'l-a'yân, thk. Philip Khuri Hitti* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1347/1928), 46.

⁷⁷⁹ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü 's-sâfi ve 'l-müstevfi ba 'de 'l-Vâfi, 2/20.*

⁷⁸⁰ el-Gazzî, *Behcetü 'n-nâzirîn ilâ terâcimi 'l-müteahirîn mine 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-bâri 'în, 135.*

b. Tağrî Berdî el-Hanefî Askalânî'nin bilinen öğrencilerindendir. Hayatının sonlarına doğru ishal ve dizanteri hastalığına yakalanan Askalânî, 852/1449 yılında Kahire'de vefat etti.⁷⁸¹

İbn Hacer ilmiyle çeşitli alanlarda ders vermesinin yanı sıra eserlerde telif ettiği bilinmektedir. Henüz 26 yaşlarındayken eserler telif etmeye başlaması hasebiyle kendisinin 250'nin üzerinde eseri olduğu belirtilir.⁷⁸² Bunlar arasında *el-Envâr bi fî ma'rifeti-hasâisi'l-muhtâr* adlı eseri ise Hz. Peygamber'in faziletini ve seçkin özelliklerini ihtiva etmesi hasebiyle delâil kapsamında değerlendirilmektedir.⁷⁸³ Esere dair bir bilgi birikimi elde edilemese de hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Askalânî bu eseri naklî rivayetler ile ömrünün son 25 yılını geçirdiği Kahire'de telif etmiş olması muhtemeldir. Ayrıca Askalânî'nin sahâbelerin hayatlarını konu edinen *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*'si de içeriğinde nübüvvetin delillerine dair pek çok rivayeti barındırmaktadır.⁷⁸⁴

2.1.1.55. Abdurrahmân b. Muhammed es-Seâlibî (öl. 875/1471) - *el-Envâr fî âyâtî'n-nebiyyi'l-muhtâr*

Tam ismi Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî'dir.⁷⁸⁵ Tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde âlim bir kimse olarak tanınmaktadır. Soyu Ca'fer b. Ebû Tâlib'e dayanan Seâlibî, Ca'ferî nisbesiyle de anılır.⁷⁸⁶ O, 786/1384 yılında Cezayir şehrine yakın bir yer olan Vâdîyûs'r'de dünyaya geldi. Küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberleyerek ilim tahsiline başlamasının yanı sıra temel İslâmî ilimlere dair dersler aldı. Daha sonra Tilimsân, Bicâye, Tunus, Mısır ve Hicaz şehirlerine giderek birçok âlimden istifade etti. İbnü'l-İrâkî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Hasan ve Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî gibi isimlerin ders halkasında bulundu.⁷⁸⁷ Hayatını ilim öğrenmek ve irşad etmek üzere geçirdiği 18 yıllık dönemde hadis, fıkıh, usul, tefsir ve kıraat alanlarında kendisini

⁷⁸¹ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/514-515.

⁷⁸² el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, 663; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/128-130; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/8, 16, 61, 68, 76, 106, 126, 170, 204, 645; Turan, "Meşhur Hadis Âlimi İbn Hacer el-Askalânî'ni Hayatı ve İlmi Kişiliği", 27.

⁷⁸³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/195.

⁷⁸⁴ Bkz. el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*.

⁷⁸⁵ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/532.

⁷⁸⁶ M. Suat Mertoğlu, "Seâlibî, Ebû Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/239.

⁷⁸⁷ et-Tönbehtî, *Neylû'l-İbtihâc bi tatrîzi'd-Dîbâc*, 257-258; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselselât*, 2/732-733.

geliştirdi. 820/1417 yılında memleketi Cezayir'e geldiğinde el-Câmiu'l-a'zam'da görev aldı. Müderrislik, kadılık ve imam-hatip görevlerde bulunan Seâlibî, birçok öğrenci yetiştirdi. Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî, Muhammed b. Merzûk el-Kefîf ve Ahmed b. Abdullah el-Cezâirî ez-Zevâvî Seâlibî'nin ilminden istifade edenlerdendir. Mâlikî mezhebine mutaassıp olarak İslâm'a hizmet gayesiyle sürdürdüğü hayatı sonrası 875/1471 Cezayir'de vefat etti.⁷⁸⁸

Seâlibî'nin zühd ve takva ehlî olarak geçirdiği hayatında hadis ve tefsir alanları başta olmak üzere sayısı 90'ı aşan eser telif ettiği bilinmektedir.⁷⁸⁹ Bunlar arasında *el-Envâr fî âyâtî'n-nebiyyi'l-muhtâr* adlı 3 ciltlik eseri ise delâil kapsamında değerlendirilir.⁷⁹⁰ Eserin nüshaları Zahirîyye,⁷⁹¹ Tunus,⁷⁹² İskenderiye⁷⁹³ ve Hizânetü't-tûrâs'ta⁷⁹⁴ bulunmaktadır. İbn İshâk'ın el-Meğâzî'sinden hareketle eserin düzenini oluşturan Seâlibî, Hz. Peygamber'in faziletine, vasıflarına, beklenen peygamber oluşuna, şiirlerde onun için söylenen övgülere ve Tevrat ve İncil'den geçen haberlere eserinde yer verir. Hacimli bir eser ve titizlik oluşturulmuş olması hasebiyle de çağdaşlarına ilmî bir düzen örneği sağlamıştır. Bu eserin nerede telif edildiğine dair net bir bilgi elde edilemese de müellifin hayatını idame ettirdiği Cezayir'de kaleme aldığı söylenebilir.

2.1.1.56. Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî (öl. 893/1488) – *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsî's-siyer ve'l-mû'cizât ve's-şemâ'il*

Tam ismi Ebû Zekerîyyâ İmâmüddîn Yahyâ b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Âmirî'dir. Hadis, fıkıh ve tarih alanlarındaki yetkinliğiyle tanınmaktadır. Hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kendisi 816/1413 yılında Yemen'e bağlı Haraz bölgesinde

⁷⁸⁸ et-Tönbehtî, *Neylû'l-İbtihâc bi tatrîzi'd-Dibâc*, 259-260; el-Münestîrî, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâtî'l-Mâlikîyye*, 1/382; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/331; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâlat*, 2/732-733; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/192; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/276.

⁷⁸⁹ Eserleri için bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/532-533; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/276; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsî'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1693-1694.

⁷⁹⁰ el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünû*, 1/145; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Türâsî'l-İslâmî fî Mektebatî'l-Alem: el-Mahtutat ve'l-Matbu'at*, 3/1693.

⁷⁹¹ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Envâr fî âyâtî'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 7939).

⁷⁹² Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Envâr fî âyâtî'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Tunus: Tunus Milli Kütüphanesi, 7188).

⁷⁹³ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Envâr fî âyâtî'n-nebiyyi'l-muhtâr* (İskenderiye: İskenderiye Kütüphanesi, 2598).

⁷⁹⁴ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Envâr fî âyâtî'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 41174).

dünyaya geldi. Eğitimlerini Ebü'l-Feth el-Merâgî, Hâfız b. Fehd el-Mekkî ve Muhammed b. Ebü'l-Gays el-Kirmânî gibi âlimlerden aldı.⁷⁹⁵ Fıkıh, hadis, tarih ve tıp ilimlerindeki aldığı dersler vesilesiyle çeşitli çalışmalar yaptı. Bu sayede Yemen'in önde gelen ilim ehli kimseleri arasında yer aldı. Özellikle hadis ilmine dair inceliklere vakıf olmasından dolayı Necid ve Tihâme bölgesinden insanlar gelerek ondan hadis rivayetinde bulundu.⁷⁹⁶ Âmirî, cemâziyil âhir ayının 10. günü 893/1488 yılında Yemen'de memleketi Haraz'da vefat etti.⁷⁹⁷

Âmirî'nin çeşitli ilmî alanlarda eserler telif ettiği bilinmektedir. Bunlar arasında *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il* adlı eseri de bulunmaktadır. Eser Hz. Peygamber'in sîretini konu edinirken içerdiği harikulade olaylar hasebiyle de delâil kitapları arasında da yer edinmektedir.

İncelediğimiz eserin tahkikli nüshası 2 kısma ayrılmaktadır.⁷⁹⁸ İki kısımda toplamda 10 ana başlık bulunur. İlk kısım Hz. Peygamber'in temiz soyu, Mekke ve Medine'nin faziletleri, doğumdan risâlete, risâletten hicrete ve hicretten vefata kadar olan süreci ihtiva eder. İkinci kısım ise Hz. Peygamber'in şemâil, hasâis ve delâilini muhteva etmektedir. Günümüze kadar ulaşan bu eserin yazma nüshaları Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesi⁷⁹⁹ ve Chester Beatty⁸⁰⁰ bulunmaktadır. Bunun yanı sıra şerh edilerek Cemâleddin Muhammed el-Eşhar tarafından şerh edilerek 1330/1912 yılında 2 cilt halinde Mısır'da yayımlanmıştır.⁸⁰¹

2.1.1.57. İbnü'l-Haydırî (öl. 894/1489)- *Lafzü'l-mükerrrem bi-hasâisi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem*

Tam ismi Ebü'l-Hayr Kutbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Haydır b. Süleyman b. Davud el-Haydırî ed-Dımaşkî'dir.⁸⁰² Hadis, fıkıh ve tarih ilmindeki

⁷⁹⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/139; Ebû Zekeriyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebî Bekr el-Âmirî, *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il*, thk. Cemâleddin Muhammed el-Eşhar (Beyrût: Dâru Sâdır, 1330/1912), 72.

⁷⁹⁶ Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*, 6/481.

⁷⁹⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 13/188; Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*, 6/481.

⁷⁹⁸ el-Âmirî, *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il*.

⁷⁹⁹ Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî, *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il* (Mekke: Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesi, Tarih/37, 1379).

⁸⁰⁰ Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî, *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il* (Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 301).

⁸⁰¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/258; el-Bâbânî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/529; Serkis, *Mu'cemü'l-matbû'âtü'l-'Arabiyye ve'l-mu'arabe*, 2/451; Fakihî, *Cühüdü'l-ulemâ fî tasnifi's-sireti'n-Nebeviyye*, 33.

⁸⁰² el-Bâbânî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/215.

yetkinliğiyle tanınmaktadır. Kendisi 821/1418 tarihinde Şam'da doğdu.⁸⁰³ İlk eğitimlerini dayısı Ebû Bekir el-Harîrî'den alarak Kur'ân başta olmak üzere temel İslâmî ilimlere dair öğrenim gördü.⁸⁰⁴ Daha sonra Mısır, Kudüs, Ba'lebek ve Hicaz bölgelerine ilmî seyahatler yaptı. Bu süreçte 200'ü aşkın hocadan istifade edip İbn Hacer el-Askalânî, İbn Reslân ve Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe'nin ders halkasında bulundu.⁸⁰⁵ Bilgisiyle dikkatleri kendisine çeken İbnü'l-Haydırî, Şâfiî fakihî olarak kadılık, medreselerde müderrislik ve sır kâtipliği görevlerinde bulunup Eşrefiyye Dârülhadisi'nin önde gelen isimlerinden oldu.⁸⁰⁶ Zeki ve anlayış sahibi bir kimse olan İbnü'l-Haydırî, yaklaşık 73 yaşlarındayken 894/1489 yılında Kahire'de vefat etti.⁸⁰⁷

İbnü'l-Haydırî Hz. Peygamber'in faziletini konu edinen çalışmalarının yanı sıra farklı alanlarda da bilgi birikimi sayesinde eserler telif etti.⁸⁰⁸ Bunlar arasında *Lafzü'l-mükerrerem bi-hasâisi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem* adlı eseri ise delâil kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁰⁹ Hz. Peygamber'e has özellikleri konu edinen bu çalışma 1416/1996 yılında Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti⁸¹⁰ ve 1417/1997 yılında Mustafa Osman Muhammed Sumeyde tahkikiyle yayımlandı.⁸¹¹ Ayrıca eserin bazı nüshaları Chester Beatty,⁸¹² III. Ahmet⁸¹³ ve Hizânetü't-tûras'ta⁸¹⁴ nüshaları bulunmaktadır. Geneli naklî rivayetler ile oluşturulan bu eserin nerede telif edildiğine dair net bir bilgi olmasa da müellifin Kahire'de yazmış olması muhtemeldir.

⁸⁰³ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/238.

⁸⁰⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 9/117.

⁸⁰⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 9/118; es-Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, 162.

⁸⁰⁶ el-Malatî, *Neylül-emel fî zeyli'd-Düvel*, 8/145; İsmail Hakkı Ünal, "İbnü'l-Haydırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/79.

⁸⁰⁷ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/238.

⁸⁰⁸ Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/921, 2/960, 1566, 1899; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/215; Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/231.

⁸⁰⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1560.

⁸¹⁰ el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ*, 91.

⁸¹¹ Ünal, "İbnü'l-Haydırî", 21/79.

⁸¹² Kutbüddîn İbnü'l-Haydırî, *Lafzü'l-mükerrerem bi-hasâ'isi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem* (Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 3732).

⁸¹³ Kutbüddîn İbnü'l-Haydırî, *Lafzü'l-mükerrerem bi-hasâ'isi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem* (İstanbul: III. Ahmet Kütüphanesi, 440M.S.).

⁸¹⁴ Kutbüddîn İbnü'l-Haydırî, *Lafzü'l-mükerrerem bi-hasâ'isi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 43825.).

2.1.1.58. Abdurrahmân b. Nizâmiddîn el-Câmî (öl. 898/1492) - *Şevâhidü'n-nübüvve*

Tam ismi Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'dir. Sûfî bir kimse olup âlim ve şâir bir kimse olarak tanınmaktadır. Kendisi 817/1414 yılında İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Câm şehrinin Harcird beldesinde dünyaya geldi.⁸¹⁵ Doğduğu şehre isnaden Câmî lakabıyla anılan Abdurrahmân, ilk eğitimlerine Horasan'da başladı. Daha sonra sırasıyla Herat, Semerkant, Mekke, Bağdat, Tebriz'e gitti. Bu süreçte Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî, Şehâbeddin Muhammed el-Câcermî ve Bursalı Kadzâde-i Rûmî'den istifade etti.⁸¹⁶ İlim tahsilini tamamladıktan sonra tekrar Herat'a dönen Abdurrâhmân, tekke şeyhliği görevine layık görülse de kendisi medrese müderrisliği yapmayı tercih etti. Bu vesileyle birçok öğrenci yetiştirdi. Öğrencileri arasında Abdulvâsi' Nizâmî-i Bâherzî ve Abdulgafûr Lârî yer almaktadır.⁸¹⁷ Abdurrahmân, yaptığı çalışmalar ve faaliyetler ile dünyanın farklı bölgelerinde övgüyle anıldı. Padişahlar ve dönemin saygın kimseleri tarafından itibar gördü. Lakin o tüm sermayesini hayır üzere kullanıp Nakşibendî tarikatına mensup bir şekilde geçirdiği zühd ve takva hayatı sonrası 80'i aşkın bir yaşta iken Herat'ta 898/1492 yılında vefat etti.⁸¹⁸

Abdurrahmân Câmî, geneli edebiyat olmak üzere risâleler ve eserler telif ettiği bilinmektedir.⁸¹⁹ Hz. Peygamber'in nübüvvetini, faziletlerini ve mucizelerini konu edinen *Şevâhidü'n-nübüvve* adlı eseriyle delâil edebiyatı alanındaki kıymete haiz bir konuma sahiptir. Abdurrahmân'ın bu eseri telif etmesinde Ali Şîr Nevâî'nin isteği etkili olsa da Müslüman tebaanın dinî duygusunun pekişmesine yönelik düşüncesinin de etkili olduğu söylenebilir.⁸²⁰ Nitekim mucizelerin keyfiyeti ve Müslümanların üzerinde bıraktığı etkiye sıklıkla yer vermesi bundan kaynaklanmış olmalıdır. Öyle ki, bu türde kitaplar telif eden müelliflerin ana gayeleri bu vesileyi barındırdığı aşikârdır. Bir mukaddime, bir hâtîme, yedi bölüm ve fasıllardan oluşan bu eserin içeriği incelendiğinde

⁸¹⁵ Kadir Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 16-17; Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, çev. Süleymân Çelebi Lâmi'î (İstanbul: Hakikat Yayınevi, 1999), 19.

⁸¹⁶ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94-95.

⁸¹⁷ Öğrencileri için bkz. Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, 6-8.

⁸¹⁸ Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, 22-23; Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", 7/95.

⁸¹⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/781, 2/1742; Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", 7/97-99.

⁸²⁰ Mustafa Öz, "Şevâhidü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/19.

Hız. Peygamber'in fazileti ve mûcizeleri sîret kitaplarının anlatım üslubuyla benzerlik taşıdığı görülmektedir. Geneli naklî rivayetler ile oluşan eserde hadislerin sıklıkla kullanıldığı dikkat çekse de müellif tarafından yer verilen anlatıların sahîh isnatlardan ve mu'teber kitaplardan toplanan malzemeler ile oluşturulduğu belirtilen bir diğer husustur.⁸²¹ Eserdeki bölüm başlıklarının genel konularını sıralayacak olursak şöyledir: Birinci bölümde nübüvvete işaret eden alametler ve anlatılar, ikinci bölümde nübüvvete kadar ileryen süreçte görülen irhâsât hadisleri, üçüncü bölümde nübüvvetin başlangıcından hicrete kadarki süreçte meydana gelen hadiseler, beşinci bölümde vefatından sonra görülen âlametler -gaybî bilginin vuku bulması-, altıncı bölüm Ashâb ve Ehl-i beyt'den gelen kerametler ve yedinci bölümde ise tabî'n ve sonraki neslin kerametleri yer almaktadır.⁸²² Günümüzde de yayımlanmaya devam eden bu eserin çeşitli baskılarla yayımlanmasının dışında yazma eserleri bulunmaktadır.⁸²³

2.1.1.59. Muîn el-Miskîn (öl. 907/1502)- *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve*

Tam ismi Muînüddîn el-Miskîn Muhammed Emîn b. Şereffîn el-Hâc Muhammed el-Ferâhî el-Herevî'dir. Hadis âlimi, hattat, müfessir, fakih, edip, vaiz ve kadı olarak bilinmektedir. Hayatına dair yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Muîn, yaklaşık 40 yıl İran'da bulunan Herat Camii'nde vaizlik yaptı ve Herat kadılığında görev aldı. Bu süreçte tefsir ağırlıklı eserler, divan ve Kur'ân kıssalarını ihtiva eden kitaplar telif etti. Herat bölgesinde 907/1502 yılında vefat eden Muîn, kardeşi Nizâmeddin Muhammed'in kabri yanına defnedildi.⁸²⁴

Muîn'e isnad edilen en az 10 eser bulunmaktadır.⁸²⁵ Bunlar arasında *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve* adlı eseri delâil kapsamında değerlendirilmektedir. Muîn, 886/1462 yılında kaleme almaya başladığı eserini bir risâle olarak telif etti. Ancak görülen rağbet sonrası 25 yıllık bir çalışmanın ardından, 891/1486'da Herat şehrinde genişletilmiş haliyle tamamlamış oldu. Geneli naklî rivayetler ile telif edilen bu eser, bir giriş, dört

⁸²¹ el-Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 20.

⁸²² el-Câmî, *Şevâhidü'n-nübüvve*, 20-21; Öz, "Şevâhidü'n-nübüvve", 39/19-20.

⁸²³ Eserin yazma ve tahkikli nüshaları için ayrıca bkz. Öz, "Şevâhidü'n-nübüvve", 39/20.

⁸²⁴ Çelebi, *Zeylû Keşfi'z-zunûn*, 112; Abdülkadir Şenel, "Muîn el-Miskîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/88; Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 341; Mustafa Arslan, "Mitik Tasavvurun Siyer Kültürüne Etkileri: Muîniddin el-Miskîn'in Meâricü'n Nübüvve fî Medârici'l Fütüvve'si Örneği", *Milel ve Nihal* 15/1 (2018), 61-62.

⁸²⁵ Şenel, "Muîn el-Miskîn", 31/88-89.

bölüm ve hâtime olarak incelenebilir. Her bölüm besmeleyle başlar. Hz. Peygamber'in nuru, nübüvvet öncesi dönem ve irhâsât hadiseleri, Mekke'den Medine'ye hicret ve o esnada görülen hârikulâde hadiseler, Hz. Peygamber'in vasıfları ve vefatına kadar geçen sürede vuku bulan hadiseler, nübüvvet makamı gibi vb. konuların anlatımıyla çalışma tamamlanır. Üzerine çeşitli akademik çalışmalarda yapılan eserin tercümeleri de bulunmaktadır.⁸²⁶ Yazma nüshaları ise Nuruosmaniye,⁸²⁷ Ayasofya,⁸²⁸ Süleymaniye⁸²⁹ ve Selim Ağa⁸³⁰ kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir.

2.1.1.60. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (öl. 911/1505) - *el-Hasâisü'l-kübrâ*

Tam adı Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî'dir. Tefsir, fıkıh, hadis, Arap dili ve edebiyatı âlimi olarak tanınmaktadır. Kendisi, Kahire'de 849/1445 yılında dünyaya geldi.⁸³¹ Mısır'ın Asyût bölgesinde bulunduğundan ötürü insanlar onu Süyûtî lakabıyla andı. İlim ehli olarak tanınan Kemaleddin Ebû Bekir, oğlunun da kendisi gibi bilgili bir insan olmasını istediği için onu çocuk yaştan itibaren ders halkalarında bulundurdu.⁸³² Bu vesileyle Süyûtî, erken yaşlarda Kur'ân, Arapça, ferâz, gibi temel İslâmî ilimleri öğrenmeye başladı. Gençlik dönemlerine geldiğinde fıkıh, tefsir, hadis ve hadis usulü gibi derslere ağırlık verdi.⁸³³ Şemseddin es-Sîrâmî, Sâlih b. Ömer el-Bulkûnî ve Seyfeddin İbn Kutluboğa gibi 150'ye yakın hocadan istifade etti. Ehil bir kimse olacak düzeye geldiğinde fetva verme ve ders okutma konusunda Bulkûnî'den icâzet aldı.⁸³⁴ Şeyhu Camii'nde dersler vermeye başladı. Bunun yanı sıra Berkuk Türbesi şeyhliği ve Baybarsiyye Hankahı Şeyhliği makamlarında bulunan Süyûtî, ömrünün son dönemlerini inzivada geçirdi ve Mısır'da 911/1505 yılında vefat etti.⁸³⁵

⁸²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Meâricü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/209-210.

⁸²⁷ Muîn el-Miskîn, *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3083).

⁸²⁸ Muîn el-Miskîn, *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve* (İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, 3020).

⁸²⁹ Muîn el-Miskîn, *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve* (İstanbul: Laleli Süleymaniye Kütüphanesi, 2038).

⁸³⁰ Muîn el-Miskîn, *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve* (İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, 759).

⁸³¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Zeylû tabakâti'l-huffâz* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 223.

⁸³² Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/188.

⁸³³ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/248.

⁸³⁴ es-Süyûtî, *Zeylû tabakâti'l-huffâz*, 223; Özkan, "Süyûtî", 38/189.

⁸³⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/300-301; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/168; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ*

Süyûtî çeşitli ilmî alanlarda yaklaşık 600 eser telif ettiği bilinmektedir.⁸³⁶ Aslı kaybolmuş birçok eseri yeniden hayata geçirerek ilme kazandırması, onun eserlerinin kıymetini artıran en önemli özelliği olmuştur. Süyûtî'nin Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve faziletini konu edindiği eseri *el-Hasâisü'l-kübrâ*'da bu hususlar görülmekle beraber eser delâil edebiyatında önemli bir konuma sahiptir.⁸³⁷ Süyûtî, nübüvvetin gerekliliği, peygamberlerin, özellikle Hz. Muhammed'in (sas) faziletini ve mucizelerine geniş bir şekilde yer vermektedir. Süyûtî ilgili konuda yirmi yıl boyunca araştırmalar yaptığını, bu araştırmaların binin üzerinde hadis ve bilgiye ulaştığını belirtmektedir. Bu vesileyle Hz. Peygamber'in sîreti ekseninde kendine ait yöntem ve üslubuyla bu eseri kaleme almıştır.⁸³⁸ Eserde yer alan rivayetlerde ise Hargûşî, Ebû Nuaym, Hakîm et-Tirmizî, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Hâkim en-Nisâbü'rî, Beyhakî ve Kâdî İyâz'dan sıklıkla faydalanılıp Tâceddin es-Sübkî ve Bâkılânî gibi ehil kimselerin eserlerine iktibaslarla bulunulmuştur.⁸³⁹ Süyûtî tarafından eser "yağmur yüklü bulut gibidir." benzetmesiyle berekete ve rahmete vesile olan bir aracı olarak gözetmiştir. Giriş ve 17 bölümden oluşan eser, geçmiş peygamberlerin Hz. Peygamber'i tasdikleriyle başlar ve zulmün olduğu yerde olmamasını konu edinen ancak devamı olmayan başlıkla bitmiştir.⁸⁴⁰ İhtisar, şerh, nazma çeviri gibi çeşitli çalışmalar yapılarak çeşitli baskıları yapıldığı bilinen eserin Hizânetü't-tûrâs'ta⁸⁴¹ yazma eseri bulunmaktadır.⁸⁴² Ayrıca Süyûtî, bu eserinden faydalanıp ancak rivayetleri kendisine isnad etmeyenleri *el-Fârik beyne'l-musannif ve's-sârik* adlı bir eser kaleme alarak eleştirmiştir.⁸⁴³

tabakâti'l-fuhûl, 2/248-249.

⁸³⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Zeylû tabakâti'l-huffâz* (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 223; Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/7, 8, 10, 11, 14, 16, 19, 43, 48-49, 56, 58, 81, 86, 119, 127, 144, 156, 159, 445, 560; Abdülaziz b. İbrahim Kâsım, *ed-Delîl el-İlmiyye* (Riyad: Dâru's-Su'ûdiyye li'n-neşr ve't-tevzî, 1420/2000), 99, 106.

⁸³⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/705.

⁸³⁸ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*, 202.

⁸³⁹ Eserde yararlanılan diğer isimler için ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "el-Hasâisü'l-kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/276-277.

⁸⁴⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Hasâ'is ve'l-mû'cizâtü'n-nebeviyye*, çev. Ömer Temizel (İtisam Yayınları, 2001).

⁸⁴¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Hasâisü'l-kübrâ* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 36541).

⁸⁴² Bkz. el-Bekrî, *Mesâdiru telakkîyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ülâ*, 86; Yavuz, "el-Hasâisü'l-kübrâ", 16/277.

⁸⁴³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/706.

2.1.1.61. Âiše bint Yûsuf el-Bâûniyye (öl. 922/1516) – *ed-Dürrü'l-gâ'is fî bahri'l-mû'cizât ve'l-hasâi's*

Tam adı Ümmü Abdilvehhâb Âiše bint Yûsuf b. Ahmed b. Nâsır el-Bâûniyye ed-Dımaşkıyye'dir. Kadın mutasavvıflar arasında yer alıp şair ve edip olarak tanınmaktadır. Hayatı hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kendisi Nâsır b. Halîfe el-Bâûnî gibi ilim ehli bir soydan gelmektedir. Âiše, Dımaşk'ta dünyaya geldi.⁸⁴⁴ Küçük yaşlarında eğitimine Kur'ân'ı ezberleyerek başladı. Yaşamında Kahire ve Halep gibi şehirlerine gittiği bilinen Âiše, İsmâil el-Hârizmî ve Muhyiddin Yahyâ el-Urmevî gibi isimlerden tasavvuf eğitimlerini aldı. Bunun yanı sıra edebiyata duyduğu ilgi hasebiyle manzum türlerde eserler telif ettiyse de Kahire yolculuğunda kendisine ait bazı eserler ve şiirler kayboldu.⁸⁴⁵ Âiše'nin fıkha dair geniş bir mâlûmat sahibi olduğu ve fetva icâzeti de bulunmaktaydı.⁸⁴⁶ Lakin fıkıh tahsilini kimden aldığı bilinmemektedir. Dımaşk'ın seçkin mutasavvıflarından olan Âiše, 922/1516 yılında vefat etti.⁸⁴⁷

Âiše'nin geneli tasavvuf alanında edebî üslubuyla birçok eser telif ettiği bilinmektedir.⁸⁴⁸ Çalışmamızın konusu çerçevesinde yer alan *ed-Dürrü'l-gâ'is fî bahri'l-mû'cizât ve'l-hasâi's* adlı eseri de bunlardan birisidir.⁸⁴⁹ Eser günümüze kadar ulaşmış olup yazma nüshaları Hizânetü't-tûras'ta bulunmaktadır.⁸⁵⁰ Eserin nerede telif edildiği hususunda kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, müellifin naklî rivayetleri derleyerek bu çalışmayı Dımaşk'ta kaleme almış olması muhtemeldir.

2.1.1.62. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (öl. 923/1517)- *el-Mevâhibü'l-ledünniye*

Tam ismi Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mısırî Kastallânî'dir. Hadis hâfızı, fakih, tarihçi ve kıraat âlimi olarak tanınmaktadır. Kastallânî,

⁸⁴⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/241; *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 2/1092; Ahmet Özel, "Bâûniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/212.

⁸⁴⁵ Âiše'nin hayatını anlattığı bölüm için ayrıca bkz. Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, thk. Halil Mansur (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/289.

⁸⁴⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 5/57.

⁸⁴⁷ *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 2/1092.

⁸⁴⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/242; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1317-1318.

⁸⁴⁹ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/732; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/436.

⁸⁵⁰ Âiše bint Yûsuf el-Bâûniyye, *ed-Dürrü'l-gâ'is fî bahri'l-mu'cizât ve'l-hasâ'is* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûras, 43185).

Kahire’de 851/1448 tarihinde dünyaya geldi.⁸⁵¹ Kendisi, çocuk yaşlarında Kur’ân’ı ezberleyerek kıraat dersleri alarak eğitimine başladı.⁸⁵² Hac ibadetleri dışında Kahire’den ayrılmayan Kastallânî, bu süreçte Şemseddin es-Sehâvî, Necmeddin İbn Fehd ve Celâl el-Bekrî’den istifade etti.⁸⁵³ Böylelikle hadis ve kıraat alanlarında kendisini geliştiren Kastallânî’nin çok güzel Kur’ân okuduğu belirtilmektedir. Ayrıca icâzeti sonra Karâfetüssuğrâ Medresesi’nde müderrislik yapıp öğrenciler yetiştirdi.⁸⁵⁴ Bunun yanı sıra Kahire’nin çeşitli beldelerinde vaizlik yapan Kastallânî, İbrahim el-Mekkî’nin başının kesildiği haberini alınca felç geçirip birkaç gün sonra hastalığı nedeniyle 923/1517 yılında vefat etti.⁸⁵⁵

Kastallânî ilmî vesilesiyle başta hadis olmak üzere çeşitli alanlarda eserler telif ettiği bilinmektedir.⁸⁵⁶ Bunlar arasında *el-Mevâhibü’l-ledünniye* adlı eseri⁸⁵⁷ her ne kadar siyer kitabı olsa da 10 bölümden oluşup içerisinde irhâsât ve nübüvvete işaret eden rivayetlerine yer vermesi hasebiyle delâil kapsamında değerlendirilir.⁸⁵⁸ Eser Mısır, 1281/1864, 1326/1908 ve Beyrût’ta 1412/1992 yılında 4 cilt⁸⁵⁹ halinde yayımlanmasının yanı sıra Türkçeye tercümesi de Bâkî tarafından yapıldı.⁸⁶⁰ Müellif’in Mekke ve Medine’de kaldığı dönemde 20 aylık zaman diliminde tamamlanan çalışmanın⁸⁶¹ yazma nüshaları Hizânetü’t-tûras’ta bulunmaktadır.⁸⁶²

⁸⁵¹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/232; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/867; el-Bâbânî, *Hedyyetü’l-ârifîn*, 1/139.

⁸⁵² Serkîs, *Mu’cemü’l-matbû’âtî’l-‘Arabiyye ve’l-mu’arrebe*, 2/1511.

⁸⁵³ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 6/85; Serkîs, *Mu’cemü’l-matbû’âtî’l-‘Arabiyye ve’l-mu’arrebe*, 2/1511.

⁸⁵⁴ Abdulkadir Şenel, “Kastallânî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/583.

⁸⁵⁵ Serkîs, *Mu’cemü’l-matbû’âtî’l-‘Arabiyye ve’l-mu’arrebe*, 2/1511; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/232.

⁸⁵⁶ Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/166, 466, 867, 919; el-Bâbânî, *Hedyyetü’l-ârifîn*, 1/139; Bağdatlı, *Îzâhu’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/684.

⁸⁵⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1896.

⁸⁵⁸ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *el-Mevâhinü’l-ledünniye*, thk. Me’mûn b. Muhyiddin el-Cennân el-Cennân (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1316/1996).

⁸⁵⁹ İlgili eserlerin basım ve tarihleri için ayrıca bkz. Kâsım, *ed-Delîl el-İlmiyye*, 761.

⁸⁶⁰ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *el-Mevâhinü’l-ledünniye*, sad. H. Rahmi Yananlı, çev. Bâkî (İstanbul: Divan Yayınları, ts.).

⁸⁶¹ Kastallânî, *el-Mevâhinü’l-ledünniye*, ts., 421.

⁸⁶² Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniye* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü’t-tûras, 65, 392, 644, 2588, 3951).

2.1.1.63. Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) - *Risâle fî tahkîki'l-mû'cize ve delâletihâ 'alâ sıdkı men idde'a'n-nübüvve /Risâle fî tafzîli'l-enbiyâ 'ale'l-melâ'ike*

Tam ismi Şemseddin Ahmed b. Süleyman Çelebi'dir. Tarih ve kelâm çalışmalarıyla ünlü Osmanlı şeyhülislâmı olarak bilinmektedir. Halk arasında Kemalpaşazâde olarak tanınan Şemseddin Ahmed, lakabını paşa olan dedesi Kemal'den almıştır.⁸⁶³ Kendisi 873/1469 yılında Edirne'de dünyaya geldi. İlk eğitimlerini babası ve dedesinden aldı. Babasıyla Amasya şehrine gittiğinde burada Farsça, Arap dili ve edebiyatı, kıraat ve mantık ilimlerini öğrendi.⁸⁶⁴ Lakin ilim tahsilini tamamladığı dönemlerde asker bir kimse olarak görev almaya başlayan Kemalpaşazâde, Molla Lütü'nin gördüğü itibardan etkilenecek askerlik görevinden ayrılıp medreselerde müderrislik görevi yaptı.⁸⁶⁵ Bu süreçte edebi eserlerin yanı sıra tarih ve dinî ilimlerle de ilgilendi. Hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimlerde kendisini yetkin bir seviyeye ulaştırdı. Daha sonra devletin bünyesinde yer alan Halebiye Medresesi ve Üç Şerefeli Medresesi gibi itibara sahip yerlerde öğretmenlik yapmaya devam etti.⁸⁶⁶ Bir dönem kadılık ve kazaaskerlik görevlerinde de bulunan Kemalpaşazâde, 932/1526 yılında Osmanlı şeyhülislâm oldu. 8 yıl bu makamda bulunduktan sonra 940/1534 yılında İstanbul'da vefat etti.⁸⁶⁷

Kemalpaşazâde'nin yaşamında en az 214 kaleme aldığı ve bu eserlerin birçoğunun risâleler halinde telif ettiği bilinmektedir. Bunlar arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetini konu edinen 2 eseri vardır. İlki, *Risâle fî tahkîki'l-mû'cize ve delâletihâ 'alâ sıdkı men idde'a'n-nübüvve* adlı eser olup mucizelerin keyfiyetini konu edindiğinden delâil kapsamında değerlendirilmektedir. İkincisi ise Hz. Peygamber'in faziletini konu edindiği *Risâle fî tafzîli'l-enbiyâ 'ale'l-melâ'ike* adlı eseridir.⁸⁶⁸ Aklî rivayetleri ihtiva eden bu

⁸⁶³ Yunus Türkyılmaz, *Kemâlpasazâde'nin Nesâyih Adlı Eseri'nin Transkribi ve Felsefî Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24.

⁸⁶⁴ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/238.

⁸⁶⁵ Ali Öge, "Şeyhu'l-İslâm İbn Kemal'in Kur'an-ı Kerim'in İ'câzıyla İlgili Görüşleri", *Diyanet İlmi Dergi* 50/2 (2014), 92.

⁸⁶⁶ Turan, "Kemalpaşazâde", 25/238; Türkyılmaz, *Kemâlpasazâde'nin Nesâyih Adlı Eseri'nin Transkribi ve Felsefî Tahlili*, 25-26.

⁸⁶⁷ Kemal Sözen, "İbn Kemâl'in Tehâfüt Geleneğindeki Yeri ve Önemi", *Dört Öge* 5 (2014), 116.

⁸⁶⁸ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/246.

eserler günümüze kadar ulaşmış olup Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde yazma nüshaları bulunmaktadır.⁸⁶⁹

2.1.1.64. Şemseddin Şâmî (öl. 942/1536)- *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd/ el-Âyâtü'l-'azîmetü'l-bâhire fî mi'râci seyyidi ehli'd-dünyâ ve'l-âhire*

Tam ismi Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfî'dir. Siyer, nahiv ve dil bilimi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan âlim bir kimsedir.⁸⁷⁰ Hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlı olan Şâmî, Dimaşk'ın Sâlihiye semtinde dünyaya geldi. Kahire'de Berkûkıyye Medresesi'nde müderrislik görevinde bulundu. Mısır'a gelen Süyûtî, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî ve Şâhin b. Abdullah el-Halvetî'den istifa etti. İtikadda Şâfîî olan Şâmî, zühd ve takva ehli olarak sürdürdüğü hayatının ardından Kahire'de 942/1536 yılında vefat etti.⁸⁷¹

Şemseddin Şâmî'nin hayatına dair bilgiler kısıtlı olsa da kaleme aldığı eserler kendisinin ilmî kişiliğine işaret ederek yetkinliğini göstermektedir.⁸⁷² Şâmî, özellikle Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd* adlı telifiyle hatırı sayılır bir konuma sahiptir. Bu eser Hz. Peygamber'in yaşamını anlatan sîret eseri olsa da içerdiği mucize, fazilet ve Hz. Muhammed'in (sas) nübüvvetine işaret eden hadiseler vesilesiyle delâil kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁷³ Günümüze kadar ulaşan bu eser hakkında Şâmî, üç yüzden fazla kaynaktan derlenip oluşturulduğunu, yaklaşık 1000 bab yapabildiğini ve ömrüm boyumca biriktirdiği bir hazine olduğunu zikretmiştir.⁸⁷⁴ Bu vesileyle ömrünün sonuna doğru tamamladığı anlaşılan eserin Kahire'de kaleme alındığını söyleyebiliriz. Ayrıca Şâmî'nin Hz. Peygamber'in Mi'râc mucizesini konu edinen *el-Âyâtü'l-'azîmetü'l-bâhire fî mi'râci seyyidi ehli'd-dünyâ ve'l-âhire* adlı eseri de delâil edebiyatı çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu eser 7 bölüm

⁸⁶⁹ Şemsuddîn Ahmed Kemalpaşazâde, *Risâle fî tahkîki'l-mu'cize ve delâletihâ 'alâ sıdkı men idde'a'n-nübüvve; Risâle fî tafzîli'l-enbiyâ 'ale'l-melâ'ike* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/0443-37, Y/0443-9).

⁸⁷⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 10/63.

⁸⁷¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/155; Salah Muhammed el-Haymî, *Fehârisu ulûmi'l-Kur'ânî'l-Kerîm li-mahtûtâtî dâru'l-kütübi'z-zâhiriyye* (Dimaşk: Mecmau'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1403/1983), 5/3; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şâmî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/330-331.

⁸⁷² Eserleri için ayrıca bkz. el-Bâbânî, *Hediyetü'l-'ârifin*, 2/32; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/155; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/683.

⁸⁷³ Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmecid - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993).

⁸⁷⁴ Kâsım, *ed-Delîl el-İlmiyye*, 723.

halinde düzenlenmiş olup daha sonra müellif tarafından esere eklemeler yapılmıştır. Bu vesileyle Şâmî eserin ismini *el-Fazlû'l-Fâik* olarak değiştirmiştir.⁸⁷⁵ Günümüze kadar gelen bu eserin yazma nüshaları Zâhiriyye,⁸⁷⁶ Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye,⁸⁷⁷ Chester Beatty⁸⁷⁸ ve Basra Abbâsî⁸⁷⁹ Kütüphanelerinde yer almaktadır.⁸⁸⁰

2.1.1.65. İbn Tolun (öl. 953/1546)- *Mürşidü'l-muhtâr ilâ hasâisi'l-muhtâr*

Tam ismi Ebü'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî el-Hanefî'dir.⁸⁸¹ Tarih alanında âlim bir kimse olarak nitelendirilen tabib, fakih, edip ve şair olarak tanınmaktadır. İbn Tolun, 880 yılında Şam'ın Sâlihiye mahallesinde dünyaya geldi.⁸⁸² İlk eğitimlerini ilimle meşgul olan ailesinden aldı.⁸⁸³ Süyûtî, Ebü'l-feth el-Mizzî ve İbn Abdülhâdî başta olmak üzere birçok alimden istifade etti.⁸⁸⁴ Bu süreçte Kur'an'ı hıfz ederek Arap dili ve edebiyatı, tıp, coğrafya, astronomi, tarih, fıkıh, kıraat ve mantık gibi ilimlerde temel derslerde kendisini geliştirdi.⁸⁸⁵ Eğitimlerini tamamlayıp icâzetini aldığı anda cami ve medreselerde görevler aldı. Bunun yanı sıra kütüphane memurluğu ve kadılık görevinde de bulundu. İbn Tolun 70'li yaşlara geldiğinde Dımaşk'ta 953/1546 yılında vefat etti.⁸⁸⁶

İbn Tolun'un çok yönlü ilmî kişiliğe sahip olması hasebiyle çeşitli alanlarda muhtevası 60 cilti bulan eserler telif etti.⁸⁸⁷ Bunlar arasında *Mürşidü'l-muhtâr ilâ hasâisi'l-muhtar* adlı eseri ise delâil kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁸⁸ Bir

⁸⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/204; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 11/51; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/232.

⁸⁷⁶ Şemseddin Şâmî, *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd* (Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 1890).

⁸⁷⁷ Şemseddin Şâmî, *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 22062/B).

⁸⁷⁸ Şemseddin Şâmî, *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd* (Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 5094).

⁸⁷⁹ Şemseddin Şâmî, *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd* (Basra: Basra Abbâsî Kütüphanesi, 103/H).

⁸⁸⁰ Eserin diğer yazma nüshaları için bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3306.

⁸⁸¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/291.

⁸⁸² el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/240; el-Haymî, *Fehârisu ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm li-mahtûtâtî dâru'l-kütübi'z-zâhiriyye*, 3/140; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/245.

⁸⁸³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 11/51.

⁸⁸⁴ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2/589; Ahmet Kavas, "İbn Tolun, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/415.

⁸⁸⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/691.

⁸⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 11/51; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2/590.

⁸⁸⁷ Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/54, 91, 106, 125, 379, 500, 748, 943; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/240-241; el-Haymî, *Fehârisu ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm li-mahtûtâtî dâru'l-kütübi'z-zâhiriyye*, 3/140.

⁸⁸⁸ el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kur'âni's-selâseti'l-ülâ*, 96.

mukaddime ve 8 bölüm halinde düzenlenen eser, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve ona has olan durumları konu edinir. Dimaşk'ta telif edilen bu çalışma için müellifin Süyûtî, İbnü'l-Haydırî, Bulkînî ve İbnü'l-Mülakkın gibi isimlerin eserlerinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁸⁹

2.1.1.66. Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî (öl. 973/1565)- *Hasâisi'l-habîb*

Tam ismi Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Musa eş-Şa'rânî el-Mısırî'dir. Mutasavvıf, muhaddis, fakih ve sûfî bir âlim olarak tanınmaktadır.⁸⁹⁰ Şa'rânî, 898/1493 yılında Kahire'nin Kalkaşen bölgesinde dünyaya geldi. Eğitimine Kur'ân'ı ezberleyerek başladı.⁸⁹¹ İlim tahsil etmek için Kahire ve Hicaz bölgelerine giderek pek çok sûfî ve âlimin ders halkasına katıldı. Ders aldığı hocaları arasında Ahmed b. Muhammed b. el-Kastallânî, Burhâneddin el-Kalkaşendî ve Nûreddin es-Senhûrî gibi birçok âlimden dersler aldı.⁸⁹² Bu vesileyle fıkıh ve hadis başta olmak üzere İslâmî ilimler alanında kendisini yetiştirdi. Ancak kendisi tasavvufa duyduğu ilgi sonrası Mukattam dağında inzivaya çekildi. Daha sonra 100'ü aşkın sûfiden istifade ederek Sühreverdiyye-Necîbiyye'nin bir kolu olan Zeyniyye'den hırkasını giyerek icâzet sahibi oldu.⁸⁹³ Kahire kadısı Muhyiddin Abdülkâdir Özbekî tarafından Bâbîşa'riye Külliyesinde dersler verilmesi için görevlendirildi. Bu sayede Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, Muhammed Hicâzî el-Kalkaşendî ve Sirâceddin el-Hânûtî gibi binlerce talebenin yetişmesinde pay sahibi oldu.⁸⁹⁴ İslâm'a hizmet gayesiyle hayatını idame ettiren Şa'rânî, 973/1565 tarihinde Kahire'de vefat etti.⁸⁹⁵

Şa'rânî geneli tasavvuf, hadis ve akaid olmak üzere birçok eser kaleme aldığı ve bunların yaklaşık 80 tanesi günümüze kadar geldiği bilinmektedir.⁸⁹⁶ Bu eserler arasında *Hasâisi'l-habîb* adlı kitabı ise delâil kapsamında değerlendirilir.⁸⁹⁷ Süyûtî'nin aynı

⁸⁸⁹ Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed İbn Tolun, *Mürşidü'l-muhtâr ilâ hasâ'isi'l-Muhtâr*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007).

⁸⁹⁰ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/64; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1913.

⁸⁹¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 6/218.

⁸⁹² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/180; Hayri Kaplan, "Şa'rânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/347.

⁸⁹³ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâsât*, 2/1079; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/180.

⁸⁹⁴ Kaplan, "Şa'rânî", 38/347.

⁸⁹⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 8/372-374; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâsât*, 2/1080.

⁸⁹⁶ Eserleri için bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/641-642; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1913-1920.

⁸⁹⁷ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-*

isimdeki eserinin özeti mahiyetini taşıyan eser,⁸⁹⁸ geneli naklî rivayetler ile telif edilirken eserin nerede yazıldığına dair bir bilgi olmasa da müellifin hayatından hareketle Kahire’de telif ettiği söylenebilir. Bunun yanı sıra eserin bazı nüshaları İskenderiye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.⁸⁹⁹

2.1.1.67. Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarbekrî (öl. 990/1582) – *Târihu’l-hamîs fî ahvâlî enfesi nefîs*

Tam adı Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyarbekrî’dir. Fıkıh âlimlerinden olup tarih ve siyer alanındaki çalışmalarıyla bilinmektedir. Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bu yüzden kendisine ait bilgiler tahminlerden ibaret kalmaktadır. Kâdî Hüseyin’in Diyarbakır’da dünyaya geldiği belirtilir. Mekke veya Medine de kadılık görevinde bulunmasından dolayı Kâdî lakabıyla anılmaktadır. Oldukça cömert bir şahsiyete sahip olduğu belirtilen Kâdî Hüseyin, genel kabule göre 990/1559 yılında Mekke’de vefat ettiği zikredilir.⁹⁰⁰

Kâdî Hüseyin’in hayatı hakkında bilgiler yetersiz olsa da onun kaleme aldığı eserler günümüzde de adının var olmasında etkili olmuştur.⁹⁰¹ Özellikle *Târihu’l-hamîs fî ahvâlî enfesi nefîs*⁹⁰² adlı siyer eseri, farklı coğrafyalarda yazma nüshaları bulundurulmuş ve tahkik ederek yayımlanmıştır.⁹⁰³ Diğer yandan eserin ihtivasında yer alan rivayetler vesilesiyle de delâil edebiyatı sahasında da kendisinden söz ettirmiştir. Mukaddime, 3 bölüm ve hâtime olarak tasnif edilen eserde sîret kitaplarının genel düzenine uygun olarak ilk bölüm Hz. Peygamber’in doğumundan nübüvvetine kadar olan süreci; ikinci bölüm risâletin ilk günlerinden hicrete kadar olan süreci; üçüncü bölüm ise hicretten vefata kadar olan süreci kapsamaktadır. Keza nübüvveti delil olan hadiseler, Hz. Peygamber’in hissî, maddî ve haberî mucizelerine, beklenen bir peygamber olduğuna ve faziletine dair anlatılara da sıklıkla yer verilmiştir.⁹⁰⁴ Müellif, aktarılan hadiselerin muteber kaynaklardan toplandığını belirtmiş ve kaynakları arasında Buhârî, Zamahşerî, İbn Hacer

matbu’at, 3/1920.

⁸⁹⁸ el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütûbi’s-sünneti’l-müşerreffe*, 203.

⁸⁹⁹ Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa’rânî, *Hasâisi’l-habîb* (İskenderiye: İskenderiye Kütüphanesi, D/2026).

⁹⁰⁰ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/280; Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 4/47; Abdülkerim Özeydın, “Diyarbekrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/472.

⁹⁰¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/203; Karabulut - Karabulut, *Mu’cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatı’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu’at*, 1/990.

⁹⁰² Fakihî, *Cühûdü’l-ulemâ fî tasnifi’s-sîreti’n-Nebeviyye*, 51.

⁹⁰³ Özeydın, “Diyarbekrî”, 9/473.

⁹⁰⁴ Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyarbekrî, *Târhu’l-hamîs fî ahvâlî enfesi nefîs*, thk. Abdullah Muhammed el-Halilî (Beyrût: Darû’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1431/2009).

ve İbn Esîr gibi müelliflerden olduğunu zikretmiştir.⁹⁰⁵ Naklî rivayetlerle telif edilen eserin nerede yazıldığına dair net bir bölge söylenemese de Hicâz bölgesinde kaleme aldığını söylemek daha sağlıklı olacaktır.

2.1.1.68. Ahmed b. Abdilehad es-Sirhindî (öl. 1034/1624) - *İsbâtü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn b. Abdulhay el-Fârûkî es-Sirhindî'dir. Nakşibendiyye tarikatı âlimlerinden olup tasavvuf, fıkıh, tefsir ve akaid ilimlerindeki çalışmalarıyla tanınmaktadır.⁹⁰⁶ Kendisi 971/1564 yılında Sirhind'de dünyaya geldi.⁹⁰⁷ İlk eğitimine babasının gözetiminde başlayan İmam Rabbânî, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemekle birlikte felsefe, kelâm ve mantık ilimleriyle de ilgilendi.⁹⁰⁸ Daha sonra Ya'kûb Sarfî Keşmîrî, Behlûl Bedahşânî ve Mevlânâ Kemal Keşmîrî gibi âlimlerden dersler aldı.⁹⁰⁹ İlim tahsil etmek ve çeşitli nedenlerden ötürü Siyâlkut, Agra, Şânesar, Delhi ve Gevâliyâr bölgelerinde bulunan İmam Rabbânî, birçok öğrencinin yetişmesinde de etkili oldu.⁹¹⁰ Bunlar arasında oğulları başta olmak üzere Muhammed Masum ve Mîr Muhammed Numan Bedahşî gibi isimler yer almaktadır.⁹¹¹ İmam Rabbânî, Kâdiriyye tarikatına mensup bir şekilde hayatını idame ettirip zühd ve takva ehli olarak geçirdiği son günlerinin ardından 1304/1624 yılında Sirhind'de vefat etti.⁹¹²

İmâm Rabbânî ilk eseri *İsbâtü'n-nübüvve* olmak üzere çeşitli konu ve alanlarda eserler telif ettiği bilinmektedir.⁹¹³ Onun *İsbâtü'n-nübüvve*'si Agra'da Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin peygamberliğe yönelik eleştirileri neticesinde telif edildiğinden, ihtivasıyla delâil kapsamında değerlendirilir. Arapça olarak risaleler halinde kaleme alınan bu eser, mukaddime ve 2 makale baktan oluşmaktadır. İmam Rabbânî tarafından nübüvvetin ispatı, peygamberliğin gerekliliği, mucizenin keyfiyeti gibi konuların üzerinde durduktan sonra aklî temellendirme metotları kullanarak delillendirilir. 989/1581 yılında yazımı

⁹⁰⁵ Ayrıca müellifin istifade ettiği kaynaklar için bkz. Ahmet Duman, "Diyarbakır ve Tarihçiliği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3 (30 Eylül 2020), 1711-1713.

⁹⁰⁶ Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/194-195; Çağfer Karadaş, "İmam Rabbânî ve İtikadî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2000).

⁹⁰⁷ Ethem Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbani ve Mektübâtı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1-4 (1996), 194.

⁹⁰⁸ Muhammed Yusuf Akbak, *İmam Rabbânî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 32.

⁹⁰⁹ Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbani ve Mektübâtı", 196.

⁹¹⁰ Akbak, *İmam Rabbânî*, 32-33.

⁹¹¹ Öğrencileri ile ilgili bilgiler için ayrıca bkz. Akbak, *İmam Rabbânî*, 43-51.

⁹¹² Algar, "İmâm-ı Rabbânî", 22/195; Akbak, *İmam Rabbânî*, 51.

⁹¹³ Eserleri için bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/536-537; Akbak, *İmam Rabbânî*, 55-67.

tamamlanan ve günümüzde de yayımlanmaya devam eden eser, ilk olarak Pakistan Karaçi’de 1383/1963 yılında yayımlanmıştır.⁹¹⁴

2.1.1.69. Aziz Mahmud Hüdâyî (öl. 1038/1628) – *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr ‘aleyhi salevâtullahi’l-meliki’l-cebbâr/ Mi’râciye*

Tam ismi Aziz Mahmud Hüdâyî b. Fazlullah b. Mahmud el-Üsküdârî el-Hanefî’dir.⁹¹⁵ Mutasavvıf, muhaddis, müfessir, edip ve Celvetiyye tarikatının kurucusu olarak tanınmaktadır.⁹¹⁶ Aziz Mahmud, 948/1541 yılında Şereflikoçhisar’da dünyaya geldi. İlk eğitimlerini Sivrihisar’da alıp İstanbul, Edirne, Mısır, Şam, Bursa ve Rumeli bölgelerinde bulundu. Bu süreçte Nâzırzâde Ramazan Efendi, Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi, Kerîmüddin el-Halvetî ve Muhyiddin Üftâde’den istifade etti.⁹¹⁷ Güçlü hafızasıyla dikkatleri kendisine çeken Aziz Mahmut, icâzetini aldıktan sonra Ferhâdiye Medresesi’nde müderris ve Câmi-i Âtık Mahkemesi’nde nâib olarak görev aldı. Bunun yanı sıra Küçük Ayasofya Camii Tekkesi’nde şeyhlik makamında bulunup Fâtih Camii’nde vaaz vererek tefsir ve hadis dersleri okuttu.⁹¹⁸ Osmanlı Devleti’nin yöneticileriyle yakın ilişkileri bulunan Aziz Mahmud’un birçok öğrenci yetiştirdiği de bilinir. Bunlar arasında Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, Dilâver Paşa ve Sarı Abdullah Efendi kendisinden istifade edenler arasındadır.⁹¹⁹ Halka ve devlet adamlarına kadar büyük bir etki bırakan Aziz Mahmud, 1038/1628 tarihinde Üsküdar’da vefat etti.⁹²⁰

Aziz Mahmud’un Hz. Muhammed’i (sas) konu edinen, tasavvuf ve hadis alanları başta olmak üzere eserler telif ettiği bilinmektedir.⁹²¹ Bunlar arasında *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr ‘aleyhi salevâtullahi’l-meliki’l-cebbâr* ve *Mi’râciye* adlı eserleri ise delâil kapsamında değerlendirilir.⁹²² Bilakis *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr* Hz. Peygamber’in

⁹¹⁴ İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü’n-nübüvve*, thk. Gulâm Mustafa Han (Karaçi, 1383–1963); İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü’n-nübüvve -Peygamberlik Nedir?-* (İstanbul: Hakikat Yayınevi, 2015).

⁹¹⁵ Karabulut - Karabulut, *Mu’cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatı’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu’at*, 5/3636; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 7/180; el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-ârifin*, 2/415.

⁹¹⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/338.

⁹¹⁷ Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, ed. Nur Osman Aslan, çev. Mustafa Tatcı - Musa Yıldız (İstanbul: Üsküdar Araştırmalar Merkezi, ts.), 3-4.

⁹¹⁸ Ziver Tezeren, *Aziz Mahmûd Hüdâyî* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 7-8.

⁹¹⁹ Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, 4/338; Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 1-2.

⁹²⁰ Karabulut - Karabulut, *Mu’cemü’t-Târîhi’t-Türasi’l-İslâmî fî Mektebatı’l-Alem: el-Mahtutat ve’l-Matbu’at*, 5/3636; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 7/180; Ayrıca bkz. Alper Ay, *Aziz Mahmud Hüdâyî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023).

⁹²¹ Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 2-7; Tezeren, *Aziz Mahmûd Hüdâyî*, 49-61; Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, 4/339-340.

⁹²² Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 661; Tezeren, *Aziz Mahmûd Hüdâyî*, 50.

doğumu, mûcizeleri ve hakikat-i Muhammediye gibi konuları ihtiva eden 6 varaklık Arapça bir eserdir. Eser 1037/1628 tarihinde kaleme alınıp 5 babdan oluşur bölümler ise fasıllara ayrılır. Hz. Peygamber’i konu edinen 3. bab ise Mehmed Gülşen tarafından tercüme edilmiş ve Vildan Efendi tarafından hâşiye yazılmıştır.⁹²³ *Mi’râciye* ise mensur yazım düzeninde olup Hz. Peygamber’in mi’rac hadisesini âyetler ve hadislerle anlatan bir risaledir. Günümüze kadar ulaşan eserler geneli naklî rivayetleri ihtiva edip İstanbul’da telif edildiği söylenebilir. Bu eserlerin *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr* ve *Mi’râciye* Hacı Selim Ağa Kütüphanesi⁹²⁴ ve Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi’de⁹²⁵ yazma nüshaları bulunur.

2.1.1.70. Abdülmecid es-Sivâsî (öl. 1049/1639) – *Telhîsü hasâisü’n-Nebî*

Tam ismi Abdülmecid b. Muharrem b. Ebü’l-Berekât Muhammed b. Arif Şemseddin el-Hanefî es-Sûfî el-Sivâsî’dir.⁹²⁶ Halvetiyye tarikatı şeylerinden olup tasavvuf ve hadis alanlarındaki çalışmalarıyla bilinmektedir.⁹²⁷ O, 971/1563 yılında günümüzde Tokat ilinin sınırları içerisinde yer alan Zile’de dünyaya geldi.⁹²⁸ Ailesinin ilme olan ilgisi ve tasavvuf alanına mutaasıp olmaları hasebiyle Abdülmecid’de erken yaşlardan amcası Şemseddin Sivâsî başta olmak üzere birçok kimseden dersler aldı.⁹²⁹ 30 yaşlarına kadar devam ettiği İslâmî ilimler sahasında geniş bir mâlumat sahibi oldu. Kur’ân hafızı, tefsir, hadis, batînî ve zâhirî ilimlerde yetkin bir kimse olduktan sonra tasavvuf alanına yoğunlaşarak Şemseddin Sivâsî’ye bağlandı. Daha sonra Merzifon ve Sivas bölgelerine dinî irşad etmek amacıyla gitti. Osmanlı padişahlarından III. Mehmet’in davetiyle İstanbul’a giden Abdülmecid, vefatına kadar burada kaldı. Ayasofya Camii, Mehmed Ağa Tekkesi, Şehzade Camii, Sultan Selim Camii ve Sultan Ahmed Camii’nde vaazlar verdi. Ayrıca tefsir ve hadis okuttu.⁹³⁰ Yaşamı boyunca mensubu olduğu Halvetiyye tarikatına bağlı kalarak zühd ve takvayla geçirdiği hayatı sonrası 1049/1639

⁹²³ Ayrıca bkz. Tezeren, *Aziz Mahmûd Hüdâyî*, 53.

⁹²⁴ Aziz Mahmud Hüdâyî, *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr ‘aleyhi salevâtullahi’l-meliki’l-cebbâr; Mi’râciye* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî B1, 265-2/258/628).

⁹²⁵ Aziz Mahmud Hüdâyî, *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr ‘aleyhi salevâtullahi’l-meliki’l-cebbâr; Mi’râciye* (İstanbul: Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 1/1583).

⁹²⁶ Karabulut - Karabulut, *Mu’cemü’t-târîhi’t-türâsi’l-İslâmî fî mektebatî’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu’at*, 1876.

⁹²⁷ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 6/170.

⁹²⁸ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/620.

⁹²⁹ Çelebi, *Süllemü’l-vüsûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*, 2/302.

⁹³⁰ ez-Ziriklî, *el-A lâm*, 4/150; Cengiz Gündoğdu, “Sivâsî, Abdülmecid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/286.

yılında 76 yaşındayken İstanbul’da vefat etti.⁹³¹

Abdülmecid el-Sivâsî’nin irşad faaliyetlerinin yanı sıra eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Geneli tasavvuf alanı üzerine yazdığı teliflerin sayısı ise 25’ten fazladır.⁹³² Bunlardan biri de Nebî’nin fazliletlerini konu edinen ve Süyûtî’nin *Hasâisü’l-kübra*’sı üzerine yazılan *Telhîsü hasâisü’n-Nebî* adlı eserdir.⁹³³ Eser maalesef günümüze kadar ulaşmadı. Ancak talebesi Muslihiddîn Gırnatevî bu eseri eklemeler veya eksiltmelerle tercüme ederek *Kitâbu’l-Fusûl fî tercemeti hasâisi’r-Resûl* adıyla telif haline getirdi. Bazı ipuçları sunmasıyla incelenen Gırnatevî’nin tercemesi ise 13 bölümden müteşekkil olup Hz. Muhammed’in (sas) beklenen bir Nebî olduğu, Tevrat ve İncil’de yer alan vasıfları, irhâsât, hissî, maddî ve gaybî mucizeleri ve son bölümde ise vefatıyla ilgili hususları ihtiva etmektedir. Anlatıların nakilci üsluba sahip olması Abdülmecid’in bu çizgiyi takip ettiğine işaret sayılabilir.⁹³⁴ Diğer yandan Abdülmecid’in bu eseri yaşamından hareketle İstanbul’da telif ettiği düşünülebilir.

2.1.1.71. Nuh b. Mustafa (öl. 1070/1660) - *Eşrefü’l-makâle fî ma‘ne’n-nübüvve/ Nesebi’ş-Şerîf*

Tam ismi Nuh b. Mustafa er-Rûmî el-Mısırî el-Hanefî’dir. Fıkıh, tasavvuf ve hadis alanlarında yetkin bir âlim olarak tanınmaktadır. Hayatına dair yeterli bir bilgi bulunmayan Nuh’un, Amasya’da doğduğu ve burada eğitim gördüğü bilinmektedir.⁹³⁵ Halveti tarikatına mensup olan Nuh, Muhammed el- Hicâzî ve Abdülkerîm es-Sûsî’den ders aldı.⁹³⁶ Bunun yanı sıra eğitimi sonrası bir dönem Konya da müftü olarak görev aldığı ve yaşamının geri kalan döneminde ise Mısır’a gitti. Kaç yıl hayatta kaldığı bilinmeyen Nuh, ardından birçok eser bırakarak 1070/1660 tarihinde Kahire’de vefat etti.⁹³⁷

Nuh’un Fıkıh, hadis, kelâm ve tasavvuf alanlarında bir hayli eser telif ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁹³⁸ Bunlar arasında *Eşrefü’l-makâle fî ma‘ne’n-nübüvve* ve

⁹³¹ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/620.

⁹³² Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/747, 2/1347, 1879; Bağdatlı, *Îzâhu’l-meknûn fî’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 2/401, 403; Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatı’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 3/1877.

⁹³³ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/620.

⁹³⁴ Ahmet Akdağ, “Hasâisü’l-Kübrâ’nın Telhîsi Üzerine Yazılan Türkçe Bir Tercüme: Muslihiddîn Gırnatevî’nin Kitâbu’l-Fusûl fî Tercemeti Hasâisi’r-Resûl Adlı Eseri”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 7/1 (2023), 18-51.

⁹³⁵ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 8/51.

⁹³⁶ Ömer Türker, “Nûh b. Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/230.

⁹³⁷ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn*, 13/119; Türker, “Nûh b. Mustafa”, 33/230.

⁹³⁸ Eserleri için bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatı’l-alem: el-*

el-Kavlu'l-Latîf fî'n-Nesebi's-Şerîf adlı eserleri ise delâil eserleri arasında değerlendirilmektedir.⁹³⁹ Nuh, *Eşrefü'l-makâle* adlı eserini 1033/1624 yılında telif etti. Muhtemeldir ki Nuh o yıllarda Konya müftüsü olarak görev alıyordu. Eserin yazma nüshası ise Vehbî Efendi Kütüphanesi'nde yer almaktadır.⁹⁴⁰ Diğer çalışması *Nesebi's-Şerîf*'in nerede telif edildiği bilinmese de yazma nüshası Hizânetü't-tûrâs'ta yer almaktadır.⁹⁴¹ Bu eserlerin ortak özelliği olarak naklî rivayetleri ihtiva ettiği söylenebilir.

2.1.1.72. Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed el-Vefâî (öl. 1086/1675)- *Tenzîhü'l-Mustafa'l-muhtâr ammâ lem yeshbüt mine'l-ahbâr ve'l-âsâr*

Tam adı Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Acemî eş-Şâfî el-Vefâî el-Mısırî'dir. Hayatı hakkında yeterli bir bilgi bulunamamaktadır. Ancak eserleri, *Şerhun alâ sülâsiyyâti'l-buhârî*, *Kerâmetü'l-evliyâ* ve *Tenzîhü'l-Mustafa'l-muhtâr ammâ lem yeshbüt mine'l-ahbâr ve'l-âsâr*'dan hareketle muhaddis ve mutasavvıf olduğu söylenebilir. Kehhâle, 1014 yılında dünyaya geldiğini kaydeder.⁹⁴² Diğer yandan Bağdâdî'nin zikrettiği bu eserlerden *Tenzîhü'l-Mustafa'l-muhtâr* ise delâil edebiyatı kapsamında değerlendirilir.⁹⁴³ Günümüze kadar gelen bu eser, 21 bâb halinde Hz. Muhammed'in (sas) hayatı ve öğretileri hakkında zayıf veya uydurma hadisler ve rivayetlerin yayılmasına karşı bir tepki olarak yazılmıştır. Müellif, bu tür hadislerin Peygamber'in imajını zedelediğini ve İslâm dininin doğru anlaşılmasını engellediğini düşünmektedir. Bu nedenle, kitabında Peygamber'e isnat edilen ancak güvenilir kaynaklarda yer almayan bu tür rivayetleri ele alır ve bunların zayıf veya uydurma olduğunu ispat etmeye gayret eder. Dolayısıyla delâil edebiyatında yer edinen rivayetlerin sıhhatine dair önemli bilgiler sunarak kıymetli çalışmalar arasında yer edinmektedir.⁹⁴⁴

2.1.1.73. Hür el-Âmilî (öl. 1104/1693) – *İsbâtü'l-hüdât bi'n-nusûs ve'l-mû'cizât*

Tam ismi Muhammed b. el-Hasen b. Alî el-Hürr el-Âmilî el-Meşgarî'dir. Şif

mahtutat ve'l-matbu'at, 5/3857-3858; Türker, "Nûh b. Mustafa", 33/231-232.

⁹³⁹ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3857.

⁹⁴⁰ Nuh b. Mustafa, *Eşrefü'l-makâle fî ma'ne'n-nübüvve* (İstanbul: Vehbî Efendi Kütüphanesi, 789).

⁹⁴¹ Nuh b. Mustafa, *Eşrefü'l-makâle fî ma'ne'n-nübüvve* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 80169).

⁹⁴² Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/152.

⁹⁴³ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/329; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/352.

⁹⁴⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Acemî, *Tenzîhü'l-Mustafa'l-muhtâr ammâ lem yeshbüt mine'l-ahbâr ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Heykel (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1441/2020).

muhaddis ve fakihlerinden olup Ahbâriyye ekolünün temsilcileri arasında yer almaktadır. Kendisi 1033/1624 yılında Cebeliâmil’de nahiyesinin Meşgarâ köyünde dünyaya geldi.⁹⁴⁵ Eğitimlerine ailesi ve yakın çevrelerinden dersler alarak başlayan Âmilî, önce Cüba’ya ardından uzun zaman ikamet ettiği Cebeliâmil’den ayrılarak Irak, Tus ve İsfahan bölgelerine gitti. Bu süreçte babası Abdüsselâm b. Muhammed el-Hür başta olmak üzere Hüseyin ez-Zahîrî, Zeynüddin b. Muhammed gibi isimlerden istifade etti. Şîî’liğe temayül eden bir çevrede bulunması hasebiyle kendisi de bu mezhebe ilgi besledi. Bu doğrultuda İran bölgesine yerleşerek Şîî ulemânın halkası arasında yer edindi.⁹⁴⁶ Kur’ân ve Sünnet’i esas alarak aklî metotlarla meselelere çözüm üreten Ahbâriyye ekolüne mensup oldu. Yaşamında Safevî Hükümdarı Şah Süleyman’ın övgülerine mazhar olan Âmilî, yaklaşık 69 yaşlarındayken İran’ın Meşhed şehrinde vefat etti.⁹⁴⁷

Âmilî’nin geneli hadis alanı olmak üzere en az 23 eser telif ettiği bilinmektedir.⁹⁴⁸ Hz. Peygamber’in ve imamların faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden *İsbâtü’l-hüdât bi’n-nusûs ve’l-mû‘cizât* adlı eseri de bunlar arasındadır.⁹⁴⁹ Hz. Peygamber’in nübüvvetine ispat doğrultusunda Meşhed’de 1096/ 1685 yılında telif edilen bu eser de ilk önce Hz. Muhammed’in (sas) kerametlerine ve mûcizelerine yer verilip ardından imamların faziletine değinilmektedir.⁹⁵⁰ Yazma nüshaları bulunan kitabın ayrıca tercüme ve şerhleri yapılarak yayımlanmıştır.⁹⁵¹

2.1.1.74. Hâşim b. Süleymân el-Bahrânî (öl. 1107/1696) - *Meşâbîhu’l-envâr fî beyâni mû‘cizâti’n-nebiyyi’l-muhtâr*

Tam ismi Hâşim b. Süleymân b. İsmâîl b. Abdilcevâd b. Ali el-Hüseyinî el-Ketkânî el-Bahrânî’dir.⁹⁵² Fakih, müfessir, muhaddis, kadı ve şîa nakillerini inceleyen bir kimse olarak tanınmaktadır. Onun doğum tarihine dair bir bilgi bulunmasa da Bahreyn’de

⁹⁴⁵ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/90; Hamid Algar, “Hür el-Âmilî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/493.

⁹⁴⁶ Serkîs, *Mu‘cemü’l-matbû‘âtî’l-‘Arabîyye ve’l-mu‘arrebe*, 2/1264.

⁹⁴⁷ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/90; Algar, “Hür el-Âmilî”, 18/493.

⁹⁴⁸ Bağdatlı, *İzâhu’l-meknûn fî’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/127, 160, 169, 311, 377; el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 2/304.

⁹⁴⁹ Bağdatlı, *İzâhu’l-meknûn fî’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/24.

⁹⁵⁰ Muhammed b. el-Hasen b. Alî el-Hür el-Âmilî, *İsbâtü’l-hüdât bi’n-nusûs ve’l-mu‘cizât*, thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî (Kum: el-Matbaa el-İlmiyye, 1379/1959).

⁹⁵¹ Yazma nüshaları ve yayım bilgileri için ayrıca bkz. Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatî’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 4/2668; Algar, “Hür el-Âmilî”, 18/493.

⁹⁵² Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatî’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 5/3865.

dünyaya geldiği bilinmektedir.⁹⁵³ İlim tahsiline ilk olarak babasıyla memleketinde başlayıp, Necef ve Horosan'a giderek dersler aldı. Bu süreçte Fahreddin et-Turayhî en-Necefî ve Abdülazîm b. Seyyid b. Abbas Esterâbâdî'den istifade etti.⁹⁵⁴ Fıkıh, tefsir ve Arap dili alanlarında kendisini geliştirip memleketi Bahreyn'e geldiğinde burada kadılık ve hisbe görevine getirildi.⁹⁵⁵ Görevi sürecince adil ve dürüst bir şekilde vazifesini yerine getirdiğinde Bahreyn'de ünü yayıldı. İlmini paylaşmakta cömert davranan Bahrânî, hadis dersleri verdi. Kendisinden Muammer Mahmûd b. Abdüsselâm ve Hür el-Âmilî gibi kalabalık bir cemaatin istifade etti.⁹⁵⁶ Zalimlere karşı mücadele ederek hayatını idame ettiği belirtilen Bahrânî, 1107/1696 yılında Bahreyn'de vefat etti.⁹⁵⁷

Bahrânî İmâmiyye'nin hususlarına dair çalışmaları başlıca olmak üzere 70'i aşkın eser telif ettiği bilinmektedir.⁹⁵⁸ Bunlar arasında *Meşâbîhu'l-envâr fî beyâni mü'cizâti'n-nebiyyi'l-muhtâr* adlı eseri ise delâil edebiyatı kapsamında değerlendirilmektedir.⁹⁵⁹ Hz. Muhammed'in (sas) mucizelerini ihtiva eden bu eser Mahmûd el-Ergânî el-Bibhehânî tarafından tahkik edilerek 1384/2005 yılında Kum'da yayımlandı.⁹⁶⁰

Eser bir mukaddime ve 11 bâb başlığından oluşmaktadır. İslâmiyet öncesi dönemle başlayan eser, irhâsât olarak bilinen hârikulâde olayları, daha sonraki dönemlerde yapılan savaşlarda ve seferlerde görülen hârikulâde hadiseler, İsrâ ve Mi'rac, Hz. Peygamber'in vermiş olduğu gaybî bilgiler, bereketi, duasının kabulü ve Müslüman olan sahâbilerin şahit olduğu mucizevî anlatıları içermektedir. Kısmen de olsa tefsir ve âyetlere de yer veren bu eserin, geneli naklî rivayetlerle oluşturulduğu elzem olmakla birlikte, nerede yazıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁹⁶¹ Ancak eserin, müellifin yaşamını geçirdiği Bahreyn'de telif edildiği tahmin edilmektedir.

⁹⁵³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/66; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/503.

⁹⁵⁴ *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 3/2848.

⁹⁵⁵ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2/710.

⁹⁵⁶ Mustafa Öz, "Hâşim b. Süleyman Bahrânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 161.

⁹⁵⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 13/132; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3865.

⁹⁵⁸ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/179, 203, 279, 323; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/503-504; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/66; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3865.

⁹⁵⁹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/504.

⁹⁶⁰ Öz, "Hâşim b. Süleyman Bahrânî", 161.

⁹⁶¹ Hâşim b. Süleyman b. İsmâil b. Abdilcevâd el-Hüseynî el-Bahrânî, *Mesâbîhu'l-envâr fî beyâni mü'cizâti'n-nebiyyi'l-muhtâr*, thk. Mahmûd el-Ergânî el-Bihbehânî (Kahire: Dâru'l-Mevvedde, 1383/2004), 1-624.

2.1.1.75. İbrahim b. Mustafa (öl. 1188/1774) – *Câmi‘u‘l-mû‘cizâtü‘n-nebeviyye*

Tam adı Nazîrâ İbrahim b. Mustafa b. Abdullah el-Hanefî er-Rûmî, el-Edirnevî'dir. Mutasavvıf bir kimse olan İbrahim Gülşenî şeyhi ve şair olarak tanınmaktadır.⁹⁶² Hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlı olduğundan doğum tarihi bilinmemektedir. İbrahim ailesinin tasavvufa olan ilgisi hasebiyle erken yaşlarda Hasen Sezâi-yi Gülşenî'nin ders halkasına katıldı. Eğitimini tamamladıktan sonra devlet hizmetine atanan İbrahim, Edirne, Tekirdağ, Mısır gibi çeşitli şehirlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulundu. Edebiyat ve tasavvuf duyduğu derin sevgiden hiçbir zaman münezzeh kalmadı. Ayrıca tarih ilmiyle de ilgilenen İbrahim, bu alanlarda birçok eser kaleme aldı. Hayatının son yıllarını Eski Zağra'da bir tekke inşa ederek öğrenciler yetiştirmeye ve ilmi sohbetlere adanmıştı. Burada edebiyat ve tasavvuf alanında yoğunlaşarak eserlerini tamamladı. Vefatına dair bilgiler ihtilaflı olan İbrahim'in, 1188/1774 yılında Edirne veya Eski Zağra'da vefat ettiği düşünülmektedir.⁹⁶³

Günümüze ulaşan 16 telifi olan İbrahim'in, tasavvufa olan meyili eserlerine de sirayet ettiği anlaşılr.⁹⁶⁴ Öyle ki, Hz. Peygamber'in mucizeleri konu edindiği *Câmi‘u‘l-mû‘cizâtü‘n-nebeviyye* adlı eseri bunlardan birisidir. Muhtevası hasebiyle delâil kapsamında değerlendirilen bu eser, günümüze kadar ulaşmış olup Beyazıt Devlet Kütüphanesi⁹⁶⁵ ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde⁹⁶⁶ birer yazma nüshası bulunmaktadır.⁹⁶⁷ Yazarın nakil ağırlıklı eserinin telif tarihi ve mekânı konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, mevcut verilere göre Edirne'de yazılmış olması muhtemeldir. Zira yazarın daha önce Bağdat'ta kaleme aldığı *Tuhfetü‘z-zevra* adlı eserinden sonra hayatının geri kalan kısmını Edirne ve çevresinde geçirdiği bilinmektedir.

⁹⁶² el-Bâbânî, *Hediyyetü‘l-‘ârifîn*, 1/38.

⁹⁶³ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/417-418; Kehhâle, *Mu‘cemü‘l-mü‘ellifîn* 1/113; Mehmet Akkuş, “Nazîrâ İbrahim Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/454-455.

⁹⁶⁴ Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/418.

⁹⁶⁵ İbrahim b. Mustafa, *Câmi‘u‘l-mu‘cizâtü‘n-nebeviyye* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 816).

⁹⁶⁶ İbrahim b. Mustafa, *Câmi‘u‘l-mu‘cizâtü‘n-nebeviyye* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, 2355).

⁹⁶⁷ el-Bâbânî, *Hediyyetü‘l-‘ârifîn*, 1/38; Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü‘t-târîhi‘t-türasi‘l-İslâmî fi mektebatı‘l-alem: el-mahtutat ve‘l-matbu‘at*, 1/120.

2.1.1.76. Muhammed b. Ahmed el-İmâdî (öl. 1120/1708) - *Kevâkibü envari'l-Ahmediyye fî esrâri'l-mû'cizâti'l-Muhammediyye*

Tam ismi Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-İmâdî el-Osmanî'dir. Hayatı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Sultan III. Ahmed'e ithafen naklî rivayetlerle kaleme aldığı *Kevâkibü envari'l-Ahmediyye fî esrâri'l-mû'cizâti'l-Muhammediyye* adlı eseriyle bilinmektedir. Bu eser, Hz. Peygamber'in hayatının farklı dönemlerinde gerçekleşen irhâsât ve mûcizelerini kronolojik bir sırayla ele almaktadır. Ayrıca her bir bab ise hayatının on yıllık dilimlerini kapsayacak şekilde düzenlenerek, okuyucuya daha anlaşılır bir anlatı sunar. Lakin son bab ise diğerlerinden farklı olarak peygamberliğin ilanından vefatına kadar geçen 23 yıllık dönemi kapsar. Delâil kapsamında değerlendirilen bu eser, günümüze kadar gelmiş olup Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi'nde⁹⁶⁸ yazma nüshası bulunmaktadır.⁹⁶⁹

2.1.1.77. Abdülbâki Ârif Efendi (öl. 1125/1713) – *Kitâbü't-teşrîfât fî'l-hasâis ve'l-mû'cizât*

Tam ismi Abdülbâki Ârif b. Mehmed b. Mustafa er-Rûmî el-İstanbulî'dir. Mûsiki, edebiyat, hat, siyer, Arap dili ve belagatı alanlarında yetkin bir kimse olup Osmanlı âlimlerindendir.⁹⁷⁰ Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Abdülbâki Ârif Efendi, İstanbul Kasımpaşa'da dünyaya geldi. Eğitimlerine dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. İstanbul'da eğitimlerini aldığı bilinir. Dinî ilimlerin yanı sıra hat, edebiyat, sarf ve nahiv alanlarında geniş bir mâlûmat sahibi olduğu anlaşılan Abdülbâki Ârif Efendi, yaşamında müderris, kadı, ve Mekke pâyesi gibi görevlerde yer aldığı bilinir. Mehmed Refî Efendi, Vak'anüvis Râşid Efendi ve Şeyhülislâm İshâk Efendi gibi pek çok ilim ehli kimsenin yetişmesinde etkili olan Abdülbâki Ârif Efendi, 1125/1713 yılında İstanbul'da vefat etti.⁹⁷¹

Abdülbâki Ârif Efendi'nin sadece şiir ve edebiyat alanında değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in hayatını ve mûcizelerini de konu edinen eserler telif ettiği

⁹⁶⁸ Muhammed b. Ahmed el-İmâdî, *Kevâkibü envari'l-Ahmediyye fî esrâri'l-mu'cizâti'l-Muhammediyye* (İstanbul: Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi, 359).

⁹⁶⁹ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/390; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2455.

⁹⁷⁰ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1522.

⁹⁷¹ Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 262; Mustafa İsmet Uzun, "Abdülbâki Ârif Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/195-196.

bilinmektedir.⁹⁷² Öyle ki o, devrinin en sevilen sîret kitabı olarak nitelendirilen *Siyer-i Nebî* ve *Mi'racnâme* adlı eserleriyle övgülere mazhar olmuştur. Ayrıca delâil edebiyatı çerçevesinde değerlendirilen ve Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olan hadiselerin yer aldığı *Kitâbü't-teşrîfât fi'l-hasâis ve'l-mu'cizât* adlı eseri de kıymete haiz eserleri arasında yer almaktadır. Geneli naklî rivayetleri ihtiva eden *Kitâbü't-teşrîfât* günümüze kadar ulaşan delâil eserlerindendir. Yazma nüshaları Nuruosmaniye,⁹⁷³ Hamidiye,⁹⁷⁴ Halet Efendi⁹⁷⁵ ve Hüsrev Paşa⁹⁷⁶ kütüphanelerinde yer almaktadır.⁹⁷⁷

2.1.1.78. Molla Halil es-Siirdî (öl. 1259/1843)- *Mahsûlü's-ş-mevâhibi'l-ehadiyye fi'l-hasâis ve's-ş-semâ'ili'l-Ahmediyye*

Tam ismi Molla Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Hizanî el-Kurdî el-Umerî es-Siirdî'dir.⁹⁷⁸ Telif, şerh ve hâşiye geleneğinin önemli temsilcilerinden olup tasavvuf ilminde âlim bir kimse olarak tanınmaktadır. Kendisi 1168/1754 yılında Bitlis'te Hizan beldesinin Külpi köyünde doğdu.⁹⁷⁹ Lakabı Siirdî'yi hayatını idame ettirdiği bölgeye isnaden alan Halil, eğitimlerine ilmi yetkinliğe sahip ailesinin yanında başladı. Daha sonra Doğu Anadolu şehirlerine giderek farklı medreselerde ilim tahsil edip icâzetini aldı. Bu süreçte Hüseyin el-Karasevî, Yahyâ el-Mervezî ve Molla Mahmûd gibi isimlerden istifade etti.⁹⁸⁰ Eğitimi sonrası memleketi Hizan'a dönen Molla Halil, Meydan Medresesi'nde dersler verdi.⁹⁸¹ Sonrasında Siirt'e giderek Fahriye Medresesinde 30 yıla yakın bir süreçte Fahriye Medresesi'nde müderris olarak görev aldı. Siirt'te kaldığı sürece

⁹⁷² Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 262; Uzun, "Abdûlbâki Ârif Efendi", 1/197-198.

⁹⁷³ Abdûlbâki Ârif Efendi, *Kitâbü't-Teşrîfât fi'l-hasâis ve'l-mu'cizât* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3310/3336/3337).

⁹⁷⁴ Abdûlbâki Ârif Efendi, *Kitâbü't-Teşrîfât fi'l-hasâis ve'l-mu'cizât* (İstanbul: Hamidiye Kütüphanesi, 964/955).

⁹⁷⁵ Abdûlbâki Ârif Efendi, *Kitâbü't-Teşrîfât fi'l-hasâis ve'l-mu'cizât* (İstanbul: Halet Efendi Kütüphanesi, 733).

⁹⁷⁶ Abdûlbâki Ârif Efendi, *Kitâbü't-Teşrîfât fi'l-hasâis ve'l-mu'cizât* (İstanbul: Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 514).

⁹⁷⁷ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatil-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1522.

⁹⁷⁸ Abdullah Özcan, *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretü'l-Kulûb fi Kelâmi Allâm'il-Guyub Adlı Tefsîrinin Tahkik ve Tahlili* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 9.

⁹⁷⁹ Ömer Pakiş, "Molla Halil Siirdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/250.

⁹⁸⁰ Serkan Tekin, *Molla Halil'in Kelâmî Görüşleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 10-13.

⁹⁸¹ Adnan Memduhoğlu, "Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/14 (18 Aralık 2019), 613.

kitaplar telif ederek öğrenci yetiştirdi. Kâdirî tarikatına mensup olan Molla Halil, 1259/1843 yılında Siirt'te vefat etti.⁹⁸²

Molla Halil'in manzum, şerh, akaid ve ilmihal gibi İslâmî ilimlerin her alanında eserler telif ettiği bilinmektedir.⁹⁸³ Bunlar arasında *Mahsûlü 'ş-mevâhibi 'l-ehadiyye fi 'l-hasâi's ve 'ş-şemâ'ili 'l-Ahmediyye* adlı eseri Hz. Peygamber'in faziletine yer vermesi hasebiyle delâil eserleri arasında değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in beşerî yönlerine de değinilen 136 varaklık eserde siyer anlatıları da mevcuttur. Tirmizî, Süyûtî ve el-Kastalânî'nin eserlerinden istifade ederek geneli naklî rivayetler ile oluşturulan bu eser, yazarın uzun bir dönem geçirdiği Siirt'te telif edilmiş olması muhtemeldir.⁹⁸⁴

2.1.1.79. Muhammed b. Ömer en-Nevevî (öl. 1316/1898)- *ed-Dürerü 'l-behiyye fi şerhi 'l-hasâisi 'n-nebeviyye*

Tam ismi Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Alî en-Nevevî el-Câvî el-Bentenî'dir. Müfessir, sûfî ve Hicaz âlimi olarak tanınmaktadır.⁹⁸⁵ Nevevî, 1230/1815 veya 1231/1816 yılında Bentem bölgesindeki Tenâre kasabasında dünyaya geldi.⁹⁸⁶ İlk eğitimlerini Tenâre'nin başkadısı olan babasından alarak temel İslâmî ilimleri öğrendi. Daha sonra Purvakarta, Suriye, Mısır ve 1245 yılında Mekke'ye gitti. Mekke'deki hac görevini ifasının yanı sıra Harem-i Şerif bölgesindeki âlimlerden istifade etti.⁹⁸⁷ Yaklaşık 3 yıl sonra tekrar memleketi Tenâre'ye dönen Nevevî, 20 yıl sonra tekrardan Mekke'ye giderek hayatının geri kalan kısmını orada geçirdi.⁹⁸⁸ Bu süreçte Hacı Sahal, Ahmed b. Zeynî Dahlân ve Yûsuf Sümbülâvenî gibi birçok âlimin ders halkasında yer aldı. Tasavvufa büyük bir ilgi besleyen Nevevî, eğitimi sonrası irşâd faaliyetlerinde bulunup öğrenciler yetiştirdi. Bentemli Mardjuki, Hasyim Asyari ve Mahfûz b. Abdullah et-Termesi gibi isimler kendisinden istifade etti. Ayrıca tekrardan ülkelerine dönen öğrencileri, Endonezya'nın farklı bölgelerinin İslâm'ı kabul edip yayılmasına etki etti.⁹⁸⁹

⁹⁸² Ayrıca bkz. Ömer Atalay, Siirt Târîhi, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, 103-112.

⁹⁸³ Eserleri için bkz. Tekin, *Molla Halil'in Kelâmî Görüşleri*, 13-14; Pakiş, "Molla Halil Siirdi", 30/251.

⁹⁸⁴ Özcan, *Molla Halil es-Si'irdi'nin Basîretü 'l-Kulûb fî Kelâmi Allâm 'il-Guyub Adlı Tefsîrinin Tahkik ve Tahlili*, 53-54.

⁹⁸⁵ ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, 6/318; el-Bâbânî, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, 2/94.

⁹⁸⁶ Kehhâle, *Mu 'cemü 'l-mü 'ellifîn*, 11/87.

⁹⁸⁷ Erdoğan Baş, "Nevevî, Muhammed b. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/49-50.

⁹⁸⁸ *el-Mevsû 'atu 'l-müeyssera fî terâcimi eimmeti 't-tefsîr ve 'l-İkrâ ve 'n-nahv ve 'l-luğa*, 3/2320.

⁹⁸⁹ Baş, "Nevevî, Muhammed b. Ömer", 33/50.

Siyasetten uzak bir yaşam sürdürmeye gayret eden Nevevî, Mekke’de 1316/1898 yılında vefat etti.⁹⁹⁰

Nevevî fıkıh, tefsir, hadis, nahiv ve tasavvuf alanlarında çalışmalar yapıp eserler telif ettiği bilinmektedir.⁹⁹¹ Bunlar arasında *ed-Dürerü’l-behiyye fî şerhi’l hasâisi’n-nebeviyye* adlı eseri delâil kapsamında değerlendirilmektedir.⁹⁹² Eser müellifin *Hasâisü’n-nebeviyye* adlı çalışmasının şerhi mahiyetinde olup geneli naklî rivayetler ile oluşturulmuştur.⁹⁹³ Muhtevasında ise Hz. Peygamber’e has durumları, şemâilini ve mucizeleri ihtiva etmektedir. Yazma nüshası Hizânetü’t-tûrâs’ta⁹⁹⁴ bulunan eserin nerede telif edildiği net olarak bilinmese de Nevevî’nin yaşamından hareketle Mekke’de kaleme alındığı söylenebilir.

2.1.1.80. Ahmed Midhat Efendi (öl. 1331/1912) - *Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye*

Ahmed Midhat Efendi, Tanzimat dönemi edebiyatçısı ve gazetecisi olarak tanınmaktadır. O, 1844 yılında İstanbul’un Tophane bölgesinde dünyaya geldi. İlk eğitimlerini abisinin de bulunduğu Vidin şehrinde almaya başladı. Daha sonra Niş, ve Bağdat şehirlerinde eğitime devam etti.⁹⁹⁵ Özellikle Bağdat’ın ilmî ve kültürel ortamından fazlasıyla istifade etti. İlim tahsili sonrası Vilâyet Mekûbî Kalemi’nde memuriyet, çeşitli dergilerde, gazetelerde yayın yönetmenliği ve başmuharrir gibi görevlerde yer aldı. Yaşamını eserler telif etmek üzere geçiren Ahmed Midhat bir dönem siyasî nedenlerden ötürü Rodos’a sürülse de birkaç yıl sonra yeniden İstanbul’a döndü ve 1912 yılında geçirdiği kalp krizi nedeniyle Darüşşafaka’da vefat etti.⁹⁹⁶

Ahmed Midhat ekonomiden sanata, bilimden kültüre kadar geniş yelpazede eserler telif ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁹⁹⁷ Günümüzde de hala rağbet gören bu eserler vesilesiyle edebî kimliğinin hatırı sayılır bir konumda olduğuna kanıt olmaktadır.

⁹⁹⁰ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü’ellifîn*, 11/87; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 6/318.

⁹⁹¹ Ayrıca eserleri için bkz. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 6/318-319; el-Bâbânî, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn*, 2/64.

⁹⁹² Bağdatlı, *Îzâhu’l-meknûn fî’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/464; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü’ellifîn*, 16/83.

⁹⁹³ Ayrıca bkz. Baş, “Nevevî, Muhammed b. Ömer”, 33/50.

⁹⁹⁴ Muhammed b. Ömer en-Nevevî, *ed-Dürerü’l-behiyye fî şerhi’l hasâisi’n-nebeviyye* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü’t-tûrâs, 37886).

⁹⁹⁵ M. Orhan Okay, “Ahmed Midhat Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/100-101.

⁹⁹⁶ Cem Doğan, “Doğu İle Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Midhat Efendi’nin Hayatı ve Bilimsel/Felsefî Dünceleri Üzerine”, *EKEV Akademi Dergisi* 195-216 (2013), 195-205.

⁹⁹⁷ Okay, “Ahmed Midhat Efendi”, 2/102-103.

Bunlar arasında gelecek ve müjdelenen bir peygamber olarak Hz. Peygamber'i konu edinen *Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye* adlı eseri ise delâil kapsamında değerlendirilmektedir. Bu kitap günümüze kadar ulaşmış olup önsöz, giriş ve hâtimenin yanı sıra 2 bölümden oluşmaktadır.⁹⁹⁸ Geneli naklî rivayetleri içeren bu eserin çeşitli baskıları yapılmış ve günümüzde de yapılmaya devam etmektedir.⁹⁹⁹

2.1.1.81. Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl (öl. 1350/1932) - *Nücûmü'l-mühtedîn ve rûcûmü'l-mu'tedîn fî delâilî'n-nübüvve/ Hücetullâh 'ale'l-âlemîn/ el-Burhânü'l-müsedded fî isbâti nübüvveti seyyidînâ Muhammed*

Tam ismi Kâdî Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâîl b. Yûsuf eş-Şâfiî el-Filistînî en-Nebhânî'dir. Tasavvuf, edip, fıkıh ve hadis gibi ilimlerdeki yetkinliğiyle âlim bir kimse olarak tanınmaktadır.¹⁰⁰⁰ Nebhânî, Filistin'in Hayfa şehri bölgesinde bulunan İczim köyünde dünyaya geldi. Lakabı Nebhânî'yi soyunun geldiği Benî Nebhân'dan aldı.¹⁰⁰¹ Çocukluk döneminde babasından dersler alarak eğitimine başladı.¹⁰⁰² Daha sonra 1283-1289 Kahire'de Ezher Üniversitesi başta olmak üzere, Dımaşk, Bağdat, İstanbul ve Kudüs gibi şehirlere giderek ilim tahsil edip kadılık gibi resmi görevlerde bulundu.¹⁰⁰³ Bu süreçte İbrâhim es-Sekkâ, Cemâleddîn-i Efgânî ve Seyyid Şerîf Mahmud Efendi'nin ders halkasında bulundu. İcâzetini aldıktan sonra Cezzâr Ahmed Paşa Camii'nde dersler vererek birçok kimsenin kendisinden istifade etmesini sağladı. Lakin ilk eserini İstanbul'da bulunduğu dönemlerde kaleme aldı.¹⁰⁰⁴ 1305/1888 yılında Beyrut'ta Yüksek Hukuk Mahkemesi başkanı olarak görevlendirilince Beyrût'ta görev alan Nebhânî,¹⁰⁰⁵ yaklaşık 20 sene sonra Sultan Abdülhamid tarafından görevinden azledildi.¹⁰⁰⁶ Nebhânî görevinden ayrıldıktan sonra Medine'ye gitti ve yaşamını eserler telif ederek geçirdi. 1.

⁹⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye* (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1895).

⁹⁹⁹ Ayrıca bkz. M. Orhan Okay, "Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/548-549.

¹⁰⁰⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 13/275; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3974.

¹⁰⁰¹ Muhammed Ahmed Dernîka, *Mu'cemü a'lâmi şu'arâi medhi'n-nebî*, thk. Yâsîn el-Eyyûbî (Beyrût: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 444.

¹⁰⁰² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/218.

¹⁰⁰³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 13/276; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/218.

¹⁰⁰⁴ M. Sait Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/471.

¹⁰⁰⁵ Serkis, *Mu'cemü'l-matbu'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arabe*, 2/1838.

¹⁰⁰⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/218.

Dünya Savaşı başladığı dönemde Filistin'e gitti. Şerîf Hüseyin hareketinde yer aldı. Yaklaşık 16 yıl sonra 1350/1932 yılında 83 yaşında iken İczim'de vefat etti.¹⁰⁰⁷

Nebhânî, İslâm'ın sekülerizm ve batının etkisine maruz kalmasını önlemek gayesiyle çalışmalar yapıp gerektiğinde devlet yöneticileri de dahil olmak üzere sert eleştirilerde bulundu. İslâm'ın esas kültürünü korumak maksadıyla yaptığı çalışmaların yanı sıra akaid, siyer ve hadis alanında en az 31 eser telif etti.¹⁰⁰⁸ Bunlar arasında *Nücûmü'l-mühtedîn ve rüçûmü'l-mu'tedîn fî delâ'ili'n-nübüvve*, *el-Burhânü'l-müsedded fî isbâti nübüvveti seyyidinâ Muhammed* ve *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn* adlı eserleri ise delâil kapsamında değerlendirilir.¹⁰⁰⁹ Mûcizeleri ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna işaret eden hadiseler yer veren bu eserler günümüze kadar gelmiştir. *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn* ilk kez 1316/1898 yılında Beyrût'ta, *el-Burhânü'l-müsedded fî isbâti nübüvveti seyyidinâ Muhammed* 1324/1906 Beyrût'ta *Nücûmü'l-mehtedîn ve rüçûmü'l-mu'tedîn fî delâ'ili'n-nübüvve* ise 1322/1904 Kahire ve 1394/1974 yılında Beyrût'ta yayımlandı.¹⁰¹⁰ Eserlerin yazma nüshaları ise Hizânetü't-tûrâs'ta yer almaktadır.¹⁰¹¹ Bunun yanı sıra Nebhânî, eserlerini yazarken geçmiş dönemlerde kaleme alınan delâil eserlerinden ve siyer eserlerinden istifade ettiğini eserin ön sözünde bahsetmektedir.¹⁰¹² Diğer yandan naklî rivayetleri ihtiva eden eserlerin yazımına dair net bilgiler bulunmasa da Medine'de başlayan telif süreci müellifin yaşamının son dilimini geçirdiği Filistin'de tamamlamış olması muhtemeldir.

2.1.1.82. Abdülhalîm Mahmûd (öl. 1399/1978)- *Delâilü'n-nübüvve ve mü'cizâtü'r-Resûl/ İsrâ ve'l-Mi'râc*

Ahbülhalîm Mahmûd, felsefe ve tasavvuf alanlarındaki yetkinliğiyle bilinmektedir. Kendisi 1910 yılında Mısır'ın Bilbîs beldesinde bulunan Ebûhamde köyünde dünyaya geldi. Eğitimine Ebûhamde köyünde başlayıp Kur'ân'ı hıfzetti ve temel

¹⁰⁰⁷ Dernîka, *Mu'cemü a'lâmi şu'arâi medhi'n-nebî*, 444; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/218.

¹⁰⁰⁸ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 2/1838; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3574-3975.

¹⁰⁰⁹ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3574; Özervarlı, "Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl", 32/471-472.

¹⁰¹⁰ Bkz. Nazım Reşid, *el-Medâihu'n-Nebeviyye* (Bağdat: Dâru'l-Âfâki'l-Arabîyye, 1423/2003), 134; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 13/276; İlyas Üzümlü, "Hüccetullâh ale'l-Âlemîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/452-453.

¹⁰¹¹ Yûsuf b. İsmâîl Nebhânî, *Nücûmü'l-mühtedîn ve rüçûmü'l-mu'tedîn fî delâ'ili'n-nübüvve; Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn; el-Burhânü'l-müsedded fî isbâti nübüvveti seyyidinâ Muhammed* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 37924/37935/37945).

¹⁰¹² Nebhânî'nin isitifa ettiği isimler arasında Beyhâkî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Kâdî İyâz ve birçok delâil müellifi bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Yûsuf b. İsmâîl en-Nebhânî, *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn* (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), blm. mukaddime.

İslâmî ilimler derslerini öğrendi. Daha sonra 13 yaşında babasıyla Kahire'ye giderek Ezher'e girdi ve yüksek öğrenim mezunu olana dek burada ilim tahsil etti. Bu süreçte Mustafa Abürâzzık, Muhammed el-Gamrâvî ve Muhammed Ferîd Vecdî'den dersler aldı. 22 yaşlarına geldiğinde Fransa'ya gitti felsefe alanında çalışmalar yaparak doktora unvanını kazandı. Yeniden Kahire'ye döndüğü yıllarda Ezher Üniversitesi, Ezher İslâm Araştırmaları Akademisi, Vakıflar ve Ezher bakanlığında görev aldı. Diğer yandan Abdülhâlîm, Libya, Tunus ve Sudan gibi İslâmî ilimlere bağlı üniversitelerde misafir öğretim üyesi olarak seçildi. Kur'ân'a özel bir önem verip hafızlık kursları açtı. Birçok kez hac ibadeti için Mekke'ye gitti. Oradaki şeyhlerle görüşme fırsatı buldu. Bunun yanı sıra radyo ve televizyonlarda konferanslar yaptı. 63 yaşına geldiğinde ünü iyice artan ve çalışmalarıyla dikkat çeken Abdülhalîm, Ezher şeyhliği görevinde yer aldı. 5 yıl boyunca idame ettirdiği bu görevi sonrası 1978 yılında Kahire'de vefat etti.¹⁰¹³

Abdülhalîm, *al-Mohasibi, un mystique musulman religieux et moraliste* adlı ünlü çalışmasının yanı sıra felsefe, siyer ve tasavvuf alanları başta olmak üzere birçok eser telif ettiği bilinmektedir.¹⁰¹⁴ Bu eserler arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve mucizelerini konu edinen 14 fasıllı ihtiva eden *Delâilü'n-nübüvve ve mu'cizâtü'r-Resûl* ve *İsrâ ve'l-Mi'râc* adlı kitaplarıysa delâil kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁰¹⁵ Günümüze kadar ulaşan bu eserleri Abdülhalîm, geneli aklî rivayetlerle Kahire'de telif etmiştir.

2.1.1.83. Elhâc Muzaffer Ozak (öl. 1406/1985) – Mu'cizâtü'l enbiyâ 'aleyhi 's-salâtü vesselâm

Muzaffer Ozak, köklü bir Osmanlı ailesinden gelen, İstanbul'da 1916 yılında doğmuş ve yetişmiş önemli bir din âlimi ve tasavvuf ehli bir kimsedir. Kendisi ilk eğitimini Uşşâkî şeyhi Abdurrahman Sâmî Saruhânî himayesinde aldı. Fatih Camii başıamamı Mehmed Râsim Efendi ve diğer alimlerden tefsir, hadis, fıkıh gibi İslâmî ilimler öğrendi. Hat ve tezyinat dersleri alarak güzel sanatlara ilgi duydu. Müezzinlik yaparken kitapçılık ve sahaflık mesleğine vakıf oldu. Muzaffer Ozak, Sultanahmet, Süleymaniye ve Eyüp gibi büyük camilerde vaazlar verdi, sahaf dükkanını bir irfan

¹⁰¹³ M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tetimmatü'l-A'lâm li'z-Ziriklî* (Beyrût: Dâru'l İbn Hazm, 1422/2001), 1/670; Hasan Kâmil Yılmaz, "Abdülhalîm Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/213.

¹⁰¹⁴ Yûsuf, *Tetimmatü'l-A'lâm li'z-Ziriklî*, 1/671-672.

¹⁰¹⁵ Abdülhalîm Mahmûd, *Delâilü'n-nübüvve ve mu'cizâtü'r-Resûl* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1411/1991); Abdülhalîm Mahmûd, *İsrâ ve'l-Mi'râc* (Kahire: Dâru's-Şa'b, ts.); Yûsuf, *Tetimmatü'l-A'lâm li'z-Ziriklî*, 162; el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*, 65.

merkezi hâline getirdi. Vaazlarında dinî meseleleri kolayca özetleme ve halkın anlayabileceği şekilde anlatma yeteneği ile tanındı. Türkiye dışında Kudüs, Şam, Amerika ve Avrupa’da tasavvuf sohbetleri düzenledi. Hadis ve tasavvuf alanlarında eserler kaleme aldı. Bunun yanı sıra 19 yıl boyunca Nûreddin Cerrâhî Tekkesi’nin postnişinliğini de üstlenen Muzaffer, 13 Şubat 1985’te vefat ederek tekkenin türbe kısmına defnedildi.¹⁰¹⁶

Muzaffer Ozak’ın çeşitli eserleri arasında yer alan *Mû‘cizâtü’l enbiyâ ‘aleyhi ’s-salâtü vesselâm* adlı çalışması delâil kapsamında değerlendirilmektedir. Eserin mukaddime kısmı incelendiğinde Peygamberlerden zuhur eden mûcizeleri bir çatı altında toplayan eserlerin olmamasından mütevellit ilgili hadiseleri cem etmek suretiyle eseri telif etmeyi gaye edindiği görülmektedir.¹⁰¹⁷ Dolayısıyla ana muhtevayı içeren başlıkları ve anlatıları incelediğimizde ise Hz. Muhammed’de (sas) dahil olmak üzere 21 peygamberin mûcizelerine yer verildiği anlaşılr. Özellikle her peygamberin mûcizesi anlatıldıktan sonra, Hz. Peygamber’in de benzer mûcizeler gösterdiğine dair anlatıların yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca naklî rivayetleri ihtiva eden başlıklarda ise Hz. Âdem’in 9 Hz. İdris’in 1, Hz. Nuh’un 9, Hz. Hud’un 3, Hz. Sâlih’in 4, Hz. İbrâhim’in 8, Hz. İsmâil’in 4, Hz. Lût Hz. İshâk, Hz. Ya’kûb, Hz. Yûsuf, Hz. Yûnus, Hz. Eyyûb ve Hz. Şuayb’ın 3, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’un 18, Hz. Dâvûd’un 5, Hz. Süleyman’ın 8 ve Hz. Yahyâ’nın 3 ve Hz. İsâ’nın 9 mûcizesini zikredilir. Son kısımda ise Hz. Peygamber’in 5 mûcizesine yer verilerek eser tamamlanmaktadır.¹⁰¹⁸

2.1.1.84. Ali Rıza Karabulut - *Hatemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed (asm)’ın Mûcizeleri*

Ali Rıza Karabulut çağdaş İslâm ve tarih araştırmacısı olarak tanınmaktadır. Kendisi, 1940 yılında Kayseri’de dünyaya geldi. İlk öğrenimini köyünde tamamladıktan sonra, meraklı ruhu onu farklı hocaların kapısını çalmaya yöneltti. 1968’de azmiyle İmam-Hatip Lisesi’ni dışarıdan bitirerek, Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi’nde göreve başladı. Kütüphanenin sakin atmosferinde bilgiye doyarken, 1975’te Yay-Kur sayesinde Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsünü de dışarıdan tamamladı. Bu sayede hem dini bilgisini derinleştirdi hem de kültürel birikimine önemli katkılar

¹⁰¹⁶ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Ozak, Muzaffer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/16-17.

¹⁰¹⁷ Muzaffer Ozak, *Mu‘cizâtü’l enbiyâ ‘aleyhi ’s-salâtü vesselâm* (İstanbul: Salâh Bilici Kitapevi, 1965), blm. Mukaddime, 9-10.

¹⁰¹⁸ Ozak, *Mu‘cizâtü’l enbiyâ ‘aleyhi ’s-salâtü vesselâm*.

sağladı. 1989’da ise Kayseri Kültür Şube Müdürü olarak atandı. Halen hayatta olduğu bilinen Ali Rıza Karabulut, çeşitli akademik disiplinlerde yaptığı çalışmalarla olduğu kadar, tarih ve İslâm medeniyetleri üzerine yaptığı derinlemesine araştırmalarla da akademik camia içerisinde saygın bir konuma sahiptir.

Ali Rıza’nın çeşitli eserlerinin yanı sıra *Hatemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed (asm)’ın Mûcizeleri* adlı kitabı, çağdaş delâil edebiyatı çalışmaları arasında yer almaktadır. Eser, mûcizelerin, ilk asırdan itibaren hadis ve tefsir âlimleri tarafından kabul görerek te’vile yer verilmemesine rağmen süreç içerisinde eleştirilerin odağına alanlara karşı verilen bir cevap mahiyetini taşıdığı anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁹ İbn İshâk, İbn Hişâm, Buhârî, Beyhakî, Ebû Nuaym, Süyûtî ve Kâmil Miras gibi hadis ve siyer alanında önemli isimlerin eserlerinden derlenen bu iki ciltlik çalışma, risâlet öncesi dönemden başlayarak Hz. Peygamber’in vefatı ve sonrasına kadar kapsamlı bir anlatıyı ihtiva etmektedir. Naklî rivayetlere yer verilen eser de bir giriş ve konuya dair ön bilgiler veren bir mukaddime ile başlamaktadır. Ardından kronolojik sırayı takip ederek 19 ana başlık altında toplam 197 mûcizevî hadisenin detaylarına yer vermektedir. İlk ciltte, Hz. Peygamber’in doğumundan Mekke’den Medine’ye hicretine ve Bedir Savaşı’na kadar geçen süreçte gerçekleşen mûcizevî hadiseleri kronolojik bir sırayla ele almaktadır. İlk vahiy, Hz. Peygamber’in fiziksel özellikleri, hicret esnasında yaşanan hârikulâde olaylar ve Bedir Gazvesi’nde meydana gelen mûcizeler gibi konulara ayrıntılı olarak yer verilmektedir. İkinci ciltte ise, Hendek Savaşı, Beni Kureyza ve Beni’l-Mustalik gazveleri başta olmak üzere, Hudeybiye, Hayber, Mekke’nin fethi ve Tebük seferleri gibi önemli dönemlerde gerçekleşen mûcizevî olayları incelemektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber’in verdiği gaybî haberleri, ashabının gördüğü rüyalar ve evliyaların kerametleri gibi konulara da yer verilerek eser tamamlanmaktadır.¹⁰²⁰ Müellifin bu eseri nerede telif ettiğine dair net bir bilgi elde edemesek de eserler telif ettiği Kayseri’de kaleme alınmış olması muhtemeldir.

2.1.1.85. Muhammed Sadık Hamidi– *Peygamber Efendimizin (sas) Mûcizeleri*

Hadis alanındaki çalışmalarıyla tanınan Muhammed Sadık Hamidi 1941 yılında Diyarbakır’da dünyaya geldi. Aslen Mardin’in Savur ilçesine bağlı Ahmediyye köyünden

¹⁰¹⁹ Tepkinin aslı İslâm’ı akla ve mantığa uyarlamaya çalışanlardan kaynaklanmıştır. Bu duruma Ali Rıza, “Geçmişte olduğu gibi zamanımızda da gerek âyetle ve gerekse sahih hadislerle sabit olan mûcizeleri te’vîl edenler bulunmaktadır. Kanaatlerince bu hareketleriyle İslâm’ı donukluktan kurtarmak Müslümanlığı akla mantığa ve tekniğe uydurmak istemişler ve kendileriyle modern müçtehit süsü vermeye kalkmışlardır.” şeklinde ifadesiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca bkz. Ali Rıza Karabulut, *Hatemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed (asm)’ın Mûcizeleri* (Ankara: Güryılmaz Matbaası, 1976), blm. Mukaddime, 5-6.

¹⁰²⁰ Karabulut, *Hatemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed (asm)’ın Mûcizeleri*.

olan Hamidi, ilkokuldan sonra bir süre medrese eğitimi aldı. 1956'da Diyarbakır İmam-Hatip Okulu'na yazıldı ancak babasının vefatı nedeniyle eğitimine ara verdi. 1965'te mezun olduktan sonra Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde öğrenimine devam etti ve 1969'da mezun olarak ilk görev yeri olan Mardin'e müftü olarak atandı. Daha sonra Amasya'da il müftülüğü yaptı ve askerlik görevini tamamladıktan sonra Ankara'da vaiz olarak görevlendirildi. 1977'de İstanbul Kadıköy müftüsü oldu. 40 yaşında iken görevinden istifa ederek yüksek lisans ve doktora yapmak üzere Suudi Arabistan'a gitti. 1988'de doktorasını tamamladıktan sonra dört yıl boyunca Riyad'da farklı üniversitelerde ders verdi. 1989'da Türkiye'ye dönmesine rağmen akademik kariyerine devam edemediği için 1991'de tekrar Suudi Arabistan'a döndü ve 2002 yılına kadar Taif Eğitim Fakültesi'nde Hadis hocası olarak görev yaptı. Toplamda 20 yılını Suudi Arabistan'da geçiren Hamidi, 2003 yılında Türkiye'ye dönerek Diyanet'te vaiz olarak göreve başladı ve daha sonra emekli oldu. Seyyid bir aileden gelen Hamidi, soyunu gösteren resmi bir şeceresi bulunmasıyla bilinir ve Mardin nihâyesinde saygı gören bir isimdir.¹⁰²¹

Hamidi'nin *Peygamber Efendimiz'in (sas) Mûcizeleri* adlı eseri nübüvvete delil olan mûcizevî hadiseleri konu edinmesi hasebiyle delâil kapsamında değerlendirilmektedir. Müellif bu eserini, mûcizelerin Müslümanları küfürden kurtarıp kalplerinin imanla dolmasına vesile olduğu belirtilerek Hz. Peygamber'in nübüvvetinde sadır olan harikulade olayları konu edinmek gayesiyle eserini telif ettiğini belirtir.¹⁰²² On bölümden oluşan bu eserin muhtevası, ilk olarak mûcizelerin keyfiyeti ve Kur'ân-ı Kerîm'in mûcize oluşu ile başlar ve Hz. Peygamber'in ashabından bazılarına dair mûcizeleri ihtiva eden bölümle sona erer. Eserde ayrıca kronoloji tam manasıyla olmamakla birlikte irhâsât rivayetleri de yer almamaktadır.¹⁰²³

2.1.1.86. İsa Yüceer - *Son Peygamberlik Risalet ve Nübüvvetin Delillerle İspatı*

İsa Yüceer kelâm ilmî doğrultusunda çalışmalar yapan akademisyenler arasında yer almaktadır. Kendisinin, *Son Peygamberlik ve Nübüvvetin Delillerle İspatı* adlı bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. 1995 yılında Van'da telifi tamamlanan eser ise aklı

¹⁰²¹ Muhammed Sadık Hâmidî, *Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Mûcizeleri*, ed. Eyyüp Beyhan (İstanbul: Semerkant, 2015), 4.

¹⁰²² Hâmidî, *Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Mûcizeleri*, 17.

¹⁰²³ Hâmidî, *Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Mûcizeleri*, 19-249.

temellendirmelerle nübüvvetin ispatını delillendirdiğinden, delâil kapsamında değerlendirilir.¹⁰²⁴

2.1.1.87. Altay Cem Meriç– Peygamberliğin İspatı

Altay Cem Meriç, çağdaş bir düşünür ve yazar olarak tanınmaktadır. Kendisi 1991 yılında Ankara’da dünyaya geldi. İlk öğrenimlerini ve lise eğitimlerini Ankara’da aldı. Daha sonra Necmettin Erbakan Üniversitesi Tıp Fakültesini kazanınca Konya’ya geçti. Tıp fakültesini başarıyla tamamlayıp mezun olduğunda hekim olarak Erzincan’da görevine başladı. Bunun yanı sıra İslâmî ilimlerle meşgul olup İmam Gazzâlî ve Matüridî’nin kitaplarından istifada etti. Dolayısıyla klasik kaynaklar ve felsefî konularında çalışmalarında bir hayli yol kat etmesi vesilesiyle ün saldı. Müellifin günümüzde hayatta olduğu ve eserler telif ettiği bilinmektedir.¹⁰²⁵

Altay, İslâmî savunu doğrultusunda eserler telif ettiği bilinmektedir. Bunlar arasında *Peygamberliğin İspatı* adlı eseri ise delâil kapsamında değerlendirilebilir.¹⁰²⁶ Kendisinin İslâm’a yönelmesindeki hususlardan etkilenen Altay, bu doğrultudaki delilleri esas olarak eseri Erzincan’da kaleme aldı. 7 ana başlık altında topladığı konuları, akli temellendirmelere metoduyla hareket ederek oluşturdu. Ayrıca nübüvvetin gerekliliği meselesini merkeze alarak kaleme aldığı eserinde Hz. Peygamber’in hissî ve haberi mucizelerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir.¹⁰²⁷

2.1.1.88. Ahmed Mustafa Faysal (öl. [?])– Mû‘cizâtü’n-Nebî

Müellife dair herhangi bir bilgi birikimi bulunamamıştır. Lakin *Mû‘cizâtü’n-Nebî* adlı eseri delâil kapsamında değerlendirilmekte olup günümüze de yayımlanmaya devam etmektedir. Eseri incelediğimizde Ahmed Mustafa bu eserde Hz. Peygamber’in mucizelerini naklî rivayetlere yer vererek telif ettiği görülmektedir. 4 başlık altında toplanan bu anlatılar ise mucizenin keyfiyeti, Hz. Peygamber’in mânevî mucizelerini, hissî mucizelerini ve haberi mucizelerini olarak yer almaktadır.¹⁰²⁸

¹⁰²⁴ Müellifin bizzat kendisiyle görüşerek esere dair röportaj yapılmıştır. Ayrıca eseri için bkz. İsa Yüceer, *Son Peygamberlik Risâlet ve Nübüvvetin Delillerle İspatı* (Özenir Maatbaacılık, 1996).

¹⁰²⁵ Altay Cem Meriç, *Peygamberliğin İspatı -Haber Delili-*, ed. Kürşad Yaman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 5.

¹⁰²⁶ Bkz. Meriç, *Peygamberliğin İspatı -Haber Delili-*.

¹⁰²⁷ Bu bilgiler eserin yazarıyla bizzat röportaj yapılarak elde edildi. Ayrıca biyografisi için bkz. Meriç, *Peygamberliğin İspatı -Haber Delili-*, 409-506.

¹⁰²⁸ Ahmed Mustafa Faysal, *Mû‘cizâtü’n-nebî/ Hz. Peygamber’in Mucizeleri*, çev. Mustafa Özcan (İstanbul: Özgü Yayınları, 2010).

2.1.1.89. Namık Yazıcı (öl. [?]) – *Peygamberimizin Mûcizeleri*

Yazıcı, Hz. Peygamber'in hayatını tanımak gayesiyle kaleme aldığı *Peygamberimizin Mûcizeleri* adlı eseri her şeyden evvel Nebî'yle arasında özel bir bağ kurmada aracı olarak görmektedir. Bunun yanı sıra eser üzerinde yaptığımız incelemelerde müellif, kronolojik düzen içerisinde Hz. Peygamber'in hayatından bahsederken onun nübüvvetine delil olan hususlara da sıklıkla zikrettiği görülür. Öyle ki müellif, Hz. Peygamber'in vasıflarını, mûcizelerini ve özellikle mûcizelerin keyfiyetine her kısımda özellikle değinmektedir. Ayrıca önsöz de "Peygamberimiz sadece mûcizeler gösteren bir şahıs değildir. Bu kitapta anlatılan mûcizeler onun hayatının bir parçasıdır." diyerek mûcizelerin onun hayatından ayrı düşünölemeyeceğine dikkat çekmektedir. 33 başlık altında toplanan hadiseler ise geneli naklî rivayetlerle oluşurken yer yer müellif tarafından aklî temellendirmelerde de bulunur. Eserin "Mûcizeler Mûcizesi" adlı son başlığında Hz. Peygamber'in hayatının başlı başına bir mûcize olduğuna değinerek çalışma tamamlanmaktadır.¹⁰²⁹

Günümüze kadar ulaşan delâil eserleri elbette sadece bunlarla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra tespit edebildiğimiz diğer eserler ise şunlardır: Zeynüddîn Muhammed-el-Hasâisü'n-nebeviyye;¹⁰³⁰ Uzun Ali Efendi- *Risâle-i Mû'cize*;¹⁰³¹ Abdüazîz Muhammed Selmân- *Min mû'cizâtü'l-enbiyâ' ve'r-rusûl*;¹⁰³² Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî (öl. 1419/1998) – *Mû'cizâtü'l-enbiyâ' ve'r-rusûl*;¹⁰³³ Abdullah b. Muhammed el-Karnî- *Delâletü'l-mû'cize alâ sıdki'n-nübüvve inde'l-eşaire*;¹⁰³⁴ Mehmed Şakir Çörüş (öl. 1378/1958)- *Mû'cizâtü'l-enbiyâ*;¹⁰³⁵ İbn Hamdan, Ömer Ziyaeddîn- *Kitabü'l-mû'cizât li-cem'i'l-enbiyâ*;¹⁰³⁶ el-Kaddûmî, Abdullâh b. Uvde b. Abdullah b. Sûfân- *Nübzet'ün min mû'cizâtü'n-Nebî*;¹⁰³⁷ Ebü's-Şebab, Ahmed Avaz- *Kitâbü'l-haberi'l-yakin fî mû'cizâtü'n-*

¹⁰²⁹ Namık Yazıcı, *Peygamberimizin Mûcizeleri* (İstanbul: Ebru Yayınları, 1987).

¹⁰³⁰ Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/430.

¹⁰³¹ Uzun Ali Efendi, *Risâle-i Mu'cize* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 759-5).

¹⁰³² Abdülazîz Muhammed Selmân, *Min mu'cizâtü'l-enbiyâ' ve'r-rusûl* (Matbaatu'l-Medeniyye, 1399/1979).

¹⁰³³ Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Mu'cizâtü'l-enbiyâ' ve'r-rusûl*, ts.

¹⁰³⁴ Abdullah b. Muhammed el-Karnî, *Delâletü'l-mu'cize alâ sıdki'n-nübüvve inde'l-Eşaire* (Londra: Takween studies and Research, 1435/2014).

¹⁰³⁵ Mehmed Şakir Çörüş, *Mu'cizâtü'l-enbiyâ* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, ts.).

¹⁰³⁶ Ömer Ziyaeddîn İbn Hamdan, *Kitabü'l-mû'cizât li-cem'i'l-enbiyâ 'aleyhi's-salatü ve's-sellam* (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1338/1920).

¹⁰³⁷ Abdullâh b. Uvde b. Abdullah b. Sûfân el-Kaddûmî, *Nübzet'ün min mu'cizâtü'n-Nebî* (Amman: Ervika li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1440/2019).

nebiyyi 'l-emin;¹⁰³⁸ Şiblî Nu'mânî, Mevlana (öl. 1333/1914) – *Sîretü 'n-nebî mü 'cizâtü 'l-Muhammediyye*;¹⁰³⁹ Abdülmecid Zindânî – *Beyyinatü 'r-resûl ve mü 'cizâtuhu*;¹⁰⁴⁰ İbn Halife Uleyvi- *Mü 'cizâtü 'n-Nebî*;¹⁰⁴¹ Velid el-A'zâmî– *Mü 'cizâtü 'n-Nebî Muhammedin sallâhu âleyhi ve sellem*;¹⁰⁴² Fethullah el-Hafnâvî– *Mü 'cizâtü Muhammed kable 'n-nübüvve/ Mü 'cizâtü Muhammed bâ 'de 'n-nübüvve*;¹⁰⁴³ Hayreddin Vanlı, *es-Sahîh min Mü 'cizatü 'l-Mustafa 'aleyhi 's-salatü ve 's-sellam*;¹⁰⁴⁴ Muhammed Beyyûmî Mehrân - *es-Sîretü 'n-nebeviyyetü 'ş-şerife fî 'l-kazâyâ ve 'ş-şemail ve delâilü 'n-nübüvve ve 'l-hasâis*;¹⁰⁴⁵ el-Mutayrî, Abdülmuhsin b. Zeben- *el-Edilletu 'l-celiyye alâ sîdkî hayri 'l-beriyye*;¹⁰⁴⁶ Yezîdî, Ebû'l-Hasan (öl. 333/944)- *İsbâtü 'n-nübüvveti 'n-Nebî*;¹⁰⁴⁷ Ebû Ferha, Cemâl el-Hüseynî- *Mizânü 'n-nübüvve: el-Mü 'cize*;¹⁰⁴⁸ el-Vadî, Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî (öl. 1422/2001)- *es-Sahîhu 'l müsned min delâili 'n-nübüvve*;¹⁰⁴⁹ Ahmed Şahin- *Peygamberlerin Mucizeleri*.¹⁰⁵⁰

¹⁰³⁸ Ahmed Ahvaz Ebû'ş-Şebab, *Kitâbü 'l-haberi 'l-yakin fî mu 'cizâti 'n-nebiyyi 'l-emin* (Beyrût: Mektebetü 'l-Asriyye, 1423/2003).

¹⁰³⁹ Eserin Türkçe tercümesi yapılmış ve çeşitli baskılarla yayımlanmıştır. Şiblî Nu'mânî, *Peygamberimizin Ruhani Hayatı ve Mucizeleri*, çev. Ahmet Karataş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2003).

¹⁰⁴⁰ Beyyinatü 'r-resûl ve mü 'cizâtuhu Zindânî, *Beyyinatü 'r-resûl ve mü 'cizâtuhu* (Beyrût: Dâru 'l-Kâlem, 1427/2006).

¹⁰⁴¹ İbn Halife Uleyvi, *Mü 'cizâtü 'n-Nebî* (Beyrût: Dâru 'l-Kütübi 'l-İlmiyye, 1412/1991).

¹⁰⁴² Velidü 'l-A'zâmî, *Mü 'cizâtü 'n-Nebî Muhammedin sallâhu âleyhi ve sellem*, çev. M. Sadık Aydın (Ankara: Mevlana Kitapevi, 1977).

¹⁰⁴³ Fethullah el-Hafnâvî, *Mü 'cizâtü Muhammed kable 'n-nübüvve* (İskenderiye: el-Mektebetü 'l-Camii 'l-Hadîs, ts.); Fethullah el-Hafnâvî, *Mü 'cizâtü Muhammed bâ 'de 'n-nübüvve* (İskenderiye: el-Mektebetü 'l-Camii 'l-Hadîs, 1411/1990).

¹⁰⁴⁴ Hayreddin Vanlı, *es-Sahîh min Mü 'cizatü 'l-Mustafa 'aleyhi 's-salatü ve 's-sellam* (Kuveyt: Dâru 'l-İbni 'l-Esir, 1421/2000).

¹⁰⁴⁵ Muhammed Beyyûmî Mehrân, *es-Sîretü 'n-nebeviyyetü 'ş-şerife fî 'l-kazâyâ ve 'ş-şemail ve delâilü 'n-nübüvve ve 'l-hasâis* (Beyrût: Dâru 'n-Nehdati 'l-'Arabiyye, 1411–1990).

¹⁰⁴⁶ Eserin Türkçe tercümesi yapılmıştır. Abdülmuhsin b. Zeben el-Mutayrî, *el-Edilletu 'l-celiyye alâ sîdkî hayri 'l-beriyye*, çev. Tacettin Uzun (İstanbul: Guruba Yayınları, 2024).

¹⁰⁴⁷ Ebû'l-Hasan Yezîdî, *İsbâtü 'n-nübüvveti 'n-Nebî*, thk. Enver Mahmud Zenati - Muhammed Galib Ali Berekât (Kahire: Dâru 'l-Âfâki 'l-Arabiyye, 1430/2009).

¹⁰⁴⁸ Cemâl el-Hüseynî Ebû Ferha, *Mizânü 'n-nübüvve: el-Mü 'cize* (Kahire: Dâru 'l-Âfâki 'l-Arabiyye, 1419/1998).

¹⁰⁴⁹ Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vadî, *es-Sahîhu 'l müsned min delâili 'n-nübüvve* (Kuveyt: Dâru 'l-Erkam, 1406/1985).

¹⁰⁵⁰ Ahmed Şahin, *Nurlu İzler Kur 'ân-ı Kerîm 'de İsimleri Geçen Peygamberlerin Mucizeleri*, ed. Mustafa Necati Bursalı (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2010).

2.1.2. Günümüze Ulaşmayan Eserler

2.1.2.1. Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (öl. 200/816 [?]) - *İsbâtü'l-ilm ale'n-nübüvve ve İsbâtü'r-rusûl*

Tam ismi Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî'dir. Basra Mu'tezilesi'nin ilk mütekellimlerinden kabul edilmektedir.¹⁰⁵¹ Hayatı hakkında yeterli bir bilgi birikimi maalesef bulunamamaktadır. İmam Ebû Yûsuf'un çağdaşı olduğu ve Mu'tezile'nin temsilcilerinden biri olarak bilinmektedir. Lakin sonraki dönem Mu'tezilîler tarafından fikirlerinin bazı yönleri itibarıyla bid'at olarak değerlendirilmiş ve bu sebeple bid'atçılar arasında gösterilmiştir.¹⁰⁵² Halife Hârûnürreşîd devrinde yaşamış olan Dırâr, aslen Kûfe şehrinde olmasına rağmen yaşamının büyük bir kısmını Basra'da geçirmiş ve bu şehirde kelâm alanında önemli bir otorite olarak kabul görerek öğrenciler yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Muhammed b. İsâ el-Burgûs, Hafs el-Ferd ve Süfyân b. Sehtân gibi isimler bulunmaktadır. Basra'dan sonra kısa bir dönemde Bağdat şehrine giden Dırâr, oradaki ilmî münazaralarda da yer edinmiştir. Bağdat'ta Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin huzurunda Zerdüşî dinine mensup liderler, Süleyman b. Cerîr, Abdullah b. Yezîd el-İbâzî ve Hişâm b. Hakem gibi isimlerin yer aldığı münakaşalarda fikirleriyle kendisini göstermiştir.¹⁰⁵³ Ancak Kadı Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî tarafından zındıklık suçuyla yargılanıp idam cezasına çarptırılmıştır. Hâlid el-Bermekî bu durumda kendisini saklayıp gizlemiştir.¹⁰⁵⁴ 200/815 yılında vefat eden Dırâr'a isnad edilen en az 55 eser bulunmaktadır. Bu eserler ise günümüze kadar ulaşmamıştır.¹⁰⁵⁵ Onun Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat amacıyla kaleme aldığı *İsbâtü'l-ilm ale'n-nübüvve ve İsbâtü'r-rusûl* adlı eseri delâil kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰⁵⁶ Bu eser müstakil olarak yazılmış ilk delâil eseri olarak kabul edilmekle birlikte, eserin aklî rivayetlerle zındık ve bâtinî gruplara karşı yaşamının büyük bölümünü geçirdiği Basra'da telif edilmiş olması muhtemeldir.

¹⁰⁵¹ Mustafa Öz, "Dirâr b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/274.

¹⁰⁵² *el-Mevsû'atü'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 2/1070,1498.

¹⁰⁵³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/545; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/215; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 4/61; Öz, "Dirâr b. Amr", 9/274-275.

¹⁰⁵⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/215; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânûl-Mizân*, thk. Selman Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1423/2002), 4/204.

¹⁰⁵⁵ Fatih İbiş, "Nevâbitten Bir Mütekellim: Dırâr b. 'Amr -Yeni İlm-i Kelâm İçin Bir Prototip-", *Kader* 19/2 (31 Aralık 2021), 498-499; Eserler için bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1994), 1/596,597.

¹⁰⁵⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 215.

2.1.2.2. Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (öl. 200/816) - *el-Hücce ve'r-rusûl*

Tam ismi Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm'dır. Basra Mu'tezile'sine bağlı Esamm, tefsir, kelâm ve fıkıh alanlarında yetkin bir kimse olarak bilinmektedir.¹⁰⁵⁷ Doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte 2/8. yüzyılın ilk yarısında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. İlmî hayatının ilk eğitimlerini Basra şehrinde alan Esamm; Ali b. Muhammed el-Medâinî, Muammer b. Abbâd es-Sülemî ve Hafs el-Ferd gibi devrinin önemli kimseleriyle Ma'mer Ebû'l el-Eş'as'ın eğitiminden istifade etmiştir. İlmî yetkinliğe ulaştığı dönemlerde 2/8. asrın sonlarına doğru Basra'da dersler okutup birçok talebenin yetişmesini sağlamıştır. Onun talebeleri arasında en meşhuru Mısır'da İmam Şâfiî ile yaptığı münazaralarla bilinen İbrâhim b. İshâk b. Uleyye'dir.¹⁰⁵⁸ Esamm'ın itikatta Mu'tezilî olduğu bilinir. Ayrıca fakih ve müfessir yönünde bulunması hasebiyle Kâdî Abdülcebbâr ve İbnü'l-Mürtezâ müctehidler tarafından övgülere mazhar olmuştur.¹⁰⁵⁹ Bunun dışında Mâtürîdî, Cübbâî ve Râzî gibi âlimler tarafından tefsire dayalı orijinal görüşleri önemli sayılarak nakledilmiştir.¹⁰⁶⁰ Diğer yandan kimi âlimler de benimsediği itikadî düşüncelerinden ötürü Esamm'ı zındıklık ile itham etmiştir. Onun tam olarak vefat tarihi bilinmese de onun 200/816 yılında öldüğüne dair rivayetler genel kabul görmüştür. Ebû Bekr el-Esamm, tefsir, fıkıh, kelâm, mezhepler tarihi ve dinler tarihi gibi geniş bir yelpazede en 27 eser kaleme almıştır.¹⁰⁶¹ Bunlardan günümüze sadece *Tefsîrû'l-Kur'ân* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.¹⁰⁶² Öte yandan delâil eseri olarak değerlendirebilecek *el-Hücce ve'r-rusûl* adlı kitabı günümüze ulaşmamış olsa da hakkında bazı çıkarımlar yapılabilir.¹⁰⁶³ Esamm'ın Allah'ı inkâr eden ve Hz. Peygamber'i reddeden *dehriyye* grubuna karşı bir reddiye eseri bulunmaktadır. Delâil eserini de yine o gruba karşı nübüvvetin ispatını yapmak amacıyla kaleme aldığı yorumlanabilir. Ayrıca Esamm'ın hayatının büyük kısmını geçirdiği ve ilmî yetkinliğini kazandığı Basra şehrinde telif etmiş olması muhtemeldir.

¹⁰⁵⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/322; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin* (Beyrût: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 1409/1988), 1/271; Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/61.

¹⁰⁵⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Selman Abdülfettah Ebû Güdde (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1423/2002), 3/427.

¹⁰⁵⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/323.

¹⁰⁶⁰ *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 2/1181.

¹⁰⁶¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Esam, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/353-355.

¹⁰⁶² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/443; Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/61.

¹⁰⁶³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 214.

2.1.2.3. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (öl. 204/820) -*İsbâtü'n-nübüvve*

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osman eş-Şâfiî'dir. Kendisi 4 büyük mezhep imamları arasında yer almaktadır. İslâm fıkının önemli isimlerinden biri olan İmam Şâfiî, görüşleri ve metodolojisiyle fıkıh ve hadis alanında saygın bir mertebeye sahiptir.¹⁰⁶⁴ 150/767 yılında Gazze'de dünyaya gelen fakih, henüz çocuk yaşta iken Mekke'ye hicret etmiş ve burada temel dini eğitimini almıştır.¹⁰⁶⁵ Daha sonra sırasıyla Medine, Necrân, Bağdat ve Mısır gibi İslâm dünyasının önemli merkezlerinde bulunmuş ve bu şehirlerde ilim tahsili yaparak yetişmiştir.¹⁰⁶⁶ Beyhakî gibi döneminin önemli isimleri ve birçok âlim tarafından övgülerle anılan Şâfiî 204/820 yılında Mısır'da vefat etmiştir.¹⁰⁶⁷ İmâm Şâfiî fıkıh alanındaki derin bilgi ve anlayışı sayesinde pek çok eser kaleme almıştır.¹⁰⁶⁸ Öyle ki, müellifin bu eserlerde fikhî meselelerin çözümünde usul ve yöntemlere verdiği önem dikkat çekmektedir. Fakihin delâil edebiyatı üzerine kaleme aldığı *İsbâtü'n-Nübüvve* adlı eseri de bu bağlamda değerlendirilebilir.¹⁰⁶⁹ Eser, günümüze ulaşmamıştır. Lakin hayatının büyük kısmını geçirdiği Bağdat'ta iken Halife Hârûnürreşîd döneminde geneli aklî rivayetler ile kaleme alındığı düşünülebilir.

2.1.2.4. Bîşr b. el-Mu'temir el-Mu'tezilî (öl. 210/825) – *el-Hücce fî isbâti'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Sehl Bîşr b. el- Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî'dir. Hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kendisi, fakih ve münazara ehli olarak Mu'tezile akımının gelişiminde önemli bir yere sahip mütekellimdir.¹⁰⁷⁰ Hakkında detaylı bir bilgi birikimi bulunmamakla beraber elde edilen verilere göre onun aslen Kûfeli olduğu düşünülmektedir. Bağdat'a sonradan gittiği, gençlik yıllarında ise Basra şehrine giderek Mu'tezile'nin esaslarını öğrendiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁷¹ Bunun yanı sıra Mu'tezile'nin de Bağdat ekolünün kurucusu olarak kabul edilir. Bağdat'ta kaldığı zaman

¹⁰⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/6.

¹⁰⁶⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/249.

¹⁰⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/11.

¹⁰⁶⁷ Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/224.

¹⁰⁶⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/20, 32,164, 169, 1834; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2597-2600.

¹⁰⁶⁹ Bîşr'in kaleme aldığı reddiyeler için ayrıca bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/9.

¹⁰⁷⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/55; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/337.

¹⁰⁷¹ ez-Zebîrî vd., *el-Mevsû'atu'l-müeyyessa fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 1/550.

içerisinde ortaya attığı fikirler, özellikle de siyasî otorite tarafından hoş karşılanmamıştır. Hârûnürreşîd döneminde fikirleri nedeniyle hapse atılan Bîşr, daha sonra halk arasında büyük bir kabul görmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Sonraki süreçte Bîşr, düşüncelerini yaymak amacıyla çeşitli eserler kaleme almıştır.¹⁰⁷² Ancak bu eserlerin günümüze ulaşmaması, onun düşüncelerini tam manasıyla anlamamızı zorlaştırmaktadır. Tespit edebildiğimiz *el-Hücce fi isbati'n nubuvveti'n-nebî* adlı eserini ise yaşadığı dönemde zındıklık akımlarının yaygınlaşması üzerine kaleme almış olmalıdır.¹⁰⁷³ Öyle ki, Bîşr'in Murcie gibi gruplara reddiye yazdığı da bilinmektedir.¹⁰⁷⁴ Dolayısıyla kitabın Mu'tezile felsefesinin temel prensiplerinden hareketle eser de aklî çıkarımlar yoluyla nübüvvetin ispatını ortaya koyduğu düşünülmektedir. Onun ölüm tarihine dair kesin bir rivayet bulunmamakla birlikte genel kabule göre 210/825 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁷⁵

2.1.2.5. Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (öl. 212/827) – *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Vâkîd el-Firyâbî'dir. Mevalilerden olup hadis ve tefsir ilmindeki çalışmalarıyla tanınan hadis hâfızıdır.¹⁰⁷⁶ Ebû Abdillâh, 120/738 veya 126/744 yılında Belh bölgesinde bulunan Fâryâb'da dünyaya geldi. İlim tahsili için memleketinden erken yaşlarda ayrılıp Mekke ve Kûfe'ye gitti.¹⁰⁷⁷ Bu süreçte Süfyân es-Sevrî, Zâide b. Kudâme ve Cerîr b. Hâzim gibi birçok âlimin ders halkasında bulundu.¹⁰⁷⁸ Hadis ilminin inceliklerini öğrendi ve hadisleri ezberleyip icâzetini aldı. Ardından Filistin bölgesinde yer alan Kaysâriye'ye giderek buraya yerleşti.¹⁰⁷⁹ Ebû Abdillâh, hadis rivayetine başladığı dönemlerde kendisinden Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî ve Buhârî gibi pek çok âlim kendisinden rivayette bulundu.¹⁰⁸⁰ Siyasetten uzak durup, takva ve zühd hayatıyla geçirdiği hayatında

¹⁰⁷² Cihat Tunç, "Bîşr b. Mu'temir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/223-224.

¹⁰⁷³ İsmâil Paşa Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya - Rıfat Bilke (Beyrût: Mektebetü'l-Müthennâ, 1945-1947), 1/393.

¹⁰⁷⁴ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/232.

¹⁰⁷⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/46.

¹⁰⁷⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/275; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/93.

¹⁰⁷⁷ Ali Osman Koçkuzu, "Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/146.

¹⁰⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Mahmud b. Abdulfettah Ebu Şezâ en-Nehhâl (Riyad: er-Ravza li'n-neşri ve't-tevzi', 1440/2019), 1/652; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/93.

¹⁰⁷⁹ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 10/260.

¹⁰⁸⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/275.

hadis otoriterleri tarafından sika bir ravi olarak kabul edilen Ebû Abdillâh, 212/827 yılında Filistinde vefat etti.¹⁰⁸¹

Ebû Abdillâh, hadisleri ihtiva eden *el-Müsned* adlı eserinin yanı sıra tefsir ve akaid gibi farklı alanlarda da kitaplar telif ettiği kaynaklar arasında yer almaktadır.¹⁰⁸² Bunlar arasında Hz. Peygamber'in nübüvvetini konu edinen *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri de olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸³ Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da *Mu'cemü't-Târîh*'te 301/913 yılında vefat eden Firyâbî'nin eseriyle karıştırılıp günümüze ulaştığı belirtilir.¹⁰⁸⁴ Diğer yandan eser hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Ebû Abdillâh'ın bu eseri naklî rivayetler ile Filistin'de tamamlamış olması muhtemeldir.

2.1.2.6. Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî (öl. 219/834) - *Kitabü'd-Delâil*

Tam adı Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ b. Abdullah el-Kureşî el-Humeydî el-Esedî'dir.¹⁰⁸⁵ Hadis hâfızı ve fakih olarak bilinen Humeydî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Soyu Hz. Peygamber'in soyu ile birleşen muhaddis, Mekkî nisbesiyle tarihte anılmıştır. Yaşamını Mekke ve Mısır'da idame ettiren Humeydî, Süfyân b. Üyeyne, Fudayl b. İyâz ve Velid b. Muslim gibi âlimlerden hadis öğrenmiştir. Özellikle Süfyan b. Üyeyne'den 19 yıl boyunca hadis dersi alması hasebiyle onun hadislerini çok iyi bildiği zikredilmektedir. Bunun dışında Mısır'da İmam Şâfi'den fıkıh dersleri almıştır.¹⁰⁸⁶ İmam Şâfi'nin vefatıyla Mekke'ye dönen muhaddis 15 yıl fetva verip ders okutmuştur. 219/834 yılında Mekke'de vefat eden Humeydî, güvenilir bir ravi kabul görmüş ve 33 rivayeti Buhârî tarafından doğrudan aktarılmıştır. Ayrıca Ebû Zür'a er-Râzi ve Hanbel b. İshâk gibi dönemin önemli isimleri de ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹⁰⁸⁷ Birçok öğrenci yetiştirdiği bilinen muhaddisin *el-Müsned* ve *Usûlü's-sünne* adında eserleri de bulunmaktadır.¹⁰⁸⁸

Tespit edilen ancak günümüze ulaşmayan 4 eseri bulunan Humeydî'nin delâil çerçevesinde bilinen bir çalışması bulunmaktadır.¹⁰⁸⁹ Humeydî'nin *Kitâbü'd-Delâil* adlı

¹⁰⁸¹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1/652.

¹⁰⁸² el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, 340; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3281; Koçkuzu, "Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf", 13/146.

¹⁰⁸³ el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ülâ*, 39.

¹⁰⁸⁴ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatı'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3281.

¹⁰⁸⁵ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 6/209.

¹⁰⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/616.

¹⁰⁸⁷ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/190-191.

¹⁰⁸⁸ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 6/210.

¹⁰⁸⁹ Ahmet Yücel, "Humeydî, Abdullah b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul:

eseri, hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Mısır'da İmam Şâfiî ile birlikte olduğu dönemde kaleme alınmış olması muhtemeldir.¹⁰⁹⁰ İmam Şâfiî'nin de benzer bir esere sahip olması, Humeydî'nin bu eseri kaleme alırken hocasının etkisinde kaldığını düşündürmektedir. Humeydî'nin hadisçi kimliği göz önünde bulundurulduğunda eserini geneli naklî rivayetlere dayanarak oluşturulduğu söylenebilir.

2.1.2.7. Alî b. Muhammed el-Medâînî (öl. 228/843) – *Âyâtü'n-nebî*

Tam adı Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Seyf el-Medâînî'dir. Kısa monografiler yazma geleneğinin öncüsü, tarihçi ve ensâb âlimi Medâînî 135 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir.¹⁰⁹¹ Hayatı hakkında detaylı bir bilgi bulunmamakla birlikte sırasıyla Basra, Medâin ve Bağdat şehirlerinde bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır. İbn Sa'd, Zübeyr b. Bekkâr, Halîfe b. Hayyât gibi isimlerin hocalığını yapan Medâînî, özellikle Arap tarihi, ensâb ve şiir rivayeti konularında sadûk kabul edilmiştir.¹⁰⁹² Bunun yanı sıra Ebû Mihnef ve Seyf b. Ömer gibi şahsiyetlerin de yer aldığı ahbârîler sisteminin en büyük halkası olmuştur.¹⁰⁹³ 228/843 yılında vefat eden ve Sa'leb tarafından gözde tarihçi olarak nitelenen Medâînî, farklı türlerde eserler kaleme almıştır.¹⁰⁹⁴ Fakat günümüze sadece iki eseri ulaşabilmiştir. Kaybolan eserleri arasında, Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmek amacıyla kaleme aldığı *Âyâtü'n-nebî* adlı eser de bulunmaktadır.¹⁰⁹⁵ Medâînî'nin kişiliği üzerinden eserin içeriği hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Onun tarihçi kimliği ve ilmî birikimi göz önüne alındığında, *Âyâtü'n-nebî* adlı eserin naklî rivayetlere dayandığı söylenebilir. Zira Medâînî, daha çok rivayet yoluyla elde ettiği bilgileri derleyip toplayan bir tarihçi olarak bilinmektedir. Ayrıca, yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği Bağdat'ta, İslâm'a yönelik çeşitli saldırılar yaşandığı aşîkârdır. Bu durum, eserin Me'mûn döneminde Bağdat'ta yazılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Me'mûn dönemi, İslâm dünyasında çeşitli mezhepler ve fikirlerin çatıştığı, özellikle de Mu'tezile akımının etkin olduğu bir dönemdir. Bu

TDV Yayınları, 1998), 18/357.

¹⁰⁹⁰ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/439.

¹⁰⁹¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/323; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/675.

¹⁰⁹² el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 4/253; Cengiz Kallek, "Medâînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/291.

¹⁰⁹³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 130.

¹⁰⁹⁴ Kallek, "Medâînî", 28/291-292; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/322-323.

¹⁰⁹⁵ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/670; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 131.

dönemde, İslâm'ın temel inançları ve Hz. Peygamber'in nübüvveti konusunda farklı görüşler ortaya çıkmış ve bu görüşlerin savunulması için çeşitli eserler kaleme alınmıştır.

2.1.2.8. İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm – (öl. 231/845) - *İsbâtü'r-rusûl*

Tam ismi İbrahim b. Seyyâr b. Hânî el-Basrî en-Nazzâm'dır. Doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmasa da Basra şehrinde doğup büyüdüğü bilinmektedir.¹⁰⁹⁶ Geçimini sağlamak üzere boncuk dizdiği veya düzyazı ve manzumlar yazdığı için “Nazzâm” lakabı ile anılmaktadır.¹⁰⁹⁷ Nesnede tabiatın varlığı savunusuyla bilinen Nazzâm, genç yaşlarında Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın öğrencisi olarak kelâm ve felsefe alanlarında kendini geliştirmiştir. Müttekellim şairane yönünün oldukça kuvvetli olmasının yanı sıra öğrencisi Câhiz tarafından fıkıh, kelâm ve hadis gibi ilimlerde yetkin bir kimse sayılmıştır.¹⁰⁹⁸ Daha sonra Bağdat şehrine gittiğinde çeşitli dini ve felsefi gruplarla ilmî tartışmalara girmiştir. 232/846 yılında vefat eden Nazzâm arkasında *Kitâbü İsbâtü'r-rusûl* adlı delâil eseri dahil 40 civarında eser bırakmıştır.¹⁰⁹⁹ Ancak bu eserlerin hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu yüzden de delâil eserine dair kapsamlı inceleme yapılamayacaktır. Lakin eser hakkında mevcut kaynaklar ve dolaylı deliller üzerinden bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Nazzâm'ın bu eseri, bağlı olduğu Mu'tezile mezhebinin usûl-i hamse çerçevesinde oluşturulduğu söylenebilir. Mu'tezile'nin akla verdiği önem ve kelâmî yöntemleri, Nazzâm'ın peygamberlerin varlığını ispat ederken de bu yöntemlerden faydalandığını düşündürmektedir. Bu bağlamda, *Kitâbü İsbâtü'r-rusûl*'ün, aklî delillere dayanan, sistematik bir yapıya sahip bir eser olduğu da tahmin edilebilir.¹¹⁰⁰

2.1.2.9. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (öl. 235/849-50)- *Alâmâtü's-sıdkı'r-Resûl*

Tam ismi Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh b. Mekhûl el-Allâf el-Abdî el-Basrî'dir.¹¹⁰¹ Hayvanlar için yem ticareti yapması veya bu işler ile meşgul olanlarla aynı yerde bulunması hasebiyle “Allâf” olarak bilinmektedir. Basra ekolünün kurucuları arasında yer alan Allâf, hayatı boyunca İslâmî ilimlerin birçok alanında derinlemesine çalıştı. Henüz genç yaşlarda iken ilmî tartışmalarda bulunup birçok

¹⁰⁹⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/43; İlyas Çelebi, “Nazzâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/466.

¹⁰⁹⁷ en-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/570.

¹⁰⁹⁸ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/29.

¹⁰⁹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/571-572.

¹¹⁰⁰ Çelebi, “Nazzâm”, 32/467-468.

¹¹⁰¹ el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 7/561; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/131.

kimseden dersler aldı.¹¹⁰² Bunların dışında Osman b. Hâlid et-Tavîl, Bişr b. Saîd, Ebû Osman ez-Za'ferânî, Sûmâme b. Eşres ve Amr b. Ubeyd gibi birçok isimin ders halkasında bulundu.¹¹⁰³ Daha sonra hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Bağdat şehrinde halifelerin huzurunda ilmî tartışmalarda kendi ilmî yetkinliğini ispat etti. Detaylı bilgiler olmamakla birlikte Basra, Mekke ve Sâmerâ'ya bulunan Allâf, 90 yılı aşkın hayatı sonrası 235/849 yılında Sâmerâ'ya vefat etti.¹¹⁰⁴

Kaynaklarda yaklaşık 60 adet eserine işaret edilmiştir.¹¹⁰⁵ İslâm'ın savunusu doğrultusunda da birçok reddiye ve fikirlerini içeren eserler telif eden el-Allâf, *Alâmatü's-sıdkı'r-Resûl* adında delâil eseri de telif ettiği bilinmektedir.¹¹⁰⁶ Onun bu eseri günümüze kadar ulaşmamış ve hakkında detaylı bilgilere rastlanılmamıştır. Ancak eserin Bağdat'ta yazılmış olduğunu söylenebilir. Nitekim ispata dayalı eserlerin büyük bir bilgi birikimi ve tecrübeye dayandığını göz önüne aldığımızda burada telif edilmiş olması muhtemeldir. Diğer yandan Bağdat'ta bulunduğu dönemlerde kültürel yoğunluk tartışmalar ve başarılı münazaralar yaparak reddiye türü eserler kaleme aldığı kaynaklarda yer almaktadır.¹¹⁰⁷ Mütakellim olması vesilesiyle eserinin aklî bir düzen içerisinde oluşturduğunu söylemek mümkündür. Hatta onun, Kur'ân-ı Kerîm üzerinden Hz. Peygamber'in hak üzere bir nebî olduğuna işaret ettiğinde akli temelleri baz aldığı bilinen bir husustur.

2.1.2.10. Ca'fer b. Harb el-Hemedânî (öl. 236/850 [?]) - *el-İklîl fî delâilî'n-nübüvve*

Tam ismi Ebü'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî'dir. Hâdis hafızı olarak tanınmaktadır. Ca'fer b. Harb 177 veya 178 yıllarında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.¹¹⁰⁸ Soyu Kahtân kabilesinden olmakla beraber sonradan Hemedan şehrine yerleştikleri için Hemedânî nisbesiyle anılmıştır.¹¹⁰⁹ Ca'fer'in hayatına dair yeterli bir

¹¹⁰² Metin Yurdağür, "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/330-331.

¹¹⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/529; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/564.

¹¹⁰⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/131; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/529.

¹¹⁰⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/31; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 12/91-92; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/11; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3279.

¹¹⁰⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/567.

¹¹⁰⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/566.

¹¹⁰⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/136; *el-Mevsû'atu'l-müeyyessa fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 1/612; Mücteba Uğur, "Ebü'l-Fazl el-Hemedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/315.

¹¹⁰⁹ Yasin Ulutaş, "Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Harb el-Hemedânî'nin (öl. 236/850-51) Hayatı, Şahsiyeti,

bilgi birikimi edilememiştir. Kendisi küçük yaşlarda Ebû Mûsa İsâ b. Sabîh el-Murdâr'ın ders halkasında yer almıştır.¹¹¹⁰ Kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında uzmanlaştığı dönemlerde Ca'fer, 199/815 yılında vali olarak atanan Kûsâm b. Ca'fer ile birlikte Basra'ya gitmiştir. Burada Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Bişr b. Mu'temir, Ali el-Esvârî gibi önemli âlimlerle çeşitli münazaralara katılmıştır. Ayrıca Seneviyye ve İbâziyye gibi gruplarla karşı yaptığı tartışmalarda başarılar elde etmiştir. Bağdat Mu'tezilesine bağlı olan Ca'fer ömrünün sonlarına doğru kelâmî münazaralardan uzaklaşıp zühd ve takvâ hayatı yaşamış ve bu süreçte birçok talebe eğitmiştir. Onun öğrencileri arasında Ebû Ca'fer el-İşkâfî, İsâ b. Heysem ve Ebû Mücâlid gibi meşhur kimseler yer almıştır. Vefat tarihi kesin olarak bilinmese de genel kabul 236/850 (?) yılı görülmüştür.¹¹¹¹ Kelâm ilminde ve mezhepler tarihinde başarılı bir hayat süren Ca'fer'e delâil ilmi kapsamına giren *el-İklîl fî delâilî'n-nübüvve*¹¹¹² adlı eserin yanı sıra 11 eser daha isnad edilmiştir.¹¹¹³ Esere ulaşamamıştır fakat onun delâil ilmi doğrultusunda yazdığı eseri hakkında çıkarımlar yapmak mümkündür. Nitekim Ca'fer'in farklı itikadî ve inanışlara sahip insanlarla yaptığı münazaralar aklî delillere dayalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Diğer yandan Me'mûn döneminde Seniyye grubuyla yaptığı tartışmalar sonrası eserini Bağdat şehrinde İslâm'ı savunu doğrultusunda oluşturduğu söylenebilir. Öyle ki bu dönemde birçok kelâm ekolü bâtinî, ilhâd ve zındık hareketlerle mücadele etmiştir.¹¹¹⁴

2.1.2.11. Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (öl. 252/866 [?]) – *Risâle fî tesbîti'r-rusûl*

Tam ismi Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh b. İmrân b. İsmail b. Muhammed el-Kindî'dir. Felsefe temelli çalışmalarıyla ünlü ilk İslâm filozofudur.¹¹¹⁵ Kûfe'de dünyaya gelen Kindî'nin doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte

Tartışmaları, Eserleri ve Bazı Kelâmî Görüşleri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (25 Aralık 2023), 203.

¹¹¹⁰ Ebû'l-Kasım el-Belhî, *Zikrû'l-Mutezile min mâkâlâtî'l-İslamiyyin*, thk. Fuâd Seyyid (Kahire: Darû Kütübil-Mısriyye, ts.), 74.

¹¹¹¹ Cihat Tunç, "Ca'fer b. Harb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/550.

¹¹¹² Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1971), 1/661; Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/116.

¹¹¹³ en-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/591; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2, 1/124-125; Ulutaş, "Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Harb el-Hemedânî'nin (öl. 236/850-51) Hayatı, Şahsiyeti, Tartışmaları, Eserleri ve Bazı Kelâmî Görüşleri", 207.

¹¹¹⁴ Muhammed Salih Muhammed es-Seyyid, *Ebû Ca'fer el-İşkâfî ve Erâühü el-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye*, (Kahire: Dâru Kubâ, 1998), 12.

¹¹¹⁵ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâtî'l-etübbâ*, 285; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/195.

onun 185/801 yılında doğduğu düşünülmektedir.¹¹¹⁶ Çocukluk ve gençlik dönemlerini Kûfe ve Basra'da geçiren Kindî, Kur'ân, dil ve edebiyat, temel İslâmî ilimler alanında dersler aldı. Hocalarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Lakin Basra' da Mu'tezile'nin fikir ve düşünce yapısından etkilendiğinden düşünce yapısının burada şekillendiği bilinen bir husustur. Kindî, eğitimine devam etmek üzere Bağdat'a geçtiğinde ve ömrünün sonuna burada kaldı.¹¹¹⁷ Matematik, geometri, astronomi, astroloji, tıp ve metafizik gibi çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Kindî, çalışmalarıyla Halife Me'mûn'un övgülerine mazhar olup sarayda düzenlenen etkinliklerde yer aldı.¹¹¹⁸ Yapılan münazaralarda kendi ilmini ispat eden Kindî, Beytülhikme'de resmi olarak görevde bulundu. İlim ve kültürün çok çeşitli bir yapıda olduğu dönemde bile çalışmalarıyla adından sıklıkla söz ettiren Kindî, Bağdat'ta 252/866 yılında vefat etti.¹¹¹⁹

Kindî felsefe alanı başta olmak üzere pek çok ilimde 300'e¹¹²⁰ yakın eser telif ve tercüme ettiği bilinmektedir.¹¹²¹ Bunlar arasında *Risâle fî tesbîti 'r-rusûl*¹¹²² adlı eseri de bulunmaktadır. Brahmanizm'e eleştiri mahiyetinde kaleme alınan bu eser, delâil kapsamında değerlendirilmektedir.¹¹²³ Esere dair bir bilgiye ulaşılamasa da hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Nitekim Kindî'nin "Allah, yarattıkları arasında seçkin idrak sahiplerini, rubûbiyetini kabul etmekle yükümlü kılınmış, onlara doğru yolu açıklamış ve delil ve delilleri pekiştirmek için peygamberler göndermiştir." cümlelerinden peygamberliğin gerekliliği doğrultusunda aklî çıkarımlar yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla bu eseri de aklî rivayetler ekseninde telif etmiş olması muhtemeldir.¹¹²⁴

2.1.2.12. Ubeydullah b. Abdilkerîm er-Râzî (öl. 264/878)- *A 'lâmü 'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Zûr'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî'dir. Hadis, fıkıh ve tefsir alanlarında yetkin bir kimse olup devrinin önemli hadis münekkidleri arasında

¹¹¹⁶ el-Askalânî, *Lisânûl'-Mizân*, 6/305; Mahmut Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/41.

¹¹¹⁷ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ*, 286; Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak", 26/42.

¹¹¹⁸ Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Mustafa Turkî (Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâs, 1420/2000), 27/87.

¹¹¹⁹ Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak", 26/42.

¹¹²⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 315-321.

¹¹²¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/42; el-Bâbânî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/537; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatil-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 5/3960-3963; ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, 1/195.

¹¹²² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 319.

¹¹²³ Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak", 26/43.

¹¹²⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 2/357.

yer almaktadır.¹¹²⁵ Kendisi 194/810 yılında Rey’de dünyaya geldi.¹¹²⁶ İlimle meşgul olan ailesinin vesilesiyle küçük yaşlardan itibaren derslere başladı. Babasının hadis alanına ilgisi nedeniyle gittiği ders halkalarında bu alana merak saldı. İlim tahsil etmek üzere Rey, Kûfe, Hicaz, Mısır, Şam, Cezîre, Bağdat ve Basra gibi şehirlere giderek hadis başta olmak üzere çeşitli alanlarda dersler aldı.¹¹²⁷ Bu süreçte Ahmed b. Hanbel, Rebî b. Süleyman el-Cîzî, Ebû Seleme et-Tebûzekî ve İshâk b. Râhûye gibi devrinin önemli şahsiyetlerinden istifade etti.¹¹²⁸ İlimde ehil bir kimse haline geldiğinde dersler okutarak birçok önemli âlimin yetişmesinde katkı sağladı. Bilgisine tamah edilerek Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, İbrâhim el-Harbî ve Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî gibi âlimler ondan hadis rivayette bulundu.¹¹²⁹ Takva ve zühd içerisinde geçirdiği hayatı sonrası Rey’de 264/878 yılında vefat etti.¹¹³⁰

Ebû Zûr’a’ya isnad edilen eserler kaynaklarda yer almaktadır.¹¹³¹ Ancak bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşmayan eserleri arasında *A’lâmü’n-nübüvve* adlı bir kitabı bulunmaktadır.¹¹³² Ebû Zûr’a’nın bu eseri, Rey’de naklî rivayetler ile telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.13. Süleyman b. Ebû Usfûr el-Ferrâ (öl. 269/883) – *A’lâmü’n-nübüvve*

Mu‘tezile mezhebine mensup Ebû Usfûr kelâmcı bir düşündürdür.¹¹³³ Hayatı hakkındaki bilgiler maalesef yeterli değildir. Onun Kayrevân şehrinde yaşadığı daha sonra Bağdat şehrine giderek Ebû’l-Hüzeyl el-Allâf gibi isimlerle yakınlık kurduğu zikredilmektedir. Kur’ân’ın yaratılmış olduğunu konu alan çeşitli münazaralarda bulunmuştur. Bağdat’tan sonra Kayrevân’da döndüğünde halk onu öldürmek istemiş olsa

¹¹²⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülberr, *el-İstiğnâ’ fî esmâ’i’l-mehûrîn min hameleti’l-’ilmi bi’l-künâ*, thk. Abdullah Merhûl es-Sevâlîme (Riyad: Dâr İbn Teymiyye, 1405/1985), 1/642; Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türâsi’l-İslâmî fî mektebatî’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 2/1501.

¹¹²⁶ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/195; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Zûr’a er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/274.

¹¹²⁷ İbn Abdülberr, *el-İstiğnâ’ fî esmâ’i’l-mehûrîn min hameleti’l-’ilmi bi’l-künâ*, 1/642; Kandemir, “Ebû Zûr’a er-Râzî”, 10/274.

¹¹²⁸ İbn Abdülberr, *el-İstiğnâ’ fî esmâ’i’l-mehûrîn min hameleti’l-’ilmi bi’l-künâ*, 1/644; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/105; Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 1/282.

¹¹²⁹ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 2/105.

¹¹³⁰ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 1/282.

¹¹³¹ Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türâsi’l-İslâmî fî mektebatî’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 2/1501; Kandemir, “Ebû Zûr’a er-Râzî”, 10/275.

¹¹³² Fakihî, *Cühûdü’l-ulemâ fî tasnîfi’s-sîreti’n-Nebeviyye*, 14.

¹¹³³ Beyhâkî el-Malikî Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Riyadu’n-Nüfûs*, thk. Beşir el-Bekkuş (Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1414/1994), 1/265.

da o bu durumdan kurtulmuştur.¹¹³⁴ Kendisine isnad edilen 3 adet eseri tespit edilen Ebû Ufûr, 269/883 yılında vefat etmiştir. Nübüvvetin savunusu doğrultusunda yazılmış olan *A'lâmün-nübüvve* adlı eseri günümüze ulaşmamıştır.¹¹³⁵ Ebû Ufûr'un kelâmcı bir düşünür olması ve Bağdat'ta yoğun münazaraların yaşandığı dönemde orada aklı rivayetler ile oluşturulmuş olması ihtimal dahilindedir.

2.1.2.14. Ebû Dâvûd b. Ali el-İsfahânî (öl. 270/884)- *Kitâbü A'lâmü'n-Nebî*

Tam adı Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-Kûfî el-Bağdâdî el-İsfahânî'dir. Kelâm, fıkıh âlimi, muhaddis, hâfız ve olarak bilinen Zâhirî mezhebi önderidir.¹¹³⁶ Hayatı hakkında bilgiler oldukça kısıtlı olsa da 200/816 veya 202/818 yılında Kûfe'de dünyaya geldiği kaynaklarda yer almaktadır.¹¹³⁷ İlim tahsilini Basra, Bağdat ve İsfahan gibi şehirlerde alan Ebû Süleymân, hadis, fıkıh ve kelâm âlimlerinden istifade etti.¹¹³⁸ Ebû Sevr el-Kelbî, Süleyman b. Harb ve Muhammed b. Kesîr el-Abdî onun hocalarındandır.¹¹³⁹ Ebû Süleymân eğitimini tamamlayıp Bağdat'a döndüğün de Şâfîî mezhebine instisap etti.¹¹⁴⁰ Lakin İbn Râhûye ile tanışmasıyla hayatı içtihad evrilen Ebû Süleymân, re'y ve istihsana yapılan eleştiriler vesilesiyle zâhiri manayı esas alan Zâhiriyye adındaki mezhbebi oluşturdu.¹¹⁴¹ Rivayete göre ders halkasında 400 kişi bulunan Ebû Süleymân, 270/884 yılında vefat etti.¹¹⁴²

Ebû Süleymân, İmâm Şâfîî'nin hayatını kaleme alan ilk kişi olarak bilinmektedir.¹¹⁴³ Bunun yanı sıra bir hayli eseri bulunan Ebû Süleymân'ın,¹¹⁴⁴ *Kitâbü A'lâmü'n-Nebî* adından bir eseri olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹¹⁴⁵ Ebû

¹¹³⁴ Muhammed Mahfûz, *Teracimu'l-müellifin et-Tunisiyyin* (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994), 5/246,663.

¹¹³⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/419; el-Malikî, *Riyadu'n-Nüfus*, 1/260; Abdülaziz b. Merzûk et-Tarîfî, *el-Mağribiyye fi Şerhi'l-Akide el-Kayravânîyye* (Riyad: Dâru'l-Minhac, 1438), 28.

¹¹³⁶ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatil-alemi: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1108.

¹¹³⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/333.

¹¹³⁸ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 3/252.

¹¹³⁹ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 6/342.

¹¹⁴⁰ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/252.

¹¹⁴¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 4/139; Nûreddîn İtr, "Dâvûd ez-Zâhirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/49.

¹¹⁴² eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 92; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatil-alemi: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1108.

¹¹⁴³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1839; İtr, "Dâvûd ez-Zâhirî", 9/49.

¹¹⁴⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/333; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 4/139; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatil-alemi: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1108.

¹¹⁴⁵ el-Bâbânî, *Hedîyetü'l-'ârifin*, 1/359.

Süleymân'ın günümüze ulaşmayan bu eseri, aklî rivayetler doğrultusunda Bağdat'ta telif edildiği söylenebilir.

2.1.2.15. İbrahim b. el-Heysem el-Beledî (öl. 278/891) - *Delâilü'n-nübüvve*

Hadis ilmîyle şöhret kazanmış İbrahim b. el-Heysem el-Beledî hakkında maalesef yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. O, “Beledî” nisebesini Musul'a yakın bir kasaba olan bölgede yaşamış olduğundan almış olmalıdır.¹¹⁴⁶ Bunun dışında elde edebildiğimiz bilgilere göre Abdurrahim b. Musa b. Yezîd onun hocalığını yapmıştır. İbn Adî, el-Herevî ve Dârekutnî tarafından güvenilir bir muhaddis olarak nitelendirilen el-Beledî, 278 yılında vefat etmiştir.¹¹⁴⁷ Sekâvî, onun Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek amacıyla *Delâilü'n-nübüvve* adlı bir eser kaleme aldığı ve eserinde nadir rivayetlere de yer verdiğini belirtmiştir.¹¹⁴⁸ Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da müellifin muhaddis kimliği ve Sekâvî'nin söyleminden çıkarım yaparak naklî rivayetler doğrultusunda oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

2.1.2.16. Ebü'd-Dünyâ (öl. 281/894) - *Delâilü'n-nübüvve*

İsmi Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el Bağdâdî'dir. Halife Me'mun'un iktidarı döneminde 208/823 yılında Bağdat'ta doğmuştur.¹¹⁴⁹ İlmî yolculuğu pek fazla olmamasına rağmen Ebü'd-Dünyâ, mutasavvıf, fakih, muhaddis, hatip ve eğitmen olarak bilenen bir muhaddistir.¹¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Sa'd gibi ilmi derinliğe sahip kişilerden ders almasının yanı sıra İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî, Abdurrahman el-Mizzî ve Zebîdî gibi isimlerin övgülerine mazhar olmuştur. Pek çok âlim tarafından hadis hâfızı olarak nitelendirilmiştir. Güvenilir bir ravi olan Ebü-Dünyâ 300'den fazla esere sahip olduğu kaynaklarda yer almıştır. 281/894 yılında Bağdat'ta vefat etmesiyle şehrin güney yamacında bulunan Şûnîziyye mezarlığına defnedilmiştir.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-vasl el-müddrec fi'n-nakl*, thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî (Medine: Darû'l-Hicr, ts.), 1/171.

¹¹⁴⁷ el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 1/382,341; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nureddin Itr (Haleb: Dâru'l-Maârif, 1391/1971), 1/29,199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/443.

¹¹⁴⁸ es-Sekhâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târih*, 167.

¹¹⁴⁹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/144.

¹¹⁵⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/118.

¹¹⁵¹ İbrahim Hatipoğlu, “İbn Ebü'd-Dünyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 457-458.

Farklı alanlarda birçok eseri bulunan âlimin özellikle akaid, fıkıh ve hadis alanındaki eserleriyle ün kazanmıştır.¹¹⁵² Bunun yanı sıra delâil kapsamında değerlendirilen *Delâilü'n-nübüvve* adlı delâil eseri de bulunmaktadır.¹¹⁵³ Eser günümüze ulaşmamıştır. Lakin muhaddisin ilmî kimliği üzerinde yapılan incelemeler doğrultusunda Bağdat'ta yazıldığı ve naklî rivayetler çerçevesinde oluşturulduğu söylenebilir.

2.1.2.17. İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (öl. 285/899) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam adı Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm b. Beşîr b. Abdillâh b. Deysem el-Mervezi el-Bağdâdî el-Harbî'dir. Doğum yeri tam olarak bilinmemekle beraber 198/813 yılında Merv'de doğduğu düşünülmektedir.¹¹⁵⁴ Erken yaşlarda Bağdat'a yerleştiği bilinen Harbî, 10 yaşlarında dini ilimlerle ilgilenmeye başlamış ve ilk eğitimini Hevze b. Halife'den almıştır. Bunun dışında ilmî silsilesi Ehl-i hadîse bağlı olmakla birlikte Ahmet b. Hanbel'den hadis, Bişr el-Hâfi'den tasavvuf, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dan dil, edebiyat ve garîbü'l-hadîs, dersleri almıştır. Özellikle dil konusunda Ebû Nasr el-Bâhilî'den çokça istifade ettiği de bilinmektedir. Ayrıca bir dönem kelâm ilmiyle de ilginmiş olsa da bu pek uzun sürmemiştir. Çok yönlü bir ilim insanı olan Harbî, edindiği bilgi ve becerileri talebeleriyle paylaşmış, özellikle Bağdat'ın batısındaki bir camide düzenli olarak dersler vermiştir. Harbî'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında Ebû Bekr Bâleveyh, Abmed b. Süleymân en-Neccâd ve Muhammed b. Ca'fer b. el-Heysem gibi önemli isimlerde yer almıştır. Yaklaşık 87 yıl hayat süren Hârbî, 285/889 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹¹⁵⁵ Kaynaklarda Harbî'nin delâil eseri dahil en az 24 eseri bulunduğu ifade edilmektedir.¹¹⁵⁶ Lakin bu çalışmamın kapsamında olan *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri günümüze ulaşmamıştır.¹¹⁵⁷ Onun diğer eserlerinden ve ilmî kişiliğinden yola çıkarak eser hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Eserin kuşkusuz müellifin yaşadığı Bağdat şehrinde çeşitli inanç ve fikir gruplarına yazıldığı söylenebilir. Nitekim o dönemlerde ilim ehli bir kimsenin yaşadığı olaylara kayıtsız kalmamıştır. Hocası Ahmed b. Hanbel'in yaşadıkları ve yaptıkları bu düşünceye kanıt niteliğindedir. Diğer yandan Harbî'nin eserleri genelde bir konu üzerinden naklî

¹¹⁵² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/118.

¹¹⁵³ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2047.

¹¹⁵⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/356.

¹¹⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/356-357; M. Yaşar Kandemir, "Harbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 114-115.

¹¹⁵⁶ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/4.

¹¹⁵⁷ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/760.

rivayetler ile oluşturulmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmek amacıyla bu eser de muhtemeldir ki naklî rivayetlerle yazılmıştır.

2.1.2.18. Ebû Sehl İsmâil b. Alî en-Nevbahtî (öl. 311/924) - *el-İhticâc li-nübüvveti'n-nebî*

Tam ismi Ebû Sehl İsmâil b. Alî b. İshâk b. Ebî Sehl el-Fazl b. Nevbaht el-Bağdâdî en-Nevbahtî'dir. İmâmiyye Şîâsı'nın ileri gelen mütekellimlerinden olup 237/851-52 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.¹¹⁵⁸ İsmâil b. Alî, ilk eğitimini ilim adamları yetiştirmesiyle ün salmış ailesi Nevbahtîlerden alarak yetişti. Daha sonra Sâbit b. Kurre'den mantık ve felsefe dersleri alarak İmâmiyye kelâmı konusunda yetkin isimler konumuna yükselip kelâmcıların şeyhi unvanını aldı. Bir süre sonra Bağdat'ta yeğenleriyle İmâmiyye çatısı altında Benî Nevbaht kelâm ekolünü kurdu.¹¹⁵⁹ Abbâsî devlet adamları arasında itibar gören İsmâil b. Alî, kelâm, dinî ilimler, şiir, edebiyatta başarılı olup birçok münazaralarda bulunmuş ve İbnü'r-Rûmî ve Buhtürî onu şiirlerle övmüştür.¹¹⁶⁰ O, İmâmiyye Şîâ'sının önderlerinden olduğu için çeşitli fikri akım ve gruplarla Şîa savunusu yapması, Ebû Ali el-Cübbâî gibi isimlerle münazaralar yaparak geçirdiği hayatı sonrası 311/924 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.¹¹⁶¹ Yaşamında 30'dan fazla eser telif etmiş olsa da eserlerinin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır.¹¹⁶² Onun Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmek amacıyla kaleme aldığı *el-İhticâc li-nübüvveti'n-nebî* adlı eseri günümüze gelmemişse de eserin Bağdat'ta farklı gruplarla yapılan münazaralar doğrultusunda bir mütekellim olarak aklî rivayetler ile oluşturulmuş olması muhtemeldir.¹¹⁶³

2.1.2.19. Sâbit b. Hazm es-Sarakustî (öl. 313/925) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebü'l-Kâsım Sâbit b. Hazm b. Abdirrahmân es-Sarakustî el-Endelüsî'dir. 217/832 veya 219/834 yılında Endülüs'ün Sarakusta şehrinde dünyaya gelmiştir.¹¹⁶⁴ Hayatına dair yeterli bir bilgi bulunmasa da oğlu Ebû Muhammed Kâsım'ın yetişmesi için büyük gayret sarf ettiği ve ilmî eğitimlerini beraber aldıklarını kaynaklarda

¹¹⁵⁸ Mustafa Öz, "Nevbahtî, İsmâil b. Alî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/36.

¹¹⁵⁹ el-Askalânî, *Lisânül'-Mizân*, 1/424; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/80; İhsan İlahî Zahîr el-Pakistanî, *eş-Şî'a ve'l-Kur'ân* (Lahor- Pakistan: Tercümânü'l-hadîs, 1432/2011), 46.

¹¹⁶⁰ Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1960-1995), 4/308.

¹¹⁶¹ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 4/98,180.

¹¹⁶² Eserler için bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 219,220; Öz, "Nevbahtî, İsmâil b. Alî", 33/37.

¹¹⁶³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 220.

¹¹⁶⁴ Ayşe Esra Şahyar, "Sâbit b. Hazm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/351.

yer almaktadır. Sâbit'in ilim tahsil ettiği hocaları arasında Kurtuba'da İbn Vaddâh, Muhammed b. Abdüsselâm, Mekke'de İbnü'l-Cârud ve Mısır şehrinde Nesâî ve Bezzâr gibi hadis âlimleri bulunmaktadır. Hadis, nahiv, garîbü'l-hadîs ve lugat ilimlerinde ehil bir kimse olarak 294/907'de Endülüs'e döndü. İbnü'l-Ferdi onun hakkında "Çok bilgili bir âlim" diyerek övdü. Burada öğrenciler yetiştirdi. Öğrencileri arasında Ahmed b. Abdurrahman b. Abdülkâhir b. Hayy e-Absî bulunmaktadır.¹¹⁶⁵ Sarakusta şehrinde bir dönem kadılıkta yapan Sâbit, Ramazan 313/925'te Endülüste vefat etti.¹¹⁶⁶ Yaşamında eserler telif ettiği de bilinen bir husustur. Garîb kelimeleri ihtiva eden *ed-Delâi'l fi ğarîbi'l-hadîs*'i eserleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve* eserinde Sâbit'ten rivayetler olmakla beraber¹¹⁶⁷ kendisine *Delâilü'n-nübüvve* adlı müstakil bir telif kitap isnad edilmektedir.¹¹⁶⁸ Eser günümüze ulaşmadığından hakkında net ifadeler kullanılamamaktadır. Lakin hadis ilmiyle uğraşması ve Beyhakî'nin eserinde yer verdiği rivayetler doğrultusunda naklî rivayetlerle oluşturulduğu yorumlanabilir. Diğer yandan eserin yaşamının büyük kısmını geçirdiği Endülüs'te kaleme alınmış olması muhtemeldir.¹¹⁶⁹

2.1.2.20. Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî (öl. 316/929)- *Delâilu'l-icâz*

Tam ismi Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm b. Yezîd el-Nişâbûrî el-İsferâyînî'dir. Doğum yeri bilinmese de 230 yılında dünyaya gelmiştir.¹¹⁷⁰ İlmî hayatı Kur'ân'ı ezberlemekle başlayan Ebû Avâne hadis ve fıkıh ilimlerinden istifade etmiştir. el-Müzenî, el-Rebî', Yûnus b. Abdülhak, Müslim b. Haccâc, Ömer b. Şebbe, Ahmed b. Ezher, Ebû Zûr'a er-Râzî gibi isimlerden ders alıp birçok şehre ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Horasan, Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine ve Yemen'i dolaşan âlim, imam ve hafız olarak tanınmıştır. Kendisinden el-Taberânî, Ebû Ali en-Nisâbûrî ve İbn Adî gibi isimler hadis nakletmişlerdir. Eseri *es-Sahîhü'l-müsned* ile meşhur olan âlim 316 yılında İsferâyîn şehrinde vefat etmiştir.¹¹⁷¹ Ebû Avâne'nin ayrıca delâil kapsamında

¹¹⁶⁵ Ebû İshâk İbrahim el-Tulaytilî İbnü'l-Emîn, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, thk. Hanan Haddad (Fas: Vakıflar ve İslâmî İşler başkanlığı, 2008/1429), 297.

¹¹⁶⁶ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 243.

¹¹⁶⁷ el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 482.

¹¹⁶⁸ es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târih*, 154; Yasin Ulutaş, "Mucize ile Delâilü'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2015), 591.

¹¹⁶⁹ Eserin delâil kapsamında telif edilmediği belirtilir. Ancak kitap günümüze ulaşmamış olduğundan net bir yorum yapmak mümkün değildir. Ayrıca bkz. Akyürek, *Siyer Edebiyatı Endülüs*, 278.

¹¹⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 6/393.

¹¹⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn

değerlendirilen *Delâilu'l-icâz* adlı bir eseri bulunsa da eser günümüze kadar ulaşmamıştır.¹¹⁷² Ancak Ebû Avâne'nin muhaddis olması hasebiyle eserin naklî rivayetler doğrultusunda ve İsferyân'de yazılmış olması muhtemeldir. Nitekim birtakım hususları yeğeni Ebû Nuaym Abdülmelik b. Hasen el-İsferyânî (öl. 400/1009) aktarmış, onunla Beyhakî de eserinde bu rivayetlere yer vermiştir.¹¹⁷³

2.1.2.21. İbrahim b. Hammâd el-Mâlikî (öl. 320/932) – *Delâilü'n-nübüvve*

İsmi Ebû İshâk İbrahim b. Hammâd b. İshâk el-Bağdâdî el-Mâlikî'dir. Hayatına dair yeterli bir bilgi olmasa da Bağdâdî nisbesiyle anılmasından ötürü orada doğmuş veya yaşamını orada sürdürdüğü söylenebilir. Kaynaklarda Mâlikî mezhebine muatasıp olup fakih bir kimse olarak tanınmaktadır. 320/932 yılında vefat eden fakihin 4 eseri bulunmaktadır. Bu eserleri arasında *Delâilü'n-nübüvve* adıyla delâil eseri bulunsa da eser günümüze kadar ulaşmamıştır.¹¹⁷⁴ Eserin Bağdat'ta geneli naklî rivayetler ile yazılmış olması muhtemeldir. Nitekim müellifin *Kitabu'l-Cihad* adlı eserini göz önüne alındığında bu kitapta İslâm'ın ve nübüvvetin önemi vurgulayan hadislere yer vermiş olması ihtimal dahilindedir.¹¹⁷⁵

2.1.2.22. Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd el-İyâşî (öl. 320/932)- *Kitâbü ihticâci'l-mû'cize*

Tam ismi Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd el-İyâşî es-Sülemî'dir.¹¹⁷⁶ Şîî imâmî mezhebine mensuptur. Hayatına dair bilgiler kısıtlıdır. Hediyyetü'l-ârifîn'de kendisine 44 eser isnad edilmektedir.¹¹⁷⁷ Ayrıca müellifin, *Kitâbü ihticâci'l-mû'cize* adlı bir eserinin olduğu belirtilse de bu çalışmaya dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.¹¹⁷⁸

2.1.2.23. Muhammed el-Kasrî el-Tunisî (öl. 322/933-34) – *Kitâbü'l-mû'cizât*

Tam ismi Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kasrî el-Tunusî'dir. Hadis ilmindeki bilgisiyle ün kazanmıştır. Hayatına dair bir bilgi birikimi bulunmamakla beraber Ahmed b. Muhammed el-Farisî onun öğrencisi olduğu bilinmektedir. el-Farisî'nin

Kayyim el-Cevziyye, *el-Kasîdetü'n-nûniyye*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Umeyr (Beyrût: Darû'l-İbn Hazm, 1440/2019), 465; Mücteba Uğur, "Ebû Avâne el-İsferyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1994), 10/100.

¹¹⁷² Keskin, "Şemâil ve Delâilü'n-Nübüvve Eserleri", 366.

¹¹⁷³ Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî, *el-Muhtasarü'l-Müzenî*, thk. Ebû Ömer Abdullah Şerafeddin el-Dağistânî (Riyad: Dâru'l-Medâric, 1440/2019), 124.

¹¹⁷⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 248.

¹¹⁷⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 248; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 5; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 477.

¹¹⁷⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 12/20.

¹¹⁷⁷ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/32-33.

¹¹⁷⁸ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 83.

Kayrevan’da ondan ders almasından ötürü orada yaşamış olduğunu söyleyebiliriz. Kendisine isnad edilen ve Hz. Peygamber’in mucizelerini konu eden *Kitabü’l-mû‘cizât* adlı eseri bulunmaktadır. Hakkında net bir bilgi tespit edilemeyen eserin naklî rivayetler doğrultusunda Kayrevan’da oluşturulmuş olması muhtemeldir. Kâdî İyâz eserinin giriş kısmında bu eserden bahsetmektedir. Ayrıca el-Kasrî, “Eğer benden önce kitaplarla gömülmüş birisi olsaydı ben de kendime mezarıma bu mucize kitabımla defnedilmeyi isterdim ki onu Hz. Peygamber’e götüreyim.” sözlerine yer verdiği kaynaklarda yer almaktadır.¹¹⁷⁹

2.1.2.24. Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl el- Eş‘arî (öl. 324/936) - *Delâilü’n-nübüvve*

Tam adı Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş‘arî el-Basrî’dir. Kelâm, fıkıh ve tefsir ilimlerinde yetkin bir kimse olup Eş‘ariyye mezhebinin kurucusu olarak tanınmaktadır.¹¹⁸⁰ Eş‘arî, 260/874 yılında Basra’da dünyaya geldi. Soyu sahâbelerden Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye dayandığı için kendisi de Eş‘arî nisbesiyle anıldı.¹¹⁸¹ Babasının vefatı sonrası Yahyâ b. Zekerıyyâ es-Sâcî’nin himayesinde büyüyen Eş‘arî, ilk eğitimlerine onunla başladı. Temel eğitimlerini Basra’da aldıktan sonra ilim tahsil etmek üzere Bağdat’a sık sık giderek dersler almaya devam etti.¹¹⁸² Bu süreçte Abdurrahman b. Halef, Ebû Halîfe el-Cumahî ve Sehl b. Nûh gibi isimlerin vesilesiyle kelâm, hadis ve fıkıh alanlarında ilmî derinlik kazandı. Bir dönem Alî el-Cübbâî vesilesiyle Mu‘tezilî görüşleri benimseyen Eş‘arî, daha sonra selef itikadını benimseyerek Ehl-i sünnete yöneldi.¹¹⁸³ Mu‘tezilî âlimleri, Hristiyan, Yahudi ve Mecûsîlerle münazaralar yapmaya başladı. Lakin bu gibi hususlar neticesinde Basra’da suçlamalarla karşılaştı. Dolayısıyla kendisi Basra’dan ayrılarak ömrünün geri kalanını geçireceği Bağdat’a gitti. Eş‘arî’nin Bağdat’ta kaldığı dönemlerde Sünnî gelenek doğrultusunda dersler verip öğrenciler yetiştirmekle meşgul oldu. Öğrencileri arasında Ebû hasan el-Bâhilî, İbn Mücâhid et-Tâî

¹¹⁷⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 5/931; el-Malikî, *Riyadu’n-Nüfûs*, 2/200; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 5/198; Ebü’l-Velîd Abdullah b. Muhammed İbnü’l-Faradî, *Târîhu Ulemâi’l-Endelûs*, thk. İzzet Attâr el-Hüseynî (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1408/1988), 2/114,1399.

¹¹⁸⁰ Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türâsi’l-İslâmî fî mektebatı’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 3/2008.

¹¹⁸¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*, 14/29; el-Bâbânî, *Hedıyyetü’l-‘ârîfîn*, 1/679.

¹¹⁸² İrfan Abdülhamîd Fettâh, “Eş‘arî, Ebü’l-Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/444.

¹¹⁸³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, thk. Ömer Abdüsselam ed-Tedmârî (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1413/1993), 24/120; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*, 14/30; Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 4/35; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 4/129.

ve Muhammed b. Ali el-Kaffâl gibi birçok isim bulunmaktadır.¹¹⁸⁴ Bunun yanı sıra Eş‘arî, Ehl-i sünnet akaidini kelâmî metotlarla savunmasıyla yeni bir boyut kazandı ve Eş‘arî mezhebi Ehl-i sünnetin bir kolu olarak ortaya çıktı. Hayatının son günlerinde hastalanan Eş‘arî, Bağdat’ta 324/936 yılında vefat etti.¹¹⁸⁵

Eş‘arî çeşitli alanlarda çalışmalar yapmış, Mecûsî, Yahudi, Hristiyan ve çeşitli felsefî görüşlere karşı birçok eser yazmıştır.¹¹⁸⁶ Bu doğrultuda kaleme aldığı *Delâilü’n-nübüvve* adlı eseri de bulunmaktadır.¹¹⁸⁷ Nübüvvetin ispatını aklî yöntemlerle açıklayan Eş‘arî’nin günümüze ulaşmayan bu eseri aynı yöntemi kullanarak Basra’da telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.25. Bekr b. A‘lâ el-Kuşeyrî (öl. 344/956) – *Mâ fi’l- el-Kur‘ân min delâilü’n-nübüvve*

Tam ismi Ebü’l-Fazl Bekr b. Muhammed b. A‘lâ el-Kuşeyrî el-Basrî el-Mâlikî’dir.¹¹⁸⁸ Fıkıh, mantık, kelâm, usûl ve hadis ilimlerinde derinlemesine bilgi sahibi olan ve bu alanlarda önemli çalışmaları bulunan bir âlim olarak tanınmaktadır.¹¹⁸⁹ Kaynaklarda 80 yıl hayatta kaldığı kaydedilen el-Kuşeyrî’nin 264/878 yılında dünyaya geldiği söylenebilir.¹¹⁹⁰ Kendisi ilmî tahsiline Basra şehrinde başladı. Ebû Müslim el-Keccî, İsmâil el-Kâdî ve Sehl et-Tüsterî gibi pek çok âlimden istifade etti.¹¹⁹¹ Çeşitli İslâmî ilimlerde kendisini yetiştirdi. Mâlikî fakihlerinin önde gelen âlimlerinden olduğunda Irak’ın çeşitli bölgelerinde kadılık görevinde bulundu. Bu süreçte *Ahkâmü’l-Kur‘ân* ve bunun dışında kendisine isnad edilen en az 4 eser daha telif etti.¹¹⁹² Şöhreti arttığında Mısır, Endülüs ve Karavîyyin bölgelerinden birçok kişi el-Kuşeyrî’den hadis rivayet etti.¹¹⁹³ Abbasî Devletinin gücünün iyice kırılması ve İslâm’a saldırıların arttığı dönemde yaşayan Kuşeyrî,¹¹⁹⁴ 330/942 yılından önce Mısır’a gitti ve oraya yerleşti.

¹¹⁸⁴ Fettâh, “Eş‘arî, Ebü’l-Hasan”, 11/444-445.

¹¹⁸⁵ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 4/130; Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 4/35.

¹¹⁸⁶ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/649; el-Bâbânî, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn*, 1/676-678; Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türâsi’l-İslâmî fî mektebatü’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 3/2008-2009.

¹¹⁸⁷ el-Bâbânî, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn*, 1/678.

¹¹⁸⁸ ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a‘lâm*, 7/99.

¹¹⁸⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, 10/217; Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, thk. Abdülkâdir es-Sahrâvî (Mağrib: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şüûni’l-İslâmiyye, 1403/1983), 5/270.

¹¹⁹⁰ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 2/366; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn*, 3/74.

¹¹⁹¹ Abdurrahman el-Mağrâvî, *el-Akîdetu’s-Selefiyye fî mesîratihâ’t-târîhiyye* (Kahire: Mektebetü’l-İslâmiyye li’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1414/1994), 5/180; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 15/538.

¹¹⁹² Eserleri için bkz. Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn*, 3/74.

¹¹⁹³ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 5/270-271.

¹¹⁹⁴ Hakkı Dursun Yıldız - Şerare Yetkin, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/33-38.

Bilgisiyle burada büyük bir saygınlık elde etti. ¹¹⁹⁵80 yaşını birkaç ay aştıktan sonra 344/956 yılında Mısır'da vefat etti.¹¹⁹⁶

Kuşeyrî, Kur'ân'dan nübüvvetin delillerine toplamaya çalışan âlimlerden birisidir. İbn Ferhûn ve Kâdî İyâz'ın eserlerinde bahsettiği *Mâ fî'l el-Kur'ân min delâilü'n-nübüvve*¹¹⁹⁷ adlı esere dair net bir bilgiye ulaşılamasa da eser hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Eserin Basra şehrinde Kuşeyrî'nin kadılık yaptığı dönemde geneli aklî rivayetler ile telif etmiş olması ihtimal dahilindedir. Nitekim o, Kur'ân'dan âyetleri aklen kanıtlayarak nübüvvetin gerekliliğini Basra'nın çalkantılı dönemlerinde ortaya koymak istemesi muhtemeldir.

2.1.2.26. Muhammed b. Ahmed el-Assâl (öl. 349/960) - *Delâilü'n-nübüvve*

İsmi Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed. İbrâhîm el-İsfahânî'dir. Doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Onun İsfahan'da yaşadığı bunun dışında Şam, Hemedan, Bağdat, Basra, Kûfe ve Hicaz şehirlerine giderek oradaki âlimlerden ilim tahsil ettiği bilinmektedir.¹¹⁹⁸ Assâl'ın hocaları arasında Ebû Muhammed el-Merzûbânî, Ebû Müslim el-Keccî, İbn Ebû Şeybe ve Ebû Şuayb el-Harrânî gibi birçok âlim vardır. Hadis, tefsir, fıkıh ve tarih alanlarında yetkin bir kimse olarak tanınmaya başlayan Assâl, bir dönem İsfahan kadılığı görevinde de bulunmuştur.¹¹⁹⁹ Ayrıca İbn Adî, İbn Mendei Ebû Nuaym ve İbn Merdûye gibi isimlerin hocalığını yaptı. Kuvvetli bir hafızası olmasından dolayı sika bir ravi olarak anıldı. Mu'cem adlı eseri kaleme alarak yaklaşık 400 hocasının ismini zikretmiştir. Bunun dışında Assâl'a 10 eser daha ona isnad edilse de bu eserler günümüze ulaşmamıştır.¹²⁰⁰ İsfahan'da 349 yılında vefat eden muhaddis, delâil sahasıyla ilgilenmiş ve bu konuda bir eser telif etmiştir. Ancak bu doğrultuda telif ettiği *Delâilü'n-nübüvve* adlı bu eseri de onun kaybolan çalışmalarından olmuştur.¹²⁰¹ Eser günümüze ulaşmamış olsa da onun muhaddis bir kimliğe sahip olması ve İsfahan şehrinde uzun süre bulunmasından yola çıkarak kitabın naklî çerçeve de burada yazılmış olduğu söylenebilir.

¹¹⁹⁵ el-Mağrâvî, *el-Akîdetu's-Selefiyye fî mesîratihâ't-târîhiyye*, 5/181.

¹¹⁹⁶ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 10/217; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/537; Burhâneddin İbrâhîm b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-Müzheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Turâs, 1391/1972), 1/313.

¹¹⁹⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-Müzheb*, 1/513; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 5/172.

¹¹⁹⁸ Selma Başaran, "Assâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 3/501.

¹¹⁹⁹ Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, thk. Seyyid Kasravi Hasan (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 59,189.

¹²⁰⁰ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 16/190; Başaran, "Assâl", 151.

¹²⁰¹ es-Schâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târîh*, 761.

2.1.2.27. Ebû Ca'fer el-Kummî (öl. 350/961) – *Hasâisü'n-nebî/ Kitabü'd-delâil*

Tam ismi Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan b. İsa el-Kummî'dir.¹²⁰² Lakabı İbn Dûl¹²⁰³ olarak zikredilen Ebû Ca'fer; Şîî bir fakih, müfessir ve tabip bir kimse olarak tanınmaktadır. Hayatı hakkında maalesef yeteri kadar bilgi birikimi yoktur. Ancak kaynaklarda onun İran'ın önemli dinî merkezi olan Kum şehrinden olduğu belirtilmektedir.¹²⁰⁴ Zehebî onun yaşamında 70'ten fazla eser telif eden Ebû Ca'fer, faziletli bir imam olduğunu belirtir.¹²⁰⁵ *Tefsîrû'l-Kurân* ve *et-Tıbbü'l-kebîr* adında önemli eserleriyle ün salan müfessir ve tabibin delâil ilmi çerçevesinde eserler telif ettiği de bilinmektedir.¹²⁰⁶ Onun *Kitabü'd-Delâil* ve *Hasâisü'n-nebî* adındaki 2 eseri¹²⁰⁷ Hz. Peygamber'in nübüvvetine ispat ve faziletine dair konuları ihtiva ettiği aşikâr olsa da bu eserler günümüze kadar ulaşmadı. Hayatının büyük bir kısmını eser telifiyle idâme ettirdiği görülen Ebû Ca'fer, 350/961 yılında vefat etti.¹²⁰⁸

2.1.2.28. Muhammed b. Hasan en-Nakkâş (öl. 351/962) - *Delâilü'n-nübüvve*

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsılî el-Bağdâdî olarak bilinen kıraat âlimi, 266 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Asıl mesleği yapı süslemeciliği olduğundan “Nakkâş” lakabıyla anılmaktadır. Tefsir, kıraat ve hadis alanlarında büyük bir üne kavuşmuştur.¹²⁰⁹ Geniş bir coğrafyada ilim tahsili yapan Nakkâş, Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Musul, Kahire, Şam, Horasan, Rey ve Taberistan gibi birçok şehri gezerek kıraat dinledi.¹²¹⁰ İdrîs b. Abdülkerîm, Hasan b. Hüseyin es-Savvâf ve Ahfeş ed-Dımaşkî gibi önemli isimlerden kıraat dersleri alırken, hadis ilmini ise Keccî, Muhammed b. Ali es-Sâîğ el-Mekkî ve Hüseyin b. İdrîs el-Herevî gibi âlimlerden istifade etti. İlmî yetkinliğine ulaştıktan sonra birçok talebe yetiştiren Nakkâş'ın öğrencileri arasında İbn Şâhin, Dârekutnî ve İbn Mücâhid gibi büyük âlimler de yer almaktadır.¹²¹¹ Fıkıhta Şâfiî mezhebini benimseyen Nakkâş, 351/962 yılında

¹²⁰² el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/63.

¹²⁰³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/208.

¹²⁰⁴ Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 1/60.

¹²⁰⁵ *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 1/239-294.

¹²⁰⁶ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/63.

¹²⁰⁷ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/63.

¹²⁰⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/208; *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 1/293.

¹²⁰⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/82.

¹²¹⁰ Abdulhamit Birişik, “Nakkâş, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/328.

¹²¹¹ Zehebî, *Siyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, 12/124.

Bağdat'ta vefat etti.¹²¹² Onun İbn Nedîm'in fihristine göre 18 eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden günümüze ulaşan tek eseri *Şifâü's-sudûr*'dur. Delâil konusu kapsamında telif ettiği *Delâilü'n-nübüvve*¹²¹³ adlı eseri de günümüze ulaşmasa da Bağdat şehrinde naklî rivayetler doğrultusunda oluşturmuş olması olasılık dahilindedir.

2.1.2.29. Alî b. Ahmed el-Kûfî (öl. 352/963) – Tesbîtü'l-mu'cizât/ Tesbîtü nübüvveti'l-enbiyâ

Tam adı Ebü'l-Kâsım Alî b. Ahmed b. Abdullah el-Alevî el-Kûfî'dir. Kelâm ilminde yetkinliğiyle tanınmaktadır. Hayatı hakkında maalesef çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Soyunun Ehl-i beyt'e dayandığı söylenir. Başlangıçta Şîî mezhebine mensup olsa da daha sonra bu mezhebi terk ettiği bilinir. Künyesi Kûfe'ye işaret ettiği için, en azından hayatının bir kısmını bu şehirde geçirdiği tahmin edilebilir. Bâbânî, onun Şiraz ve Fesa arasındaki bir bölgede 352/963 yılı vefat ettiğini belirtir.¹²¹⁴ Ebü'l-Kâsım'a isnad edilen en az 13 eser bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan *Tesbîtü'l-mû'cizat* ve *Tesbîtü nübüvveti'l-enbiyâ* adlı eserleri ise nübüvvetin ispatı ve mucizelerin ispatı doğrultusunda kaleme alındığından delâil edebiyatı kapsamında değerlendirilir.¹²¹⁵ Müellifin bu eserlerinin günümüze ulaşmamıştır. Ancak aklî temellendirme yöntemini kullanarak vefat ettiği İran'da telif ettiği kanaatindeyiz.

2.1.2.30. Muhammed b. Hibbân el-Büstî (öl. 354/965) - Delâilü'n-nübüvve

Tam adı Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mûaz b. Saîd et-Temîmî el-Büstî'dir. Tarih ilmindeki çalışmalarıyla ünlü hadis ve fıkıh âlimi olarak tanınmaktadır.¹²¹⁶ Babasına nispeten İbn Hibbân lakabıyla anılan kendisi, Sicistan bölgesinde yer alan Büst'te 277/890 yılında dünyaya geldi.¹²¹⁷ Eğitimlerine memleketi olan Büst'te başladı. Daha sonra ilim tahsili gayesiyle Horasan, Mâverâünnehir, Irak ve Mısır gibi döneminin önemli ilim şehirlerini dolaştı. Bu süreçte hadis, fıkıh, kelâm ve felsefe gibi alanlarda pek çok hocadan istifade etti.¹²¹⁸ İbn Hibbân'ın hocaları arasında Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdullah el-Büstî, Ebû Halîfe Fazl b. Hubbâb el-Cumahî,

¹²¹² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1085.

¹²¹³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 52.

¹²¹⁴ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/680.

¹²¹⁵ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/226; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/680.

¹²¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 15/281; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/44.

¹²¹⁷ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/380.

¹²¹⁸ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/63.

Nesâî ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî gibi âlimler yer almaktadır.¹²¹⁹ İcâzet sahibi olduğunda bilgisiyle şöhret kazanan İbn Hibbân, 340/951 yılında Sicistan'a döndüğünde Sermekant ve Nesâ bölgerinde kâdılık görevinde bulundu.¹²²⁰ Ayrıca kendisi için Semerkant'a bir Suffe inşa edildiğinde hadis ve fıkıh dersleri verdi. Hicrî dördüncü asrın en muteber görülen hadis imamı arasında yer alan İbn Hibbân; Dârekutnî, İbn Mende ve Hâkim en-Nisâbûrî gibi isimlerin yetişmesinde etkili oldu.¹²²¹ İlme olan düşkünlüğüyle geçirdiği hayatı sonrası 354/965 yılında Büst'te vefat etti.¹²²²

İbn Hibbân'ın çok yönlü ilmî kişiliği eserlerine de yansıdığından farklı alanlarda pek çok eserler kaleme aldı.¹²²³ Bunlardan birçoğu ise ihmal gibi nedenlerden ötürü kitapları günümüze kadar ulaşamadı. Bunlardan biri olan *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.¹²²⁴ Müellifin bu eseri Sicistan şehrinde geneli aklî ispat yöntemiyle telif etmiş olması muhtemeldir. Keza İbn Hibbân'a isnad edilen "Nübüvvet, ilim ve amelden ibarettir.", "Seçilmiş kimse, yaratılmışlara müjdecî" gibi söylemlerinin yanı sıra onun kelâm ve felsefe ilimleriyle de ilgisi göz önüne alındığında aklî temellendirmelerle eserini yazdığı düşünülmektedir.¹²²⁵

2.1.2.31. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (öl. 360/971) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî'dir. Hadis hâfızı olup tarih ve ensâb alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Kendisi 260/873 yılında Akkâ'da dünyaya geldi.¹²²⁶ İlim tahsiline erken yaşlarda başlayıp 33 yıl sürecek olan yolcuğunda Şam Taberiye, Kudüs, Humus, Halep, Mısır, Yemen, Mekke, Medine ve Bağdat gibi birçok beldeye ilmi seyahatlerde bulundu.¹²²⁷ Taberânî, hadis öğrenmek için çeşitli şehirlerde geçirdiği günlerin ardından İsfahan'a gitti ve

¹²¹⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 1/34; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 26/73.

¹²²⁰ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/380.

¹²²¹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 26/73; Selami Bağcı, *İbn Hibbân'ın Sahîh'i Bağlamında Fîlî Sünnet* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.), 8.

¹²²² Sönmez, "İbn Hibbân", 20/63.

¹²²³ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 2/44-45; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2573-2574.

¹²²⁴ Sönmez, "İbn Hibbân", 20/64.

¹²²⁵ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 26/74; Bağcı, *İbn Hibbân'ın Sahîh'i Bağlamında Fîlî Sünnet*, 14.

¹²²⁶ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/393.

¹²²⁷ Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevî, *et-Tâcü'l-mükellel min cevâhiri me'âsiri't-turâzi'l-âhiri ve'l-evvel* (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şûnî'l-İslâmiyye, 1428/2007), 42; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 2/1227.

hayatının geri kalanını burada geçirdi.¹²²⁸ Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, Ebû Zür‘a ed-Dımaşkî ve Nesâî sayısı 1000’i bulan hocalardan aldığı dersler ile hadis alanında otoriter bir isim haline gelen Taberânî, devlet ricâli tarafından değer görüp maaşa bağlandı.¹²²⁹ Dersler verip öğrenciler yetiştirdi. Ondan istifade edenler arasında Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Abdullah İbn Mende ve İbn Fâris gibi isimler yer almaktadır. Taberânî, güzel ahlâkı, etkili hitabı ve hoşgörülü bir şekilde geçirdiği hayatı sonrası 360/971 yılında vefat etti.¹²³⁰

Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr* başta olmak üzere bir hayli eseri kaynaklarda zikredilmektedir.¹²³¹ Bunlar arasında *Delâilü’n-nübüvve* adlı eseri de bulunmaktadır.¹²³² Kitap günümüze kadar ulaşmamış olsa da eser nakli rivayetlerle İsfahan’da telif edilmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.32. Muhammed b. Alî el-Kaffâl (öl. 365/976) - *Delâilü’n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî’dir.¹²³³ Şâfiî fakihleri arasında olup hadis, tefsir, Arap dili belagatı, şiir, ve kelâm ilimlerindeki ilmiyle devrinin otoritesi olarak tanınmaktadır. Günümüzde Türkistan bölgesinde yer alan Şâş’ta 291/904 yılında dünyaya geldi.¹²³⁴ Yaklaşık 18 yaşlarında ilim tahsili için Horasan, Irak, Hicaz ve Suriye’ye gidip hadis öğrendi. Bu süreçte Hâkim en-Nisâbûrî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve İbn Düreyd gibi birçok âlimden dersler aldı. Farklı alanlardan istifade ederek ilmî tahsilini tamamlayınca Şâş’a geri döndü. Burada insanlara eğitimler verdi. Ondan hadis rivayet edenler arasında İbn Mende, Hâkim en-Nisâbûrî ve Abdurrahman b. Muhammed el-İdrîsî gibi tanınmış isimler vardı.¹²³⁵ Mâverâünnehir’de Şâfiî fıkhını yaydı. Sa’lebî onun Mâverâünnehir’in önde gelen âlimleri arasında olduğunu belirtir.¹²³⁶ Kaffâl,

¹²²⁸ Nüveyhiz, *Mu‘cemü’l-müfessirin*, 1/214.

¹²²⁹ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 1/393; Mehmet Görmez, “Taberânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 310.

¹²³⁰ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/121; Serkis, *Mu‘cemü’l-matbû‘âtî’l-‘Arabîyye ve’l-mu‘arreb*, 2/1227.

¹²³¹ el-İşbilî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbilî*, 191; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-Mu‘cemü’l-müfetheres*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1418/1998), 269, 286; Karabulut - Karabulut, *Mu‘cemü’t-târîhi’t-türâsi’l-İslâmî fi mektebatî’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu‘at*, 2/1615-1617.

¹²³² el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘arifîn*, 1/396; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/121; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn*, 4/253.

¹²³³ Ebû’l-Feth Takiyüddin Ali b. Muhammed İbn Dakîki’l-İd, *el-İlmâm bi-ehâdisi’l-ahkâm*, thk. Muhammed Halûf (Beyrût: Dâru’n-Nevâdir, 1430/2009), 1/153.

¹²³⁴ Cengiz Kallek, “Kaffâl, Muhammed b. Alî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/146.

¹²³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, 4/200-201; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 16/283-285; es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ*, 3/200-213, 472-477.

¹²³⁶ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kurân*, thk. Seyyid Kasrevî Hasan (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1436/2015), 1/47.

cedel alanında eser veren ilk fıkıh âlimi olmakla beraber önceleri Mu'tezili fikirleri benimsemişse de daha sonra el-Eş'arî'nin mezhebine yönelip kelâm öğrenmiştir.¹²³⁷ Kaffâl'ın hayatıyla bilinmesi gereken önemli bir husus vardır. II. Nikephoros Phokas'ın emriyle kaleme alınan ve Müslümanlara aşağılayan kasideye karşı onun bir reddiye telif ettiği bilinmektedir. Bu, Kaffâl'ın İslâm savunusu bağlamında faaliyetlerde bulunduğunu açıkça göstermektedir. Diğer yandan yazılan reddiye ruhbanların hayranlık duyduğu bilinmektedir.¹²³⁸ Yaşamında en az 7 eser telif ettiği bilinen Kaffâl, genel görüşe göre 365/976 yılında Şaş'ta vefat ettiği kabul edilmektedir.¹²³⁹ Bunun yanı sıra nübüvvetin ispatı doğrultusunda Delâilü'n-nübüvve adlı eseri de bulunan Kaffâl'ın bu eseri günümüze kadar ulaşmamıştır.¹²⁴⁰ Müellifin hadis ilmi alanındaki çalışmaları ve yoğun seyahatleri göz önüne alındığında, eserin içeriğinin ağırlıklı olarak aklî rivayetlerden oluşması ve Şaş şehrinde kaleme alınmış olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varabilmek oldukça zordur.

2.1.2.33. Ebü's-Şeyh (öl. 369/979) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî'dir.¹²⁴¹ Hadis hâfızı olup tarih ilmindeki bilgisiyle tanınmaktadır. O, İsfahan şehrinde 274/887 yılında dünyaya geldi.¹²⁴² Dedesine nispetle Hayyânî ve 90 yılı aşan ömrü sebebiyle "Yaşlı kimse" anlamına gelen Ebü's-Şeyh lakabıyla anılır.¹²⁴³ İlmî geleneğe mensup bir ailede doğması hasebiyle İsfahan'da küçük yaşlarda ilimle ilgilenmeye başladı. İsfahan'daki eğitimi sonrası 299/912 yıllarında Bağdat, Basra, Kûfe, Musul, Harrân, Cezîre ve Hicaz'a giderek İslâmî ilimlerin farklı alanlarında kendini yetiştirdi.¹²⁴⁴ Sayısı 400'ü geçen hocadan istifa eden Ebü's-Şeyh'in Ebû Bekr b. Ebî Âsım, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve Muhammed b. Esed el-Medîni gibi âlimlerden ders aldı.¹²⁴⁵ Sonrada yaşamının son günlerini geçirmek üzere İsfahan'a geldi. İlmini paylaşmakta cömert olan Ebü's-Şeyh, kıraat, tefsir ve özellikle hadis alanında birçok

¹²³⁷ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam es-Sülemî, *el-Ğâye fî İhtisâr en-Nihâye*, thk. İyâd Hâlid et-Tebbâ' (Beyrût: Dâru'l-Nevâdir, 1437/2016), 1/178.

¹²³⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/367-1142.

¹²³⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/263.

¹²⁴⁰ es-Sülemî, *el-Ğâye fî İhtisâr en-Nihâye*, 1/178.

¹²⁴¹ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/447.

¹²⁴² Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/404.

¹²⁴³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 6/114.

¹²⁴⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbârî men zeheb*, 3/69; Ebû Nuaym, *Ahbârü İsfahân*, 2/90.

¹²⁴⁵ Muhammed Akdoğan, "Ebü's-Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2017), 584.

öğrencinin yetişmesinde de etkili oldu.¹²⁴⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, İbn Mende ve İbn Merdûye ondan dersler alanlar arasında yer alır.¹²⁴⁷ Âlî isnad özelliğine sahip olan Ebû's-Şeyh 369/979 yılında İsfahan'da vefat etti.¹²⁴⁸

Ebû's-Şeyh'in hadis ve tarih başta olmak üzere tefsir, ahkâm ve Kur'ân ilimlerinde eserler telif ettiği bilinmektedir.¹²⁴⁹ Bunlar arasında nübüvvetin ispatını konu edinen *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri de yer almaktadır.¹²⁵⁰ Günümüze ulaşmayan bu eser hakkında mevcut verilerle yorumlar yapılabilir. İlmî kişiliğinden hareketle Ebû's-Şeyh'in bu eseri İsfahan'da geneli naklî rivayetlerle telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.34. Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn el-Kummî (öl. 381/991)- *Câmi'u huceci'l-enbiyâ/ Kitâbu'l-Mîrâc*

Tam ismi Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî'dir.¹²⁵¹ Hadis, fıkıh ve tefsir ilimlerinde ehil bir kimse olup İmâmiyye Şîası'nın ikinci hadis kitabının yazarı olarak tanınmaktadır. Lakabı Şeyh Sadûk ve İmâdüddin'dir.¹²⁵² Doğum tarihi ve yerine dair bir bilgi bulunmasa da künyesinden hareketle İran'ın Kumm şehrinde dünyaya geldiği söylenebilir. İran soyundan Bâbeveyh ailesine mensup olduğundan daha çok bu künyeyle anılmaktadır. İlim tahsiline babasından hadis dinleyerek başlayan İbn Bâbeveyh, Kumm şehrinin âlimlerinden istifade ederek dersler almaya devam etti. Daha sonra Bağdat, Rey, Kûfe, Nişabur, Semerkand, Hemedan, Mekke ve Medine'ye seyahatlerde bulundu.¹²⁵³ Bu süreçte Muhammed b. Berkan en-Nakkaş, Muhammed b. Hasan b. Ahmed b. el-Velîd, Hüseyin b. Ahmed el-Esrabadi ve Ubeydullah b. Ahmed el-Fakih gibi birçok âlimden istifade etti.¹²⁵⁴ İlmî yetkinliğine ulaştığında Büveyhi hükümdarı Rükûddevle'nin sarayına davet edilerek Rey şehrine yerleşti. Burada dersler vererek eserler telif etti. Öğrencileri arasında

¹²⁴⁶ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 8/305.

¹²⁴⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/264; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, 2/90.

¹²⁴⁸ Ali Yardım, "Ebû's-Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/343.

¹²⁴⁹ Eserleri için ayrıca bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/447; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/404-406.

¹²⁵⁰ es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*, 166.

¹²⁵¹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/678.

¹²⁵² Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2939.

¹²⁵³ Mustafa Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/345-346.

¹²⁵⁴ Esra Beygöl, *İbn Bâbeveyh el-Kummî Hayatı, Eserleri ve İtikâdî Düşünceleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007), 21.

Ali b. Hasan el-Hûzi, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ubeydullah el-Gadâiri ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed en-Nu'mân isimler bulunmaktadır.¹²⁵⁵ İbn Bâbeveyh'in ilme büyük bir önem atfetmesi görünen bir husustur. Bu doğrultu da kendisine isnad edilen yaklaşık 300 adet eser bulunmaktadır.¹²⁵⁶ Onun yaşamının son dönemini geçirdiği Rey şehrinde 381/991 yılında vefat ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Naaşı ise Abdülazim el-Hasenî'nin kabrinin yakınlarına defnedildi.

İbn Bâbeveyh'in fazlaca olan eserleri arasında Hz. Peygamber'in faziletini ve nübüvvetinin ispatı doğrultusunda yazdığı *Câmi'u huceci'l-enbiyâ* ve *Kitâbu'l-Mîrâc* adında telif eserleri kaynaklarda yer almaktadır.¹²⁵⁷ Bu eserlere dair bir bilgi elde edilemese de Rey şehrinde geneli naklî rivayetlerle telif edilmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.35. İbn Şâhin (öl. 385/996) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî'dir. İbn Şâhin olarak bilinen hadis hâfızıdır. 297/909 tarihinde Bağdat'ta dünyaya geldi.¹²⁵⁸ Aslen Horasan bölgesinde bulunan Merverrûzlu olsa da künyesi dedesi Ahmed b. Muhammed b. Yusuf b. Şâhin'den geldi.¹²⁵⁹ Ailesi ilmî işlerle meşguldü. Kendisi de ilk eğitimlerini babası Ahmed b. Osman Ebü't-Tayyib es-Simsâr ve dedesinden hadis dinleyerek aldı.¹²⁶⁰ Bağdat şehrinde bulunmasının avantajlarından yararlandı ve orada bulunan birçok âlimden dersler aldı. Daha sonra Basra, Mısır, Dimaşk, Remle, Asker, Humus, Rakka ve Trablus gibi birçok şehire hadis öğrenmek üzere seyahat etti. Bu süreçte Abdullah b. Süleyman el-Eş'as, Ahmed b. Muhammed b. Saîd el-Hemedânî, Muhammed ez-Zeferânî ve Nasr b. Kasım el-Ferâidî gibi birçok isimden ilim tahsil etti. İlmiyle ders halkaları oluşturdu ve insanlar onu vaiz olarak tanıdı.¹²⁶¹ Bu sayede öğrenciler yetiştirdi. Ubeydullah b. Ömer, Ebü'l-Kasım Ali b. Muhassin et-Tenuhî ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Cevherî gibi isimler öğrencileri arasında yer aldı.¹²⁶² İbn Şâhin hakkında Ahmed b. Hüseyin el-

¹²⁵⁵ Beygöl, *İbn Bâbeveyh el-Kummî Hayatı, Eserleri ve İtikâdî Düşünceleri*, 22-29.

¹²⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/304; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fi mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2939-2945.

¹²⁵⁷ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/678; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 352; Köse, *Delâilü'n-nübüvve Eserleri*, 92.

¹²⁵⁸ Ali Osman Koçkuzu, "İbn Şâhin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/367.

¹²⁵⁹ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, 11/265.

¹²⁶⁰ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 4/298, 5/122.

¹²⁶¹ Ayrıca Bkz. Ebû İshâk el-Huveynî, *Mu'cemi'r-ricâl*, thk. Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl (Mısır: Dârü'l İbn Abbâs, 1433/2012), 1/160, 179, 464; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 32/13; el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfeheres*, 6, 53, 57, 95, 101, 106, 354.

¹²⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 32/13; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/987, 990.

Beyhakî, Zehebî ve Hatîb el-Bağdâdî güvenilir bir ravî olduğunu belirtmişlerse de Dârekutnî onun çalışmalarında hatalar olduğunu söyler.¹²⁶³ Tefsir ve hadis gibi farklı alanlarda kaleme aldığı en az 40 eseri bulunan İbn Şâhin 385/996 yılında Bağdat'ta vefat etti. Onun cenazesi Bâbüharb civarında Ahmet b. Hanbel'in kabri civarına defnedildi.¹²⁶⁴ İbn Şâhin'in Hz. Peygamber'in nübüvvetine yönelik *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri de bulunmaktadır.¹²⁶⁵ Bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak İbn Şâhin'in muhaddis olması dolayısıyla geneli naklî rivayetler ile yaşamının büyük kısmını geçirdiği Bağdat'ta telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.36. Ahmed b. Fâris el-Hemedânî (öl. 395/1004)- *A'lâmü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî'dir. Dil ve edebiyat âlimi olarak bilinmektedir.¹²⁶⁶ Kazvin şehrine bağlı Kürsüf köyünde 306/919 veya 308/921 yılında dünyaya geldi.¹²⁶⁷ İlim tahsiline babası Fâris b. Zekeriyâ ile başlayan İbn Fâris, birçok bölgeye giderek ders almaya devam etti.¹²⁶⁸ Zencan, İsfahan, Hemedan, Bağdat ve Minyac şehirlerine giderek Ebü'l-Hasan İbrâhim b. Ali, Taberânî, Ebü Bekir Ahmed b. Hasan el-Hatîb ve Muhammed b. Abdullah ed-Dûrî gibi pek çok âlimden istifade etti.¹²⁶⁹ Bu süreçte Kur'ân, fıkıh, tefsir, hadis ve dil ve edebiyata dair ilimlerde kendisini yetiştirdi. Hemedan şehrinde dersler verip büyük bir ün kazandı. Birçok öğrencinin yetişmesini sağladı. Öğrencileri arasında Bedüzzaman el-Hemedânî ve İbn Abbâd gibi önemli kimseler yer aldı.¹²⁷⁰ Bu vesileyle Rey Valisi Ali ed-Deylemî tarafından Rey'e davet edildi ve oğluna ders verilmesi için talepte bulunuldu. Hayatının son günlerini bu şehirde geçiren İbn Fâris, maddî sıkıntılar geçirse de cömert olduğu telif ettiği bazı kitapları satarak fakirlere dağıttığı bilinir. Bir

¹²⁶³ Merve Şişman, "İbn Şâhin'in Tabakât Türü Eserleri Özelinde Bir İnceleme", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2020), 69-71.

¹²⁶⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/40; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 5/656; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/ 1394, 1426, 1735, 1920; Koçkuzu, "İbn Şâhin", 20/368-369.

¹²⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/307.

¹²⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2/657.

¹²⁶⁷ Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414-1993), 4/92.

¹²⁶⁸ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, 153.

¹²⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 2/657; Hüseyin Tural, "İbn Fâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/198-199.

¹²⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 1/228; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/234,254.

dönem Şâfiî mezhebine bağlı olsa da son dönemler de Mâlikî mezhebine tabi olarak 395/1004 tarihinde Rey’de vefat etti.¹²⁷¹

İbn Fâris’in geneli lügat olmak üzere en az 90 eser telif ettiği bilinmektedir.¹²⁷² Bu eserleri arasında delâil ilmi çerçevesinde değerlendirilen *A ‘lâmü’n-nübüvve* adlı eseri de bulunur.¹²⁷³ Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da hakkında bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. Başlığından hareketle eserin geneli naklî rivayetler ile dersler verdiği Hemedan’da telif edilmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.37. Abdurrahmân b. Muhammed b. İsâ b. Futays (öl. 402/1012) – *A ‘lâmü’n-nübüvve ve delâlatü’r-risâle*

Tam ismi Ebû’l-Mutarraf Abdurrahmân b. Muhammed b. İsâ b. Futays el-Kurtubî el-Endelüsî’dir. Maliki mezhebine mensup hadis hâfızı, tefsir âlimi, cerh ve ta’dîl uzmanı, fakih ve imam-hatip olarak tanınmaktadır.¹²⁷⁴ Kendisi 348/960 yılında Endülüs’ün önemli ilim merkezlerinden Kurtuba’da dünyaya geldiği bilinmektedir.¹²⁷⁵ Hayatına dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Dedesi Süleyman’a nispet edilerek Futays lakabıyla bilinir. İlmî hayatına doğduğu şehirde başlayan İbn Futays daha sonra Bağdat, Kayrevan ve çeşitli bölgelere giderek tahsiline devam etti. Bu süreçte birçok âlimden istifade etme fırsatı buldu. Hocaları arasında Ebû Abdullah b. Mehdî, Dârekutnî, İbn Müferric ve Aki b. Muhammed el-Antâkî gibi isimler bulunurken, Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî’nden de icâzetini aldığı bilinmektedir.¹²⁷⁶ Kurtubu’ya geldiğinde imam-hatiplik, kadılık ve bir dönem de vezirlik yapan İbn Futays ayrıca dersler vererek talebeler yetiştirdi.¹²⁷⁷ Zehrâvî, Ebû Bekir el-Havlânî ve İbnü’l-Hazzâ onun öğrencisi oldu.¹²⁷⁸ Endülüs’ün en zengin kütüphanesine sahip olduğu belirtilen İbn Futays yaklaşık 54 yıllık yaşamı sonrası 402/1012 yılında vefat etti.¹²⁷⁹

İbn Futays hadis, tefsir ve fıkıh gibi çeşitli İslâmî ilimler alanında başarılı çalışmalar yapıp toplamda yüz cilti aşan eserler telif etti. Kendisine isnad edilen en az 15

¹²⁷¹ İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, 2/657.

¹²⁷² Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/33, 90, 174, 722, 827, 1574, 1615; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/220.

¹²⁷³ es-Sehâvî, *el-İ’lân bi’t-tevbih li-men zemme ehle’t-târih*, 167.

¹²⁷⁴ el-Bâbânî, *Hedîyyetü’l-ârifîn*, 1/510.

¹²⁷⁵ “İbn Futays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/498.

¹²⁷⁶ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 3/175; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 7/182.

¹²⁷⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 7/181.

¹²⁷⁸ Sakallı, “İbn Futays”, 19/198.

¹²⁷⁹ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 3/175; Ebû’l-Hasan Ali b. Abdillâh b. Muhammed el-Cüzâmî en-Nübâhî, *Târihu kudâti’l-Endelüs* (Beyrût: Dâru’l-Âfâk’il-Cedide, 1403/1983), 87.

eser bulunurken,¹²⁸⁰ bunlar arasında *A'lâmü'n-nübüvve* olarak başlıklandırıldığı delâil eseri de yer almaktadır.¹²⁸¹ İbn Futays bu eseri Kurtuba'da diğer eserleriyle beraber naklî rivayetler ile telif etmiş olmalıdır. Diğer yandan esere dair bir bilgiye rastlanılamasa da bu eserin 10 bölüm ibaret olduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹²⁸²

2.1.2.38. Ebû Abdillâh el-Cürcânî (öl. 403/1012) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam İsmi Ebû Abdillâh b. Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Hâlim el-Hâlimî el-Cürcânî'dir.¹²⁸³ Kelâm, fıkıh, hadis ilimlerinde ehil bir kimse olup Eş'ariyye kelâmcısı ve Şâfiî fahiki olarak tanınmaktadır. Kendisi Cürcân şehrinde 338/949 yılında dünyaya geldi.¹²⁸⁴ Dedesine nispet edilerek Halîmî olarak anıldı.¹²⁸⁵ Küçük yaşlarında babasıyla birlikte Buhara'ya giderek hadis dersleri alıp ilim tahsil etti. Mekke, Mâverâünnehir ve çeşitli beldeleri dolaşarak dersler aldı.¹²⁸⁶ Bu süreçte Ebû Bekir el-Kaffal eş-Şâşi, Ebû Bekir el-Üvdenî Ebû Ahmed Bekir b. Muhammed es-Sayrafi'den dersler alarak kelâm, fıkıh ve hadis ilimlerinde kendisini geliştirdi.¹²⁸⁷ Daha sonra Buhara ve farklı bölgelerde kadılık, Nîşâbûr ve 389/999 yılında Cürcân'da elçilik görevi üstlendi.¹²⁸⁸ Halk arasında ilmiyle ünlendi. Birçok isim ondan rivayetlerde bulunup öğrencisi oldu. Bunlar arasında Hâkim en-Nîsâbûrî ve Abdürrahîm b. Ahmed el-Buhârî yer aldı.¹²⁸⁹ İnsanlar onu “reîsü ehli'l-hadîs” olarak tanımladı.¹²⁹⁰ Bu sayade hükümdarlar ve vezirler tarafından itibar gören Halîmî, Mâverâünnehir bölgesinde de Şâfiîler'in imamı olarak kabul gördü. Onlar arasında “ashâbü'l-vücûh” olarak anıldı.¹²⁹¹ Mutlak ilmin din olduğunu savunarak idame ettiği yaşamı sonunda Halîmî, 403/1012 yılında vefat etti.¹²⁹²

¹²⁸⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18/154; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 64.

¹²⁸¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1061; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/212; es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târih*, 360.

¹²⁸² el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/510.

¹²⁸³ Ebû'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrahim el-Cürcânî, *Târihu Cürcân*, thk. Muhammed Abdülmecid (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1407–1987), 199; Metin Yurdağür, “Halîmî, Ebû Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 340.

¹²⁸⁴ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/137; Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-'Arabî*, 4/47.

¹²⁸⁵ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*, 58.

¹²⁸⁶ el-Cürcânî, *Târihu Cürcân*, 199; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/231.

¹²⁸⁷ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/137.

¹²⁸⁸ el-Cürcânî, *Târihu Cürcân*, 199; Yurdağür, “Halîmî, Ebû Abdullah”, 340.

¹²⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/232.

¹²⁹⁰ Yurdağür, “Halîmî, Ebû Abdullah”, 340.

¹²⁹¹ Ebû Bekir Beyhâki, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdulmutî Kalecî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), blm. Mukaddime, 155.

¹²⁹² el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, blm. Mukaddime, 155; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/231, 232.

Hâlimî'nin hayatı boyunca birçok eser yazdığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak bu eserlerden günümüze sadece *el-Minhâc fî şuabî'l-îmân* adlı eseri ulaşabilmiştir.¹²⁹³ Diğer yandan, en-Nevevî, Halîmî'nin *Delâilü'n-nübüvve* adında bir eser daha yazdığını kaydetmektedir.¹²⁹⁴ Bu esere dair net bir bilgi olmasa da Buhara'da kaleme alınmış olması ve içeriği daha çok aklî delilleri ihtiva etme ihtimali olasıdır.

2.1.2.39. Hâkim en-Nisâbüri (öl. 405/1014) - *Kitâbü'l-İklîl*

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim ed-Dabbî en-Nisâbüri'dir. Hâdis hafızı ve Nîşâbur kadısı olarak tanınmaktadır. Kendisi, 321/933 yılında Nîşâbur'da dünyaya geldi.¹²⁹⁵ İlim tahsiline İbn Hibbân'ın ders halkasında bulunarak hadis öğrenmekle başladı. Daha sonra ilim seyahatleri düzenleyerek Irak, Horasan ve Mâverâünnehir gibi şehirlere gitti.¹²⁹⁶ Bu süreçte Ali b. Hamşâz, Ebû'l-Abbas el-Esam, Ebû Ali Hasan b. Dâvûd e-Nakkâr ve Ebû Ali b. Ebû Hüreyre el-Bağdâdî gibi 2000 hocadan istifade ettiği söylenir.¹²⁹⁷ Hadis, kıraat, tefsir ve fıkıh ilimlerinde derinlik sahibi olsa da hadise olan ilgisi daha baskın olduğundan bu ilime daha fazla uğraş verdi. Irak, Bağdat ve Rey'de imlâ meclislerinde bulunup hadis okutan Hâkim, 359 yılında kadı olarak atandı.¹²⁹⁸ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî ve Ebû Zer el-Herevî gibi birçok âlimin yetişmesinde etkisi oldu.¹²⁹⁹ Bunun yanı sıra 16 yaşlarından itibaren telifine başladığı eserlerin sayısı bir hayli yüksek ciltlere ulaşmıştır. Güçlü hafızasıyla Nîşâbur'un saygın kimseleri arasında yer alan Hâkim, 405/1014 yılında 84 yaşlarındayken vefat etti.¹³⁰⁰

Hâkim'in hadis ilmindeki çalışmalarının yanı sıra tarih, cerh ve tadil gibi farklı alanlarda da eserler kaleme aldığı bilinmektedir.¹³⁰¹ Bunlardan birisi de *Kitâbü'l-İklîl* adlı

¹²⁹³ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 4/47.

¹²⁹⁴ en-Nevevî, *Nevevî alâ Sahîh-i Müslim*, 13/215.

¹²⁹⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/227; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebatî'l-âlem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2862; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/59.

¹²⁹⁶ M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nisâbüri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/190.

¹²⁹⁷ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/99; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/227.

¹²⁹⁸ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/160-161.

¹²⁹⁹ İbnü'l-Mülakkın, *el-'İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*, 71.

¹³⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/98; İbnü'l-Mülakkın, *el-'İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*, 71; Kandemir, "Hâkim en-Nisâbüri", 15/190.

¹³⁰¹ Eserleri için ayrıca bkz. el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, 278, 668; el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfeheres*, 46; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 2/59; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/292, 308, 394, 2/1642, 1677, 1698.

eserdir. Günümüze ulaşmayan bu eseri Hâkim, Horasan Valisi Ebû Ali İbn Sîmcûr'un isteği üzerine Nîşâbur'da telif etmiştir.¹³⁰² Muhtemeldir ki eser muhtevasında yer edinen delil mahiyetindeki rivayetleri hasebiyle delâil edebiyatı kapsamında değerlendirilmektedir. Diğer yandan İbnu's-Salah'ın Hâkim'e nispettiği *delâilü'n-nübüvve* adlı eser *el-İklîl*'e isnaden kaydedilmiş olmalıdır.¹³⁰³

2.1.2.40. Abdullah b. Muhammed b. Ebû A'lan (öl. 409/1018) – *Mû'cizatü'n-nebî*

Tam ismi Abdullah b. Muhammed b. Ebû A'lan Kâdî el-Ehvâz'dır. Mu'tezilî mezhebine mutaassıp fakih ve mütekellimdir. O, 321/933 yılında dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkında maalesef yeterli bir bilgi birikimi bulunmamaktadır. Ancak Ahvaz şehrinde kadılık yaptığı ve güzel eserleri olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr onun 409/1018 tarihinde 89 yaşında vefat ettiğini kaydetmektedir.¹³⁰⁴ Ebû A'lan Yaşamında Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek için *Mû'cizatü'n-nebî* adlı eseri telif ettiği bilinmektedir.¹³⁰⁵ Bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Lakin Ahvaz gibi bir ilim şehrinde kaleme alınmış olduğunu düşünüldüğünde ve yazarın kelâm ilmiyle uğraşması göz önüne alındığında içeriğin büyük ölçüde akli delillere ve mantıksal çıkarımlara dayanması muhtemeldir.

2.1.2.41. Muhammed b. Muhammed el-Hârisî (öl. 413/1022) - *ez-Zâhirât fi'l-mû'cizat*

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî'dir. Kelâm, fıkıh ve hadis âlimlerinden olup İmâmiyye Şîa'sının temsilcisi olarak tanınmaktadır.¹³⁰⁶ Kendisi, 338/950 yılında Bağdat'ın kuzeyinde yer alan Ukberâ kentinde doğdu.¹³⁰⁷ İlim tahsil ettiği erken yaşlarda muhataplarına nazaran başarılı münazaraları hasebiyle Şeyh Müfîd olarak anıldı. Şeyh Müfîd, ilk eğitimlerini memleketinde alsa da bir süre sonra Bağdat şehrine gitti. Burada İbn Bâbeveyh el-Kummî, Ca'fer b. Muhammed b. Kûleveyh el-Kûmmî ve Ebû Abdullah el-Basrî gibi pek çok isimden

¹³⁰² Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 4/2862; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/44.

¹³⁰³ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/200.

¹³⁰⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 5/547, 13641 8/469; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 7/604; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/449.

¹³⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/7.

¹³⁰⁶ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/108.

¹³⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/96; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2/612.

dersler aldı. Hocalarının farklı mezheplere müntesip olmaları ve farklı alanların ehli kimselerden olması Şeyh Müfid'in de gelişiminde önemli rol oynadı. Nitekim o, eğitimlerini tamamladığında kelâm, hadis, fıkıh, tefsir ve nahiv alanlarında geniş mâlûmat sahibi olmuştu.¹³⁰⁸ İlmî birikimlerini İmâmiyye Şîa'sı üzerindeki çalışmalarında etkili kıldı. Etkili hatipliğe sahip olması ve başarılı ilmî münazaralar gerçekleştirmesi sebebiyle bu mezhebin sözcüsü ve öncüsü olarak kabul gördü.¹³⁰⁹ Bunun yanı sıra evlerinde dersler verip toplantılar düzenleyen Şeyh Müfid, birçok öğrencinin yetişmesinde etkili oldu.¹³¹⁰ Öğrencileri arasında Şerîf er-Radî, Ca'fer et-Tûsî ve Ahmed b. Ali en-Necâşî yer almaktadır.¹³¹¹ Aklî yöntemleri çok iyi bildiği belirtilen Şeyh Müfid, 413/1022 yılında Bağdat'ta vefat etti.¹³¹²

Şeyh Müfid'in bir hayli eser sahibi olduğu ve bunların 200'ü aşkın bir sayıya denk geldiği bilinmektedir.¹³¹³ Bunlar arasında bu çalışmayı ilgilendiren *ez-Zâhirât fî'l-mû'cizât* adlı eseri de yer almaktadır.¹³¹⁴ Esere dair herhangi bir bilgi tespit edilememiş olsa da müellif tarafından Bağdat'ta aklî temellendirme metoduyla kaleme alınmış olması muhtemeldir.

2.1.2.42. Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî eş-Şâfiî'dir.¹³¹⁵ Şâfiî fakihi, Eş'arî kelâmcısı olup edebiyat, nahiv, tefsir, tarih ve matematik bilgini olarak tanınmaktadır. Doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisi Bağdat'ta dünyaya geldi. Eğitimine erken yaşlarda memleketinde başlayan Abdülkâhir, ilim öğrenmek üzere babasıyla Nîşâbur'a gitti.¹³¹⁶ Bu süreçte Amr b. Saîd, Ebû Bekir el-İsmâîlî ve Ebû Bekir b. Adî gibi ilim ehli

¹³⁰⁸ Avni İlhan, "Müfid, Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/500.

¹³⁰⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/108.

¹³¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/96.

¹³¹¹ İlhan, "Müfid, Şeyh", 31/500-501.

¹³¹² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/108.

¹³¹³ el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 5/368; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/96; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal*, 4/26; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/61-62.

¹³¹⁴ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/62; Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/607.

¹³¹⁵ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/606.

¹³¹⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, "Abdülkâhir el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/245.

kimselerden dersler aldı. Bunun yanı sıra İbn Fûrek'le Nîşâbur'da tanıştı.¹³¹⁷ Lakin Türkmen İsyanı'nın çıkmasıyla İsferyân'e göç etti. Bu şehire geldiğinde de ilimin peşinden koşup Ebû İshâk el-İsferyânî'nin ders halkasına katıldı. Hocasının vefatı sonra yerini alarak Mescid-i Ukayl'da dersler vermeye başladı.¹³¹⁸ Özellikle matematik alanında üstad bir şahsiyet olarak ün saldı. Tarih, edebiyat, kelâm ve mezhepler tarihi gibi çeşitli alanlarda dersler vermesiyle pek çok öğrencinin yetişmesinde katkı sağladı. Ebû Bekir el-Beyhakî, İbrâhim b. Ebî Nasr el-Hilâlî ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi isimlerde onun öğrencileri arasında yer alır.¹³¹⁹ Vefatına kadar dersler vermeye devam eden Abdülkâhir, 429/1037-38 yılında vefat etti. Naaşı ise hocası Ebû İshâk'ın yanına defnedildi.¹³²⁰

Abdülkâhir'in çeşitli ilim dallarında ders okutmasının yanı sıra yaklaşık 25'in üzerinde eser telif ettiği bilinmektedir.¹³²¹ Bunlar arasında *Delâilü'n-nübüvve* adlı bir eseri de yer almaktadır.¹³²² Bu eserin de zındıklık akımlarına karşı telif ettiği söylenebilir. Nitekim bu doğrultuda telif ettiği akaid eserleri mevcuttur.¹³²³ Eser kaybolmuş olsa da elimizdeki bilgilerle hakkında fikir yürütülebilmek mümkündür. Abdülkâhir'in bu eseri, geneli aklî rivayetler ile Nîşâbur'da telif etmiş olması ihtimal dahilindedir.

2.1.2.43. Ebû Zerr el-Herevî (öl. 434/1043) - *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Zerr Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî'dir. Horasan'ın Herat şehrinde 355/966 veya 356/967 yılında dünyaya geldi. Dedesine nispeten İbnü's-semmâk olarak tanınmış bir hadis hâfızıdır. İlim tahsili için Basra, Bağdat, Dimaşk, Mekke, Belh, Serahs ve Merv şehirlerini ziyaret etti. Bu şehirlerde Hilâl b. Muhammed, Dârekutnî, Bâkîllânî, Ebû'l-Heysem el-Mervazî, İbrâhim b. Muhammed ed-Dîneverî'den dersler aldı. Bunun yanı sıra Sahîh-i Buhârî'nin meşhur ravileri olan Abdullah b. Ahmed el-Hamevî, İbrâhim b. Ahmed el-Müstemlî ve Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'den

¹³¹⁷ Ebû İshak İbrahim b. Muhammed es-Sayrîfinî, *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîh-i Nisâbûr* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989), 545.

¹³¹⁸ es-Sayrîfinî, *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîh-i Nisâbûr*, 545; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 29/265.

¹³¹⁹ es-Sayrîfinî, *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîh-i Nisâbûr*, 546; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 29/265-266.

¹³²⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/309; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/606.

¹³²¹ Eserleri için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/335, 360, 398, 441, 453, 471, 602; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/606.

¹³²² Fıglalı, "Abdülkâhir el-Bağdâdî", 1/247.

¹³²³ Ayrıca bkz. Muhammed Acâc b. Muhammed Temîm b. Sâlih b. Abdullah el-Hatîb, *Lemahât fî'l-mektebeti ve'l-bahs ve'l-mesâdir* (Beyrût: Mektebetü'r-Risâle, 1422/2001), 237.

hadisler dinleyip ilim tahsil etti.¹³²⁴ Öğrendikleri doğrultusunda Horasan, Bağdat ve Mekke’de dersler verdi. Sahîh-i Buhârî’yi tanınmış kişilerden dinlemesiyle beraber tenkitli bir nüsha meydana getirip onu Mekke’de yıllarca okuttu. Bu vesileyle insanlar arasında “Şeyhü’l-Harem” lakabıyla anıldı.¹³²⁵ Fıkıhta Mâlikî, itikadî olarak Eş’arî’nin görüşlerini benimseyen Herevî, birçok öğrenci yetiştirdi. Onun öğrencileri arasında İbnü’d-Delâî, İbn Şüreyh, İbn Manzûr ve Ebü’l-Velîd el-Bâcî gibi isimler yer aldı. Diğer yandan Endülüs ve Mağrib şehrinden gelen öğrencilere de aklî ilimler öğretti.¹³²⁶ Bunun dışında kendi çizgisi doğrultusunda Büveyhî Devleti döneminde Bağdat’ta Ehl-i sünnet muhalifleri ve Karmatîler’e karşı çıkarak Hanbelileri destekledi.¹³²⁷ 434/1043 yılında Mekke’de vefat eden¹³²⁸ Herevî’nin 21 eser telif ettiği bilinse de bazı eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır.¹³²⁹ Günümüze kadar gelmeyen eserleri arasında delâil kapsamında telif edilen *Delâilü’n-nübüvve* adlı eseri de bulunmaktadır.¹³³⁰ Esere dair net bir bilgiye ulaşmasak da bazı çıkarımlar yapılabilir. Bu eseri Herevî, Basra’da Karmatîler gibi muhalif gruplarla mücadele ettiği dönemde yazılmış olması muhtemeldir. Eser onun aklî ilimlere önem vermesi hasebiyle geneli aklî çerçevede ve naklî rivayetlere de yer verilerek oluşturulmuş olmalıdır.

2.1.2.44. İbnü’d-Delâî (öl. 478/1085) - *Delâilü’n-nübüvve*

Künyesi Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Enes b. Dilhâs el-Uzrî ed-Delâî’dir. 393 yılında Delâye köyünde dünyaya gelmiştir.¹³³¹ Hayatı hakkında detaylı bilgi olmasa da 407 tarihinde ailesiyle beraber Mekke’ye gittiği ve orada 8 yıla yakın bir süre kaldığı bilinmektedir. Mekke’de Ebû Zer el-Herevî’den Buhârî’nin ve Bündâr er-Râzî’den Muslim’in hadislerini öğrendi. Bunların yanı sıra hac ibadetleri için gelen birçok âlimden hadis ve fıkıh dersleri alarak 416 yılında Endülüs’e döndü. Meriye Camii’nde dersler

¹³²⁴ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 3/201.

¹³²⁵ Bâ Mahreme, *Kilâdetü’n-nahr fî vefeyâtî a ‘yâni’ d-dehr*, 1428/2008, 377.

¹³²⁶ Bâ Mahreme, *Kilâdetü’n-nahr fî vefeyâtî a ‘yâni’ d-dehr*, 377; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Zer el-Herevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/269.

¹³²⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 9/514.

¹³²⁸ el-Mansurî, *ed-Delîl li-Muğnî li-Şuyûhi’l-İmam Ebî’l-Hasan ed-Dâra kutnî*, thk. Said b. Abdullah el-Humeyd (Suudi Arabistan: Dâru’l-Keyan, 1428/2007), 36.

¹³²⁹ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, 236; Muhammed Abdülhay b Abdilkebîr b Muhammed Hasenî İdrîsî Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât ve mu’cemü’l-me’âcim ve’l-meşyahât ve’l-müselselât : el-feharis*. (Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1406/1986), 157-158-159; Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât ve mu’cemü’l-me’âcim ve’l-meşyahât ve’l-müselselât : el-feharis*, 2/610-611; el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, 286-287; Ayrıca bkz. Kandemir, “Ebû Zer el-Herevî”, 10/270.

¹³³⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 7/233.

¹³³¹ Thomas b. Irving, “İbnü’d-Delâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/9.

vererek öğrenciler yetiştirdi.¹³³² Öğrencileri arasında Abdülber en-Nemerî, Muhammed b. Fütûh el-Humeydî ve Ebû Ali el-Gassân'ı gibi tanınmış kişiler yer aldı. Mâlikî mezhebine mutasıp olan İbnü'd-Delâî muhaddis ve coğrafya âlimi olarak tanındı.¹³³³ Tespit edilene göre 4 eseri bulunan muhaddis 478/1085 yılında vefat etti. Bunlar arasında *Delâilü'n-nübüvve* adında delil niteliği eseri de bulunan İbnü'd-Delâî'nin¹³³⁴ kitabı günümüze kadar ulaşmamış olsa da eseri Mekke'den döndüğünde hadis rivayetleriyle naklî bir düzen içerisinde Endülüs'te yazmış olması muhtemeldir.

2.1.2.45. Muhammed b. Ahmet el-Bîkendî (öl. 482/1089) – *Tahkîku'r-risâle bi-evdahi'l-edille*

Tam ismi Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Hâmid el-Mu'tezilî el-Buhârî el-Bîkendî'dir. 382/992,¹³³⁵ 392/1002 veya 394/1004 yılında Buhara'nın Bîkend kasabasında dünyaya gelmiştir.¹³³⁶ Hayatına dair yeterli bir bilgi birikimi bulunmasa da ilmî tahsiline Buhara şehrinde başladığı bilinmektedir. Daha sonra Horasan ve Mısır şehirlerine giderek Ebû Âsım el-Amirî, Ebû Kâsım ed-Dâvûdî, Ebü'l-Alâ Saîd gibi isimlerle görüştü. Diğer yandan Muhammed b. Ahmed el-Mekkî, İbrahim el-Meydanî, el-Herevî, Ebü'l Fazl Ahmed b. Ali el-Bîkendî gibi birçok kişiden hadis rivayet etti. Özellikle Mısır'da İsmâiliyye mezhebine muatasıp Ebû Nasr Hibettullah ve diğer kimselerle münazaralarda bulunup ilmî yetkinliğini ispat etti.¹³³⁷ İbnü'l-Adîm onu Hanefî mezhebinden saysa da sıkı bir Mu'tezilî kelâmcısı olduğu,¹³³⁸ Halep kadısı olarak insanlar arasında tanındığı genel olarak kabul görülmektedir. Hatta dolaştığı şehirlerde Mu'tezile'nin mezhepsel bilgilerini halk arasında yaymaya çalışmıştır. O, Ebû Mansûr Abdûlmelik b. Muhammed'in Bağdat valiliği dönemin de şehre girmek istese de izin verilmemiştir. Ancak valinin ölümü üzerine Bağdat şehrine girip ikamet ederek vefat edene kadar burada yaşamıştır.¹³³⁹ 482/1089 yılında vefat eden Bîkendî'nin kaynaklarda

¹³³² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 185.

¹³³³ el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, 3/365.

¹³³⁴ el-İşbîlî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*, 222,430,473; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 340; Irving, "İbnü'd-Delâî", 21/10.

¹³³⁵ Sabri Hizmetli, "Bîkendî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/150.

¹³³⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 254.

¹³³⁷ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 5/89; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 5/2/21; Hizmetli, "Bîkendî, Muhammed b. Ahmed", 6/150.

¹³³⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 254.

¹³³⁹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 5/2/8.

yer alan 3 eseri bulunsa da bu eserler günümüze ulaşmamıştır.¹³⁴⁰ Onun delâil kapsamında değerlendirilen *Tahkîku'r-risâle bi-evdahi'l-edille*¹³⁴¹ adındaki eseri günümüze kadar ulaşmamış olsa da ilmî kişiliği doğrultusunda birtakım çıkarımlar yapmak mümkündür. Bu eser, aklî rivayetler doğrultusunda Mısır şehrinde İsmâiliyye mensuplarıyla yapılan münazaralar sonrası kaleme alındığı söylenebilir. Nitekim Bikendî'nin İsmâiliyye mensupları ile yaptığı münazaralar sonrası *el-Hüdâ ve'l-irşâd li-ehli'l-hayreti ve'l-inâd* adlı eserini kaleme aldığı bilinmektedir.¹³⁴²

2.1.2.46. Abdullâh b. Abdilazîz el-Bekrî (öl. 487/1094)- *A'lâmu'n-nübüvve*

Tam ismi Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî'dir.¹³⁴³ Coğrafyacı olup aynı zamanda hadis, fıkıh, dil ve edebiyat ilmîyle şöhret kazanmıştır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte onun İşbilîye'nin sol cenahında yer alan Seltîş kasabasında dünyaya geldiği kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁴⁴ Ailesinin maddî imkânları güçlü olduğundan küçük yaşta kendisini ilme verdi. Seltîş kasabasında başlayan ilim tahsili daha sonra Kurtuba, el-Meriye (Almerîa) ve Endülüs'ün farklı kentlerine seyahat etmesiyle devam etti.¹³⁴⁵ İbn Hayyân'dan tarih ve coğrafya, İbnü'd-Delâî'den ve Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Uzrî'den coğrafya ve Abdülber el-Nemerî el-Kurtubî'den fıkıh ve hadis dersleri alarak icazetini aldı.¹³⁴⁶ Coğrafya alanında birçok çalışması bulunmakla beraber özellikle Endülüs dışına çıkmadan coğrafi konumlara dair isabetli görüşlerde bulunmasıyla dikkat çekti. Fazlaca kitaplar toplamasıyla beraber birçok öğrencinin de gelişmesinde rol oynadı.¹³⁴⁷ Onun öğrencileri arasında Muhammed b. Ömer el-Mâlikî, Abdülmelik el-Lahmî, Asbağ el-Kureşî ve Sa'd b. Ahmed b. Abdülber gibi isimler yer almaktadır.¹³⁴⁸ İşbilîye'den sonra Kurtuba'ya yerleşen el-Bekrî, 487/1094 yılında burada vefat etti. Yaşamı içerisinde birçok eser telif eden el-Bekrî'ye isnad edilen en az 11 eser bulunmaktadır.¹³⁴⁹ Bunlar arasında

¹³⁴⁰ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ 'l-kebîr*, 89; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 378, 891, 2043.

¹³⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 378.

¹³⁴² İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 254.

¹³⁴³ Mehmet Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/377.

¹³⁴⁴ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/106.

¹³⁴⁵ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 4/1534.

¹³⁴⁶ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 33/144; Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik İbn Beşkûvâl, *eş-Sıla*, thk. İzzet Attâr el-Hüseynî (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1374/1955), 1/287.

¹³⁴⁷ Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/247.

¹³⁴⁸ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 33/208.

¹³⁴⁹ Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, 14/103; Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-Târîhi't-Türasi'l-İslâmî fî Mektebatî'l-Alem: el-Mahtutat ve'l-Matbu'at* (Kayseri: Akabe Kitabevi, 2001),

delâil ilmi kapsamında değerlendirilen *A'lâmü'n-nübüvve* adlı eserde yer alır.¹³⁵⁰ Eser günümüze kadar gelmemiş olsa da hem onun ilmi kimliği hem de eserde kullanılan başlık doğrultusunda naklî rivayetler ile telif ettiği çıkarımını yapılabilmektedir. Bunun yanı sıra eserin Kurtuba'da yazılmış olması muhtemeldir. Nitekim el-Bekrî'nin Endülüs'ün idari merkezi halini alan ve birçok farklı kültürü barındıran bu şehirde Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek istemesi doğal bir durum olacaktır. Keza İbn Beşkûvâl, bu eserden birçok insanın istifade ettiğini belirtmiştir.¹³⁵¹

2.1.2.47. Muhammed b. Ahmed el-Ceyyânî (öl. 540/1145) - *el-Ahkâm fî mü'cizâti'n-nebî*

Tam ismi Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Hayseme el-Kaysî el-Ceyyânî en-Nahvî'dir. Mâlikî mezhebi âlimi olup fıkıh, dil, fasih konuşan ve yazıda ön plana çıkan yetkin bir kimsedir.¹³⁵² Net bir bilgi olmasa da künyesinden hareketle onun Kurtuba'nın 85 kilometre doğusunda bulunan Ceyyân şehrinde doğduğu ifade edilebilir. İlimlerini İbnü'l-Bâziş ve Ebû Ali-Gassâni'den hadis, dil, kıraat ve nahiv olarak aldığı ve öğrencilerinin Ebü'l-Hasan b. ed-Dahhâk ve oğlu İbn Abdülmün'im olduğu bilinmektedir. Onun ilmiyle *el-Câmi'u's-sahîh*'i şerh edip *Şerh Garîbü'l-Buhârî* adındaki eseri telif ettiği ve bu çalışmalarla ün kazandığı kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁵³ İbnü'z-Zübeyr ve İbnü'l-Hatîb onun hakkında nahiv, dil ve edebiyat alanlarında bilgili olduğunu aktarmışlardır. Hayatının bir kısmını Gırtnata'da geçiren el-Ceyyânî, 540/1145 yılında vefat ederek buraya defnedilmiştir.¹³⁵⁴ Yaşamında birçok eseri olduğu zikredilse de bu eserler günümüze kadar gelmemiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat için kaleme aldığı *el-Ahkâm fî mü'cizâti'n-nebî* de bunlardan biridir.¹³⁵⁵ Eserin Gırtnata'da, ağırlıklı olarak nakli rivayetler temel alınarak yazıldığı tahmin edilmektedir. Kaynaklarda bu çalışmanın, İbnü'l-Kattân'ın eserinden nazmedilerek kaside haline getirilmiş olduğu belirtmektedir.¹³⁵⁶

2/1399; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 167,1737; Ayrıca bkz. Özdemir, "Ebû Ubeyd el-Bekrî", 10/247.

¹³⁵⁰ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/453.

¹³⁵¹ İbn Beşkûvâl, *eş-Sıla*, 1/287.

¹³⁵² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/89; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/9.

¹³⁵³ Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/92; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısri İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, thk. Hâlid er-ribât - Cum'a Fethî (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 1/115.

¹³⁵⁴ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, 1/42, 67.

¹³⁵⁵ el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*, 76.

¹³⁵⁶ Ayrıca bkz. Akyürek, *Siyer Edebiyatı Endülüs*, 280.

2.1.2.48. İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) - *el-Muksit fî zikri'l-mû'cizât*

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî'dir. Fıkıh, hadis, tefsir ve nahiv alanlarında yetkin bir kimse olup Mâlikî fakihî olarak tanınmaktadır.¹³⁵⁷ İbnü'l-Arabî lakabıyla tanınan Ebû Bekr Muhammed, 468/1076 İşbîliye'de dünyaya geldi.¹³⁵⁸ İlme mutaasıp bir ailede yetiştiğinden kendisi de erken yaşlarda yakın çevresinden dersler aldı. Kur'ân, kıraat, dil ve edebiyat gibi çeşitli ilimleri öğrendi.¹³⁵⁹ Daha sonra Kurtuba, Mâleka, Bicâye, Tunus, Kayrevan, Mekke, Bağdat, Mısır ve Kudüs gibi doğunun önemli ilim ve kültür merkezlerini dolaştı.¹³⁶⁰ Bu süreçte Ebü'l-Feth Nasr el-Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Mâzerî, Ebû Bekir İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî ve Ebû Sa'd ez-Zevzenî gibi isimlerden istifade etti. Ayrıca Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi âlimleriyle görüştü.¹³⁶¹ Bu vesileyle düşüncelerini ve fikirlerini şekillendirdi. Endülüs'e döndüğünde halk ve devlet adamları tarafından itibara mazhar oldu. Bir dönem kadılık görevinde de bulunan İbnü'l-Arabî, yaşamının geri kalanını hadis okutup dersler vererek öğrenciler yetiştirdi. Kâdî İyâz, İbn Beşkûvâl, Ebû Zeyd Abdurrahman es-Süheylî ve Ebû Bekir İbn Hayr el-İşbîlî onun öğrencilerindendir.¹³⁶² Kuvvetli bir hafızaya sahip ve muhakeme yeteneğinin güçlü olması hasebiyle Mâlikî fıkının önde gelen fakihleri arasında yer alan İbnü'l-Arabî, 543/1148 yılında Fas'ta vefat etti.¹³⁶³

İbnü'l-Arabî'nin yaşamı boyunca İslâmî ve fennî ilimlerin her alanda eser telif ettiği bilinmektedir. Nübüvvet ve mucizeleri konu edinen *el-Muksit fî zikri'l-mû'cizât* adlı eseri ise delâil kapsamında değerlendirilir. Eser günümüze ulaşmamış olsa da İbnü'l-Arabî *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında vahiy doğrultusunda gerçekleşen mucizevî olayları değerlendirirken bu kitaptan bahseder.¹³⁶⁴ Ayrıca onun konuları aklî temellendirmelere

¹³⁵⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 10/242.

¹³⁵⁸ İbnü'l-Emîn, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, 1/32.

¹³⁵⁹ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 6/61.

¹³⁶⁰ İbnü'l-Emîn, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, 1/32; Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/488-490.

¹³⁶¹ Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001), 54/24; el-Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 6/61.

¹³⁶² Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir", 20/489.

¹³⁶³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 10/242; İbnü'l-Emîn, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, 1/32.

¹³⁶⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/40.

dayandırmasından hareketle delâil eserini de aynı düzlemde İşbîliye’de telif etmiş olduğu düşünülebilir. Zira müellif, 50’yi aşkın eserini İşbîliye’de kaleme almıştır.¹³⁶⁵

2.1.2.49. İbn Asâkir (öl. 571/1176) - *el-Erba‘ûn hadisen ed-Delâletü a‘lâ nübüvvetihi ‘aleyhi’s-selâm*

Tam ismi Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî’dir. Hadis hâfızlığıyla birlikte fıkıh, tarih ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır.¹³⁶⁶ İbn Asâkir, 499/1105 yılında Şam’da dünyaya geldi.¹³⁶⁷ Yakın çevresi vesilesiyle erken yaşlarda ilim tahsiline başladı. Arap dili ve belâgatı, Kur’ân, hadis ve fıkıh gibi temel dinî ilimleri öğrendi.¹³⁶⁸ Daha sonra Bağdat, Hicaz, Musul, Rahbe, Cizre ve Horasan’ın önemli merkezlerine seyahatlerde bulunarak dersler almaya devam etti.¹³⁶⁹ Bu süreçte Hibbetullah b. Abdullah eş-Şürûtî, Ebî Said el-Cürcânî, Hüseyin b. Abdilmelik el-Hilâl gibi âlimlerden istifade etti.¹³⁷⁰ Hadis başta olmak üzere çeşitli alanlarda dersler aldı. Diğer yandan Şam ve Bağdat’ın İbn Asâkir üzerinde büyük bir etkisi olmakla beraber burada fıkıh tahsiliyle beraber Şâfiî fikhının önde gelen şeyhleri arasında yer aldı. Lakin kendisi hadise daha fazla temayül gösterdiğinden bu alana yoğunlaştı ve pek çok eser telif etti.¹³⁷¹ İlmî yetkinliğini ispat edip yanına çeşitli bölgelerden talebeler geldiğinde Nureddin Zengi’nin kendisi için inşaa ettirdiği Dârü’l-Hadis en-Nûriyye’de vefatına kadar dersler verdi.¹³⁷² *Târîhu Medîneti Dımaşk* eserini bu dönemde tamamlayan İbn Asâkir, 571/1176 Şam’da vefat etti.¹³⁷³ İbn Asâkir muhtevası 80 cilt olan *Târîhu Medîneti Dımaşk* eserinin yanı sıra farklı türlerde de eserler kaleme

¹³⁶⁵ Baltacı, “İbnü’l-Arabî, Ebû Bekir”, 20/489.

¹³⁶⁶ es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 7/215; Serkîs, *Mu‘cemü’l-matbû‘âti’l-Arabiyye ve’l-mu‘arreb*, 1/181.

¹³⁶⁷ ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 4/273.

¹³⁶⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı - Cengiz Tomar, “İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/321.

¹³⁶⁹ es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 7/216; İbnü’l-Müstevfî, *Târîhu İrbil*, 2/148.

¹³⁷⁰ es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 7/217.

¹³⁷¹ Serkîs, *Mu‘cemü’l-matbû‘âti’l-Arabiyye ve’l-mu‘arreb*, 1/181; Küçükaşçı - Tomar, “İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım”, 19/352.

¹³⁷² Eyüp Baş, “İbn Asâkir ve Tarihü Dımeşk’i Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 693.

¹³⁷³ Serkîs, *Mu‘cemü’l-matbû‘âti’l-Arabiyye ve’l-mu‘arreb*, 1/182; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn*, 7/70.

aldı.¹³⁷⁴ *el-Erba 'ûn hadisen ed-Delâletü a 'lâ nübüvvetihi 'aleyhi's-selâm* adlı eseri bunlardan biridir.¹³⁷⁵ Lakin çalışmaya dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

2.1.2.50. Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî (öl. 582/1186) – *Mû'cizâtü'r-Resûl sallallâhü 'aleyhi ve sellem*

Tam ismi Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî'dir. Hadis hâfızı, edip, şair ve fakih olup 510/1116¹³⁷⁶ veya 514/1120 tarihinde günümüzde Sevilla bölgesi olarak bilinen İşbîliye'de dünyaya geldi.¹³⁷⁷ Ezdî kabilesinden olup İbnü'l-Harrât olarak tanındı. Muhtemelen bu lakabı babasının marangoz olmasından dolayı aldı.¹³⁷⁸ İlim tahsiline İşbîliye'de başladı. Ebü'l-Hasan Tarık, Tahir b. Atiyye, İbn Berrecân ve Ebü'l-Hasan Şüreyh b. Muhammed'den ders aldı. Daha sonra Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Ahmed b. Abdülmelik el-Ensârî gibi isimlerden dinî ilimleri öğrendi ve Ebü'l-Kâsım b. Asâkir'den icâzetini alarak tahsilini tamamladı.¹³⁷⁹ Lemtûnoğulları Devleti'nin yıkıldığı dönemlerde İşbîliye'den ayrılıp Bicâye şehrine gitti ve buraya yerleşti. Ulu Camii'de imamlık ve hatiplik yaptı.¹³⁸⁰ Birçok öğrenci yetiştirdi. Ali b. Muhammed el-Meâfirî, Ebü'l-Haccâc el-Belevî ve Ebü'l-Abbas el-Azefî gibi âlimler onun öğrencisi oldu. İbn Gâniye döneminde kadılık yapan İbnü'l-Harrât,¹³⁸¹ 582/1186 yılında yaşadığı rahatsızlık sonucunda Bicâye'de vefat etti.

Hayatı Zühd ve takva ile geçen, hayırsever, hadisin illetleri ve râvileri konusunda uzman İbnü'l-Harrât,¹³⁸² farklı alanlarda en az 25 eser telif etti.¹³⁸³ Eserlerinden bazıları günümüze kadar ulaştı. Ancak delâil kapsamında değerlendirilen *Mû'cizâtü'r-Resûl*'e dair maalesef yeterli bir bilgi tespit edilemedi. Müellifin bu eseri, geneli naklî rivayetler

¹³⁷⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/54, 116, 162, 2/1890; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/2027-2029; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/701-702.

¹³⁷⁵ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 13/78; el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*, 62.

¹³⁷⁶ el-Azm, *es-Sirru'l-mesûn alâ Keşfü'z-zunûn*, 90, 142.

¹³⁷⁷ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/503.

¹³⁷⁸ *el-Mevsû'atu'l-müyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 2/1120, 1580.

¹³⁷⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/46-47.

¹³⁸⁰ Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*, 4/313.

¹³⁸¹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 18, 39.

¹³⁸² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 40.

¹³⁸³ Eserler için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/145, 209, 481, 483, 599, 911, 1437, 1996; Bâ Mahreme, *Kilâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*, 4/313; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/281; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/92; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Harrât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/70-71.

ile eğitim verdiği Bicâye şehrinde kaleme alınmış olması muhtemeldir. Ayrıca İbn Ferhûn “Bu eser, bir sefer halindedir.” olarak nitelendirmesi de dikkat çekicidir.¹³⁸⁴

2.1.2.51. Ahmed b. Abdüssamed b. Ebû ‘Ubeyde el-Ensârî (öl. 582/1186) –
Kasdu’s-sebîl fî ma’rifeti âyâtî’r-resûl

Tam ismi Ebû Ca’fer Ahmed b. Abdüssamed b. Ebû ‘Ubeyde el-Ensârî es-Sâ’dî’dir. Kendisi Hz. Peygamber’in sahâbelerinden Sa’d b. Ubâde’ye nispet edilir.¹³⁸⁵ Ebû Ca’fer Kurtuba şehrinde 519/1125 yılında dünyaya geldi. Toplum nezdinde hadis, fıkıh, siyer, Kur’ân ilmindeki bilgisiyle tanındı. Gençliğinde zeki, hadis hâfızı, tarih ve hikâye anlatıcı olarak ün saldı. Bir dönem Gırnata’da bulundu. Ardından Bicâye şehrine gitti. 540-542/1146-1148 yılları arası Toledo şehrinde esarete düştü. Toledo’da esaret altında kaldığı dönemlerde oradaki papazlara *Makâm’ul-Hamât as-Sulbân ve Revâti’ Riyâd el-Îman* adlı eseri yazarak İslâmî savunuda bulundu. Esareten kurtulduğunda Fas şehrine gelerek buraya yerleşti. Bu süreçte muhaddis Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, Ebü’l-Hasen Muhammed b. Şüreyh, İbn Ebü’l-Hisâl ve Ebû Ca’fer b. Abdurrahman el-Bitrûcî gibi âlimlerden dersler alarak ilim tahsil etti. Karaviyyîn Camii’nde hadis dersleri vermeye başladı ve pek çok kişinin kendisinden faydalanmasını sağlayarak öğrenciler yetiştirdi. Ebü’l-Hasen İbn Atîk b. Mu’mîn, İbn İbrahim İbn el-Kaffas ve Ebü’l-Kâsım Ahmed b. Yezid b. Baki onun öğrencilerindendir. Müşrik ve Hıristiyanlara birçok kez reddiye yazan Ebû Ca’fer, ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybetse de Rum kökenli kölesinin yardımıyla eserler telif etmeye devam etti.¹³⁸⁶ Kendisine en az 8 eser isnad edilen muhaddis 582/1186 yılında Fas’ta vefat etti.¹³⁸⁷

Ebû Ca’fer’in delâil kapsamında değerlendirilen *Kasdu’s-sebîl fî ma’rifeti âyâtî’r-resûl* adlı eseri Hz. Peygamber’in mucizelerini konu edinmektedir. Burhaneddin İbn Ferhûn eserin, bu konuda yazılmış en önemli eserler arasında olduğunu belirtir.¹³⁸⁸ Eser, günümüze kadar ulaşmamış olsa da geneli naklî rivayetler ile oluşturulduğu aşîkârdır.

¹³⁸⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-Müzheb*, 2/61.

¹³⁸⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-Müzheb*, 1/215-216.

¹³⁸⁶ el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve’t-tekmile li-Kitâbeyi’l-Mevsûl ve’s-Sıla*, 1/86, 223, 421; Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 1/274; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-Müzheb*, 1/216.

¹³⁸⁷ Muhammed b. Rızık b. Abdünnâsır b. Tarhûnî el-Ka’bî es-Sülemî Ebü’l-Erkam el-Mısırî el-Medenî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn fî ġarbi Afrikıyya* (el-Memleketü’l-‘Arabıyetü’s-Su’ûdiyye: Dâru İbnu’l-Cevzî, 1926/2006), 2/ 1/382.

¹³⁸⁸ es-Schâvî, *el-Îlân bi’t-tevbîh li-men zemme ehle’t-târih*, 167; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-Müzheb*, 1/216.

Bunun yanı sıra eserin 542/1148 yılında esaretten kurtulup Fas şehrine geldiğinde burada telif edilmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.52. Ebû Zer Mu'sab b. Muhammed (öl. 604/1208)- *Delâilü'n-nübüvve*

Tam ismi Mus'ab b. Muhammed b. Mes'ûd el-Ceyyânî el-Maliki'dir. 534/1140 yılında dünyaya gelen Ebû Zer, aslen Endülüs'teki Ceyyân'dan olup İbn Ebî'r-Rükeb olarak da bilinmektedir. Hadis, fıkıh ve Arap dili ilimlerindeki yetkinliğiyle tanınmaktadır.¹³⁸⁹ Hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda bir dönem İşbîliyye'de hatiplik yaptığı ardından Ceyyân şehrinde kadılık görevini üstlendiği yer almaktadır. Daha sonra Fas'a geçen Ebû Zer'in ünü geniş coğrafyalara yayıldı.¹³⁹⁰ Özellikle hadis ve Arap dili ilimlerinde insanlar ders almak üzere onun yanına geldi. Bu vesileyle çeşitli eserler kaleme alarak Endülüs'te otoritesini artırdı. Kurtubî, *el-Müfhim* adlı eserinde ondan rivayetlerde bulundu. En az 6 eseri olduğu bilinen Ebû Zer, 604/1208 yılında Fas'ta vefat etti.¹³⁹¹

Ebû Zer'in çalışmaları arasında delâil kapsamında değerlendirilen *Delâilü'n-nübüvve* adlı bir telifi de bulunmaktadır.¹³⁹² Eser, günümüze kadar ulaşmamış olsa da onun ilmî kimliğinden hareketle Fas'ta geneli naklî rivayetler ile telif edilmiş olduğu düşünülmektedir.

2.1.2.53. İbn Müsdî (öl. 663/1265)- *Hasâisü'n-nebî*

Tam ismi Ebû Bekr Cemâlüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Mûsâ el-Ezdî el-Gırnâtî'dir.¹³⁹³ Hadis hâfızı ve kıraat âlimi olarak tanınmaktadır. Kendisi, 598/1202 yılında Gırnata bölgesinde yer alan Vâdiâş'ta dünyaya geldi.¹³⁹⁴ İbn Müsdî, ilim tahsiline kendi memleketinde başlayıp 20'li yaşlarına kadar burada dersler aldı. Daha sonra Endülüs'te yaşanan sorunlar sonrası 620'li yıllarda oradan ayrılarak ilim tahsili için Tunus, Halep, Şam, Tarsus, Mısır ve Mekke gibi önemli dinî merkezleri dolaştı.¹³⁹⁵ Bu süreçte Muhammed b. Ali el-esedî es-Sebtî, Ebû'l-Kâsım İsâ b. Abdülazîz el-Lahmî ve

¹³⁸⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 12/292; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/109-110; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 24/175.

¹³⁹⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, 7/27.

¹³⁹¹ Nessâr, *el-Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye*, 133; el-Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, 2/700; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâtü'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, 2/286-288.

¹³⁹² es-Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târîh*, 167.

¹³⁹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed es-Sâlihî, *Tabakâtü 'ulemâ i'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrahim ez-Zeybek (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 4/232.

¹³⁹⁴ Abdülkadir Şenel, "İbn Müsdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/222.

¹³⁹⁵ es-Sâlihî, *Tabakâtü 'ulemâ i'l-hadîs*, 4/232.

Muhammed b. Abbâd el-Hılâtî gibi âlimlerden istifade etti.¹³⁹⁶ Kıraat ve hadis ilmi başta olmak üzere edebiyat ve şiir konusunda da yetkin bir kimse olarak insanlar arasında ün kazandı. Ömrünün son dilimi sonrası Mekke'ye yerleşen İbn Müsdî, önemli isimlerin yetişmesinde etkili oldu. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed el-Abderî ve Muhammed et-Taberî gibi isimler yer alır.¹³⁹⁷ Bir dönem Zeydiyye mezhebinin hatipliğini de üstlenen İbn Müsdî, 633/1265 yılında Mekke'de vefat etti.¹³⁹⁸

İbn Müsdî'nin güzel yazılarıyla ve etkili edebiyat diliyle çeşitli eserler telif ettiği kaynaklarda belirtilmektedir.¹³⁹⁹ Bunlar arasında *Hasâisü'n-nebî* adıyla delâil kapsamında değerlendirilen bir eserde kendisine isnad edilir.¹⁴⁰⁰ Bağdâdî bu eserin 3 cilt olduğunu kaydeder. Ancak eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Lakin İbn Müsdî'nin bu eseri Mekke'de naklî rivayetler ile telif ettiği söylenebilir.

2.1.2.54. Ahmed b. İbrahim el-Vâsîfî (öl. 711/1311) – *Muhtasar Delâilü'n-nübüvve*

İsmi İmâmeddin Ahmed b. İbrahim el-Vâsîfî'dir. Hayatı hakkında maalesef yeterli bilgi bulunmamaktadır. 657/1259 yılında Vâsîf şehrinde doğduğu ve burada büyüdüğü bilinmektedir. Ailesinin ilme değer veren ve bunu uğraş haline getiren kimselerden olması hasebiyle o da küçük yaşta eğitime başlamıştır. Kur'ân ve hadis öğrenmeye başlayan Vâsîfî, şehrinin önde gelen âlimlerinden dersler alarak ilmi birikimini geliştirmeye başladı.¹⁴⁰¹ Daha sonra Mekke, Bağdat, Kahire, İskenderiye ve en sonda Şam'a giderek ilmi seyahatlerde bulunmuştur. Hocalarına dair bir kayıt bulunmasa da onun siyer ilmî çerçevesinde Hz. Peygamber'in hayatına ve sünneti üzerine yapılan çalışmalara yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu netice de İbn İshâk ve İbn Hişâm gibi erken dönem siyer müelliflerinin eserlerini muhtasar ederek kendisi de bir siyer kitabı telif etmiştir. Şam'a yerleştiği dönemlerde dünya hayatından yüz çevirip takvaya yönelen

¹³⁹⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/160-161; Şenel, "İbn Müsdî", 20/222.

¹³⁹⁷ Muhammed b. Câbir el-Vâdî, *Bernâmecü'l-Vâdî'âşî*, thk. Muhammed Mahfûz (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1400/1980), 50; Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 4/245.

¹³⁹⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/161.

¹³⁹⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/58, 329; Şenel, "İbn Müsdî", 20/223.

¹⁴⁰⁰ Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/508.

¹⁴⁰¹ Dayfullah Yahya ez-Zehrânî, *Müsâdere es-Siretü'n-nebeviyye* (Medine: Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Matbaası, 1431/2010), 34-35.

Vâsîtî, Hanbelî mezhebine mutaassıp bir kimse olarak yaşamaya gayret sarf etti. 711/1311 yılında Şam'da vefat eden Vâsîtî, Kâsiyûn dağının eteğine defnedildi.¹⁴⁰²

Vâsîtî'nin Hz. Peygamber'in hayatı, fıkıh ve tasavvuf gibi alanlarda en az 7 eser telif ettiği bilinmektedir.¹⁴⁰³ Delâil ilmi çerçevesinde oluşturulam *Muhtasar Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri de bunlardan biridir.¹⁴⁰⁴ Esere dair yeterli bir veri elde edilemedi. Ancak Vâsîtî bu eseri Beyhakî'nin delâil kapsamındaki eseri muhtasar ederek oluşturduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu eserinde naklî rivayetler çerçevesinde ve müellifin zühd ve takva hayatı yaşadığı Şam şehrinde oluşturmuş olması muhtemeldir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatına dair kaleme aldığı *Muhtasar es-Sîre* adlı eserini de burada telif etmiştir.¹⁴⁰⁵

2.1.2.55. Muhammed b. İbrahim el-İşbilî (öl. 723/1323) – *Mû'cizâtü'n-nebî*

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Ğusn el-Cezerî el-İşbilî'dir.¹⁴⁰⁶ Hayatı hakkında yeterli bir bilgi birikimi bulunmamaktadır. 631/1234 yılında Cezîre-i Hadrâ'da dünyaya gelmiştir. Şeddad b. Evs el-Ensârî soyundan olup el-Cezerî soyadını doğduğu yerden almıştır.¹⁴⁰⁷ Zahid bir kimse olarak bilinen el-Cezerî, ilmî eğitimlerine doğduğu şehirde alarak kıraat ve nahiv konularında yetkin bir kimse olmuştur.¹⁴⁰⁸ İbn Ebû'r-Rebî'ye *Muvatta'*'yı ezberden okuyarak kendini ispat etmiş ve ondan nahiv ilmini öğrenmiştir. Daha sonra Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerine giderek orada Kur'ân'ı kıraat ilmiyle okutup dersler vermiştir. Onun Harem-i şerif'te bulunan ders halkasında Malikîlerin imamları ve Hanefî mezhebinin imamlarından Şihab Taberî gibi isimlerde bulunmuştur.¹⁴⁰⁹ Hayatının geri kalan kısmını Kudüs'te geçiren el-Cezerî, Malikî mezhebine mensup birisi olarak 723/1323 yılında burada vefat etmiştir.¹⁴¹⁰

Müellif tespit edinilebildiği kadarıyla dil ve nahiv ilmî üzerine *Muhtasar el-Kâfi* adlı bir eser telif ettiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁴¹¹ Bunun yanı sıra delâil ilmi

¹⁴⁰² el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/91; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 3/24.

¹⁴⁰³ ez-Zehrânî, *Müsâdere es-Siretü'n-nebeviyye*, 35.

¹⁴⁰⁴ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/103.

¹⁴⁰⁵ ez-Zehrânî, *Müsâdere es-Siretü'n-nebeviyye*, 35; Ayrıca bkz. Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 2/110.

¹⁴⁰⁶ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 2/145.

¹⁴⁰⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî Makkarî, *Nefhu't-tib*, thk. Abbas (Beyrût: Darû's-Sadr, 1431/2010), 2/207.

¹⁴⁰⁸ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 2/145.

¹⁴⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/47; Makkarî, *Nefhu't-tib*, 2/207.

¹⁴¹⁰ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 2/145.

¹⁴¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/45.

doğrultusunda *Mû‘cizâtü’n-nebî* adında bir eseri daha bulunmaktadır.¹⁴¹² Bu eseri günümüze gelmese de hakkında birtakım çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Kitabın Kudüs’te naklî rivayetler doğrultusunda oluşturulmuş olması muhtemeldir. Nitekim Kudüs’te yaşayan Ehl-i kitap kimselerin yoğun olması bu eserin telefne sebebiyet vermiş olmalıdır.¹⁴¹³

2.1.2.56. Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî (öl. 771/1130)- *Urcuze fî hasâsi’n-Nebî ‘aleyhi ’s-selâm*

Tam ismi Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî’dir. Tabakat kitaplarıyla meşhur olmuş edip ve Şâfiî fakihidir.¹⁴¹⁴ Sübkî, 727/1327 yılında Kahire’de dünyaya geldi.¹⁴¹⁵ Soy ve ilim bakımından mümtaz bir aileye mensup olduğundan kendisi de erken yaşlarda İslâmî ilimlerle ilgilendi. İlk eğitimine babasından dersler alarak almakla başlayan Sübkî, Kur’ân’ı hıfzetmesinin yanı sıra fıkıh, hadis ve akaid gibi alanlarda ilim tahsil etti. Kahire’den sonra babasıyla beraber Şam’a gitti.¹⁴¹⁶ Zehebî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî ve Emînüddîn Abdülmuhsin b. Ahmed es-Sâbûnî gibi âlimlerin ders halkasında bulunup onlardan istifade etti.¹⁴¹⁷ İlmî biriklimiyle icâzetini aldıktan sonra İbn Tolun Camii, Azîziyye ve Gazzâliyye medreselerinde dersler verdi.¹⁴¹⁸ Bu vesileyle Şemsüddîn Ebû Abdillâh el-Ğazzî, İbnü’l-Mülakkin be Mecdüddîn Ebû’t-Tahir eş-Şirâzî gibi önemli şahsiyetlerin hocalığını yaptı. Hatiplik ve kadılık görevlerinde de bulunan Sübkî, veba hastalığı sebebiyle 771/1370 yılında vefat etti.¹⁴¹⁹

Hayatını ilim ve hizmet ile geçiren Sübkî’nin yaklaşık 44 yıllık hayatında birçok eser telif ettiği bilinmektedir.¹⁴²⁰ Bunlar arasında Hz. Peygamber’in vasıflarını edebî bir dil ile kaleme aldığı *Urcuze fî hasâsi’n-Nebî ‘aleyhi ’s-selâm* adlı eseri de bulunmaktadır.¹⁴²¹ Kitap günümüze kadar ulaşmamış olsa da hakkında bazı çıkarımlar

¹⁴¹² el-Müneccid, *Mu‘cem mâ üllife an Resûlillah*, 76; Makkarî, *Nefhu’t-tib*, 2/681.

¹⁴¹³ Ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

¹⁴¹⁴ el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 1/639.

¹⁴¹⁵ İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’s-Şâfi’iyye*, 3/104.

¹⁴¹⁶ Ebû’s-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*, thk. Abdülalîm Hân (Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1407/1986), 3/105; Bilal Aybakan, “Sübkî, Tâceddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/11.

¹⁴¹⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, 1/68; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, 6/221.

¹⁴¹⁸ Ebû Zûr’a Velîyyüddîn Ahmed b. Abdîrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî İbnü’l-İrâkî, *ez-Zeyl ‘ale’l-‘İber fî Haberî men gaber*, thk. Sâlih Mehdî Abbas (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1409/1989), 2/305.

¹⁴¹⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyye*, 3/106; Aybakan, “Sübkî, Tâceddin”, 38/11.

¹⁴²⁰ Eserleri için ayrıca bkz. el-Bâbânî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 1/639; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/254, 2/136, 1223, 1312, 3/61, 3/587.

¹⁴²¹ Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/706; Köse, *Delailü’n-nübüvve Eserleri*, 103.

yapmak mümkündür. Zira eserin Sübkî'nin Şam'da bulunduğu sürede naklî rivayetlerle oluşturulduğu söylenebilir.

2.1.2.57. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Karâfî (öl. 815/1412)- *Te'âlik 'ala'l-hasâisi'n-nebeviyye*

Tam ismi Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Karâfî eş-Şâfiî el-Mısırî'dir.¹⁴²² Fıkıh ilmindeki yetkinliğinin yanı sıra matematik alanındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Doğum tarihi 753/1352¹⁴²³ veya 756/1355¹⁴²⁴ olarak kaydedilen İbnü'l-Hâim, Kahire'de dünyaya geldi.¹⁴²⁵ Eğitimine burada başlayarak matematik ve temel İslâmî ilimlerde dersler aldı. Bu süreçte Ömer b. Reslân el-Bulkînî, Takıyyüddin İbn Hâtim ve Cemâleddin el-Emyûtî gibi âlimlerden istifade etti.¹⁴²⁶ İlmî olarak yetiştiğinde Kudüs'e gitti.¹⁴²⁷ Ömrünün son yıllarına dek Sâlihiyye Medresesi'nde hocalık yaptı.¹⁴²⁸ Miras hukukuna ve özellikle de matematik alanındaki çalışmalarıyla Mısır ve Şam bölgesine etki etti.¹⁴²⁹ Hayatına dair bilgiler kısıtlı olsa da İbn Hacer el-Askalânî gibi isimlerin yetişmesinde de etkili olduğu bilinen İbnü'l-Hâim, 815/1412 yılında Kudüs'te vefat etti.¹⁴³⁰

İbnü'l-Hâim'in telif ettiği 32 eseri kaynaklarda yer almaktadır.¹⁴³¹ Bunlar arasında *Te'âlik 'ala'l-hasâisi'n-nebeviyye* adlı delâil eseri de zikredilmektedir.¹⁴³² Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da Kudüs'te naklî rivayetler ile telif edilmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.58. Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî (öl. 832/1428) - *Risâletü fî esrâr mührü'n-nübüüveti beyne ketfî'n-Nebî 'aleyhi 's-selâm*

Tam adı Kutbüddîn Abdülkerîm b. İbrâhîm b. Abdilkerîm el-Cîlî'dir. Tasavvuf âlimleri arasında yer almaktadır. Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kutbüddîn,

¹⁴²² el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/121.

¹⁴²³ Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzırîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-şâfi'îyyeti'l-bârî'in*, thk. Ebü Yahya Abdullah el-Kenderî (Beyrût: Dâru'l İbn Hazm, 1421/2000), 142.

¹⁴²⁴ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/121.

¹⁴²⁵ İhsan Fazlıoğlu, "İbnü'l-Hâim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/62.

¹⁴²⁶ Fazlıoğlu, "İbnü'l-Hâim", 21/62.

¹⁴²⁷ el-Makrîzî, *el-Mukkaffa'l-kebîr*, 1/379.

¹⁴²⁸ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 4/18.

¹⁴²⁹ el-Makrîzî, *el-Mukkaffa'l-kebîr*, 1/379.

¹⁴³⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/226; Fazlıoğlu, "İbnü'l-Hâim", 21/62.

¹⁴³¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1498, 1743; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/121.

¹⁴³² el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*, 188.

767/1365 yılında Bağdat civarlarında bulunan Cîl beldesinde dünyaya geldiği bilinmektedir.¹⁴³³ Kendisinin Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunu oğlu olduğu belirtilir. Lakin eğitimi ve yaşamının büyük bir bölümüne dair mâlumat bulunmamaktadır. Hanbelî mezhebi ve Kâdiriyye tarikatına mensup olduğu anlaşılan Kutbüddîn ise 832/1403 yılında vefat etti.¹⁴³⁴

Kutbüddîn'in tasavvuf alanı ağırlıklı olarak kaleme aldığı en az 32 eseri arasında en meşhuru *el-İnsânü 'l-Kâmil*'idir.¹⁴³⁵ Ayrıca Hz. Peygamber'in nübüvvet mührünü konu edinen *Risâletü fî esrâr mührü'n-nübüüveti beyne ketfî'n-Nebî Aleyhi's-selâm* adlı bir eseri daha bulunmaktadır.¹⁴³⁶ Bu eser günümüze kadar gelmemiş olsa da Bağdat'ta naklî rivayetler ile kaleme alındığı düşünülebilir.

2.1.2.59. Muhammed b. Salih el-Berihî (öl. 836/1432-33)- *Erba'ün Hadîsen fî'l-Mû'cizât ve'l-Kerâmât illî Şeha'de li Seyyidinâ Resûlullâh*

Tam ismi Cemalleddin Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Salih el-Berehî'dir. Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Cemaleddin Muhammed el-Berehî, küçük yaşlardan itibaren başladığı fıkıh eğitimini babası ve diğer hocalarından almıştır. Babasının vefatından sonra Zî's-Sufâl kasabasında kadılık yapmıştır. Bunların yanı sıra İmam Mecdeddin eş-Şirâzî ve İmam Nefiseddin el-Alevî'den tefsir ve hadis dersleri almıştır. Kadılık görevi boyunca takva ve zühd hayatına önem veren el-Berihî, dini ilimlerin yanı sıra Hz. Peygamber'in mucizeleri ve kerametleriyle ilgili 40 hadis ile ilk dört halifenin faziletlerini konu edinen 40 hadis olmak üzere iki önemli eser derlemiştir. Bu eserleri öğrencileriyle paylaşarak dini bilginin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Eserleri günümüze kadar ulaşmayan el-Berihî, 836/1432-33 yılında vefat etmiştir.¹⁴³⁷ Onun delâil ilmi çerçevesinde telif ettiği *Erba'ün Hadîsen fî'l-Mû'cizât ve'l-Kerâmât illî Şeha'de li Seyyidinâ Resûlullâh* adlı eseri hakkında bazı çıkarımlar yapmak

¹⁴³³ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/610.

¹⁴³⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/50; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1841; M. Nazif Şahinoğlu, "Abdülkerîm el-Cîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/250.

¹⁴³⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/181; el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/610; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1841-1844.

¹⁴³⁶ Fakihî, *Cühûdü'l-ulemâ fî tasnîfi's-sîreti'n-Nebeviyye*, 43.

¹⁴³⁷ Abdülvehab b. Abdurrahman el-Berihî, *Tarihü'l-Berihî*, thk. Abdullah Muhammed el-Habeşî (San'a: el-İrşâd, 1431/2010), 140-141.

mümkündür.¹⁴³⁸ Eser fakihin kadılık görevi yaptığı Zî's-Sufâl'da naklî rivayetler ile telif edilmiş olması ihtimal dahilindedir.

2.1.2.60. İbn Merzûk el-Hafîd (öl. 842/1439)- *el-Âyâtü'l-beyyînât fî vechi delâleti'l-Mû'cizât*

Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. Muhammed el-Hafîd el-Acîsî et-Tilimsânî'dir.¹⁴³⁹ Kıraat, fıkıh, hadis, edip ve nahiv konularında ilim ehli bir kimse olup 166/1364 yılında Cezayir bölgesinde bulunan şehirde pazartesi gecesi dünyaya geldi.¹⁴⁴⁰ İlimle meşgul olan bir ailede büyüyen İbn Merzûk, ilim tahsiline doğduğu şehirde başladı. Dedesi İbn Merzûk el-Hatîb'den ve babasından dersler aldı. Saîd el-Ukbânî ve Muhammed Abdullah b. Şerîf et-Tilimsânî gibi âlimlerle eğitimine devam edip Fas ve Tunus şehirlerine gitti. Bu bölgelerde İbn Arafe, Ebü'l-Abbas el-Kassâr'ın ilim halkalarında yer aldı.¹⁴⁴¹

İbn Merzûk'un 2 kez Mısır'a gittiği ve burada Sirâcuddîn el-Bulkînî'den de ders alındığı bilinmektedir.¹⁴⁴² 790/1388 yılında İbn Arafe ile hacca giderek el-Behâ ed-Demâmîni ve en-Nûr el-Akîlî'den hadis öğrendi. İbn Sıddîk'ten *Sahih-i Buhârî* okuyup Arap dili alanında Muhibüddin İbn Hişâm'ın öğrencisi olmuştur. 819/1416 yılında tekrardan hacca yolculuğu esnasında Kahire'de birçok âlimi ziyaret etti. Daha sonra Mekke'de Rıdvân ez-Zeynî ve İbn Hacer ile görüştü.¹⁴⁴³ Onlardan ders almasının yanı sıra icâzetini de almıştır. İlmî olarak yetişen İbn Merzûk, Mâlikî fakihi, hadis hafızı, şehülİslâm, zühd ve takva ehli, tefsirci, kıraat öğreticisi ve belagat uzmanı gibi birçok övgüye mazhar olmuş ve sayısız öğrenci yetiştirmiştir.¹⁴⁴⁴

Onun öğrencileri arasında Abdurrahman es-Seâlibî, Ahmed b. Ramazan et-Türkmânî, Ebü'l-Ferec b. Ebû Yahyâ eş-Şerîf et-Tilimsânî, ve Ebû Abdullah et-Tenesî gibi isimler yer almaktadır.¹⁴⁴⁵ Mağrib bölgesinden Mısır'a kadar insanlar arasında kabul

¹⁴³⁸ el-Berihî, *Tarihü'l-Berihî*, 141.

¹⁴³⁹ Saffet Köse, "İbn Merzûk el-Hafîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/185.

¹⁴⁴⁰ ez-Zebîrî vd., *el-Mevsû'atu'l-müeyyessa fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 2/1957.

¹⁴⁴¹ et-Tönbehtî, *Neylû'l-İbtihâc bi tatrîzi'd-Dîbâc*, 293-299; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî el-Fâsî el-Venşerîsî, *Îzâhu'l-mesâlik ilâ kavâ'idî'l-İmâm*, thk. Ahmed Bû Tâhir Hattâbî (Rabat: Dâru'l-Hadîs, ts.), 92; Ebü'l-Kâsım el-Havnavî, *Ta'rîfu'l-Halef* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 1/128-140.

¹⁴⁴² Osman b. Salâh Abdurrahman b. Musa Ebü'n-Nasr eş-Şafîî, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh ve Muhâsinü'l-İsulâh*, ts., 89.

¹⁴⁴³ es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/15.

¹⁴⁴⁴ et-Tönbehtî, *Neylû'l-İbtihâc bi tatrîzi'd-Dîbâc*, 499.

¹⁴⁴⁵ es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/15; es-Schâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-*

gören İbn Merzûk'un birçok eser kaleme aldığı bilinmektedir. 842/1439 yılında vefat ettiğinde cenazesi cuma namazı sonrası defnedildi.¹⁴⁴⁶ Ona isnad edilen en az 19 eserin bir kısmı kısmen de olsa günümüze ulaşmıştır.¹⁴⁴⁷ Ancak delâil ilmi doğrultusunda kaleme aldığı *el-Âyâtü'l-beyyînât fî vechi delâleti'l-mû'cizât* adlı eseri maalesef günümüze ulaşmamıştır.¹⁴⁴⁸ Ancak eser hakkında bazı çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Onun hadis hafızı olması, ilmî birikimleri, eserin adından da yola çıkarak naklî rivayetler çerçevesinde Tilimsân'da telif edilmiş olduğu söylenebilir.

2.1.2.61. Muhammed b. Hasan b. el-Nakkâş (öl. 851/1448) – *Delâilü'n-nübüvve*

Hayatına dair bir bilgi tespit edilememiştir. “el-Musulî” künyesinden Musul şehrinde doğduğu veya yaşadığı tahmin edilmektedir. Kaynaklarda müellife isnad edilen *Delâilü'n-nübüvve* adlı eseri bulunmaktadır. Eserin içeriği hakkında kesin bir çıkarım yapmak zordur. Zira müellifin hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bu başlığı kullanan yazarların genellikle eserlerini akli temellendirmelerle oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmanın da benzer bir yaklaşımla kaleme alınmış olması muhtemeldir.¹⁴⁴⁹

2.1.2.62. Abdurrahman b. Muhammed el-Bistâmî (öl. 858/1454) - *Zevu's-sirac fî ehâdisi'l-mi'rac*

Künyesi Abdurrahmân b. Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Bistâmî el-Hurûfî'dir.¹⁴⁵⁰ Lakabı Zeynüddîn olup Antakya'da dünyaya gelmiştir.¹⁴⁵¹ Tasavvuf, tefsir, tarih ve rüya ilimlerinde derin bilgisiyle tanınmaktadır.¹⁴⁵² Özellikle bâtinî gruplara karşı yürüttüğü mücadeleyle hafızalarda yer etmiştir.¹⁴⁵³ Hayatına dair kesin bilgiler sınırlı olsa da ilmî arayışların onu farklı şehirlere götürdüğü bilinmektedir. Şam, Mısır ve

tâsi , 1/303; el-Venşerîsî, *Îzâhu'l-mesâlik ilâ kavâ'idî'l-İmâm*, 29; el-Venşerîsî, *Îzâhu'l-mesâlik ilâ kavâ'idî'l-İmâm*, 1/49.

¹⁴⁴⁶ ez-Zebîrî vd., *el-Mevsû'atu'l-müessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*, 2/1957; el-Venşerîsî, *Îzâhu'l-mesâlik ilâ kavâ'idî'l-İmâm*, 92.

¹⁴⁴⁷ Ayrıca bkz. Köse, “İbn Merzûk el-Hafîd”, 20/186.

¹⁴⁴⁸ es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/15; el-Müneccid, *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*, 75; Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/7.

¹⁴⁴⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 760; el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, böl. mukaddime, 91.

¹⁴⁵⁰ Mustafa Çağrı, “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/218.

¹⁴⁵¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/331.

¹⁴⁵² Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru'r-Rifâi, 1403-1410/1989-1989), 4/289.

¹⁴⁵³ Çağrı, “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, 6/218.

Kahire gibi çeşitli şehirlerde bulunup ilmini tahsil eden el-Bistâmî, Hanefî mezhebine mensuptur.¹⁴⁵⁴ Hocalarına ve öğrencilerine dair yeterli bilgi bulunmamakla beraber Molla Şemseddin el-Fenârî ondan ders aldığı kaynaklarda yer almaktadır.¹⁴⁵⁵

O, çeşitli ilim şehirlerinden sonra yaşamının geri kalan kısmını Bursa şehrinde geçirmiştir. Bursa’da II.Murad’ın ilgisini kazanmış ve burada 854/1454 yılında vefat etmiştir. Onun çeşitli alanlarda eserler kaleme aldığı ve bu eserlerin sayısının en az 15 olduğu bilinmektedir.¹⁴⁵⁶

Bistâmî, İbn Arabî’nin el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye adlı eserini taklit ederek *el-Fevâihu’l-miskiyye fî’l-fevâtihi’l-Mekkiyye* adında bir eser kaleme almak istemiş ömrü yetmediği için 30 bölümünü tamamlamıştır.¹⁴⁵⁷ Diğer yandan Bistâmî’nin delâil ilmi kapsamında telif ettiği *Zevu’s-sirac fî ehâdisi’l-mi’rac* adlı eseri de bulunmaktadır.¹⁴⁵⁸ Lakin eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak eserin naklî rivayetler çerçevesinde Bursa şehrinde yazılmış olması muhtemeldir.

2.1.2.63. Eşrefoğlu Rûmî (öl. 874/1470 [?]) – *Delâilü’n-nübüvve*

Tam ismi Abdullah Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed el-Mısırî’dir. Mutasavvıf ve şair olarak tanınmaktadır. Doğum tarihine dair net bir bilgi olmamakla birlikte 779/1377 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Genel olarak şiirlerinde mahlas olarak “Eşrefoğlu” veya “Eşrefzade” mahlasını kullanmasından ötürü bu isimlerle anılmaktadır.¹⁴⁵⁹ Çocukluk ve gençlik dönemlerini İznik’te geçiren Eşrefoğlu Rûmî, ilk eğitimlerini burada aldı. Bursa şehrine geçerek Çelebi Sultan Mehmet Medresesi’nde ders almaya başladı.¹⁴⁶⁰ Mevlânâ Hocaî ve Mevlânâ Tûsî’den istifade etti. Hocalarının etkisiyle tasavvuf alanına yoğunlaştı. Böylelikle 10 yılı aşkın bir süre Hacı Bayrâm-ı Velî’nin ve Dîmaşk’ın bir bölgesi olan Hama’ya giderek Hüseyin el-

¹⁴⁵⁴ et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, 4/289; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, 1/50.

¹⁴⁵⁵ et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, 4/289.

¹⁴⁵⁶ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrût: Dâru’l-İlm li’l-Melayin, 1431/2010), 3/331; İsmail Paşa b. Muhammed el-Bâbânî, *Hedîyyetü’l-ârifîn*, thk. Kilisli Rıfat Bilge - Mahmut Kemal İnal (İstanbul: Maarif Ajansı, 1951), 1/531; Ayrıca eserler için bkz. Mustafa Çağrı, “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/219.

¹⁴⁵⁷ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3/331.

¹⁴⁵⁸ el-Müneccid, *Mu’cem mâ üllife an Resûlillah*, 81.

¹⁴⁵⁹ A. Necla Pekolcay - Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/480; Karabulut - Karabulut, *Mu’cemü’t-târîhi’t-türasi’l-İslâmî fî mektebatı’l-alem: el-mahtutat ve’l-matbu’at*, 2/1365.

¹⁴⁶⁰ Tercüman - 1001 Temel Eser Heyeti, *Eşrefoğlu Divanı / 1001 Temel Eser No. 4* (İstanbul: Tercüman Yayınları, ts.), 11-13.

Hamevî'nin halkasında yer alarak onlara intisap etti.¹⁴⁶¹ Tahsilini tamamladığında ise yeniden İznik'e döndü. Burada Kadirîliğin bir kolu olan Eşrefiyye tarikatını kurdu. Bölgede İslâmiyetin yayılmasında önemli etkileri oldu. Halkın teveccühünü kazanması hasebiyle Pîr-i Sâni olarak anılmaya başladı.¹⁴⁶² Yaşamının son günlerini uzlet hayatını tercih eden Eşrefoğlu Rûmî, İznik'te 874/1470 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir.¹⁴⁶³

Eşrefoğlu Rûmî, irşad faaliyetlerinin yanı sıra geneli edebiyat ve tasavvuf alanları olmak üzere birçok eser telif etti.¹⁴⁶⁴ Diğer yandan Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olan hadiseleri konu edindiği *Delâilü'n-nübüvve* adlı bir eser de kaleme aldı.¹⁴⁶⁵ Lakin müellifin bu eserinin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. Eserin ise geneli naklî rivayetlerle İznik'te kaleme alınmış olması muhtemeldir.

2.1.2.64. Kemâleddin Muhammed b. Muhammed (öl. 874/1470)- *Hasâisü'n-nebeviyye*

Tam ismi Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Alî b. Yusuf b. Mansur b. el-Kâhirî eş-Şâfiî'dir.¹⁴⁶⁶ Lakabı Kemâleddin olup Süyûtî tarafından şeyh ve âlim olarak nitelendirilir. 808/1406 yılında Kahire'de dünyaya geldi. Küçük yaşta Kur'ân'ı ezberleyerek ilim hayatına başladı.¹⁴⁶⁷ İbnü'l-Hacer, Şemsüddin el-Cezerî, el-Venâî, Velîyüddîn el-İrâkî ve es-Subkî gibi isimlerden dersler alarak kendisini hadis, fıkıh, tefsir, usûl ve Arap dili ilimlerinde kendisini yetiştirdi.¹⁴⁶⁸ Kamiliyye müdderislik görevini üstlendi ve imamlık yaptı. Yüksek zekası ve hafızası olduğu belirtilen Kemâleddîn, hac yolcuğu esnasında rahatsızlanmış geri dönülmesi istenmişse de bunu kabul etmedi. Kafiye bir müddet daha ilerledikten sonra 874/1470 yılında cuma gecesi vefat etti.¹⁴⁶⁹

¹⁴⁶¹ Tercüman - 1001 Temel Eser Heyeti, *Eşrefoğlu Divanı / 1001 Temel Eser No. 4*, 16; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/205.

¹⁴⁶² Tercüman - 1001 Temel Eser Heyeti, *Eşrefoğlu Divanı / 1001 Temel Eser No. 4*, 29-32.

¹⁴⁶³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 2/36; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1365; Pekolcay - Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", 11/481; Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/205.

¹⁴⁶⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1660; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 2/1365-1366.

¹⁴⁶⁵ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/470.

¹⁴⁶⁶ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/206; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2/621; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/48.

¹⁴⁶⁷ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salah b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravzû'l-bâsim fî terâcim şuyûhi'l-hâkim*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd - Hasan Muhammed el-Makbûlî (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1432/2011), 4/236.

¹⁴⁶⁸ es-Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, 163.

¹⁴⁶⁹ el-Mansûrî, *er-Ravzû'l-bâsim fî terâcim şuyûhi'l-hâkim*, 4/237.

İbn Kemâleddin'e isnad edilen en az 12 eser bulunmaktadır.¹⁴⁷⁰ Bunlar arasında el-*Hasâisü'n-nebeviyye* adlı eseri delâil kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁴⁷¹ Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Nitekim müellifin ilmî kimliği, yaşantısı ve eserin adından hareket ederek naklî rivayetler ile Kahire'de kaleme alınmış olduğu söylenebilir.

2.1.2.65. Abdullah b. Mutahhar (öl. 912/1506)- *Reyâhinü'l enfâsi'l muhtezeti fî besâtin'l ekyâs fî berâhini Resûlillah Îlâ kâfeti'n-nâs*

Tam ismi Abdullah b. Mutahhar b. Muhammed b. Süleyman el-Zeydî es-San'ânî'dir. Fıkıh ilmindeki yetkinliği ve Zeydî mezhebine mensubiyetiyle tanınmaktadır. Hayatı hakkında kaynaklarda maalesef bir bilgi yoktur. Künyesinden hareketle Yemen'in bir şehri olan San'a'da yaşadığı veya dünyaya geldiği söylenebilir. Nitekim Abdullah'ın San'a'ya 140 km uzaklıktaki Taiz'de 912/1506 yılında vefat ettiği bilinmektedir.¹⁴⁷²

Abdullah'ın kaynaklarda yer alan 2 eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi Hz. Peygamber'in tüm insanlığa gönderilen bir nebî olduğunu konu edinen *Reyâhinü'l enfâsi'l muhtezeti fî besâtin'l ekyâs fî berâhini Resûlillah Îlâ kâfeti'n-nâs* adlı eserdir.¹⁴⁷³ Eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Lakin hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Müellifin bu kitabı Yemen bölgesinde geneli aklî rivayetler ile telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.66. İbn Abdüsselâm el-Menûfî (öl. 931/1525) – *el-Lafzü'l-mükerrerem bi-hasâisi'n-nebî sallâhâhü 'aleyhi ve sellem*

Tam ismi Ebü'l-Hayr Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Menûfî'dir. Fıkıh, hadis ve tarih alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Şâfiî fakihidir. İbn Abdüsselâm, 847/1443 yılında Mısır'ın Menûf şehrinde dünyaya geldi.¹⁴⁷⁴ Doğduğu şehre nispetle Menûfî lakabıyla anılan İbn Abdüsselâm, eğitimlerine yakın çevresinden aldığı derslerle başladı. Daha sonra Sâlih b. Ömer el-Bukînî, Celâl el-Bekrî ve Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî'ye talebelik yaparak Kur'ân-ı Kerîm, Fıkıh ve hadis alanlarında

¹⁴⁷⁰ Eserleri için bkz. Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, 2/621; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/706; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/206; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/48.

¹⁴⁷¹ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/206; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/706.

¹⁴⁷² Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 6/153; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/470.

¹⁴⁷³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 6/153; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/470.

¹⁴⁷⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/232; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/140.

geniş mâlûmat sahibi oldu.¹⁴⁷⁵ Kaleme aldığı *en-Nasîha bimâ ebdethü'l-karihâ* adlı eseriyle tasavvufa da ilgi duyduğu anlaşılan İbn Abdüsselâm, bir dönem hac için Mekke'ye gitti. Orada ikamet ederek İbn Zahîre'nin ders halkasına katıldı. Aldığı fıkıh ve hadis derslerinden sonra icâzetini alıp memleketine döndüğünde Menûf ve Kahire kadılıklarında vekillik yaptı. Hayatına dair yeterli bilgi birikimi bulunmayan İbn Abdüsselâm'ın, 931/1525 yılında Menûf'ta vefat ettiği bilinmektedir.¹⁴⁷⁶

İbn Abdüsselâm'ın hadis, fıkıh, tarih, biyografi ve tasavvuf alanlarında en 19 adet telifi bulunmaktadır.¹⁴⁷⁷ Bunlardan Hz. Peygamber'in faziletine ve nübüvvete has durumlara işaret eden anlatıların olduğu *el-Lafzü'l-mükerrem bi-hasâisi'n-nebî sallahâhü 'aleyhi ve sellem* adlı eseri ise delâil edebiyatı sahasında değerlendirilir.¹⁴⁷⁸ Ancak eser günümüze ulaşmamıştır. Lakin eser hakkında çıkarım yapılacak olursa müellif çalışmasını yaşamını idame ettirdiği Menûf'ta naklî rivayetler ile kaleme aldığı söylenebilir.

2.1.2.67. Hüseyin b. Muhammed el-Kudsî (öl. 1200/1785)- *el-Beşâirü'n-nebeviyye*

Tam ismi Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Musa b. Mahmud b. Muhammed b. Salih el-Kudsî el-Hâlidî el-Hanefî'dir. Âlim bir kimse olup edebiyat alanındaki yetkinliğiyle bilinmektedir.¹⁴⁷⁹ Ebû Abdullah, 1151/1738 yılında dünyaya geldi. Doğum yerine dair net bir bilgi olmasa da Kudüs'te doğduğu söylenebilir. İlim tahsiline küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberleyerek başladı. Daha sonra Yunus b. Muhammed el-Gazzâlî gibi Kudüs'ün ileri gelen âlimlerinden istifade etti. Dil bilgisi, edebiyat ve şiir yazma konusunda ustalaştığında Kudüs'te mahkeme yazıcılığı görevinde bulundu. Görevini yaparken çeşitli iftiralarla karşılaşan Ebû Abdullah, 1199/1758 yılında Şam'a hapsedilmek üzere götürüldü. Ancak savunucuları sayesinde bu durumdan kurtuldu.

¹⁴⁷⁵ H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm el-Menûfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/288.

¹⁴⁷⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/232; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/140; Apaydın, "İbn Abdüsselâm el-Menûfî", 19/288.

¹⁴⁷⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/5, 911, 2/1039, 1360, 1669; el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/140-141; Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 1/445.

¹⁴⁷⁸ el-Bâbânî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/141.

¹⁴⁷⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/60.

Tekrardan Kudüs'e geldiğinde edebî eserler yazmaya devam etti ve 1200/1785 yılında vefat etti.¹⁴⁸⁰

Ebû Abdullah'a isnad edilen 2 eser bulunmaktadır.¹⁴⁸¹ Bunlardan birisi Hz. Peygamber'in nübüvvetini konu edinen *el-Beşâirü'n-nebeviyye* adlı eseridir.¹⁴⁸² Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da yazarın bu eseri Kahire'de naklî rivayetler ile telif etmiş olması muhtemeldir.

2.1.2.68. Câdü'l-Mevlâ (öl. 1363/1944)- *İnşikâku'l-kamer mü'cizatü'l-seyyidü'l-beşer*

Tam ismi Muhammed Ahmed Cadü'l-Mevlâ'dır. Mısırlı bir âlim ve edip olarak tanınmaktadır. Kendisi 1300/1883 tarihinde dünyaya geldi. Muhammed'in, hayatına dair yeterli bir bilgi bulunmamakla birlikte Oxford Üniversitesi'nde Arapça dersleri verdiği kaynaklarda yer almaktadır. Bunun yanı sıra Mısır'da Dil Akademisi denetçiliği ve Maarif Bakanlığı'nda başmüfettiş olarak görevlerde bulundu. Kendisine isnad edilen en az 8 eseri Cadülmevlâ, Kahire'de 1363/1944 vefat etti.¹⁴⁸³

Muhammed Ahmed Hz. Peygamber'in mucizelerini konu edinen *İnşikâku'l-kamer mü'cizatü'l-seyyidü'l-beşer* adlı eseri delâil kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁴⁸⁴ Müellifin diğer eserleri yayımlanmış olmasına rağmen bu kitaba dair bir bilgi elde bulunmamaktadır. Muhammed Ahmed'in bu eseri geneli naklî rivayetler ile Kahire'de telif etmiş olması muhtemeldir.

2.2. DELÂİL ESERLERİNİN TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, tespit edilen delâil eserleri; coğrafi yayılım alanları, müelliflerin ilmî şahsiyetlerinin eserlere etkisi ve kronolojik tasnifleri esas alınarak üç ayrı başlık altında analitik bir tetkike konu edilecektir. Ayrıca bu kısımda sayısal farklılıklar göze çarpacaktır. Bu durum ise bazı müelliflerin hayatına dair bilgi elde edilememesi veya eserine dair hiçbir bilgi birikimi bulunmamasından kaynaklanmıştır.

¹⁴⁸⁰ Ebû'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988), 2/82.

¹⁴⁸¹ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/328.

¹⁴⁸² Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/182; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/60.

¹⁴⁸³ Biyografisi ve eserleri için bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm* 6/22-23; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 8/244-245; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 4/215.

¹⁴⁸⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/22.

2.2.1. Eser-Coğrafya İlişkisi

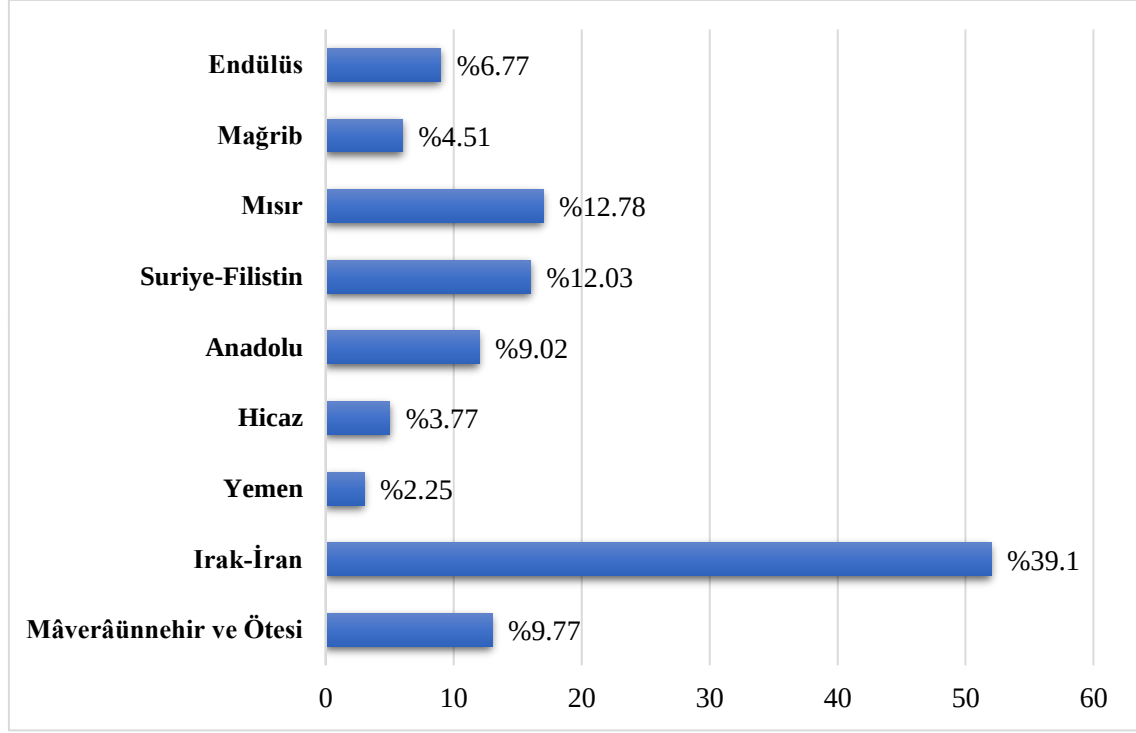
Delâil alanına özgü 190 eserin kapsamlı bir kaynak araştırmasıyla tespit edildiği ve bu eserlerin farklı coğrafyalara yayıldığı belirlenmiştir. İnceleme imkânı bulunan 133 eserin kronolojik ve coğrafi dağılımı incelendiğinde ilk eserin büyük olasılıkla Basra’da kaleme alındığı ve son örneklerinin ise Erzincan’a kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Sâmerî, Rey, Sebte, Cürcâniye, Kurtuba, Herat, Agra, Meşhed, Van gibi şehirlerin yanı sıra Bağdat, Şam, Hicaz, Kûfe, Kahire, İsfahan, Buhara, Semerkant ve İstanbul gibi önemli merkezlerde de delâil eserleri telif edilmiştir.

Diğer yandan çalışmamızda telif edilen delâil eserlerinin bölgelerini gösteren bir coğrafi harita oluşturmaya gayret gösterilmiştir. Lakin bazı delâil eserlerinin telif edildiği bölgeler kesin olarak bilinmediği için yapılacak haritanın kesinlik arz etmeyeceği ve bazı hataları barındıracağı fark edildiğinden harita denemesi nihayete erdirilememiştir. Bunun yerine eser-coğrafya ilişkisinin genel hatlarıyla yorumlanması önemsenmiştir.

Tablo 2.1. Delâil Eserlerinin Havzalara Göre Dağılımı

Dönem	Endülüs	Mağrib	Mısır	Suriye-Filistin	Anadolu	Hicaz	Yemen	Irak-İran	Mâverâünnehir ve ötesi
3/9.			1	3			1	20	
4/10.	1							15	4
5/11.	4		1					11	4
6/12.	3	2		2	1			3	
7/13.	1	3	2	2		1			2
8/14.			1	5				1	
9/15.		1	4	1		1	1	1	
10/16.			4	2	1	2	1		1
11/17.			1		3				1
12/18.					2			1	1

13/19.			1		1				
14/20.			2	1	1	1			
15/21.					3				

Şekil 2.1. Delâil Eserlerinin Havzalara Dağılımının Oransal Gösterimi

Delâil kitaplarının tarihsel süreçteki yazımı incelendiğinde, bu eserlerin en çok Irak ve İran coğrafyasında yoğunlaştığı, buna karşın Yemen bölgesinde ise en az sayıda olduğu görülmektedir. Sayının Irak ve İran coğrafyasında artma sebebinin, bu bölgenin uzun süre İslâm devletlerine başkentlik yapan bir saha olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira o dönemki şartlarda siyasetle ilim iç içe olmuş, iktidar ulemâ ilişkisi birbirinden ayrılmaz bir hale gelmiştir. Bu sebeple ilmî merkezler, siyasî yönetim alanlarına yakın olmuştur. Hal böyle olunca delâil kitapları da en çok bu bölgede yazılmıştır. Ayrıca Irak ve İran coğrafyasının öne çıkmasında sadece dinî ve idari merkezler olmasının dışında 2/8. ve 3/9. asırdaki farklı kültürlerle olan etkileşimlerin payı da unutulmamalıdır. Bilakis, Bağdat'ın bir ilim ve kültür merkezi haline gelmesiyle birlikte İran coğrafyasından gelen âlimler veya farklı fikirlere sahip düşünürler bu ortama önemli katkılar sağlamışlardır. Bu etkileşim, sadece delâil yazıcılığını değil, aynı zamanda tefsir, hadis, fıkıh gibi diğer dinî ilimlerin gelişimini de tetiklemiştir. Dolayısıyla

Irak ve İran coğrafyasının etkileşimi, delâil yazıcılığının o bölgede yoğunlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Söz konusu şehirlerdeki saraylar, medreseler ve kütüphaneler, müelliflere eserlerini üretmeleri ve yaymaları için uygun ortamlar sunmaktaydı. Bu durum, delâil kitaplarının bu merkezlerde yoğunlaşmasında önemli bir etkendi. Ayrıca delâil edebiyatının coğrafi ağırlık merkezinin zamanla başlangıç noktalarından uzaklaşarak Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî bölgelerine, özellikle de Anadolu ve İstanbul'a doğru kaydığı anlaşılmaktadır. Bu değişim, telif edilen eserlerin yönetim merkezleri etrafında şekillendiğine işaret eden önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Coğrafi bölgelerin oransal dağılımına etki eden önemli faktörlerden biri de dinî inançlardır. Nitekim inanç birliğinin olduğu veya olmadığı yerler arasında oransal olarak ciddi farklılıklar söz konusudur. Bu durum, delâil eserlerinin İslâm'ın tebliğ ve savunma amacından kaynaklanan karşılıklı etkileşimin tezahürü olmasından kaynaklanmaktadır.

Irak ve İran coğrafyasının ardından telif oranı yüksek Suriye-Filistin, Mısır ve Maverâünnehir gibi bölgeler, Ehl-i kitabın yanı sıra Maniheizm, Budizm, Hinduizm, Zerdüşçülük, Neoplatonizm ve Gnostisizm gibi çeşitli inançların da merkezleridir. Bu inanç çeşitliliği, İslam, nübüvvet ve Hz. Peygamber'in peygamberliği gibi konuların sıkça tartışılmasına ve dolayısıyla delâil eserlerinin sayısının artmasına yol açarak sayıda fazlalığı getirdiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık, Anadolu, Endülüs ve Yemen gibi semavî menşeli inanç sistemlerinin hâkim olduğu bölgelerde bu tür tartışmaların daha az olması, delâil eserlerinin sayısını da düşürdüğü görülmektedir.

Endülüs bölgesindeki Ehl-i kitap nüfusunun belirgin varlığı, delâil literatürünün gelişimine zemin hazırlamıştır. Ancak bu eserlerdeki argümanların sınırlı konulara odaklanması, yeni çalışmaların ortaya çıkış hızını yavaşlatmıştır. Çünkü mucize, peygamberliğin imkân ve gerekliliği gibi konular, Ehl-i kitap tarafından da kabul edildiği için tekrar ele alınmasına gerek duyulmamıştır. Ayrıca Arap Yarımadası'nda yer alan Hicaz ve Yemen bölgelerinin oransal olarak düşük olması ifade edilenleri desteklemektedir. Nitekim bu durum, söz konusu bölgelerin çevresinde ağırlıklı olarak semavî dinlerin yaygın olmasıyla ilişkilidir.

Sonuç olarak, delâil eserlerinin yazımının coğrafi dağılımı ve yoğunlaşma nedenleri; tarihsel, kültürel ve siyasî faktörlerin karmaşık bir etkileşimi sonucunda şekillenmiştir. Öyle ki Bağdat, Basra, Şam, Kahire ve İstanbul gibi şehirlerin siyasî, ilmî

ve kültürel faaliyetlerin merkezleri olmalarının yanı sıra delâil eserlerinin de yoğun olarak telif edildiği bölgeler olmaları tesadüfi değildir. Zira farklı bölgelerden gelen, çeşitli dinî inanışlara sahip fikir adamlarının merkez şehirlerde bir araya gelerek yoğun bir bilgi alışverişinde bulundukları tarihin pek çok anında rahatlıkla görülebilmektedir.

2.2.2. Eser-Müellif İlişkisi

Delâil müellifleri, diğer ulemâ gibi öznel deneyimlere, düşünce sistemlerine ve amaçlara sahip bireylerdir. Bu nedenle kaleme alınan her delâil eseri, müelliflerinin dünya görüşü ve kişisel kimliklerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Zira çalışmalarımız sırasında yazarların eserlerinde gözlemlenen farklılıklar, onların amaçlarının ve düşüncelerinin ne kadar çeşitli olduğunu göstermektedir. Bu husus ise delâil eserlerinin yazılma amacında da çeşitliliklere yol açtığı açmıştır. Öyle ki çağının bir gerekliliği olarak kendi tecrübelerine dayanan delilleri konu edinen Taberî; sahih bir delâil eseri oluşturmak isteyen Beyhakî ve Hayreddin Vanlı; öğrencilerinin talebiyle eser kaleme alan Ebû Nuaym el-İsfahânî; İslâmî savunma amacı güderek telif eden Kâdî Abdülcebbar, İmâm-ı Rabbânî ve Ebû Abdillâh el-Cürcânî; devlet ricalinin isteğini gözten Hâkim en-Nisâbûrî; ilim istifade ettiği âlimden etkilenerek telif eden Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz el-Bekrî bu durumun örnekleri olarak gösterilebilir.

Delâil eserlerinin telifindeki çeşitliliği etkileyen faktörler yalnızca yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Literatürün zenginleşmesinde önemli rol oynayan ve belirgin şekilde gözlemlenen iki unsur daha bulunmaktadır. Bu hususların üzerinde durmak, konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

İmam ve evliya kerametleri, literatürdeki çeşitliliğini artıran önemli olgulardandır. Nitekim mezhep imamları ve evliyalara atfedilen kerametlerin teolojik temellendirilmesinde Hz. Muhammed'in (sas) mûcizeleri, önemli bir rol teşkil etmektedir. Bilakis, eserlerde görüleceği üzere önce peygamber mûcizelerine değinilerek bir zemin oluşturulur, ardından imam ve evliya kerametleri bu zemin üzerinde vurgulanır. Böylece onların fazileti ve keramet sahibi olduğu kanıtlanmaya çalışılır. Bu durumun belirgin yansımaları, genellikle eserlerin son kısımlarında yer alan “İmamların Faziletleri” veya “Evliyanın Kerametleri” gibi başlıklarda gözlemlenmektedir. Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî, Hür el-Âmilî ve Saîd Hibetullah Râvendî el-İmâmî'nin eserleri ise bu duruma örnek olarak sunulabilir.

Hız. Peygamber'e yönelişin ifade biçimleri delâil eserlerinin telifinde etkili olan bir diğer husustur. Nitekim İslâm âlimleri, Hız. Muhammed'e (sas) duyulan muhabbet, tazim ve ittibâ duygularını, onun hayatını konu alan eserler aracılığıyla gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda telif edilen delâil eserleri de hedeflenen gayenin mücessem bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müellifler, Hız. Muhammed'in (sas) mucizelerini ve üstün niteliklerini delâil eserleri aracılığıyla ele alarak hem kendi bakış açılarını derinleştirmeyi hem de okuyucularının farkındalıklarını artırmayı amaçlamışlardır. Bu eserlerde Hız. Peygamber'in şânını tezyid etmek maksadıyla, özellikle hârikulâde hadiseler ve hasâisler geniş bir şekilde ele alınır. Böylelikle onlar, dinî değerleri yüceltmenin yanı sıra kendi tefekkürlerini de ifade etme fırsatı bulmuşlardır. Hargûşî, İbnü'l-Kelbî, İbnü'l-Âkûlî ve İbnü'l-Mükakkın gibi isimlerin telif gayeleri tetkik edildiğinde bu olgu daha net bir şekilde görülebilmektedir.

Delâil yazarları, her ne kadar farklı gayelere sahip olsalar da onlar genellikle aklî ve naklî olmak üzere iki temel yöntemi tercih ettikleri söylenebilir. Onların hangi yöntemi daha çok kullandıkları, ilmî kişilikleri ve birikimleri ile yakından ilişkilidir. Örneğin, fıkıh veya kelâm gibi aklî ilimlerde derinleşmiş bir âlim, eserinde mantık, kıyas, çıkarım ve akıl yürütme yöntemini daha yoğun kullanabilmektedir. Diğer yandan hadis veya tefsir gibi naklî ilimlerde uzmanlaşmış bir âlim ise eserinde vahiy, hadis, sahâbe kavli ve geçmiş âlimlerin görüşlerinden aktarmalara başvurmuştur.

Kelâm âlimi Fahreddin er-Râzî, aklî delilleri naklî delilleri güçlendiren ve doğruya ulaştıran temel unsur olarak kabul eder. Ona göre, naklî delillerin yine naklî delillerle ispatı mümkün değildir; çünkü naklî bir delili ispatlamak için kullanılan her öncülün önceden aklî delillerle kanıtlanmış olması gerekir.¹⁴⁸⁵ Yaratıcının varlığı, ilmî, kudreti ve peygamber göndermesi gibi konular ancak aklî delillerle sabit olur. Bu temel ilkeler ise akıl yoluyla kanıtlanmadıkça nakil yoluyla da sabit olmaz. Bu nedenle Râzî, aklı eleştirmenin hem aklın hem de naklin eleştirisi anlamına geldiğini, zira aklın naklin temel dayanağı olduğunu, nakli anlamak ve yorumlamak için akla ihtiyaç duyulduğunu savunur.¹⁴⁸⁶ Ayrıca aklî ve naklî deliller arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkarsa, önceliğin

¹⁴⁸⁵ Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî Hayatı, Fikirleri, Eserleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 125.

¹⁴⁸⁶ Necmi Derin, "Fahreddin er-Râzî'de Akıl-Nakil İlişkisi ve Tevîl", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 13/26 (2015), 109.

aklî delillere verilmesi ve naklî delillerin akla uygun bir şekilde yorumlanması gerektiğini ifade eder.¹⁴⁸⁷ Bu bağlamda o, nübüvvetin ispatını da aklî temellendirmelerle yapmaktadır. Benzer bir yaklaşıma sahip fakih İbn Rüşd (öl. 595/1198) ise mucizeler özelinde bu duruma şöyle dikkat çekmektedir:

“Peygamberlik vardır ve mucize mevcuttur diye kabul etsek bile peygamber olduğunu nakil ile bilmek mümkün değildir. Lakin mucize nakil ile kabul edilecek olursa, bir şeyin bizzat kendisiyle ispat edilmesi türünden hatalı bir yola girilmiş olur. Mucizelerin sadece peygamberlerden zuhur ettiği görülmedikçe mucizenin delil olması doğru olmaz. Ancak mucizenin peygamberlerin dışındaki kimseler de meydana gelmediği tecrübelerle sabit olduktan sonra mucize, doğru ile yalancı peygamberi ayırmada delil olarak kullanılabilir.”¹⁴⁸⁸

Selef akidesine bağlı âlimler, naklî rivayetleri delil olarak kabul ederken aklî metodu kullananların Hz. Peygamber’den gelen rivayetleri hafife aldığını ve Aristo mantığına dayanarak bu rivayetlere karşı şüphe duyduklarını düşünürler.¹⁴⁸⁹ Bu nedenle, güvenilir tarih ve siyer kaynaklarına, hadiselerin mütevatir boyutuna ve Kur’ân’da yer alan olaylara dayanarak bu yöntemi benimsemişlerdir. Delâil kapsamında incelediğimiz eserler içerisinde ilk olarak Buhârî ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin eserlerinin naklî rivayetlerle nübüvvetin ispatını yaptığını belirtmek durumundayız. Aynı çizgi üzerinde yürüyen müellifler de bu yöntemi benimsediklerinden aslında bu isimlerin bir nevî öncülük ettiklerini söyleyebiliriz. Keza süreç içerisinde Beyhakî, Seâlibî, Süyûtî ve son çalışmalar arasında yer alan Muhammed Sadık Hamidi’nin benzer yöntem üzerinden hareket ettikleri net olarak görülebilmektedir. Bu, sadece selefin çizgisini takip edenlere has bir durum değildir. Zira kelâm ve fıkıh ilimlerinde de ilk müelliflerin yöntemlerinin sonraki müellifleri etkilediği anlaşılmaktadır. Örneğin Amr b. Bahr el-Câhiz’in esas aldığı aklî temellendirme yöntemleri; Eş‘arî, Mâtürîdî, İmâm-ı Rabbânî ve İsa Yüceer gibi aynı çizgideki isimlerde de görülmektedir.

Tespit edebildiğimiz eserler üzerinden yapılan incelemelerde aklî yöntemlerle telif edilen eserlerin sayısı 45 olarak tespit edilirken naklî yöntemlerle telif edilen eserlerin sayısı 120 olarak belirlenmiştir. Ancak geriye kalan 25 eserin müellifine dair bir bilgi bulunmaması, eserin günümüze ulaşmaması ve mevcut nüshalarının karmaşıklığı nedeniyle bir tasnife tabi tutulamamıştır.

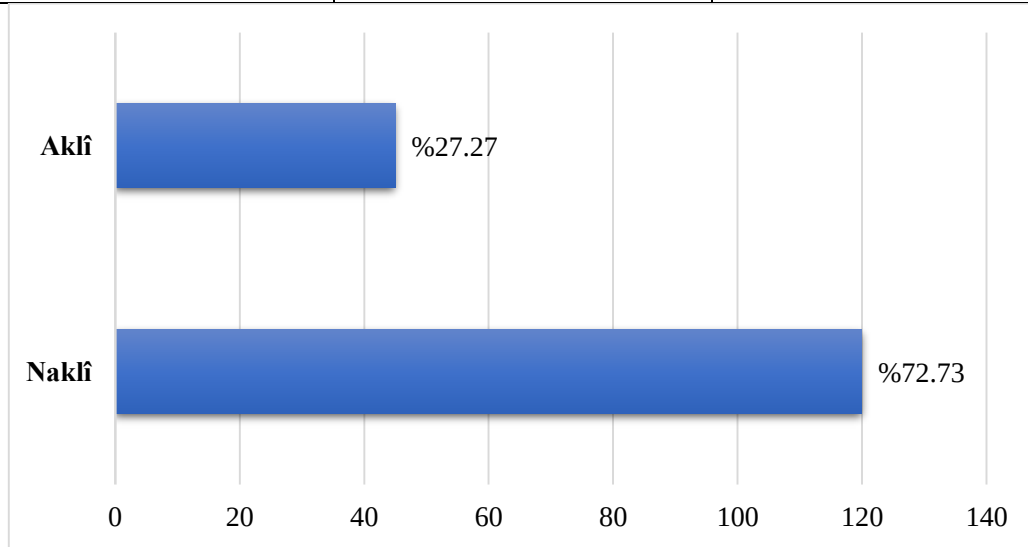
¹⁴⁸⁷ Recep Turan, *Tefsir Usûlünde Ehl-i Sünnet ve Şia Mukayesesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 203.

¹⁴⁸⁸ Meltem Korkmaz, *İbn Rüşd’ün Mucize Anlayışı* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 30-31; Ayşe Sıdika Oktay, “İbn Rüşd Düşüncesinde Mucizenin Kanıtlanması Sorunu”, *Felsefe Dünyası* 51 (2010), 92-96.

¹⁴⁸⁹ Altıntaş Ramazan, “Geçmişten Günümüze Kelâm Geleneği”, *Eskiye* 16 (2010), 24.

Tablo 2.2. Dönemlere Ait Aklî ve Naklî Yöntemlerle Telif Edilen Eserlerin Dağılımı

Asır/Dönem	Aklî	Naklî
3/9.	13	12
4/10.	9	15
5/11.	10	12
6/12.	2	9
7/13.	4	7
8/14.	1	7
9/15.	1	17
10/16.	2	9
11/17.	1	4
12/18.		5
13/19.		2
14/20.	1	2
15/21.	2	7
Tarihi Tespit Edilemeyen		12
Genel Toplam	45	120

Şekil 2.2. Aklî ve Naklî Yöntemlerle Telif Edilen Eserlerin Oransal Gösterimi

Yaptığımız incelemelerde, her müellifin kendine özgü bir çizgi belirlemiş olmasına rağmen aslında her iki yöntemden de istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak aklî yöntemlerin naklî olanı göz ardı etmesi ve naklî yöntemlerin de aklî temellendirmeleri

ihmal etmesi, bazı konularda açıklamaların yetersiz kalmasına veya bazı hususiyetlerin tam olarak anlaşılamamasına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla müelliflerin her iki yönetime başvurduğu görülür. Aslında müelliflerin bu tutumları, Kur'ân'ın yöntemiyle de benzerlik taşımaktadır. Bilakis Kur'ân'da yer alan âyetlerde kıssaların yer aldığı bilinir.¹⁴⁹⁰ Bunun yanı sıra akletmeye ve düşünmeye çağıran âyetler de vardır.¹⁴⁹¹

İlaveten, delâil müelliflerinin mezhepsel eğilimlerini inceleme imkânı bulduğumuz 72 müellif bulunmaktadır. Bu müellifler arasında Şâfiî mezhebine mensup olanlar 30 kişi ile en büyük grubu oluşturmaktadır. Şâfiîleri sırasıyla 13 Mâlikî, 8 Hanefî, 8 Şiî, 7 Mu'tezilî, 3 Zeydî, 2 Hanbelî ve 1 İsmâilî müellif takip etmektedir.

Delâil müellifleri arasında Şâfiî mezhebinin açık ara önde olması dikkat çekicidir. Bu durum, Şâfiî mezhebinin coğrafi yaygınlığı ve ilmî faaliyetlerdeki etkinliği ile ilgili olduğu söylenebilir.¹⁴⁹² Ayrıca dikkat çeken bir diğer husus ise farklı mezheplerden müelliflerin delâil rivayetlerine katkıda bulunmuş olması, bu alandaki çalışmaların mezhepler üstü bir nitelik taşıdığını göstermesi bakımından kıymete haizdir.

2.2.3. Eser-Dönem Bağlantısı

Hiz. Peygamber'in hayatındaki delâil rivayetlerini araştırma ve bunları yazma işi, hicri ilk asırdan günümüze kadar aralıksız devam eden, uzun bir süreç olduğundan belirli aşama ve dönemlerden geçmiştir. Zira delâil eserlerinin telif sürecinde dönemler arası sosyokültürel ve dinî atmosferin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Eserlerin yazılma amacını belirleyen bu dönemler, tanıma ve tanıtma gayreti olarak 1/7. ve 2/8. asır arası "sirayet dönemi", genel olarak İslâm'a yönelik eleştirilerin yoğun olduğu 2/8. asır sonrası "tepki dönemi" ve İslâm'ın Müslümanlar üzerindeki etkisini güçlendirme çalışmalarının ön plana çıktığı 5/11. asır sonrasındaki süreç ise "etki dönemi" olarak adlandırılabilir. Günümüze kadar devam eden süreç üç başlık altında incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

2.2.3.1. Sirayet Dönemi (1/7. ve 2/8. Asır)

Çalışmamızın birçok yerinde delâil rivayetlerinin, Hiz. Peygamber'in hayatından

¹⁴⁹⁰ el-Fecr, 90/6-13.

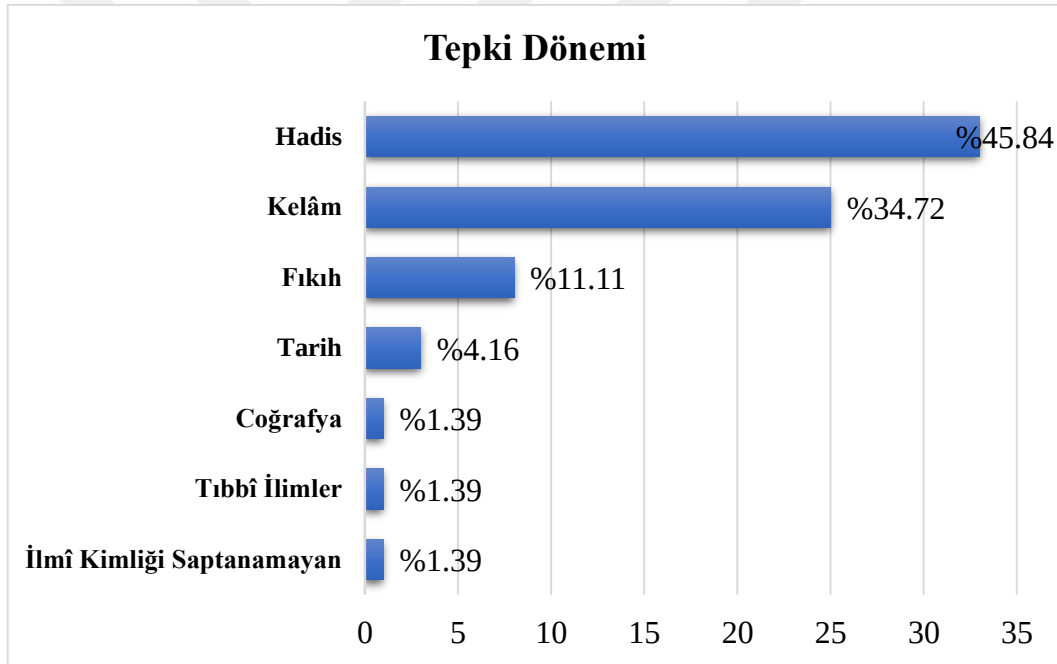
¹⁴⁹¹ el-Bakara, 2/75.

¹⁴⁹² Erken dönem İslam dünyasında Şafii mezhebi, Abbâsiler'in Bağdat'ı merkez yapmasıyla büyük bir yayılma gösterirken, Mısır'da Eyyübiler ve Memlükler dönemlerinde resmi mezhep olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Ayrıca Selçukluların Anadolu'ya yerleşimi ve Hamdânilerin Suriye-Mezopotamya'daki varlığı da mezhebin yayılmasına katkı sağladı. Böylelikle geniş bir alana sirayet etti. Ayrıca bkz. Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 233-247.

bir parça olduğu için siyer, hadis ve kelâm alanlarına doğal bir sürecin içerisinde sirayet ettiğini bahsetmiştik. Bu nedenle bu konuya burada tekrar değinmeyeceğiz.

2.2.3.2. Tepki Dönemi (3/9. ve 5/13. Asır Arası)

Üç asrı kapsayan süreç içerisinde delâil edebiyatı kapsamında eser telif eden 72 müellif bulunmaktadır. Bu müelliflerin ilmî kimlikleri incelendiğinde hadis âlimlerinin bu ilimle meşguliyetinin daha fazla olduğu görülür. Nitekim eser telif eden müelliflerin 33'ü hadis, 25'i kelâm, 8'i fıkıh, 3'ü tarih, 1'i coğrafya ve 1'i tıbbî ilimler üzerinde yoğunlaşmış kimselerdir. Bunun yanı sıra arda kalan 1 müellif, hakkında bilgi birikimi olmaması nedeniyle herhangi bir gruba dâhil edilmemiştir. Elbette müelliflerin ilmî kişilikleri çok yönlü olsa da çalışmalarının yoğun olduğu alanların esas alındığı unutulmamalıdır.

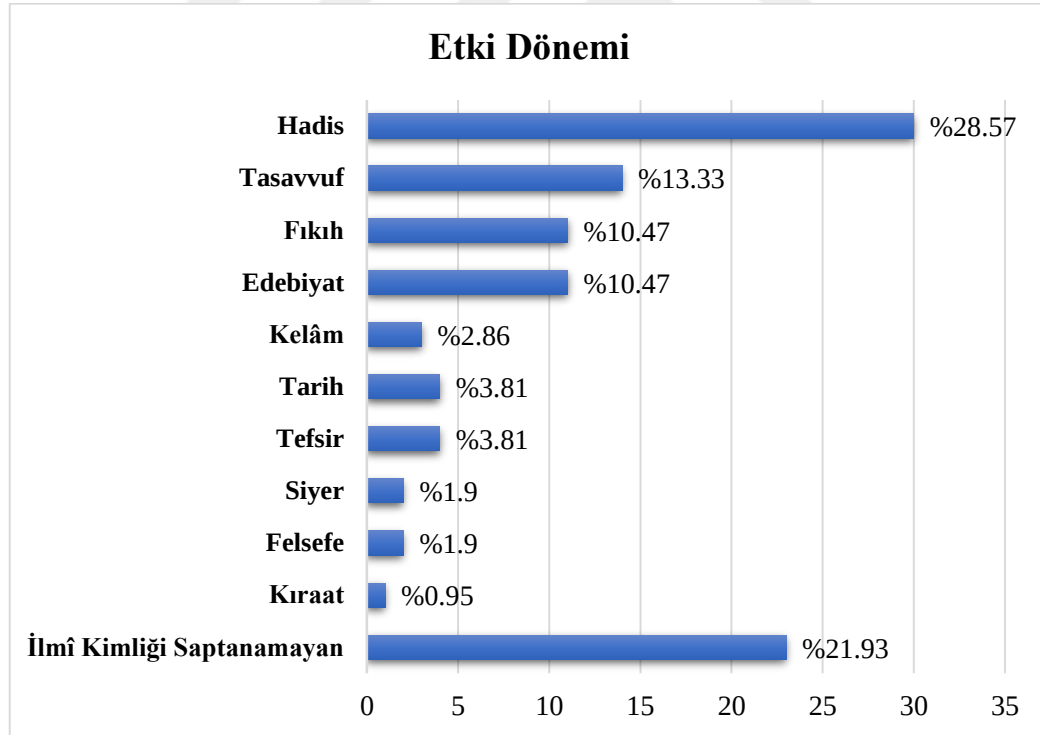
Şekil 2.3. Tepki Döneminde Kaleme Alınan Delâil Eserlerinin Müelliflerin İlmi Kimliklerine Göre Oransal Gösterimi

Delâil edebiyatında hadis âlimlerinin sayıca fazla olmasında Hz. Peygamber'e ait söz, fiil ve takrire yer veren hadiseleri kayıt altına almaları, çeşitli etnik gruplarla yapılan münazaralarda yer edinmeleri ve hadisleri bölüm bölüm tasnif ederek, nübüvvete delil olan hususlara özel olarak yer vermeleri başlıca nedenler arasında sayılabilir. Ancak bu müellifler, kaleme aldıkları eserlerde naklî delillere ek olarak Kur'ân, siyer ve kelâm gibi diğer kaynaklardan elde ettikleri verileri de kullanıp daha kapsamlı bir delillendirme

yapmışlardır. Öyle ki ilk beş asırda yapılan eleştiriler incelendiğinde ilgili rivayetlerin savunusu için uydurulduğu yönündeki benzer söylemlerin fazlalığı, bahsedilen hususa işaret eden önemli argümanlardandır. Aslında Müslüman kimselere yöneltilen eleştiriler genel manada yersiz olsa da delâil anlatılarının popülaritesinin 2/8. asırdan sonra hızla yükselmesi, bu tarz düşüncelerin meydana gelmesinde normal bir durumdur. Fakat ilgili rivayetlerin sıhhat dereceleri zamanla âlimler tarafından tespit edilip zayıfı sahihinden ayrıldığında bile bu anlatıların geniş bir hacme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.3.3. Etki Dönemi (5/13. Asır Sonrası)

Beşinci asır sonrasında eser kaleme alan 105 delâil müellifi tespit edildi. Bunların 30'u hadis, 14'ü tasavvuf, 11'i fıkıh, 11'i edebiyat, 3'ü kelâm, 4'ü tarih, 4'ü tefsir, 2'si siyer, 2'si felsefe ve 1'i kıraat alanında yoğunlaşmış müellifler olduğu görülür. Bunların dışındaki 23 müellife dair yeterli bilgi elde edilemediğinden bir gruba dâhil edilemedi. Ayrıca geçmiş dönemlerde olduğu gibi hadis âlimlerinin sayıca fazlalığının yanı sıra mutasavvıfların da ön plana çıkması oldukça dikkat çekicidir.

Şekil 2.4. Etki Döneminde Kaleme Alınan Delâil Eserlerinin Müelliflerin İlmi Kimliklerine Göre Oransal Gösterimi

İslâmî savunusu amacının yerini, dinî bilinci artırmak veya pekiştirmek hedefine bıraktığı bu dönemlerde delâil eserlerinin içeriğinde de bir değişim ve dönüşüm olduğu

görülmektedir. İlk dönemlerde naklî ve aklî yöntemlerle oluşturulan eserlerin, zamanla daha duyugusal bir üsluba sahip kitaplar haline büründüğü görülür. Bu durumun temel nedenlerinden biri olarak mutasavvıfların etkin payeleri gösterilebilir. Dolayısıyla tasavvuf ehli kişilerin delâile yaklaşımı üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Mutasavvıflar, İslâm'ın derunî boyutuna odaklanarak Allah'a daha yakın olmayı amaçlar ve bu yolda Hz. Peygamber'i en önemli rehber olarak görürler. O'nu Allah'ın elçisi ve örnek bir insan olarak görmelerinin yanı sıra onun şefaatine nail olmayı, aşk ve muhabbet derecesini artırmayı, bıraktığı manevi mirası devam ettirmeyi de gaye edinirler.¹⁴⁹³ Bu nedenle Hz. Peygamber'e dair birçok şeye önem verdikleri gibi onun hakikatine işaret eden mûcizelerine de ayrı bir ehemmiyet verirler.¹⁴⁹⁴ Bilakis, tasavvuf ehli kimselerin delâil eserlerini kaleme almasındaki temel amaç da tamamen bu olgular üzerine kuruludur. Hargûşî'nin *Şerefü'l-Mustafâ*'sı ve Abdurrahmân b. Nizâmiddîn'in *Şevâhidü'n-nübüvve*'si bu amaçları gözeterek telif edilen eserlerin önemli örneklerindendir. Dolayısıyla mutasavvıfların delâil eserlerini kaleme almasındaki artışın zikredilen hususlardan kaynaklandığı görülür.

Tekrardan konumuza dönecek olursak delâil eserlerindeki değişim ve dönüşüm, sadece metinlerin içeriğinde değil, aynı zamanda kullanılan başlıklarda da kendini göstermektedir. Keza başlıklar, bir eserin içeriği hakkında okuyucuya ilk izlenimi veren ve eserin temel temasını yansıtan unsurlardır. Dolayısıyla delâil eserlerinde görülen başlık değişimleri, türün geçirdiği dönüşümü ve odak noktasındaki kaymaları gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra delâil anlatılarının toplum bilincinde yer etmesi ve bu anlatılara ilişkin güvenilirlik tartışmalarının nispeten azalması, söz konusu eserlere olan ilginin artmasını sağlarken delâil edebiyatının da sürekliliğini sağlayan önemli etkenler arasında yer almaktadır. Bu durumun, geçmişte delâil anlatılarının abartılı ve gerçek dışı olduğu iddia edilirken zamanla, ilgili hadiselerin tarihî bir gerçekliğe sahip olduğunun düşünülmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Böylelikle okuyucuların delâil anlatılarına olan merakı ve ilgisi, yazarları bu alanda daha fazla eser üretmeye teşvik etmiştir.

¹⁴⁹³ Hatice Çubukcu, *Sûfilerde Muhabbet Yolu -Ebû Tâlib el-Mekkî ve Gazzâlî'de Muhabbet Anlayışı-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 232-250.

¹⁴⁹⁴ Ayrıca bkz. Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-126; Nuran Döner, *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 53-60.

Son olarak İslâm'ı savunma ve dinî duyguların pekişimini sağlamak gibi temel amaçlar, her üç dönemde de varlığını sürdürmüştür. Erken dönemlerde Müslümanları teşvîk gayesiyle Hz. Peygamber'in faziletini konu edinen eserler olduğu gibi sonraki dönemlerde de nübüvvetin ispatı doğrultusunda eserler yine telif edilmeye devam etmiştir. Lakin bu amaçlar asırlara göre farklılık göstermiştir. Ayrıca erken dönemlere kıyasla, müstakil eserlerin yazılma amaçlarında zamanla belirgin bir çeşitlilik gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Delâil edebiyatının tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışı, gelişimi, yaşadığı dönüşümler ve bunların yansımaları bütüncül bir bakış açısıyla araştırmamızda incelenmiştir. Çalışmayla birlikte rivayetler, eserler ve müelliflerin yanı sıra bu edebiyatın oluşumunu etkileyen sosyal, kültürel ve politik faktörleri de irdeleyerek bazı verileri elde etme fırsatına eriştik. Böylece çalışmamızın başında dile getirdiğimiz sorunlar, bulgularımız doğrultusunda genel bir çerçevede yanıtlanmış oldu.

Hız. Peygamber'in hayatı boyunca pek çok hârikulâde hadiseye şahitlik edilmiş ve bunlar Müslümanlar tarafından rivayet edilerek nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak bu hadiseler, kaynak ve aktarım biçimlerine göre farklılık göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm gibi evrensel kabul gören ve üzerinde ittifak edilen mûcizeler, tüm Müslümanlar tarafından bilinmekte ve özel bir râviye ihtiyaç duyulmaksızın aktarılmaktadır. Fakat bazı mûcizeler, Hız. Peygamber'e her daim yakınlıklarıyla bilinen veya hayatının herhangi bir döneminde ona eşlik eden belirli sahâbelerin şahitliğine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu hadiselerin rivayetinde, olaya bizzat şahit olan sahâbeler özel bir konuma sahip olmuştur. Zira söz konusu sahâbeler, tanık oldukları olayları öncelikle ailelerine ve yakın çevrelerine anlatmış; bu rivayetler, zamanla geniş kitlelere ulaşarak yazılı eserlere de dâhil olmuştur. Bu süreç, bazı ravilerin belirli mûcizelerin aktarımında ön plana çıkmasına ve isimlerinin bu rivayetlerle özdeşleşmesine yol açmıştır.

Delâil rivayetlerinin senet zincirleri incelendiğinde Hız. Abbas, Hız. Âişe, Hız. Ali, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mesud, Urve b. Zübeyr, Âsım b. Ömer b. Katâde, Hişâm b. Urve ve Ebû Seleme b. Abdurrahman b. el-Müseyyeb'in bu rivayetleri en sık aktaran raviler oldukları görülür. Bu isimlerin her birinin hadis ilminin önde gelen şahsiyetleri olması, çalışmamızın dikkat çeken bir yönü olmakla birlikte delâil rivayetlerinde de mahir kişiler olduğunu göstermektedir. Özellikle Müksirûn gibi hadis ilminin önde gelen ravilerinin de delâil rivayetlerini aktarmış olması, bu rivayetlerin Hız. Peygamber'in hayatı ve sünnetiyle olan yakın ilişkisini ve ravilerin bu rivayetlere atfettiği önemi ortaya koymaktadır.

Elbette delâil rivayetlerini aktaran ravilerin isimleri bunlarla sınırlı değildir. Zira Hız. Peygamber'in hayatında delâil hadiselerine şahit olan her bir Müslüman, başkalarıyla bu hadiseleri paylaşarak rivayetlerin sonraki nesillere ulaşmasında güçlü bir etkiye sahiptir. Diğer yandan isnad zincirlerini incelediğimizde sahâbelerin bu hadiseleri kendi

çocuklarına anlattığı ve onların da bu rivayet zincirlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, delâil rivayetlerinin yaygınlaşmasında aile içi aktarımın da varlığının yaygınlığına işaret eden hususiyetler arasında yer almaktadır. Müetakiben aileler arasında biriken anlatıların ilk dönem siyer ve hadis eserlerine aksettirildiği anlaşılr.

Müstakil siyer eserlerinin, her ne kadar birbirine yakın zamanlarda telif edilseler de Hz. Peygamber'in beşerî ve nebevî yönlerini yansıtmada farklılıklara sahiptir. Zira daha çok Hz. Peygamber'in vefatına yakın zamanlarda kaleme alınan eserlerde peygamberlik vasfı ön plandayken zamanla onun insanî özelliklerine odaklanma eğilimi artmaktadır. Özellikle İbn Şihâb ez-Zührî'nin *el-Meğâzi*, İbn İshâk'ın *Siretü İbn İshâk* ve İbn Hişâm'ın *es-Siretü 'n-nebeviyye* gibi eserleri, Hz. Peygamber'i daha çok vahiy alan, tebliğ eden, İslâm'ı yayan ve toplumsal reformlar gerçekleştiren bir peygamber olarak resmeder. Böylelikle Peygamber'in ilahî yönü, mucizeleri ve üstün ahlaki özellikleri ön plana çıkarılır. Bu yaklaşımlardaki temel neden ise Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğunu ispatlamak, getirdiği dinin hakkaniyetini göstermek ve Müslümanların imânını veya itikadını pekiştirmeye yönelik bir tutum sergilemektedir.

Zamanla siyer eserlerinde beşerî yönde ihmal edilmemiştir. Zira fıkıh vb. ilimlerin gelişmesiyle birlikte Hz. Peygamber'in sünnetinden hükümleri çıkarmak için onun beşerî yönüne de yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla eserlerde aile hayatı, savaş hükümleri, komşu ilişkileri, hastalıklar ve tedavi yöntemleri, yeme içme alışkanlıkları gibi konular ilerleyen süreç içerisinde oldukça yer bulmuştur. Buna İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ* ve Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî* eserleri örnek gösterilebilir. Ancak siyer eserlerinde Hz. Peygamber'in hayatı anlatılırken beşerî ve nebevî yönlerinin dengesi dikkat çekici bir şekilde korunmuştur. Her ne kadar bazı dönemlerde beşerî veya nebevî anlatımlardan biri ağırlık kazansa da diğer yön hiçbir zaman tamamen yok sayılmamıştır.

Delâil anlatıları veya rivayetleri, sadece siyer ilminin sınırları içinde kalmayıp, temel İslâmî disiplinlerde de kendine özgü bir yer edindiği gözlemlendi. Zira bu rivayetlere, İslâm düşüncesinin temel taşları olan hadis, fıkıh, kelâm ve tefsir gibi ilimlerde sıkça rastlanabilmektedir. Ancak siyer ilmindeki ve özellikle hadis literatüründeki nakilci rivayet çizgisinin aksine, fıkıh, kelâm ve tefsir gibi alanlarda, yetkin müelliflerin delâil rivayetlerini ele alırken aklî temellendirmelere ve analitik yaklaşımlara daha fazla önem verdiğini belirtmek gerekir. Bu durumun temelinde İslâm dünyasının fetihlerle genişleyen coğrafyaları, farklı kültürlerle etkileşimi sağlayan

tercüme faaliyetleri, çeşitli etnik grupların İslâm’la karşılaşması ve farklı inanç sistemlerine sahip kimselerle yapılan ilmî münazaralar gibi faktörlerin etkisi yatmaktadır. Bu etkenler ise İslâmî ilimlerin sadece nakil ile sınırlı kalmayıp, aklı ve mantığı da devreye sokarak geniş bir perspektifle delâil rivayetlerini ele almasına etki ettiğini göstermektedir.

İslâmî ilimler alanındaki eserlerde yapılan incelemeler, delâil rivayetlerinin sadece mûcizelerle sınırlı olmadığını, Hz. Peygamber’in hayatı ve kişiliğine dair farklı yönleri de içerdiğini göstermektedir. Nitekim Peygamberleri yalnızca mûcizelerle tanımlamak, onların çok yönlü kişiliğini gölgede bırakmakta ve birçok önemli özelliğinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla müelliflerin her biri, onun yaşantısındaki güvenilirliği, ahlakı, kararlılığı ve insanlara karşı tutumuyla ilgili hadiseleri de aktararak eserlerini nübüvvetine delil olan tek bir hususla sınırlamamaktadır. Bunun yanı sıra delâil hadiseleri arasında irhâs hadiseleri, beklenen bir nebî olduğu, vasıflarına dair bilgileri, hissî, aklî, hidayet, ikaz, helak ve haberî mûcizelerinin her biri peygamberliğini farklı bir bakış açısıyla ispat ettiğinden pek çok tür olduğu görülür. Bu delillerin çeşitliliği, peygamberliğin farklı yönlerden desteklendiğini ve inandırıcılığın artırıldığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bahse konu gerçekten dolayı nübüvvetin hak cihetini nüksettirmeye çalışan müelliflerin bu çeşitliliği dikkate almışlardır.

Kısa bir tabirle İslâm’ı kabul, sunma ve savunma, delâil eserlerinin kaleme alınmasındaki önemli etmenlerden birisidir. Nitekim İslâmiyet’i kabul eden bireylerin, inançlarını başkalarıyla paylaşma ve onları da kendi değer yargılarına yakınlaştırma arzusu doğal bir sürecin ürünüdür. Lakin bir bilgiyi sunmak kadar idrak ettirebilmek de oldukça önemli bir konudur. Zira insan fitratının ayrılmaz bir parçası olan soru sorma ve eleştiri getirme eğilimi, göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Öyle ki cevaplanamayan her bir soru, kalbî şüphenin artmasına ve ulaşmak istenilen gayenin aşılabilir bir hale gelmesine etki edebilmektedir. Dolayısıyla Müslümanların, genelde İslâm’ı özel de ise Hz. Peygamber’i toplumun her kesimine ulaştırabilmek için âlimlerin naklî ve aklî temellendirmelere dayalı yöntemlerle kaleme aldıkları delâil eserleriyle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun en belirgin yansımaları, eserlerde kullanılan “ispat” ve “delil” anlamlarını taşıyan başlıklar, ulaşmak istenen gayeye işaret eden yardımcı olgulardır.

Delâil eserlerinin sayı ve nitelik olarak artmasında, müelliflerin bu eserlere karşı gösterdikleri eleştirel yaklaşımın önemli bir rolü vardır. İncelediğimiz delâil eserlerinde müelliflerin, rivayetlerin sıhhati, delil olma niteliği ve akıcılığı gibi konularda titizlikle çalışarak mevcut eserleri yeniden düzenleme veya yeni eserler telif etme ihtiyacı duydukları görülmektedir. Özellikle ilk dönemlerde hadiselerin sayısındaki ani artış, sıhhat tartışmalarını beraberinde getirmiş ve müellifleri daha güvenilir rivayetlerle eserler oluşturmaya yöneltmiştir. Oluşturulan eserlerde müellif tarafından önemli görülen eksiklikler giderilmeye çalışılmış ve elde edilen bilgilerle muhtevaların genişlemesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra okuyucu yorgunluğunu önlemek ve metinlerin akıcılığını sağlamak adına, isnad zincirlerinin kısaltılması veya benzer rivayetlerin sayısı azaltılarak tek bir rivayet ile temsil edilmesi gibi yöntemlere de başvurulmuştur. Dolayısıyla daha iyisini yazmak olarak nitelendirilebilecek bu durum hasebiyle literatürdeki sayıda bir hayli artış gözlemlenmiştir. Bu yaklaşım, delâil edebiyatını canlı tutan ve ona süreklilik sağlayan olgular arasında yer alsa da olumsuz sayılabilecek bir duruma neden olmuştur.

İlk müstakil eserden günümüze kadar telif edilen 190 delâil eserlerinin her biri kendi alanında bir orjinaliteye sahip olsa da olumsuz şartlar ve teknolojik yetersizlik gibi nedenler, eserlerdeki benzerliklerin fazlalığına sebebiyet vermiştir. Nitekim müelliflerin ilgili alanda telif edilmiş eserlerden haberdar olmamaları veya eserin ne ihtiva ettiğine dair bilgilere ulaşamamaları, benzer eserlerin fazlalaşmasına neden olmuştur.

Delâil niteliğindeki anlatıların, özellikle mûcizelerin ispatın dışında Müslüman tebaada ilgi görmesinin başlıca nedeni, kalplerinde oluşturduğu duygusal yaklaşımdır. Zira mûcizeler, inançlı bireyler için hem ilahî gücün bir tezahürü hem de kendi inançlarının doğruluğunu kanıtlayan bir olgu olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle anlatılanlar, insanların inançlarını pekiştirerek daha sağlam temeller üzerine kurmalarını teşvik edici hadiseler olarak görülebilir. Özellikle 4/10. asır sonrası mûcizevî hadiselere odaklanarak özel olarak naklî rivayetlerle oluşturulan eserler, bu hususa örnek olarak gösterilebilir.

Delâil eserlerinin kaleme alınmasındaki önemli nedenlerden birisi de tevessül aracı olarak görülmesidir. İç etmenler arasında değerlendirilebilecek olan bu durum, aslında Hz. Muhammed'in (sas) örnek bir kimse olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki Müslümanlar nezdinde Hz. Muhammed (sas) mükemmel bir insan, ahlaklı bir lider ve örnek mü'min olarak özel bir konuma sahiptir. Dolayısıyla

Müslümanlar onun özel vasıflarını tek bir eserde toplayıp kendilerinde de bu özellikleri geliştirme amacı taşımışlardır. Zira hasâis başlığıyla kaleme alınan kitapların fazlalığı ve eserlerde Hz. Peygamber'in örnek oluşuna sıklıkla vurgu yapılması bu hususu destekleyen durumlardandır.

Coğrafi ve kültürel faktörlerin insan düşüncesi üzerindeki etkisiyle delâil yazarları, yaşadıkları dönemin siyasî, sosyal ve kültürel sorunlarını eserlerine yansıtarak çözüm aramışlardır. Aslında bireysel olarak verilen çabalar, müelliflerin daha çok ilk dönemlerde Ehl-i kitap, bâtinî veya ilhad faaliyetlerine karşı verilen mücadelelerde sonraki asırlarda ise İslâm'ı bakî kılma gayretine bürünmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra delâil eserlerinin tek bir bölgede sınırlı kalmayarak fetihler vesilesiyle değişen İslâm merkezleri etrafında toplanmış olması, dikkat çekici başka bir olgu olmuştur. Nitekim telif edilen eserlerin yazıldığı noktaları baz alınarak ulaştığımız sonuçlarda Arap Yarımadası'nın kuzey bölgelerinde başlayan teliflerin zamanla Orta Doğu, Çin sınırları, Hindistan, Endülüs ve Anadolu bölgelerinde sıklaştığını fark edildi. İslâmî fetihlerin de rotası incelendiğinde bunun normal bir durum olduğu anlaşılrsa da başkent civarlarında kaleme alınan eser oranının fazla olması bazı ipuçları sunmuştur. Bu durumun, İslâm devletleri başkentlerinin kültürel canlılığı barındırması ve buralarda kültürel faaliyetlerin fazla olmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Telif edilen her delâil eseri aslında yazarının dünya görüşünü ve kişisel kimliğini yansıttığını söyleyebiliriz. Yapılan inceleme sırasında fark edildiği gibi yazarların eserlerindeki çeşitlilik, onların niyet ve düşüncelerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Dahası, dönemler arası karşılaştırmalar, yazarların amaç ve hedeflerinin, çağa göre şekillendiğini, ortaya koydukları eserlerin içeriğini ve özünü de derinden etkilediğini göstermektedir.

Siyerin alt dalları arasında yer alan delâil edebiyatının bu ilme en fazla katkı ve malzeme sağlayan uğraş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim delâil edebiyatındaki rivayetler, genel manasıyla incelendiğinde Hz. Peygamber'in vasıfları, ahlâkı, bedeni, ona has olan özellikler, irhâsât haberleri, maddî, mânevî ve hissî mucizeleri, gazveler ve seriyyelerde görülen hârikulâde hadiseler nakletmesi ve son olarak da Kur'ân-ı Kerîm'de onun peygamberliğini kanıtlayan açık âyetlerin üzerinde durması bir hayli bilgi genişliği sağlamıştır. Sadece genel manasıyla yer verilen başlıklar ise kendi içlerinde özel olarak çeşitli bilgileri barındırmıştır. Nitekim sadece hasâise dair anlatılara bakıldığında bile Hz.

Peygamber'e has olan fazilet, haram, vacip gibi hususlarla O'na dair başka pek çok bilgiyi içerdği görülmüştür. Dolayısıyla bu rivayetler, siyer yazarlarına Hz. Peygamber'in hayatını daha derinlemesine inceleme ve bu konuda daha güvenilir sonuçlara ulaşma imkânı sağlamıştır. Ayrıca delâil edebiyatında çeşitli olaylara dair farklı deliller bir araya getirilerek siyer araştırmacıları için kolaylık sağlanmış ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilmesine olanak tanıyan bir disiplin oluşturulmuştur.

Siyer ve delâil ilişkisi asırlar boyunca süregelmiş ve bu iki ilmî disiplinin etkileşimi sürekli bir araştırma konusu olmuştur. Lakin delâil edebiyatı, kendine has bir tekâmül süreci izleyerek 190 eserlik bir külliyat oluşturmuştur. Mevcut çalışmada da bu ilmîn bütüncül seyrinin yanı sıra telif eserlerin tespiti ve nitelikleri de incelenerek alana genel bir bakış açısı sunulmuştur. Ancak delâil edebiyatının gerçek mahiyetini tam olarak ortaya koymak için, mevcut literatürün veya özgün eserlerin tek tek incelenmesi ve bu eserlerin delâil edebiyatındaki yerlerinin detaylı olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yapılacak müstakil çalışmalar mevcut eksikliği gidermeye yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdülbâki Ârif Efendi. *Kitâbü't-Teşrîfât fî'l-hasâis ve'l-mu'cizât*. İstanbul: Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 514.
- Abdülbâki Ârif Efendi. *Kitâbü't-Teşrîfât fî'l-hasâis ve'l-mu'cizât*. İstanbul: Halet Efendi Kütüphanesi, 733.
- Abdülbâki Ârif Efendi. *Kitâbü't-Teşrîfât fî'l-hasâis ve'l-mu'cizât*. İstanbul: Hamidiye Kütüphanesi, 964.
- Abdülbâki Ârif Efendi. *Kitâbü't-Teşrîfât fî'l-hasâis ve'l-mu'cizât*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3310.
- Acemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-. *Tenzîhü'l-Mustafa'l-muhtâr ammâ lem yesbüt mine'l-ahbâr ve'l-âsâr*. thk. Muhammed Heykel. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1441/2020.
- Adın, Nurettin. “Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtar ez-Zâhidî'nin Hayatı ve Eserleri”. *Usul İslam Araştırmaları* 40 (2023), 161-206.
- Ahatlı, Erdinç. “Hasâisü'n-Nebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/277-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ahatlı, Erdinç. *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Ahmet Midhat Efendi. *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye*. İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1895.
- Âişe bint Yûsuf el-Bâûniyye. *ed-Dürrü'l-ğâ'is fî bahri'l-mu'cizât ve'l-hasâ'is*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 43185.
- Akbak, Muhammed Yusuf. *İmam Rabbânî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Akbaş, Hamdi. “Hicri V. Asır Delâilü'n-Nübüvve Geleneği: Kadı Abdülcabbar ve Beyhâkî Örneği”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 18 (2022), 59-68.
- Akbaş, Hamdi. *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Akdağ, Ahmet. “Hasâisü'l-Kübrâ'nın Telhîsi Üzerine Yazılan Türkçe Bir Tercüme: Muslihiddîn Gırnatevî'nin Kitâbu'l-Fusûl fî Tercemeti Hasâisi'r-Resûl Adlı Eseri”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 7/1 (2023), 18-51.
- Akdoğan, Muhammed. “Ebü's-Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri”.

- Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (2017), 581-599.
- Akın, Nimetullah. “Delâ’ilu’n-Nübüvvenin İşlevselliği Üzerine”. *Usul İslam Araştırmaları* 8/8 (2007), 46-70.
- Akkuş, Mehmet. “Nazîrâ İbrahim Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı Endülüs*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Algar, Hamid. “Hür el-Âmilî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/493-494. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Algar, Hamid. “İmâm-ı Rabbânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/194-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Algül, Hüseyin. “Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/111. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Alper, Ömer Mahir. “İbn Sînâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/337-345. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/455-457. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Âmilî, Muhammed b. el-Hasen b. Alî el-Hürr el-. *İsbâtü’l-hüdât bi’n-nusûs ve’l-mu’cizât*. thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî. Kum: el-Matbaa el-İlmiyye, 1379/1959.
- Âmirî, Ebû Zekerîyyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebû Bekr el-. *Behcetü’l-mehâfil ve buğyetü’l-emâsil fî telhîsi’s-siyer ve’l-mu’cizât ve’s-şemâ’il*. thk. Cemâleddin Muhammed el-Eşhar. 2 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1330/1912.
- Âmirî, Yahyâ b. Ebû Bekir el-. *Behcetü’l-mehâfil ve buğyetü’l-emâsil fî telhîsi’s-siyer ve’l-mu’cizât ve’s-şemâ’il*. Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 301M.S.
- Âmirî, Yahyâ b. Ebû Bekir el-. *Behcetü’l-mehâfil ve buğyetü’l-emâsil fî telhîsi’s-siyer ve’l-mu’cizât ve’s-şemâ’il*. Mekke: Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesi, Tarih/37, 1379.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Apaydın, H. Yunus. “İbn Abdüsselâm el-Menûfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/288. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, H. Yunus. “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/284-287. TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, H. Yunus. “İbn Hazm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/39-52.

- İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Arı, Ümmühan. “Hz. Peygamber Dönemi ve Ridde Hâdiselerinde Benî Hanîfe ve Müseylime”. *Akademik Siyer Dergisi* 8 (2023), 87-106.
- Arslan, Mustafa. “Mitik Tasavvurun Siyer Kültürüne Etkileri: Muîniddin el-Miskin’in Meâricü’n Nübüvve fî Medârici’l Fütüvve’si Örneği”. *Milel ve Nihal* 15/1 (2018), 58-77.
- Âsârî, Zeynüddin Şa‘bân b. Muhammed b. Dâvûd el-. *Hamsetü nusûs İslâmiyye nâdire fî mü‘cizâtî’r-resûl ve fezâ’ilih*. thk. Hilâl Nâcî. Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1411/1990.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *ed-Dürerü’l-kâmine*. thk. Muhammed Abdülmûîd. 6 Cilt. Hayrabad: Meclis-i Dâirati’l-Ma’ârifî’l-Osmâniyye, 2. Basım, 1392/1972.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1415–1995.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *el-Mu‘cemü’l-müfheheres*. thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdînî. Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1. Basım, 1418/1998.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *Lisânûl’-Mizân*. thk. Selman Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1. Basım, 1423/2002.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *Lisânü’l-Mizân*. thk. Selman Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1. Basım, 1423/2002.
- Ay, Alper. *Aziz Mahmud Hüdâyî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Aybakan, Bilal. “Sübkî, Tâceddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/11-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aybakan, Bilal. “Şâfiî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aybakan, Bilal. “Şâfiî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 233-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydın, Fuat. “Ali b. Rabben et-Taberî’nin Kitâbu’d-Dîn ve’d-Devle Adlı Eseri ve İsbat-

- ı Nübüvve Geleneğindeki Yeri”. *Usul İslam Araştırmaları* 6/6 (2006), 27-56.
- Aydın, Mehmet. “Beşâirü’n-nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydın, Mehmet S. *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yaptığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Aydoğmuş, Recep. “Hristiyan Arap Yuhanna ed-Dımeşkî’nin İslam Eleştirisi”. *Artuklu Akademi* 7/1 (2020), 147-176.
- A‘zamî, Muhammed Mustafa el-. “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aziz Mahmud Hüdâyî. *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr aleyhi salevâtullahi’l-meliki’l-cebbâr/Mi’râciye*. İstanbul: Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 1583.
- Aziz Mahmud Hüdâyî. *Ahvâli’n-nebiyyi’l-muhtâr aleyhi salevâtullahi’l-meliki’l-cebbâr/Mi’râciye*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî B1, 265-2/258/628.
- Azm, Cemil Mustafa el-. *es-Sirru’l-mesûn alâ Keşfi’z-zunûn*. thk. Selim Yusuf. Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1423/2002.
- Azmi, Ahmad Sanusi. “The Development of Dalail Nubuwwa Literature: An Emblem of Interreligious Dialogue in Early Islam”. *Medwell Journals* 13/5 (2018), 1072-1078.
- Bâ Mahreme, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed. *Kilâdetü’n-nahr fî vefeyâti a’yâni’d-dehr*. thk. Bû Cum’a Mükri - Hâlid Zevârî. 6 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1. Basım, 1428/2008.
- Bâ Mahreme, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed. *Kilâdetü’n-nahr fî vefeyâti a’yâni’d-dehr*. thk. Bû Cum’a Mükri - Hâlid Zevârî. 6 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1. Basım, 1428/2008.
- Bâbânî, İsmail Paşa b. Muhammed el-. *Hediyetü’l-‘arifîn*. thk. Kilisli Rıfat Bilge - Mahmut Kemal İnal. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Ajansı, 1951.
- Bağcı, Selami. *İbn Hibbân’ın Sahîh’i Bağlamında Fıilî Sünnet*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-. *el-Fasl li’l-vasl el-müdrecc fi’n-nakl*. thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî. Medine: Darû’l-Hicr, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti’s-selâm*.

- thk. Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2003.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *İzâhu 'l-meknûn fi 'z-zeyli 'alâ Keşfi 'z-zunûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn*. thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya - Rıfat Bilke. Beyrût: Mektebetü'l-Müthennâ, 1945-1947.
- Bahrânî, Hâşim b. Süleymân b. İsmâîl b. Abdilcevâd el-Hüseynî el-. *Mesâbihu 'l-envâr fi beyânî mü'cizâti 'n-nebiyyi 'l-muhtâr*. thk. Mahmûd el-Ergânî el-Bihbehânî. Kahire: Dâru'l-Mevedde, 1383/2004.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-. *el-Beyân*. Almanya: Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi, 92.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-. *el-Beyân*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 63237.
- Bakkal, Ali. "İbnü'l-Âkûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Baltacı, Ahmet. "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/488-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Barlak, Muzaffer. *Kelâm 'da Nübüvvet Tartışmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Baş, Erdoğan. "Nevevî, Muhammed b. Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/49-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Baş, Eyüp. "İbn Asâkir ve Tarihi Dimeşk'i Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 691-706.
- Başaran, Selma. "Assâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/503. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bedevî, Abdurrahman. *Mezâhibü 'l-İslâmiyyîn*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1971.
- Bekrî, Muhammed Enver Muhammed Alî el-. *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve 'l-'inâye bihâ abra 'l-kurûni's-selâseti 'l-ûlâ*. Medine: Melik Fahd li-Tıbbâ'ati'l-Mushafî's-Şerîf, ts.
- Benli, Mehmet Sami. "İbn Zafer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Berihî, Abdülvehab b. Abdurrahman el-. *Tarihü 'l-Berihî*. thk. Abdullah Muhammed el-Habeşî. San'a: el-İrşâd, 1431/2010.
- Beygöl, Esra. *İbn Bâbeveyh el-Kummî Hayatı, Eserleri ve İtikâdî Düşünceleri*. İstanbul:

- Marmara Üniversitesi, 2007.
- Beyhâki, Ebû Bekir. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdulmutî Kalecî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Delâilü'n-nübüvve*. çev. Zekeriya Yıldız vd. thk. Abdülmu'tî Kal'acî. İstanbul: Ocak Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdülmu'tî Kal'acî. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *el-Müsned*. thk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1409-1431/1988-2009.
- Birişik, Abdulhamit. "Nakkâş, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1423/2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *et-Târihu'l-kebîr*. thk. Mahmud b. Abdulfettah Ebu Şezâ en-Nehhâl. 12 Cilt. Riyad: er-Ravza li'n-neşri ve't-tevzî', 1. Basım, 1440/2019.
- Bulkînî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân el-. *el-İbrîzü'l-hâlis 'ani'l-fidde fî ibrâzi hasâisi'l-Mustafe'l-letî fî'r-ravda*. thk. Ebû 'Abîde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. Medine: Dâru'l-İmâm Müslim, 1444/2003.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/348-351. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bulut, Halil İbrahim. *Nübüvvetin İspatında Mûcize*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-. *Kitabü Hücceci'n-nübüvve*. çev. Abdulhamit Sinanoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-. *Şevâhidü'n-nübüvve*. çev. Süleymân Çelebi Lâmi'î. İstanbul: Hakikat Yayınevi, 1999.
- Canan, İbrahim. "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/150-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Cebecioğlu, Ethem. "İmâm-ı Rabbani ve Mektübâtı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1-4 (1996), 193-242.

- Cürcânî, Ebü'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrahim el-. *Târîhu Cürcân*. thk. Muhammed Abdülmecid. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 4. Basım, 1407–1987.
- Cüzcanî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-. *Emârâtü'n-nübüvve*, ts. <https://www.islamicbook.ws/tarekh/amarat-alnbwt.pdf>
- Çağırıcı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağırıcı, Mustafa. “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çakan, İsmail Lütü. “Ebû İshak Cüzcanî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çelebi, İlyas. “el-Beyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/25-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çelebi, İlyas. “Gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/404-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/242-244. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çelebi, İlyas. “Nazzâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya - Refet Belke Kılıç. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Maarif Mektebi, 1360/1941.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Beşşar Avvâd Ma'rûf. 10 Cilt. Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1. Basım, 1443/2021.
- Çelebi, Kâtib. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: İRCİCA Yayınları, 1431–2010.
- Çelebi, Kâtib. *Zeylû Keşfi'z-zunûn*. thk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî. Tahran: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1387/1967.
- Çelikan, Serkan. “Hadis Rivayeti Özelinde Ashâbın Dinî Bilgiyi Paylaşma Duyarlılığı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 21/1 (22 Haziran 2021), 321-342.
- Çörüş, Mehmed Şakir. *Mu'cizâtü'l-enbiyâ*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, ts.
- Çubukcu, Hatice. *Sûfîlerde Muhabbet Yolu -Ebû Tâlib el-Mekkî ve Gazzâlî'de Muhabbet*

- Anlayışı*-. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-. *es-Sünen*. thk. Merzûk b. Heyyâs Âl-i Merzûk ez-Zehrânî. 2 Cilt. Beyrût, 1. Basım, 1436/2015.
- Daş, Fuat. *İbn Hazm'ın Risâlelerinde Üslub ve Dil*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1. Basım, 1960-1995.
- Demircan, Adnan. *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Derin, Necmi. "Fahreddin er-Râzî'de Akıl-Nakil İlişkisi ve Tevîl". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 13/26 (2015), 107-123.
- Dernîka, Muhammed Ahmed. *Mu'cemü a'lâmi şu'arâi medhi'n-nebî*. thk. Yâsîn el-Eyyûbî. Beyrût: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, 1. Basım, ts.
- Diyarbakrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târhu'l-hamîs fî ahvâlî enfesi nefîs*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. 3 Cilt. Beyrût: Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431/2009.
- Doğan, Cem. "Doğu İle Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Midhat Efendi'nin Hayatı ve Bilimsel/Felsefi Dünceleri Üzerine". *EKEV Akademi Dergisi* 195-216 (2013), 56.
- Döner, Nuran. *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Nesep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/573-575. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Duman, Ahmet. "Diyarbakrî ve Tarihçiliği". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3 (30 Eylül 2020), 1695-1717.
- Durmuş, İsmail. "Âsârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/122-124. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-İ'lâm bimâ fî dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, 33019.
- Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrût: Dâru Sâdır, 1410/1990.
- Ebû Ferha, Cemâl el-Hüseyinî. *Mizânü'n-nübüvve: el-Mû'cize*. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-

- Arabiyye, 1419/1998.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l-ekber*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1. Basım, 1419/1999.
- Ebû Hanîfe. *el-Müsned*. ed. Nurgül Dere. çev. Mustafa Acıoğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe. *el-Âlim ve'l-müte'allim*. çev. Mustafa Öz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah. *Ahbâru İsfahân*. thk. Seyyid Kasravi Hasan. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî. *Delâilü'n-nübüvve*. İstanbul: Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, 888.
- Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî. *Delâilü'n-nübüvve*. İstanbul: Esad Efendi Kütüphanesi, 2222.
- Ebû'n-Nasr eş-Şafî, Osman b. Salâh Abdurrahman b. Musa. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh ve Muhâsinü'l-İstılâh*, ts.
- Ebü's-Şebab, Ahmed Ahvaz. *Kitâbü'l-haberi'l-yakin fî mu'cizâti'n-nebiyyi'l-emin*. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003.
- Efendioğlu, Mehmet. "Râvi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/472-474. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. "Ziyâeddin el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/491-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- el-Mansurî. *ed-Delîlü'l-Muğnî li-Şuyûhi'l-İmam Ebî'l-Hasan ed-Dâraikutnî*. thk. Said b. Abdullah el-Humeyd. Suudi Arabistan: Dâru'l-Keyan, 1. Basım, 1428/2007.
- Emîn, Ahmed. *Fecrü'l-İslâm*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Erşahin, Seyfettin. "Osmanlı Toplumunun Hz Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 335-358.
- Ezherî, Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *el-Vefa' el-Lübbü'l-lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*. thk. Muhammed b. Salim. Yemen, 1. Basım, 1432-2011.
- Fakihî, Abdülhamid b. Ali. *Cühûdü'l-ulemâ fî tasnîfi's-sîreti'n-Nebeviyye*. Medine:

- Mecmau'l-Melik Fahd li-Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerîf, ts.
- Fârisî, Abdügâfir el-. *el-Muhtasar min Kitâbi's-siyâk li-Tarihi'n-Nisâbûr*. thk. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî. Tahran: Mîrâs-i Maktûb, 1427–2006.
- Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed el-. *el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1438–1998.
- Fayda, Mustafa. “Bilâl-i Habeşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/153-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Faysal, Ahmed Mustafa. *Mû'cizâtü'n-nebî/ Hz. Peygamber'in Mucizeleri*. çev. Mustafa Özcan. İstanbul: Özgü Yayınları, 2010.
- Fazlıoğlu, İhsan. “İbnü'l-Hâim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/62-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Fekir, Ahmed b. Muhammed. *Müsâdere es-Sîretün-Nebeviyye/Kitâbü Delâilü'n-nübüvve*, ts. <https://www.arrabita.ma/blog/النبى-دلائل-كتب-النبوية-السيرة-المصادر-من-مصادر>
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd. “Eş'arî, Ebû'l-Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/444-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. “Abdülkâhir el-Bağdâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Mekke: Dâru Hirâ, 1406/1986.
- Gazzî, Ebû'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-. *Behcetü'n-nâzırîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'iyeti'l-bâri'in*. thk. Ebû Yahya Abdullah el-Kenderî. Beyrût: Dâru'l İbn Hazm, 1. Basım, 1421/2000.
- Gazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yâni'l-mi'eti'l-âşire*. thk. Halil Mansur. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Göl, Yavuz Selim. *Kâdî İyâz*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Gölcük, Şerafettin. “Bâkılânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/531-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Görmez, Mehmet. “Taberânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gündoğdu, Cengiz. “Sivâsî, Abdülmecid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

- 37/286-287. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin. *Mecmu'atü'r-resâil Hâdî-İlelhak*. thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şâzelî, ts. <https://books.rafed.net/view/3577/page/1>
- Hafnâvî, Fethullah el-. *Mu'cizâtü Muhammed bâ'de'n-nübüvve*. İskenderiye: el-Mektebetü'l-Camii'l-Hadîs, 1411/1990.
- Hafnâvî, Fethullah el-. *Mu'cizâtü Muhammed kable'n-nübüvve*. İskenderiye: el-Mektebetü'l-Camii'l-Hadîs, ts.
- Hamevî, Yâkût b. Abdullah el-. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1414-1993.
- Hâmidî, Muhammed Sadık. *Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Mûcizeleri*. ed. Eyyüp Beyhan. İstanbul: Semerkant, 5. Basım, 2015.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. *er-Red 'ale'z-zenâdıkâ ve'l-Cehmiyye*. ed. Mehmet Evkuran. çev. Yunus Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. *Kitâbü'z-Zühed*. çev. Mehmet Emin İhsanoğlu. thk. Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl. İstanbul: İz Yayınları, 8. Basım, 2024.
- Hanbelî, Salih b. Abdilaziz el-. *Teshîlû's-sâbile li müridi ma'rifeti'l-Hanâbile*. thk. Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-tıbbâ ve'n-neşr ve't-tevzî, 1422/2001.
- Hanek, İbrahim. “Ebû Abdullah İbn Mende'nin (ö.395/1005) Hayatı ve Eserleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2019), 1-34.
- Harâitî, Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî el-. *Kitâbü Hevâtifi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân*. thk. İbrâhim Sâlih. Beyrût: Dâru'l-Beşâir, 1421/2001.
- Harâitî, Muhammed b. Ca'fer el-. *Kitâbü Hevâtifi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 59940, 75218.
- Harâitî, Muhammed b. Ca'fer el-. *Kitâbü Hevâtifi'l-cennân ve 'acîbi mâ yuhkâ 'ani'l-kühhân*. Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 37955 (5).
- Hargûşî, Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b Muhammed. *Şerefü'l-Mustafâ*. 6 Cilt. Mekke: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Harman, Ömer Faruk. “Yuhannâ ed-Dımaşkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

- Ansiklopedisi*. 43/580-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hasan bin Ali Abdülmelik er-Rehûnî. *Nazmü 'd-düreri fî mü 'cizâti seyyidi 'l-beşer*. Fas: Karaviyyîn Kütüphanesi, 291M.S.
- Hasan bin Ali Abdülmelik er-Rehûnî. *Nazmü 'd-düreri fî mü 'cizâti seyyidi 'l-beşer*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, 44831.
- Hatîb, Muhammed Acâc b. Muhammed Temîm b. Sâlih b. Abdullah el-. *Lemahât fî 'l-mektebeti ve 'l-bahs ve 'l-mesâdir*. Beyrût: Mektebetü'r-Risâle, 19. Basım, 1422/2001.
- Hatipoğlu, İbrahim. “İbn Ebü'd-Dünyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 457-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Müstağfirî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Havnavi, Ebü'l-Kâsım el-. *Ta 'rifu 'l-Halef*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Haymî, Salah Muhammed el-. *Fehârisu ulûmi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm li-mahtûtâtî dâru 'l-kütübi 'z-zâhiriyye*. 3 Cilt. Dımaşk: Mecmau'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1403/1983.
- Hizmetli, Sabri. “Bikendî, Muhammed b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/150. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Horovitz, Josef. *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*. çev. Ramazan Altınay - Ramazan Özmen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsâ b. Ubeydullah. *Müsnedü 'l-Humeydî*. thk. Hasan Selim Esed ed-Dâranî. Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1416/1996.
- Huveynî, Ebû İshâk el-. *Mu 'cemi 'r-ricâl*. thk. Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l İbn Abbâs, 1. Basım, 1433/2012.
- Hüdâyî, Azîz Mahmûd. *Dîvân-ı İlâhîyât*. ed. Nur Osman Aslan. çev. Mustafa Tatcı - Musa Yıldız. İstanbul: Üsküdar Araştırmalar Merkezi, 1. Basım, ts.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-. *Zeylû 'z-zeyl li-Vefeyâtî 'l-a 'yân*. thk. Ahmed Abdülsettar. Beyrût: Dâru'z-Zehâir, 1. Basım, 1439/2018.
- Irvîng, Thomas b. “İbnü'd-Delâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/9-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İtr, Nûreddîn. “Dâvûd ez-Zâhirî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- İbiş, Fatih. “Nevâbitten Bir Mütakellim: Dırâr b. ‘Amr -Yeni İlm-i Kelâm İçin Bir Prototip-”. *Kader* 19/2 (31 Aralık 2021), 494-521.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstiğnâ’ fî esmâ’i’l-mehûrîn min hameleti’l-’ilmi bi’l-künâ*. thk. Abdullah Merhûl es-Sevâlime. 3 Cilt. Riyad: Dâr İbn Teymiyye, 1. Basım, 1405/1985.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi’l-Kâsım es-Sülemî. *Münyetü’s-sûl fî tafzîli’r-Resûl*. thk. Selâhaddin el-Müneccid. Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Cedid, 1401/1981.
- İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1415-1421/1995-2001.
- İbn Beşkuvâl, Ebü’l-Kâsım Halef b. Abdilmelik. *eş-Sıla*. thk. İzzet Attâr el-Hüseyinî. Mısır: Mektebetü’l-Hâncî, 1374/1955.
- İbn Dakîki’l-İd, Ebü’l-Feth Takıyüddin Ali b. Muhammed. *el-İlmâm bi-ehâdisi’l-ahkâm*. thk. Muhammed Halûf. 5 Cilt. Beyrût: Dâru’n-Nevâdir, 2. Basım, 1430/2009.
- İbn Dihye el-Kelbî, Ebü’l-Hattâb (Ebü’l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh. *el-Âyâtü’l-beyyinât fî zikri mâ fî a’zâ’i Resûlillâh mine’l-mu’cizât*. thk. Cemâl Azûn. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü’l-Umreyn el-İlmiyye, 1420/2000.
- İbn Dihye el-Kelbî, Ebü’l-Hattâb Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen. *el-Ayâtü’l-beyyinât fî ma fî a’zâ’i’r-Resul mine’l-mu’cizât*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü’t-tûrâs, 72258.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve’l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire. 6 Cilt. Riyad: Dâru’r-Râye, 1. Basım, 1411/1991.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musanneffî’l-ehâdis ve’l-âsâr*. thk. Kemâl Yusûf el-Hût. 7 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1. Basım, 1409/1989.
- İbn Ebû Usaybia, Ebü’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus. *Uyûnü’l-enbâ’ fî tabakâti’l-etıbbâ*. thk. Nizâr Rızâ. Beyrût: Dâru Mektebeti’l-Hayât, ts.
- İbn Ebû Ya’lâ, Ebü’l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Bağdâdî.

- Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Melik Abdülaziz, 1419/1999.
- İbn Fehd, Ebû'l-Fazl Takıyyüddîn el-Mekkî. *Lahzu'l-elhâz bi zeyli tabakati'l-huffaz*. thk. Zekerıyyâ Umeyrât. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419–1998.
- İbn Ferhûn, Burhâneddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed. *ed-Dibâcü'l-Müzheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr. Kahire: Dâru't-Turâs, 1391/1972.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velıyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Tarhû İbn-i Haldun*. thk. Halil Şahhade - Süheyl Zekkâr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1421/2000.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sadır, 1900.
- İbn Hamdan, Ömer Ziyaeddîn. *Kitabü'l-mû'cizât li-cem'i'l-enbiyâ 'aleyhi's-salatü ve's-sellam*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1338/1920.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cevâmi'u's-sîre*. çev. Mehmet Salih Arı. İstanbul: Çıra Yayınları, 2004.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. çev. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. ed. Hakan Temir - Haydar Yıldırım. çev. Mehmet Beşir Eryarsoy. thk. Abdurrahman el-Vekîl. 3 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa Sekkâ. Mısır: Şirketü'-Mektebe, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk. *es-Sîre*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fıkr li't-tibâa, 1398/1978.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk. *Sîretü İbn İshâk*. ed. Mehmet Azimli. çev. Selahattin Yıldırım. thk. Muhammed Hamidullah. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. thk. Abdülalîm Hân. 4 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1407/1986.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-

- Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *el-Kasîdetü'n-nûniyye*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Umeyr. Beyrût: Darû'l-İbn Hazm, 1440/2019.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1434–2013.
- İbn Kutluboga, Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım. *Tâcü't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Yûsuf. Dımaşk: Darû'l-Kalem, 1. Basım, 1413/1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karaballı. 5 Cilt. Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrût: Dâru's-Sâdır, 1414/1994.
- İbn Nâsirüddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Câmi'u'l-âsâr fî mevlidi'l-muhtâr*. Berlin: Berlin Kütüphanesi, 9547.
- İbn Nâsirüddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Câmi'u'l-âsâr fî mevlidi'l-muhtâr*. Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 42.
- İbn Nâsirüddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Câmi'u'l-âsâr fî mevlidi'l-muhtâr*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 43382.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Abdülgafyr b. Abdülhak el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. ed. M. Ali Alioğlu. çev. Adnan Demircan. thk. Ali Muhammed Ömer. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire-Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn. *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim*. Meşhed: Âsitân-ı Kuds-i Razevî, 537.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn. *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 801.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn. *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim*. İstanbul: Ragıp Paşa Kütüphanesi, 1461.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn. *İsbâtü'n-nübbât ve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4894.

- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn. *İsbâtü'n-nübbât ve te'vîlü rumûzihim ve emsâlihim*. İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, 4949.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn. *İsbâtü'n-nübbât ve te'vîlü rumûzihim ve emsâlihim*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 34226/97906.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn. *İsbâtü'n-nübüvvât ve te'vîlü rumûzihim ve emsâlihim (Tis 'u resâ'il içinde)*. Kahire: Dâru'l-'Arab, 1326/1908.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. 7 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Kavmiyye, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *en-Nübüvvât*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Riyad: Dâru Edvâü's-Selef, 1420/2000.
- İbn Tolun, Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed. *Mürşidü'l-muhtâr ilâ hasâ'isi'l-Muhtâr*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1428/2007.
- İbn Zafer, Muhammed b. Ebî Muhammed Abdillâh. *Hayrî'l-bişer bi-hayri'l-beşer*. thk. Ali Ahmed Abdülal el-Nâsır. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431/2010.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed. *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1431/2010.
- İbnü'l-Âkûlî, Ebü'l-Mekârim Gıyâsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Vâsıtî. *er-Rasf limâ ruviye 'ani'n-nebiyyi mine'l-fi'l ve'l-vasf*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî, 1. Basım, 1414/1994.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Âlî. *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 80191.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *A'mârü'l-a'yân*. thk. Mahmûd b. Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Mektebetü'l-

- Hâncî, 1. Basım, 1414/1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem.* thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Vefâ bi-ahvâlil-Mustafâ.* thk. Amir Hasan Sabri et-Temîmî. Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2018/1439.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ.* thk. Gotthelf Bergstraesser. 3 Cilt. Beyrût: Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali. *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ.* thk. Mustafa Abdülvâhid. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1386/1966.
- İbnü'l-Emîn, Ebû İshâk İbrahim el-Tulaytilî. *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb.* thk. Hanan Haddad. Fas: Vakıflar ve İslâmî İşler başkanlığı, 2008/1429.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târih.* thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1417–1997.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddün Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe.* thk. Muhammed Abdülmenâm el-Berî - Abdulfettah Ebû Senne. Beyrût: Darû'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullah b. Muhammed. *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs.* thk. İzzet Attâr el-Hüseynî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1408/1988.
- İbnü'l-Ğazzî, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Abdurrahmân. *Dîvânü'l-İslâm.* thk. Seyyid Kasrevî Hasan. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- İbnü'l-Haydırî, Kutbüddîn. *Lafzü'l-mükerrem bi-hasâ'isi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem.* İstanbul: III. Ahmet Kütüphanesi, 440M.S.
- İbnü'l-Haydırî, Kutbüddîn. *Lafzü'l-mükerrem bi-hasâ'isi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem.* Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 3732.
- İbnü'l-Haydırî, Kutbüddîn. *Lafzü'l-mükerrem bi-hasâ'isi'n-nebiyyi'l-mu'azzam sallâhü 'aleyhi ve sellem.* Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 43825.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî. *ez-Zeyl 'ale'l-İber fî Haberi men ğaber.* thk. Sâlih Mehdî Abbas. 3 Cilt.

- Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1406/1986.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *el-İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb*. thk. Eymen Nasr el-Ezherî - Seyyid Mühennâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*. thk. Hâlid er-ribât - Cum'a Fethî. 36 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *Ğâyetü's-sûl fî hasâ'isi'r-Resûl*. thk. Abdullâh Bahrüddîn Abdullah. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1414/1993.
- İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Lahmî el-Erbîlî. *Târîhu İrbil*. thk. Sâmi es-Sakkâr. 2 Cilt. Irak: Dâru'r-Reşîd, 1401–1980.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1415/1994.
- İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Ecneb b. Osmân el-Hâzin. *ed-Dürü's-Semin fî Esmâi'l-Musannifîn*. thk. Ahmed Şevkî Benbîn. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1430/2009.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*. thk. Muhyiddin Necîb. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâir'il-İslâmiyye, 1412/1992.
- İbrahim b. Mustafa. *Câmi'u'l-mu'cizâtü'n-nebeviyye*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 816.
- İbrahim b. Mustafa. *Câmi'u'l-mu'cizâtü'n-nebeviyye*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, 2355.
- İlhan, Avni. “Ebû Ya'kûb es-Sicistânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/252-253. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İlhan, Avni. “Kutbüddîn er-Râvendî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/486-487. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İlhan, Avni. “Müfid, Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/500-502.

- Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İmâm-ı Rabbânî. *İsbâtü'n-nübüvve*. thk. Gulâm Mustafa Han. Karaçi, 1383–1963.
- İmâm-ı Rabbânî. *İsbâtü'n-nübüvve -Peygamberlik Nedir?-. İstanbul: Hakikat Yayınevi, 2015.*
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Delâilü'n-nübüvve*. çev. Cihat Ev. Ankara: İ'tisam Yayınları, 2021.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Delâilü'n-nübüvve*. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1406/1986.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Târîhu İsbehân*. thk. Seyyid Kisrevî Hasan. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- İsmail, Mohammad Yusuf Mohammad. *Ebû İshâk el-Cûzcânî (259/873) ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*. Konya: T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012.
- İşbîlî, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halife el-Lemtûnî el-Ümevî el-. *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Muhammed Fuad Mansur. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm es-Sülemî. *Bidâyetü's-sûl fî Tafzîli'r-Resûl (Münyetü's-sûl fî tafzîli'r-Resûl)*. Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 4825.
- Kaddûmî, Abdullâh b. Uvde b. Abdullah b. Sûfân el-. *Nübzet'ün min mu'cizâti'n-Nebî*. Amman: Ervika li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1440/2019.
- Kadı Abdülcabbâr, Ebü'l-Hasen. *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*. ed. Hüseyin Hansu. çev. M. Şerif Eroğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik*. thk. Abdülkâdir es-Sahrâvî. Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1403/1983.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Şifâ-i Şerîf*. çev. Naim Erdoğan - Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Kallek, Cengiz. “Kaffâl, Muhammed b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/146-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kallek, Cengiz. “Mâverdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/180-186. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kallek, Cengiz. “Medâinî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/291-292. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Kandemir, M. Yaşar. “Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/58-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. “Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Zer el-Herevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Zür‘a er-Râzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/274-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. “eş-Şifâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. “Hâkim en-Nisâbü’rî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “Harâitî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/92. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “Harbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Mende, Ebû Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/177-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Nâsirüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/226-229. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “Kâdî İyâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. “Moğultay b. Kılıç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/229-231. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kandemir, M. Yaşar. “Teymî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/54-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-. *et-Tâcü'l-mükellel min cevâhiri me'âsiri't-tirazi'l-âhiri ve'l-evvel*. Katar: Vîzâretu'l-Evkâf ve's-Şûni'l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Kaplan, Hayri. "Şa'rânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/347-350. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kara, Seyfullah. "Hz. Peygamber'e Karşı Oryantalist Bakış ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (30 Eylül 2005), 145-169.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Hicce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/65-66. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karabulut, Ali Rıza. *Hatemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed (asm)'ın Mûcizeleri*. 2 Cilt. Ankara: Güryılmaz Matbaası, 1976.
- Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*. Kayseri: Akabe Kitabevi, 2001.
- Karaburç, Şüheda. *İnanç Bağlamında Nübüvvetin Gerekliği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Karadaş, Cafer. "İsbât-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 149-165.
- Karadaş, Çağfer. "İmam Rabbânî ve İtikadî Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2000).
- Karakuş, Abdulkadir. "Hz. Peygamber'in Tebliğ Dili ve Bunun Kur'ânî Temelleri". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2019), 267-283.
- Karnî, Abdullah b. Muhammed el-. *Delâletü'l-mu'cize alâ sıdkî'n-nübüvve inde'l-Eşaire*. Londra: Takween studies and Research, 1435/2014.
- Kâsım, Abdülaziz b. İbrahim. *ed-Delîl el-İlmiyye*. Riyad: Dâru's-Su'ûdiyye li'n-neşr ve't-tevzî, 1. Basım, 1420/2000.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed el-. *el-Mevâhibü'l-ledünniye*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 65, 392, 644, 2588, 3951.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Mevâhinü'l-ledünniye*. thk. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân el-Cennân. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1316/1996.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Mevâhinü'l-*

- ledünniye*. ed. H. Rahmi Yananlı. çev. Bâkî. 2 Cilt. İstanbul: Divan Yayınları, ts.
- Kâtib Çelebi, Mustafa bin Abdullah. *Keşfü’z-zunûn*. thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya. Beyrut: Darü’l el-Fıkr, 1360/1941.
- Kavas, Ahmet. “İbn Tolun, Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/415-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kaya, Mahmut. “Kindî, Ya’kûb b. İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/41-58. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu‘cemü’l-mü’ellifîn*. 15 Cilt. Beyrût: Mektebetü’l-Müsennâ, 1431/2010.
- Kemalpaşazâde, Şemsuddîn Ahmed. *Risâle fî tahkîki’l-mu‘cize ve delâletihâ ‘alâ sıdkı men idde’a’n-nübüvve /Risâle fî tafzîli’l-enbiyâ ‘ale’l-melâ’ike*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/0443-37, Y/0443-9.
- Kemâlüddin Abdülvâhid b. Abdülkerim ez-Zemlekânî. *Hasâisü’n-nebî*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü’t-tûrâs, 33005.
- Kennûn, Abdullah. *en-Nubûğu’l-Mağribî fî’l-edebî’l-‘Arabî*. 3 Cilt. Merkezü’n-Nuhabî’l-İlmiyye, 2. Basım, 1380/1960.
- Keskin, Yusuf Ziya. “Şemâil ve Delâilü’n-Nübüvve Eserleri”. *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* 1 (2019), 351-371.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer b. İdrîs el-. *er-Risâletü’l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütübi’s-sünneti’l-müşerreffe*. thk. Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî. Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 6. Basım, 1421/2000.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b Abdilkebîr b Muhammed Hasenî İdrîsî. *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât ve mu‘cemü’l-me’âcim ve’l-meşyahât ve’l-müselselât*. thk. İhsan Abbas. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1406/1986.
- Kılıç, Mustafa. “İbn Kuteybe’de Kıraat–Filolojik Tefsir İlişkisi (Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân Örneği)”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2020), 7-50.
- Kırış, Şemsettin. “Beyhakî’nin Delâilü’n-nübüvve Adlı Eserinin Kaynakları”. *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (2015), 95-126.
- Koca, Ferhat. “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Firyâbî, Muhammed b. Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/146. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Koçkuzu, Ali Osman. “İbn Şâhin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’l-Harrât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koloğlu, Orhan Şener. “Kelâm ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berâhime”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 153-193.
- Korkmaz, Meltem. *İbn Rüşd’ün Mucize Anlayışı*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Köse, Abdullah. *Delailü’n-nübüvve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Köse, Saffet. “Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/17-18. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Köse, Saffet. “İbn Merzûk el-Hafid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kureşî, Abdülkâdir el-. *el-Cevâhirü’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh el-Hulv. Kahire: Dâru’l-Hicr, 1413/1993.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-İ’lâm bimâ fî dîni’n-nasârâ mine’l-fesâd ve’l-evhâm ve izhâri mehâsini dîni’l-İslâm*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Dâru’t-Türasi’l-’Arabî, 1400/1980.
- Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *Kitâbü’l-Mi’râc*. çev. Cevher Caduk. thk. Ali Hasan Abdülkadir. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012.
- Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *Kitâbü’l-Mi’râc*. thk. Ali Hasan Abdülkâdir. Paris: Dâr Byblion, 1426/2005.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Şâmî, Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri - Tomar, Cengiz. “İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kümillâî, Muhammed Hıfzurrahmân b. Muhibbirrahmân el-. *el-Büdûrû’l-mudiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*. 23 Cilt. Kahire: Dâru’s-Sâlih, 2. Basım, 1439/2018.
- Leblî, Ebû Ca’fer (Ebü’l-Abbâs) Şihâbüddîn (Sadrüddîn) Ahmed b. Ebî’l-Haccâc Yûsuf b. Ya’kûb b. Ali b. Yûsuf el-Fihri el-. *Fihristü’l-Leblî*. thk. Yâsîn Yûsuf Ayyâş -

- Avvâd Abdürabbih Ebû Zîne. Beyrût: Dâru'l-Garb'il-İslâmî, 1. Basım, 1408/1988.
- Leknevî, Abdülhay el-. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Bedreddin Ebû Firâs. Kahire: Matbaatü's-Saâde, ts.
- Lewis, Bernard. *İslâm Dünyasında Yahudiler*. çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, I., 1996.
- Mağrâvî, Abdurrahman el-. *el-Akîdetu's-Selefiyye fî mesîratihâ't-târîhiyye*. Kahire: Mektebetü'l-İslamiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1414/1994.
- Mahfûz, Muhammed. *Teracimu'l-müellifin et-Tunisiyyin*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1415/1994.
- Mahmûd, Abdülhalîm. *Delâilü'n-nübüvve ve mu'cizâtü'r-Resûl*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1411/1991.
- Mahmûd, Abdülhalîm. *İsrâ ve'l-Mi'râc*. Kahire: Dâru's-Şa'b, ts.
- Makdisî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-. *Mu'cemü'l-kütüb*. thk. Yûsrî Abdülganî el-Büşrî. Kahire: Mektebetu İbn Sina, 1409–1989.
- Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî. *Nefhu't-tib*. thk. Abbas. 8 Cilt. Beyrût: Darû's-Sadr, 1431/2010.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn el-. *el-Mukkaffa'l-kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1427/2006.
- Malatî, Abdülbâsî b. Halîl b. Şâhin el-. *Neylû'l-emel fî zeyli'd-Düvel*. thk. Abdu's-Selam Tedmürî. 9 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1422/2002.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. *el-Muvatta'*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Muhammed Halîl. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1412/1991.
- Malikî, Beyhâki el-, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Riyadu'n-Nüfûs*. thk. Beşir el-Bekkuş. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1414/1994.
- Mansûrî, Ebû't-Tayyib Nâyif b. Salah b. Ali el-. *er-Ravzû'l-bâsim fî terâcim şuyûhi'l-hâkim*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd - Hasan Muhammed el-Makbûlî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1432/2011.
- Maraz, Hüseyin. “Mucizenin Teolojik Açından Delil Oluşu ve İlahî Yasalarla İlişkisi”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 325-350.
- Maraz, Hüseyin. *Vâsıl bin Ata ve Mu'tezilî Düşüncenin Doğuşu*. Ankara: Otto Yayınları,

1. Basım, 2019.

Matran, Robert. *İslâmın Yayılış Tarihi*. çev. İsmail Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Kitâbü't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Kitabü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *A'lâmü'n-nübüvve*. Beyrût: Mektebetü'l-Hilâl, 1409/1989.

Medenî, Muhammed b. Rızık b. Abdünnâsır b. Tarhûnî el-Ka'bî es-Sülemî Ebû'l-Erkam el-Mısırî el-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî ğarbl Afrikıyya*. el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1. Basım, 1926/2006.

Mehrân, Muhammed Beyyûmî. *es-Siretü'n-nebeviyyetü's-şerife fî'l-kazâyâ ve's-şemail ve delâilü'n-nübüvve ve'l-hasâis*. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1411-1990.

Memduhoğlu, Adnan. "Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/14 (18 Aralık 2019), 608-638.

Meriç, Altay Cem. *Peygamberliğin İspatı -Haber Delili-*. ed. Kürşad Yaman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2022.

Merrâküşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdülmelik el-. *ez-Zeyl ve't-tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*. thk. İhsan Abbas. 5 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1437/2012.

Mertoğlu, M. Suat. "Seâlibî, Ebû Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ ve târihi men ba'dehû mine'l-hulefâ*. Beyrût: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1416/1996.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *İkmâlü Tezhîbi'l-Kemâl*. thk. Muhammed Üsâme b. İbrâhim - Abû Abdirrahman Âdil b. Muhammed. 12 Cilt. Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, 1. Basım, 1422/2001.

Muhammed b. Ahmed el-İmâdî. *Kevâkibü envari'l-Ahmediyye fî esrâri'l-mu'cizâti'l-Muhammediyye*. İstanbul: Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi, 359M.S.

- Muhammed b. Ömer en-Nevevî. *ed-Dürerü'l-behiyye fî şerhi'l hasaisi'n-nebeviyye*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 37886.
- Muîn el-Miskîn. *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve*. İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, 759.
- Muîn el-Miskîn. *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve*. İstanbul: Laleli Süleymaniye Kütüphanesi, 2038.
- Muîn el-Miskîn. *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve*. İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, 3020.
- Muîn el-Miskîn. *Me'âricü'n-nübüvve fî medârici'l-fütüvve*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3083.
- Murâdî, Ebü'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-. *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1408/1988.
- Mutayrî, Abdülmuhsin b. Zeben el-. *el-Edilletu'l-celiyye alâ sıdkî hayri'l-beriyye*. çev. Tacettin Uzun. İstanbul: Guruba Yayınları, 2024.
- Mübârek, Abdullah b. *Müsned-i Mübârek*. çev. İshak Doğan. Konya: Hüner Yayınları, 2012.
- Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin. *İsbâtü nübüvveti'n-nebî*. thk. Abdülkerîm Ahmed. Halep: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1. Basım, 1424/2003.
- Müneccid, Selâhaddin el-. *Mu'cem mâ üllife an Resûlillah*. Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Cedid, 1402/1982.
- Münestîrî, Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf el-. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*. thk. Abdülmecid Hayâlî. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423/2003.
- Müzenî, bû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-. *el-Muhtasarü'l-Müzenî*. thk. Ebû Ömer Abdullah Şerafeddin el-Dağistânî. Riyad: Dâru'l-Medariç, 1440/2019.
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl. *Nücümü'l-mühtedîn ve rücümü'l-mu'tedîn fî delâ'ili'n-nübüvve*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 37924/37935/37945.
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl en-. *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-. *el-Fihrist*. thk. Şeyh İbrahim Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Marife, 2. Basım, 1417/1997.

- Nessâr, Ammâr Abûdî Muhammed. *el-Tatviru kitâbu es-sîretü'n-nebeviyye*. Bağdat: Sekâfetü'l-Âmme, 1. Basım, 1418/1997.
- Nuh b. Mustafa. *Eşrefü'l-makâle fî ma'ne'n-nübüvve*. İstanbul: Vehbî Efendi Kütüphanesi, 789.
- Nuh b. Mustafa. *Eşrefü'l-makâle fî ma'ne'n-nübüvve*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 80169.
- Nu'mânî, Şiblî. *Peygamberimizin Ruhani Hayatı ve Mucizeleri*. çev. Ahmet Karataş. İstanbul: Timaş Yayınları, 2003.
- Nübâhî, Ebû'l-Hasan Ali b. Abdillâh b. Muhammed el-Cüzâmî en-. *Târîhu kudâti'l-Endelüs*. Beyrût: Dâru'l-Âfâk'il-Cedide, 5. Basım, 1403/1983.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirin*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1409/1988.
- Nüveyri, Şihabeddin en-. *Nihayetü'l-Erb'i fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423/2003.
- Okay, M. Orhan. "Ahmed Midhat Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Okay, M. Orhan. "Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Oktay, Ayşe Sıdika. "İbn Rüşd Düşüncesinde Mucizenin Kanıtlanması Sorunu". *Felsefe Dünyası* 51 (2010), 90-118.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Oral, Murat. "İbn Teymiyye ve 'Mukaddimetun fî Usûli't-Tefsir' Adlı Eseri". *Artuklu Akademi* 5/1 (25 Haziran 2018), 91-113.
- Ozak, Muzaffer. *Mu'cizâtü'l enbiyâ 'aleyhi's-salâtü vesselâm*. İstanbul: Salâh Bilici Kitapevi, 1965.
- Öge, Ali. "Şeyhu'l-İslam İbn Kemal'in Kur'an-ı Kerim'in İ'câzıyla İlgili Görüşleri". *Diyanet İlmi Dergi* 50/2 (2014), 89-102.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. Abese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/19. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Önkal, Ahmet. “Müseylimetülkezzâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/90-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. “Dırâr b. Amr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/274-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öz, Mustafa. “el-Vefâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/599-600. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. “Hâşim b. Süleyman Bahrânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 161. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mustafa. “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/345-348. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öz, Mustafa. “Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/479-480. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mustafa. “Nevbahtî, İsmâil b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa. “Şevâhidü’n-nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/19-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özalp, Mehmet Salih. *Beklenen Peygamber Hz. Muhammed (a.s.v.): Tevrat, İncil, Avesta ve Hindu Kaynaklarında*. Ankara: Alter Yayınları, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Diyarbekrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. “İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özcan, Abdullah. *Molla Halîl es-Si'irdî'nin Basîretü'l-Kulûb fî Kelâmi Allâm'ilĞuyub Adlı Tefsîrinin Tahkik ve Tahlili*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Özdemir, Mehmet. “Ebû Ubeyd el-Bekrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özdemir, Mehmet. “İbn Dihye el-Kelbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özdemir, Mehmet. “Siyer Yazıcılığı Üzerine”. *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 129-162.
- Özel, Ahmet. “Bâûniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/212-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Özel, Ahmet. “İbnü’l-Mülakkın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. “Mâtürîdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. “Zâhidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/81-85. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özer, Zülkif. *Ebû Hâtim er-Râzî’ye Göre Hz. Muhammed’in Peygamberlik Delilleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Özervarlı, M. Sait. “Hârikulâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özervarlı, M. Sait. “Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özkan, Halit. “Süyûtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öztürk, Levent. *Haçlı Seferleri’ne Kadar Abbâsîler Döneminde Hristiyanlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994.
- Pakiş, Ömer. “Molla Halil Siirdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/250-251. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Pekolcay, A. Necla - Uçman, Abdullah. “Eşrefoğlu Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ramazan, Altıntaş. “Geçmişten Günümüze Kelâm Geleneği”. *Eskiye* 16 (2010), 22-29.
- eş-Şa’rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed. *Hasâisi’l-habîb*. İskenderiye: İskenderiye Kütüphanesi, 2026.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *en-Nübüvvât ve mâ yete‘allaku bihâ*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Beyrût: Dâru İbn Zeydûn, 1406/1986.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*. çev. Muhammed Altaytaş. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa’d. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.
- Râzî, Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-. *A’lâmü’n-nübüvve er-reddü ale’l Mulhid Ebî Bekr er-Râzî*. Beyrût: el-Müessesetu’l-Arabiyye li’t-tahdîsi’l-fikrî-Dâru’s-Sâkî, 1424/2003.

- Reşid, Nazım. *el-Medâihu'n-Nebeviyye*. Bağdat: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1. Basım, 1423/2003.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Mustafa Turkî. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâs, 1420/2000.
- Sağlam, Ayşe. *Hicri IV. Asırda Nübüvvet Karşıtlığı ve Hadis Tartışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Sakallı, Talat. "İbn Futays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kurân*. thk. Seyyid Kasrevî Hasan. 33 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1436/2015.
- Sâlihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed es-. *Tabakâtü 'ulemâ i'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrahim ez-Zeybek. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1403/1983.
- Sansarkan, Yusuf. *İsmâililiğin Yeni Eflâtuncu Dönüşümü: Ebû Ya'kûb es-Sicistânî Örneği*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Sayrîfinî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed es-. *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed es-. *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Muavvaz. Beyrût: Dâru'l-İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1418/1997.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-. *el-Envâr fi âyâti'n-nebiyyi'l-muhtâr*. İskenderiye: İskenderiye Kütüphanesi, 2598.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-. *el-Envâr fi âyâti'n-nebiyyi'l-muhtâr*. Tunus: Tunus Milli Kütüphanesi, 7188.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-. *el-Envâr fi âyâti'n-nebiyyi'l-muhtâr*. Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 7939.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-. *el-Envâr fi âyâti'n-nebiyyi'l-muhtâr*.

- Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 41174.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât, 1431-2010.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *el-Î'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Selmân, Abdülazîz Muhammed. *Min mu'cizâti'l-enbiyâ' ve'r-rusûl*. Matbaatu'l-Medeniyye, 8. Basım, 1399/1979.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ. *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-mu'arrebe*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Serkîs, 1346/1928.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*. thk. Abdülfettâh b. Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Riyad: İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 1411/1991.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût - vd. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Sicistânî, Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-. *İsbâtü'n-nübüvve*. thk. Ârif Tâmir. Beyrût: Dâru'l-Maşrık, 1407/1986.
- Sicistânî, Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-. *İsbâtü'n-nübüvve*. Mumbai: Bombay Merkez Kütüphanesi, 13.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Reddiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sönmez, Mehmet Ali. "Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Sönmez, Mehmet Ali. "İbn Hibbân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sönmez, Vecihi. *Nübüvvet Tartışmaları*. İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005.
- Sözen, Kemal. "İbn Kemâl'in Tehâfüt Gelenegindeki Yeri ve Önemi". *Dört Öge* 5 (2014), 115-125.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-. *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*. thk. Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh b. Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Hicr Li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2. Basım, 1383-1396/1964-1976.
- Sülemî, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam es-. *el-Ğâye fî İhtisâr en-*

- Nihâye*. thk. İyâd Hâlid et-Tebbâ'. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Nevâdir, 1. Basım, 1437/2016.
- Süleymân, Mukâtil b. *et-Tefsîrû'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmud Şehâte. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1423/2003.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-Hasâisü'l-kübrâ*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 36541.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. Lübnan/Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1401/1981.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Hasâ'is ve'l-mû'cizâtü'n-nebeviyye*. çev. Ömer Temizel. İtisam Yayınları, 2001.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Nazmü'l-'ikyân fî a'yâni'l-a'yân*. thk. Philip Khuri Hitti. Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1347/1928.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Zeylû tabakâti'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- Şa'ban b. Muhammed el-Âsârî. *el-Ferecû'l-karîb fî mu'cizâti'l-habîb*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, 2784.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Üm*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1410/1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938.
- Şahin, Ahmed. *Nurlu İzler Kur'ân-ı Kerîm'de İsimleri Geçen Peygamberlerin Mûcizeleri*. ed. Mustafa Necati Bursalı. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2010.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Abdülkerîm el-Cîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/250. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şahyar, Ayşe Esra. "Sâbit b. Hazm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/351-352. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*. thk. Âdil Abdülmevcûd - Ali Muhammed. 12 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1414/1993.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-. *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. thk. Adil Ahmed Abdülmecîd - Ali Muhammed Muavvaz. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî eş-. *Mu'cizâtü'l-enbiyâ' ve'r-rusûl*, ts.
- Şemseddin Şâmî. *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. Basra: Basra Abbâsî Kütüphanesi, 103M.S.
- Şemseddin Şâmî. *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, 1890.
- Şemseddin Şâmî. *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 5094.
- Şemseddin Şâmî. *Sübü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 22062/B.
- Şenel, Abdulkadir. "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/583-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şenel, Abdülkadir. "İbn Müsâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Şenel, Abdülkadir. "Muîn el-Miskîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/88-89. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Şeşen, Ramazan. "Câhiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/20-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İsar Yayınları, 1998.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk. 15 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1. Basım, 1427/2006.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *Şerhü's-siyeri'l-kebîr*. çev. M. Sait Şimşek - İbrahim Sarmış. Eğitaş Yayınları, ts.
- Şihanoğlu, Yaşar Yılmaz. *Peygamberliğin İspatında Mûcize Gerçeği*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Şirâzî, Ebû İshak eş-. *Tabakâtü'l-fukahâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrût: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1. Basım, 1390/1970.
- Şişman, Merve. "İbn Şâhin'in Tabakât Türü Eserleri Özelinde Bir İnceleme". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2020), 63-84.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullah Abdülmuhsin b. İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü's-sağîr*. thk. Muhammed Şekûr el-Hâcc Emrir. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1387–1967.
- Taberî, Ebü'l-Hasen Alî b. Sehl Rabben et-. *ed-Dîn ve'd-devle*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ensar Neşriyat, ts.
- Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâ'ud es-Sebtî es-Sivârî. *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyâni'l-umûr li-mu'cizâti'r-resûl*. Ankara: Umumi Evkaf Kütüphanesi, 2842.
- Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâ'ud es-Sebtî es-Sivârî. *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyâni'l-umûr li-mu'cizâti'r-resûl*. Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 5291.
- Tâcü'l-İslâm Süleymân b. Dâ'ud es-Sebtî es-Sivârî. *Şifâü's-sudûr fî izâhi beyâni'l-umûr li-mu'cizâti'r-resûl*. Şam: Zâhiriyye Kütüphanesi, Sîre, 87.
- Tâhir Efendi, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. 2 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Tarîfî, Abdülaziz b. Merzûk et-. *el-Mağribiyye fî Şerhi'l-Akîde el-Kayravânîyye*. Riyad: Dâru'l-Minhac, 1. Basım, 1438.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm*. thk. Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr - Kâmil Kâmil Bekrî. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1388–1968.
- Tatlı, Bekir. "Hadis Usulünde Râvi ve Rical Tenkidinin Teolojik Temelleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20/2 (2020), 410-434.
- Taylan, Necip. "Ali b. Rabben et-Taberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/434-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Tekin, Serkan. *Molla Halil'in Kelâmî Görüşleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Riyad: Dâru'r-Rifâî, 1403-1410/1989-1989.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Temir, Hakan. *Beyhakî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Temir, Hakan. *Ebû Nuaym el-İsfahânî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Temir, Hakan. *Nesep Atlası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Tercüman - 1001 Temel Eser Heyeti. *Eşrefoğlu Divanı / 1001 Temel Eser No. 4*. İstanbul: Tercüman Yayınları, ts.
- Teymî, Ebü'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd. Riyad: Dâru't-Tîbe, 1. Basım, 1409/1988.
- Tezeren, Ziver. *Aziz Mahmûd Hüdâyî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Ma'rûf, Beşşar Avvâd. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1417/1996.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Yayınları, 3. Basım, 1981.
- Topaloğlu, Bekir. "Kitâbü't-tevhîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 117-119. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir. "Tesbîtü delâilü'n-nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Ozak, Muzaffer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tönbekî, Ahmed Baba et-. *Neylü'l-İbtihâc bi tatrîzi'd-Dîbâc*. thk. Abdülhamid Abdullah. Libya: Dâru'l-Kâtib, 2. Basım, 1421/2000.
- Tritton, Arthur Stanley. *İslâm Kelâmı*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, I., 2018.
- Tunç, Cihat. "Bişr b. Mu'temir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/223-224.

- İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tunç, Cihat. “Ca‘fer b. Harb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/549-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tural, Hüseyin. “İbn Fâris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/479-481. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Turan, Mehmet. “Meşhur Hadis Âlimi İbn Hacer el-Askalânî’ni Hayatı ve İlmi Kişiliği” 1/1 (2017), 21-29.
- Turan, Recep. *Tefsir Usûlünde Ehl-i Sünnet ve Şia Mukayesesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Turgut, Kadir. *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Tusûlî, Ebû’l-Hasan Ali b. Abdusselam et-. *Ecvibetü’t-Tusûlî an Mesâilî’l-Emîr Abdülkâdir fî’l-Cihâd*. thk. Muhammed Sâlih. Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1416/1996.
- Türcan, Galip. “Kelamda Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında”. *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006), 217-236.
- Türer, Osman. “Ebû Nuaym el-İsfahânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/201-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Türker, Ömer. *İslam Düşünce Gelenekleri Kelam-Felsefe-Tasavvuf*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Türker, Ömer. “Nûh b. Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Türkyılmaz, Yunus. *Kemâlpaşazâde’nin Nesâyih Adlı Eseri’nin Transkribi ve Felsefi Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uçar, Halil İbrahim - Temir, Hakan. “İlk Dönem Siyer Eserlerindeki Delâil Anlatıları ve Delâil Edebiyatının Başlangıcı”. *İSTEM* 43 (2024), 95-118.
- Uğur, Mücteba. “Ebû Avâne el-İsferâyînî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/100. TDV Yayınları, 1994.
- Uğur, Mücteba. “Ebû’l-Fazl el-Hemedânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/315. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Uleyvi, İbn Halife. *Mu‘cizâtü’n-Nebî*. Beyrût: Dârû’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1991.
- Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Râzî Hayatı, Fikirleri, Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Hargûşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/167-168. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Düşünce Yapısı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 1979.
- Uludağ, Süleyman. “Keramet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/265-268. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Uludağ, Süleyman. “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ulutaş, Yasin. “Ebü’l-Fazl Ca‘fer b. Harb el-Hemedânî’nin (ö. 236/850-51) Hayatı, Şahsiyeti, Tartışmaları, Eserleri ve Bazı Kelâmî Görüşleri”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2023), 200-218.
- Ulutaş, Yasin. “Mucize ile Delâilü’n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2015), 569-605.
- Uzun Ali Efendi. *Risâle-i Mu‘cize*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 759.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Abdülbâki Ârif Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/195-198. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Üçok, Bahriye. *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Ümit, Mehmet. “Yemen Zeydî Devleti’nin Kurucusu Hâdî İle’l-hak ve İtikâdî-Kelâmî Konulara İlişkin Eserleri”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 389-433.
- Ünal, İsmail Hakkı. “İbnü’l-Haydırî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/79. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ünsal, Fatıma. “Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber’e Atfedilen Hissî Mucizlerin Kur’an Çerçevesinde Değerlendirilmesi”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/1 (2020), 105-140.
- Üzüm, İlyas. “Hüccetullâh ale’l-Âlemîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Vadî, Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-. *es-Sahihu’l müsned min delâili’n-nübüvve*.

- Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1406/1985.
- Vâdî, Muhammed b. Câbir el-. *Bernâmecü'l-Vâdî'âşî*. thk. Muhammed Mahfûz. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1400/1980.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-. *Kitâbu'l-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-A'lâmî, 1409/1989.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-. *Kitâbü'l-Meğâzî*. çev. Musa K. Yılmaz. thk. Marsden Jones. İstanbul: İlk Harf, 2014.
- Vanlı, Hayreddin. *es-Sahîh min Mû'cizatü'l-Mustafa'aleyhi's-salatü ve's-sellam*. Kuveyt: Dârû'l-İbni'l-Esîr, 1421/2000.
- Velidü'l-A'zâmi. *Mu'cizatü'n-Nebî Muhammedin sallâhu âleyhi ve sellem*. çev. M. Sadık Aydın. Ankara: Mevlana Kitapevi, 3. Basım, 1977.
- Venşerîsî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî el-Fâsî el-. *Îzâhu'l-mesâlik ilâ kavâ'idü'l-Îmâm*. thk. Ahmed Bû Tâhir Hattâbî. Rabat: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Yalçinkaya, Mustafa. "İbn Hazm'a Göre Delâilü'n-Nübüvve Bağlamında Mucizenin Konumu". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2022), 84-99.
- Yardım, Ali. "Ebû's-Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "A'lâmü'n-nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 337-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delâilü'n-nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hamdân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "el-Hasâisü'l-kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Esam, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/353-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Meâricü'n-nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/209-210. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı*

- İslâm Ansiklopedisi*. 20/543-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yazıcı, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yazıcı, Namık. *Peygamberimizin Mûcizeleri*. İstanbul: Ebru Yayınları, 1987.
- Yezîdî, Ebû'l-Hasan. *İsbâtü'n-nübüvveti'n-Nebî*. thk. Enver Mahmud Zenati - Muhammed Galib Ali Berekât. Kahire: Dâru'l-Âfâkı'l-Arabiyye, 1430/2009.
- Yıldız, Hakkı Dursun - Yetkin, Şerare. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. I/31-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Harun. *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Abdülhalîm Mahmûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/213. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Aziz Mahmud Hüdâyî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Rahile. “İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve 'İlelü'l-hadîs Adlı Eseri”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/22 (2013), 45-71.
- Yurdağür, Metin. “Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/330-332. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yurdağür, Metin. “Halîmî, Ebû Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yurdağür, Metin. “Kâdî Abdülcebbar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/103-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yurdağür, Metin. “Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelâmcısı Kâdî Abdülcebbar Hayatı ve Eserleri”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 117-136.
- Yûsuf, M. Hayr Ramazan. *Tetimetü'l-A'lâm li'z-Ziriklî*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l İbn Hazm, 2. Basım, 1422/2001.
- Yüceer, İsa. *Son Peygamberlik Risâlet ve Nübüvvetin Delillerle İspatı*. Özenir Maatbaacılık, 1996.
- Yücel, Ahmet. “Humeydî, Abdullah b. Zübeyr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/357. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-. *er-Risaletü'n-Nâsiriyye*. thk. Muhammed el-Mısırî. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtutat ve't-Türas

- ve'l-Vesaik, 1414/1994.
- Zahîr el-Pakistani, İhsan İlâhî. *eş-Şî'a ve'l-Kur'ân*. Lahor- Pakistan: Tercümânü'l-hadîs, 1432/2011.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ ez-. *Tâcu'l-'Arûs*. thk. Komisyon. Dâru'l-Hidâye, 1385/1422.
- Zebîrî, Velîd b. Ahmed ez- vd. *el-Mevsû'atu'l-müeyyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğa*. 3 Cilt. Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 1424/2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-i'tidal*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Nuaym el-Urkusûsî. 23 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1347/1928.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Zekerîyyâ Umeyrât. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *el-Muğnî fî'd-du'afâ*. thk. Nureddin Itr. Haleb: Dâru'l-Maârif, 1391/1971.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam ed-Tedmârî. 52 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1413/1993.
- Zehrânî, Dayfullah Yahya ez-. *Müsâdere es-Siretü'n-nebeviyye*. Medine: Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Matbaası, 1431/2010.
- Zindanî, Beyyinatü'r-resûl ve mu'cizâtuhu. *Beyyinatü'r-resûl ve mü'cizâtuhu*. Beyrût: Dâru'l-Kâlem, 1427/2006.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-. *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 15. Basım, 1431/2010.
- Ziyâeddin el-Makdisî. *Delâilü'n-nübüvve ve'l-ilahiyyât*. Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 70483.
- Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-. *el-Meğâzi*. çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Hizânetü't-Turâs, Fihrisü'l-mahtûtât*. Riyad: Merkezu'l-melik faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-islâmiyye, ts.

ÖZGEÇMİŞ

